

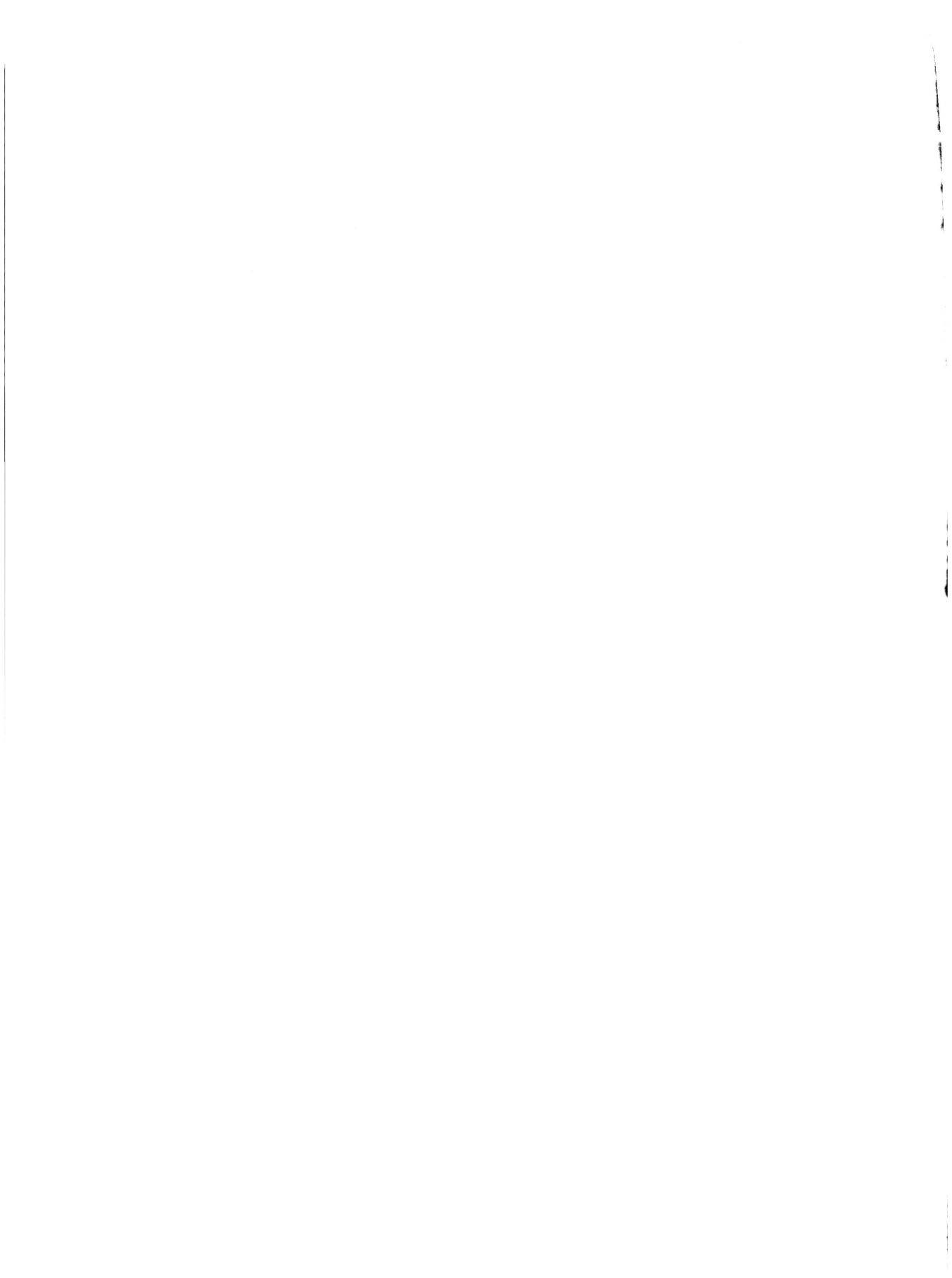

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

ANNAELES MUSEI ETHNOGRAPHIAE

LXXX.

1998.

LXXX. 1998.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIAE

*A „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című
kiállításához kapcsolódó, 1997. december 11-én azonos címmel
megrendezett konferencia előadásai*

*Papers presented at the conference
on „Kalotaszeg – The Discovery of Folk Art”
held on 11 December, 1997 in conjunction with the
exhibition of the same title*

NÉPRAJZI MÚZEUM, BUDAPEST

A Néprajzi Múzeum Évkönyve
Yearbook of the Museum of Ethnography
Jahrbuch des Ethnographischen Museums
Annales de Musée d'Ethnographie

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollégiuma támogatásával

Szerkesztőbizottság – Editorial board
GRÁFIK Imre, FEJŐS Zoltán (elnök), SZACSVAY Éva

HU ISSN 0077-6599

Szerkesztette – Edited by
SZACSVAY Éva

Az angol rezüméket fordította – Translation of the summaries by
ANTALFFY Alayne

A címlapon

Az 1848-ban leégett és elpusztult festett templombelső berendezések pótlására 1991–1994 között elkészült új mennyezet részlete Kalotaszentkirályon. Pálffy Árpád és Mérei András festőművészek munkája. Winter Erzszi felvétele, 1997.

A hátsó borítón

Feliratos templomtábla, Magyargyerőmonostor, Starmüller Géza felvétele, 1997.

Tartalom – Contents

*A „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című kiállításához kapcsolódó,
1997. december 11-én azonos címmel megrendezett konferencia előadásai*

*Papers presented at the conference on „Kalotaszeg – The Discovery of Folk Art”
held on 11 December, 1997 in conjunction with the exhibition of the same title.*

FEJŐS ZOLTÁN: Kalotaszeg történetei / 5
Histories of Kalotaszeg

HÁLA JÓZSEF: Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő
jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban / 13
The importance of Mrs. Zsiga Gyarmathy and Jegenyefürdő
in the emergence of hungarian ethnography

SEBESTYÉN KÁLMÁN: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka és munkássága / 43
Life and work of Mrs. Zsiga Gyarmathy Etelka Hory

SZOJKA EMESE: Példák a népi-népies elemek megjelenéséhez
és elterjedéséhez az enteriőrökben / 63
Examples of the appearance and interpretation
of folk-popular elements in interiors

SEBESTYÉN KÁLMÁN: Gyarmathy Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar / 97
Zsigmond Gyarmathy and the woodcarving cottage industry of Kalotaszeg

G. SZABÓ ZOLTÁN: Korpos György Pál lakóháza Körösfőn / 117
The home of Pál György Korpos in Körösfő

FOGARASI KLÁRA: A kalotaszegi fotográfiák és installációk
változásai a 20. század első felében / 133
Changes in Kalotaszeg photographs and fittings
in the first half of the 20th century

FÜLEMILE ÁGNES–BALOGH BALÁZS: Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról / 151
Brief sketch of contemporary Kalotaszeg soicity

SZACSVAY ÉVA: Konfirmáció K1alotaszegen
Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei / 173
Confirmation in Kalotaszeg. Possible interpretations of the system of
symbols of a custom

FÜLÖP HAJNALKA: „Indul Pestre.” „Elmentek a Balatonra.”
Egy vállalkozási lehetőség a Nádas-mentén / 193
An entrepreneurial opportunity in the Nádas area

BALOGH BALÁZS: Egy körösfői árus kereskedelmi kapcsolatrendszere / 207
The system of commercial contacts of a Körösfő stall-holder

Kalotaszeg történetei

A néprajz és a szélesebb közgondolkodás Kalotaszeg képét, e különleges társadalmi, kulturális tér eszméjét az árnyalt vizsgálódás számos elemre bonthatja. Ha a szemlét történeti metszetben egészen a máig kiterjesztjük, a Kalotaszeg iránti érdeklődésnek több jól felismerhető korszaka különböztethető meg. E szakaszok tágabb eszmei-tudománytörténeti háttere, a megnyilvánuló érdeklődés motivációi és jellegzetességei azok, amik létrehozzák, történetileg változó értelemben újrarajzolják Kalotaszeget mint a néprajzi tudás, vagy tágabban a „nép” iránti társadalmi figyelem által kikristályosodó adott esetét és típusát.

Az első hangsúlyozandó szempont tehát absztrakt tétel, a megismerés természetére vonatkozik, arra a belátásra, hogy a néprajzi kutatásban – de a kultúra értelmezésében általában is – az objektum és szubjektum szétválaszthatatlan egymástól. Vagyis, a kutatás tárgya a szélesebb társadalmi és szűkebb szakmai érdeklődésből táplálkozó megismerő folyamattal egybefonódik, mégpedig meghatározó – konstitutív – módon. Konkrétan fogalmazva: Kalotaszeg mint néprajzi tény, de, mint akár sajátos művészi, társadalmi viszonyítási pont nem egyszerű külső adottság, hanem az iránta megnyilvánuló – különböző jellegű és természetű – érdeklődés során, annak eredményeként formálódik meg. Kalotaszeg nem az, ami tőlünk függetlenül, a külvilágban a kutatástól érintetlenül eleve létezik, hanem annak az eredménye, ahogy egy szaktudomány (jelesen a néprajz), vagy egyes művészi törekvések, változatos ideológiai felfogások azt megalkotják-megteremtik, mégpedig sajátos eljárások, módszerek alapján. Kalotaszeg az, ahogyan az elmúlt közel másfélszáz évben gondolkodnak, beszélnek róla, „kiterjedésében”, tartalmában annyi, amennyit időről időre kutatók, művészek, szociográfusok, lelkes érdeklődők és mások meglátnak-megmutatnak belőle. A tárgy megteremtése-megfogalmazása nem ért véget az elődök munkásságával, folyamatosan alakul – ismert (vagy ismertnek vélt) események újragondolásával, újrafogalmazásával, valamint új történetek kidolgozásával.

A második tétel azt kívánja tudatosítani, hogy a változó Kalotaszeg-felfogások különböző történetekbe ágyazottan léteznek, illetve sajátos történetekben megfogalmazva tárhatók fel és ismertethetők meg. A történetekkel eseményeket foglalunk össze, tények közötti összefüggéseket állapítunk meg, de egyben interpretálunk is. A Kalotaszeg-történetek közül ezúttal a felsorolás szintjén csak felvillantom a legfontosabbakat. Elmondhatjuk például a kalotaszegi tárgy-kultúra, s ezáltal a népművészet felfedezésének a múlt század utolsó harmadában kezdődött folyamatát, leírhatjuk Kalotaszeg beépülését a nemzeti kultúra eszme- és szimbólumrendszerébe, megmutatva

e sajátos szimbiózis újabb és újabb szakaszait. Elmesélhetjük Kalotaszeg, mint különlegesnek tekintett táji-néprajzi csoport szaktudományos megismerésének tematikai, s részben értelmezésbeli gyarapodását. Időrendben haladva feltárhatjuk, magyarázhatjuk azt, hogy Kalotaszeg milyen mértékben vált kifejező „segédeszközzé” egy-egy társadalmi, művészi, ideológiai, s akár politikai probléma megfogalmazásának, s esetenként a kívülállók mennyire láttak a kalotaszegi tájban, az ott élő emberekben, hétköznapi és ünnepi életükben az ilyen jellegű problémákra megoldási mintát. Hivatkozhatunk itt pl. az ipari civilizáció térhódításának hatására a vidéki-falusi élet felé fordulás múlt századi és újabb – pl. Korniss Péter emlékezetes képein is kifejeződő (KORNISS 1975) – jelenségre, vagy a századelő ismert művészi mozgalmaira, melyek képviselői a népművészetből merítve kívántak nemzeti stílust kialakítani, vagy említhetjük a legmarkánsabban Kós Károly által megfogalmazott transzilvanizmus eszméjét. „Negyvenezer lélekből fonták a hidat, Kalotaszegnek hívják. Ha beszakadna, Várad és Kolozsvár közt elmerül a magyar szó.” – Így fejezte ki egy korszak életérzését a tájat újra „birtokba vevő” utazó 1940-ben (CS. SZABÓ 1993. 82). Évtizedekkel későbből, a közelmúltból is vehetünk példákat, így utalhatunk a kisebbségi magyar lét problémájának az 1970-es évekbeli magyarországi tudatosítására, az ország határain kívül élő magyarokhoz fűződő társadalmi, kulturális és politikai kapcsolatok 1989 utáni újragondolására.

Mindezen önmagukban is összetett történetekben Kalotaszeg kiemelkedő szerepet játszott (KRESZ 1968; SZABOLCSI 1973; KÓSA 1984; JURECSKÓ 1989; FEJŐS 1991). Ismertethetjük a kalotaszegi tárgyak, műveltségi elemek eredeti környezetből való kilépésének és jelentésbővülésének sokrétű történeteit, így a kalotaszegi templomok, lakóházak, melléképületek szerkezeti-formai elemeinek, vagy akár a fejfák vésett betűinek, a fodorvászonnak, a hangszeres zenének, a legényesnek másodlagos életét, vagy a kalotaszegi „varrottas” többszörösen is sokrétű történetét az újraélesztéstől, a kereskedelmi árusítás fázisain át, a Kalotaszegen belüli, illetve az azon kívül is megfigyelhető jelképes értelmű vagy ösztönös megőrzéséig. De a hímzés, faragás piacra terelésének jó százéves történetét is megírhatjuk, beágyazva azt a hagyományos megélhetési viszonyok mintájának elemzésébe, s felmutathatjuk a vállalkozói magatartás mai jellemzőit. Mindeközben meg kell halljuk a kalotaszegiek belső, saját történeteit is, szóljanak azok a mi – vagyis a nemzeti kultúra keretében megfogalmazott – „meséink”-ről, de még inkább arról, amit ők tartanak/tartának fontosnak elmondani életükről, eszméikről, ha erre módjuk nyílna. S nem feledhetjük, tanú rá a kalotaszegi néprajzi irodalom bősége, e történetek nemcsak szavakban mondhatók el, hanem tárgyakkal, gesztusokkal stb. is kifejezhetőek. Így kapcsolódik össze a Kalotaszegen kívüliek, de a feléjük fordulóknak történetének a sora a kalotaszegiek kultúrája által kimunkált életvilág belső történetével.

Kalotaszeg ezen történetei nem egyformán kidolgozottak, sem az „események”, sem az interpretáció szintjén. Sőt van, amelyről még igazán meg sem fogalmazódtak az elemző történetek (vö. OLOSZ 1994), miként a Kalotaszeg-képnek további, ezúttal nem idézett változatai is kimutathatóak lennének. Emeljük azonban ki a Kalotaszeg-történetek szövedékéből a magyar néprajz történetében a legismertebb és a nemzeti kultúra alakulása szempontjából legfontosabb elbeszélést, azt, amely a kalotaszegi tárgykultúra s ezáltal a népművészet felfedezésének a múlt század hetvenes éveiben in-

dult általános érvényű folyamatát taglalja. Mondanivalóm harmadik tételében ezt a szervesen Kalotaszeghez kötődő és fő vonalaiban – bár korántsem teljesen – ismert történetet szeretném némileg új perspektívába állítani. A történet újrafogalmazásának az a célja, hogy rávilágítsak eddig nem értelmezett kapcsolódásokra.

Ismeretes, hogy a korabeli szóhasználatban népies, illetve ezen belül műves háziipar kifejezéssel jelölt kézműves termékek reprezentatív külföldi és hazai általános kiállításokon, ipari bemutatókon váltak ismertté a társadalom szélesebb közvéleménye előtt. A megismertetés főbb állomásait világosan látjuk, az 1873-as bécsi világkiállítástól az 1885-ös országos kiállításon át az 1896-os millenniumi faluig, illetve a kisebb alkalmi, helyi jellegű bemutatókig, valamint a gyorsan feltámadt divat szükségleteit kiszolgáló egyes falvak és a háziipari szövetkezetek tevékenységéig. Az első hazai néprajzi gyűjtemények alapjai – így elsősorban a Néprajzi Múzeum kollekciója – is e folyamat következtében jöttek létre, mely feltételezte, kiváltotta a tárgyak felkutatására, megőrzésére és feldolgozására szakosodó etnográfiai szakismeretek specializálódását is. A folyamat további eleme az esztétikai-művészi érdeklődés megjelenése. Írók, költők, képző- és iparművészek, a törekvéseiket pártoló különböző személyiségek – részben külföldi minták hatására – az ipari civilizáció terjedésének ellenpontjaként értékelték a kézműveskultúra tárgyi-esztétikai világát, illetve a tárgyakat előállító, megmunkáló falusi nép életét. A falusi élet, az épületek, a díszesen megmunkált eszközök, az egyszerűbb, de nemes vonalúnak tartott, vagy másfelől tudományos, így kultúrtörténeti, tipológiai stb. szempontból méltatott tárgyak iránti érdeklődés más európai példái is azt jelzik, hogy ez a folyamat kiválasztotta, létrehívta a felfedezés speciális színtereit, a népművészet valóságos reprezentatív megtestesítőit.

Ezt a röviden jelzett történetet a magyar néprajz eseményeiben, tudománytörténeti tényeiben és eszmetörténeti hátterét illetően viszonylag részletesen feltárta. Az a folyamat, amit ez a fenti – kényszerűségből sommásan előadott – történet a „felfedezés” fogalmával ír le, a társadalom két jól elváló rétege közötti újszerű kapcsolat létrejöttének is tekinthető. Különösen a nagy kiállítások, valamint a népi kultúra reprezentatív tájai válnak a kapcsolat tényleges színtereivé, ezek alkotják az eredendően eltérő helyzetben lévő társadalmi csoportok közötti interakció kereteit és „felületeit”. A kiállítások, majd a háziipari „bazárok”, vásárok és szakszerűbb formában a néprajzi gyűjtemények bemutatói a népi-paraszti kultúra megszerkesztésének sajátos tartalmi-formai egységét hozzák létre. E színhelyek kifelé mutatják meg (és komponálják meg) a kultúra adott pillanatban ismert, valamint jellemzőnek tartott képét. Az olyan kiemelkedő tájak mint Kalotaszeg a népi kultúra elsődleges forrását jelentik. Biztosítják részben a külvilág előtti reprezentáció kellékeit, részben sajátos miliőt felkínálva magukhoz vonzák az érdeklődőket és belülről, helyben teszik átélhetővé a társadalmi határok időleges feloldhatóságának élményét.

A „felfedezés” folyamata tehát sokkal inkább sajátos találkozások, érintkezések és nem utolsósorban kisajátítások sorozata. Ez utóbbi értelemszerűen nem párhuzamos, hanem egyoldalú folyamat, bár a „helyiek” az alkalmazkodás sokrétű válaszait alakítják ki az őket ért külső érdeklődésre. Ezek az interakciók különleges teret hoznak létre, ahhoz hasonló, amit – a kolonializmus viszonyai között – Mary Louise Pratt és nyomában James Clifford „kontakt zónának” nevez (PRATT 1992; CLIFFORD 1997). Fel-

fogásuk szerint ez olyan tér, amelyben a korábban földrajzilag és történetileg elkülönült népek kerülnek kapcsolatba egymással. Találkozásukkor kölcsönviszonyt létesítenek egymással, amelyet rendszerint a kényszer határoz meg, mivel a felek között mélyreható társadalmi, kulturális – illetve tágabban: hatalmi – egyenlőtlenség jellemző, viszonyukat áthidalhatatlan konfliktusok jellemzik.

A népművészet vagy a népi kultúra „felfedezése” esetében különösen világos, hogy a „nép” és a felsőbb osztályok, így az intelligencia, a művészek, tudósok, politikusok képviselőinek újszerű együttműködési tere jön létre, mely megteremti ugyan a kontaktus tényét és tárgyait, de nem old (hat)ja fel egyenlőtlen helyzetüket. Nem nehéz belátni, hogy a népművészeti tárgyakat felvonultató kiállítások időlegesen összekapcsolják a korábban teljesen eltérő pályán mozgó szubjektumokat, vagyis a paraszti-népi alkotókat és a fogyasztókat, valamint a tágabb – városi, nemzeti – társadalom tagjait. Tartósabb kontakt zónák jönnek létre a néprajzi múzeumok gyűjteményei és kiállításai révén. Talán azt sem nehéz belátni, hogy a szubjektív szándékoktól függetlenül az ilyen összekötő terekben aszimmetrikus viszonyok uralkodnak. Itt csak az egyik fél, a „központ” tölti be a gyűjtés és a reprezentáció funkcióját, csak a városból falvakba kiutazó szakemberek, művészek, intellektüelek, úriasszonyok, természetjáró turisták, városi polgárok stb. keresik föl a falusi népet, elsősorban az épp ilyen találkozások nyomán híressé váló népművészeti központokat. A kiállítások, a nagy múzeumi gyűjtemények is eltávolodnak, elkülönülnek a forrásoktól, miként a reprezentatív tájak világából táplálkozó művészek alkotásai is a centrum kulturális világát gazdagítják. Itt további aszimmetriát kifejező kontaktushelyzetek is kialakulnak, azok, amik a népi kultúra csodált elemeit helyben (azaz a városokban, a „centrumban”) teszik fogyaszthatóvá. Gondoljunk csak egy ismert példára, a kalotaszegi nőtafa, Tamás Kata kolozsvári, budapesti fellépéseire és varrottasárúsításaira (BÁTKY 1900; VIKÁR 1943). Ebben a térben a valószínű és tényszerű aszimmetriát sajátosan ellensúlyozza a gyáripar, s a technikai fejlődés következtében pusztuló tárgyi világ mentését, megörökítését, valamint megőrzését tudományos és morális szempontból elsőrendű feladatnak valló eszmekör, mely elválaszthatatlan egyrészt az evolucionizmustól, másrészt a tárgyakban – Eötvös szavaival élve – a „termékenyítő nemzeti tőkét” látó nemzeti tudattól (EÖTVÖS 1976. 203).

A kontaktus társadalmi és eszmei közegében jön létre a népi kultúra múzeumi struktúrája és arculata. A különböző kiállítások a tárgyakhoz új, tudatos viszonyt alakítottak ki, s ezen belül nagy szerepet játszottak abban, hogy a „háziipar” termékei a köztudatban „népművészeti tárgyakká” alakultak (HOFER 1983. 43). A kiállítások keretében keletkező-összeálló tárgyi világ nem öleli föl a szóba jöhető, egy-egy korszakban megtalálható tárgyak összességét, annak ellenére, hogy az evvel foglalkozók gyakran hangsúlyozzák a teljességre törekvést. A válogatás párosul az archaizálással és az idealizálással. Tudjuk, hogy az 1885-ös országos kiállítás kalotaszegi szobájához Gyarmathyné a kortárs falusi mindennapi életben már használaton kívüli, nehezen felkutatható darabokat használt föl. A milleniumi falu Bánffyhungyadról származó kalotaszegi házának berendezésekor szintén archaizáltak, valamint a tipikusnak tekintett tárgyakat több helyről szerezték be. „A konyhában – írta Jankó jelentésében (JANKÓ 1989. 55) – egy olyan cserény-kas kemence volna felállítandó, aminő ma még a magyaró-kereki paplakban van, mely a N.Várad–Kolozsvári vasút kiépülte előtt az egész Kalotaszegre

jellemző volt.” A berendezést ugyanakkor külön e célra készített bútorok egészítették ki, mint a nyárszói Viskán Laczi 1896-os évszámú festett tékái, fogasai, padjai, melyek azóta is a Néprajzi Múzeum megbecsült darabjai, kiállításainak gyakori szereplői.

Mindezek alapján a népművészet és a népélet olyan tudományos, erkölcsi-ideológiai és – a reprezentatív tárgyak esetében – kereskedelmi értékke válik, amely azonban csak virtuális kapcsolatot tart eredeti társadalmi környezetével, s épp mint elkülönült érték épül be a magasabb társadalmi osztályok és a nemzeti kultúra világába. A saját kultúrát vizsgáló néprajz ismeretelméleti és morális dilemmája nem vetődik fel olyan élesen, mint az általános etnológiáé, ám a kultúra, a reprezentáció – ez utóbbi a megjelenítés és a képviselés értelmében egyaránt — *elvált* társadalmi közegétől, s ily módon vált a felülről definiált és szabályozott értékrendszer alkotórészévé.

A népművészet felfedezésének története, beleértve a szaktudományos, a művésziesztétikai érdeklődés eseményeit, önmagán túlmutató általános kérdéseket is életre hív: Mit és hogyan lát meg egy-egy pillanat vagy korszak embere bármely, tőle független, idegen kultúrából? Ki az, aki vállalkozik, vállalkozhat egy ilyen kép megfogalmazására? Hogyan ábrázoljuk a számunkra „idegen”, vagy legalább is szokatlan, nem mindennapi életformákat, mik a reprezentáció elemei, milyen a stílusa és mi a struktúrája? Mi a morális dilemmája a másíkról való beszédnek – akár a múltra vetítve, akár a mában?

Ezek az elvont, általános kérdések feltehetően Kalotaszeg röviden felidézett más – pl. a közelmúlt vagy a mai viszonyokat elmesélő – történeteivel kapcsolatban is. De ha csak a táj és kultúrájának felfedezését előadó narratívára gondolunk, akkor is világos, hogy ebben a néprajzi-antropológiai felfogások és a múzeumi gyakorlat ma is húsba vágó összefüggéseiről van szó.

A múlt századi kiállításokra gyűjtött tárgyananyag és a bemutatás, a reprezentáció ezek által megteremtett megoldásai – vagyis a népi kultúra tárgyi megjelenítésének a megszületése – már magában rejtette az ábrázolás ellentmondásait. Ez ugyan csak a későbbi, a mai múzeumi gyakorlat számára vált megkerülhetetlen kérdéssé, a „mit mutassunk meg” dilemmájává. A néprajz korabeli hűvös kritikája Malonyay Kalotaszeg-kötetéről ezt előlegezi meg. Az *Ethnographia* szigorú bírálója szerint „a könyv a pusztá ismertetésen nem ér túl” (SZABÓ 1907. 361), ám a kapatisztítókhoz érve elismeri: „A szerző érdeme, hogy ezt az ékszerré finomult holmit fölfedezte. Az ethnographiai gyűjteményekből eddig hiányzott.” (Uo. 364). E megjegyzés világosan utal a kalotaszegi kultúra korabeli múzeumi gyűjteményekbe foglalt ismeretének korlátaira. Ezt leszámítva a bírálat a „művészi”, a „laikus”, illetve a „szaktudományos” megközelítés ellentéteit domborítja ki. A múzeumi gyakorlatban mindez nyilvánvalóan a „néprajzi tárgy”-ról vallott éppen jellemző, rendszerint csak implicit módon érvényesülő felfogásoktól függ.

Kalotaszeg felfedezésének a kiállítások, valamint Jankó és Malonyay munkája alapján vázolható korai történetében tehát már ott rejlik a kérdés: Ki beszélhet a „másíkról”? Az etnográfus, a művész, a városi rajongó, egy kultúra belülről megfogalmazódó önképének közvetítője? Mindnyájan saját perspektívát, legitim történetet és mondani-valót képviselnek. Ez a dilemma számunkra sem közömbös, melyet a következőképpen is megfogalmazhatunk: Mi ma Kalotaszeg, miben (és hogyan) ragadható meg az, ami ma rá jellemző? Ki fogalmazhatja ezt meg? Elválik-e, s ha igen mikor, a külvilág tudása

a „kik vagyunk mi?” belső koncepciójától? A kívülálló, jelesen a néprajzkutató, az antropológus hogyan férkőzhet közel és hogyan mutathatja meg ezt a belső képet? Sőt, azt is kritikailag mérlegelni kell, hogy valóban kettéválik-e a „belső” és „külső” történet? Elvállik-e a múltban kialakult és ma is életben lévő, ám változó „Kalotaszegi legendárium” a mindenkori mindennapi élet kalotaszegi világától? Van-e felelőssége a kutatásnak és a múzeumi reprezentációnak abban, hogy a „legendárium” és a „mai valóság” ellentmondását érzékeli és megláttassa? E kérdések arra figyelmeztetnek, hogy a történetek kiválasztása és megfogalmazása nehéz, felelősségteljes választást jelent.

Kétségtelen: Kalotaszeg – mint általában a kultúra – ábrázolása nem semleges. Nem az tisztán szaktudományos szempontból sem, mivel ismeretelméleti és morális dilemmák belülről is választások sorozatát határozzák meg. De a szakmai munka külső társadalmi környezete is arra figyelmeztet, hogy a múzeum általában sem tekintheti tevékenységét semlegesnek. Az, amit megőrzésre, bemutatásra érdemesít nem eleve rögzített, nem magától értetődő adottság. A múzeum már létében megtestesíti az értékelés, a választás gesztusát, mely szükségképpen értékrendszerek, ideálok szembesülését, sőt akár összeütközését is jelenti. Ha a múzeum sajátos eszközeivel valamely élő közösségről kíván beszélni, kikerülhetetlen a „helyes” beszéd dilemmája és az ellenvélemények hangos kinyilvánítása. Ezért tekinthetjük a mai múzeumot James Clifford nyomán kontakt zónának, olyan tudatosan vállalt találkozási pontnak, amely lehetővé teszi a különböző értékrendszerek egymás mellé kerülését, egymásra vetítését és szembesítését. S az ellentmondások, a dilemmák csapdájából nincs menekvés, kiutat csak a történetek ismételt újrafogalmazása és kölcsönös figyelembe vétele adhat.

Irodalom

- BÁTKY Zsigmond
1900 *Tamács Kata, a bánffybhunyadi „nótafa”*. Néprajzi Értesítő I. 26–28.
- CLIFFORD, James
1997 *Routes. Travel and Transition in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Harvard University Press.
- CS. SZABÓ László
1993 *Erdélyben*. Budapest, Magvető.
- EÖTVÖS József
1976 *Kultúra és nevelés*. Budapest, Magyar Helikon.
- FEJŐS Zoltán
1991 *Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn*. Népi kultúra és nemzettudat. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 143–158.
- HOFER Tamás
1983 *A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárggyűjtemények néprajzi elemzése*. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XIII. 29–64.
- JANKÓ János
1989 *A millenniumi falu*. Facsimile. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta Szemkeő Endre. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- JURECSKÓ László
1989 *A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte*. Ethnographia 100. 243–277.

- KORNISS Péter
1975 *Elindultam világ útján...* Budapest, Corvina.
- KÓSA László
1984 *Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”*. (Melléklet a reprint kiadás I. kötetéhez). Budapest, Helikon.
- KRESZ Mária
1968 *A magyar népművészet felfedezése*. Ethnographia 79. 1–36.
- OLOSZ Katalin
1994 *Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában*. Néprajzi Hírek 23. 3–4. 33–51.
- PRATT, Mary Louise
1992 *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London, Routledge.
- SZABÓ K. János
1907 *Malonyay Dezső: A magyar nép művészete*. Ethnographia 18. 361–366.
- SZABOLCSI Hedvig szerk.
1973 *A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetről és iparművészetről 1875–1899*. Budapest–Szolnok, MTA Néprajzi Kutató Csoport–Damjanich János Múzeum.
- VIKÁR Béla
1943 *Erdélyi út a fonográfjal*. Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Szerk.: GUNDA Béla. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 88–96.

ZOLTÁN FEJŐS

Histories of Kalotaszeg

Kalotaszeg, a region populated by ethnic Hungarians in Romania comprises a special role in Hungarian national culture. Its folk culture became widely known in the Hungarian society since 1880s onwards when this region used to be a quite remote part of the pre-World War I Hungary. Describing the part of Kalotaszeg played and still plays in Hungarian cultural identity many histories can be analysed. Narratives of how scholars, artists, intellectuals and political figures discovered and interpreted the distinct culture of peasants living in Kalotaszeg constitute a special knowledge of Hungarian folk culture and its museum structure. The formation of ethnographic collection of the Museum of Ethnography is closely related to this area. Also, expositions and museums were those main sites where a locally constituted folk culture and the exponents of the larger society were meeting. Such contact zones, as called by James Clifford, contributed to interactions between different social groups. A further museum practice influences the organisation of the ethnographic knowledge, that is of the search for proper meaning of a culture. There is a dilemma of what to collect or what to exhibit of a people's life world. In other words, museums are facing at how to chose between the „internal” and the „external” histories of any cultures.

Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban

Gyarmathy Zsigáné (1–2. ábra) és Jegenyefürdő neve kitörölhetetlenül íródott be a magyar néprajztudomány történetébe. Bár Kalotaszegről már korábban, az 1840-es évektől kezdve jelentek meg ismertetések (pl. TÉGLÁSI ERCSEI 1842a; 1842b; MEREI GRACZA 1842; KÖVÁRY 1854; M. GY. 1856; SOÓS 1867), a tájnak és népi kultúrájának igazi felfedezése Gyarmathy Zsigáné fellépésével (1884) és a Herrmann Antal által Jegenyefürdőn megalapított „ethnographus telep” (1890) vendégeinek munkálkodásával kezdődött.

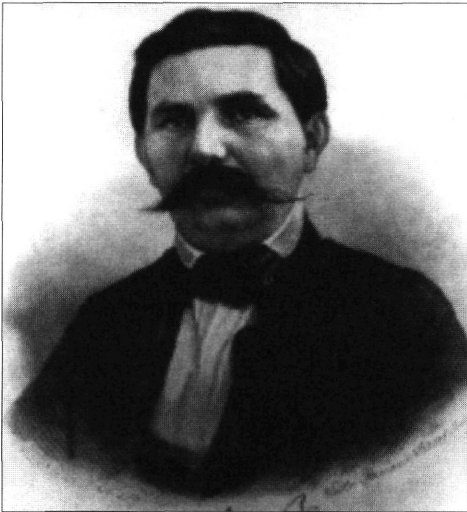
1. ÁBRA. Gyarmathy Zsigáné az 1880-as években
(Vasárnapi Újság 1887. 412.)

2. ÁBRA. Gyarmathy Zsigáné századunk első
évtizedében
(Vasárnapi Újság 1910. 334.)

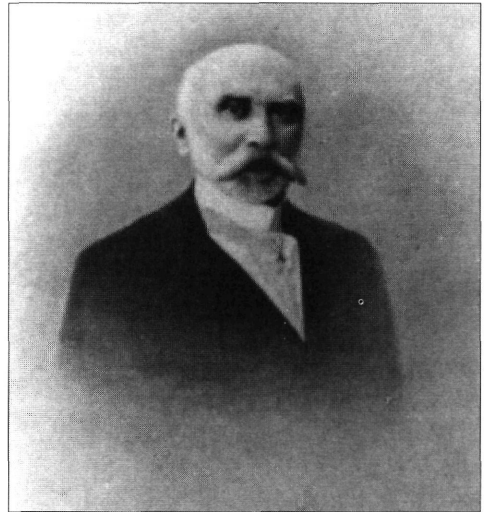

3. ÁBRA. A magyargyerőmonostori Hory-kúria, Gyarmathy Zsigáné szülőháza
(Vasárnapi Újság 1887. 413.)

4. ÁBRA. Hory Farkas
(HORY 1858)

5. ÁBRA. Gyarmathy Zsigmond
(KOLESZÁR 1908)

6. ÁBRA. A bánffyújvárosi Gyarmathy-ház ma
(Fotó: KISMIHÁLY Erzsébet)

Gyarmathy Zsigáné, leánykori nevén Hory Etelka 1843-ban született Magyar-gyerőmonostoron (3. ábra). Édesapja, Hory Farkas¹ (4. ábra) népies költeményeket írt (versei ihlették Izsó Miklóst *A népdalok hőse* című szobrának megalkotására) (BOGNÁR 1886. 41), két művét Kriza János közölte a *Vadrózsákban* (1863. 288–289, 540) és 1858-ban önálló kötete is megjelent (HORY 1858). Az Aumüller Rozáliával kötött házasságából született leánya az ő révén szerette meg a szépirodalmat, pl. Vörösmarty, Arany, Petőfi és Tompa költészetét (GYARMATHYNÉ 1879. 423; BOGNÁR 1886. 42; SZINYNYEI 1896. 29; PERSIÁN 1911. 14–15).

1. HORY Farkasról lásd pl.: Budapesti Közlöny 1872; Vasárnapi Újság 1872; TÖRÖK 1896; VERSÉNYI 1896; BÁLINT 1992. GYARMATHYNÉ visszaemlékezése apjára: 1879; 1885a. 341–352; 1889j.

7. ÁBRA. Gyarmathy Zsigmond és Gyarmathy Zsigáné sírköve a bánffyújvárosi temetőben
(Fotó: SZIGETVÁRI Ferenc)

Gyarmathyné 1874-től, 31 éves korától publikált, első megjelent írása a Katinka név alatt közölt *A későn támadt szerelem* volt.² A magyar irodalmi népiesség harmadik hullámának, a századforduló népies tájirodalmának képviselőjeként (B. Zs. 1994. 716) ő volt az első író Magyarországon, aki a falusi életet ábrázolta (KÓSA 1984. 5), Kalotaszeg és a kalotaszegi népet az ő révén vonult be a szépirodalomba (S. BARTHA 1973. 1736). 1910-ben bekövetkezett haláláig közel húsz könyve és kb. kétszáz kisebb-nagyobb írása jelent meg a különféle fővárosi és vidéki lapokban.³

1862-ben ment férjhez Gyarmathy Zsigmond (1832–1908) földbirtokoshoz, a kalotaszegi gazdasági és társadalmi élet jeles személyiségéhez⁴ (5. ábra), akivel annak haláláig boldog házasságban Bánffyhunyon élte (6–7. ábra).

Hory Etelka beleszületett a virágzó népi kultúrába és korán felfigyelt annak értékeire. Szülőfalujában hallgatta „a kalotaszegi nép öreg bonyáinak ajkáról a tündér-regéket és bájos meséket” (PERSIÁN 1911. 14), már fiatalon néprajzi gyűjtéseket végzett (1861-ben népdalokat küldött az akkor Kolozsváron élő és tanító Gyulai Pálnak) (PERSIÁN 1911. 15–16) és nagynénjétől, Nyilas Miksánétól a *varrottások* (8–10. ábra) készítését is megtanulta (SEBESTYÉN 1993. 26). „A nép nyelvét, szokásait, jellemét tanulgom serdülő korom óta. Regényeimben, népies elbeszéléseimben fel is használtam az oda találókat mindég...” – olvashatjuk egyik írásában (GYARMATHYÉNÉ 1899a. 40).

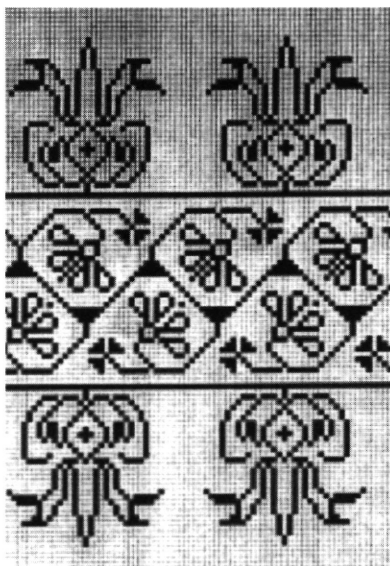
E tekintetben az 1884. év volt a meghatározó életében. A már ismert írónt akkor kérte fel Herich Károly miniszteriumi osztálytanácsos, hogy a következő évben rendezésre kerülő Országos Általános Kiállítás háziiparcsarnokának egyik szobáját ő rendezze be (GYARMATHYÉNÉ 1885d. 74). A lakodalomba készül, illetve otthon házi munkát végző családot hat alakkal bemutató⁵ kalotaszegi szoba, egyike a tizenötnek (a hat magyarnak és a kilenc nemzetiséginek) kalotaszegi mesterek, a bánffyhunyadi Schönhut Vilmos és a magyargyerőmonostori Bányai Albert közreműködésével (HERICH 1885. 754), egy bánffyhunyadi „főpróba” (a népviseletbe öltöztetett alakok bemutatása az állami iskolában) (P–y 1885. 1) után 1885-ben elkészült (11. ábra), s bár berendezését Grubern Ferenc, Herich Károlyné, Herepey Károly és H. L. építész segítségével végezte (GYARMATHYÉNÉ 1885d. 74), „pompás bemutatása kiválóan Gyarmathy Zsigáné jeles írónk érdeme” (HERICH 1885. 753) volt. Abban az évben kezdte publikálni a Kalotaszeget és népi kultúráját bemutató írásait (GYARMATHYÉNÉ 1885b; 1885c; 1885d; 1885e) is (12. ábra).

2. KATINKA 1874. Életrajzírói közül többen (pl. BOGNÁR 1886. 42; SZINNYEI 1896. 30; PERSIÁN 1911. 22) *Az erő gyöngesége* című novelláját tartják az első megjelent írásának, azonban ezt az előbb említett két évvel később közölte a Fővárosi Lapok (KATINKA 1876).

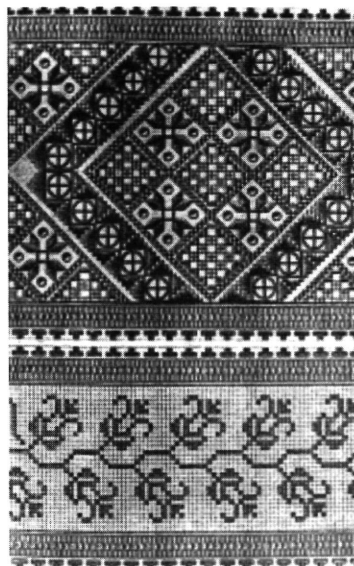
3. GYARMATHYÉNÉ életéről és munkásságáról lásd pl.: Vasárnapi Újság 1887; 1910; y. d. 1895. 624; SZINNYEI 1896; PERSIÁN 1911; S. BARTHA 1973; BARANYAI 1989; TÓKÉS 1989; SEBESTYÉN 1993.

4. GYARMATHY Zsigmond életéről és tevékenységéről írtak pl.: y. d. 1895. 623–624; KOLESZÁR 1908; PERSIÁN 1911. 16–21, 32–33; BARANYAI 1989. 234; BUZÁS 1994. Felesége megemlékezése róla: GYARMATHYÉNÉ 1908.

5. P–y 1885. 1. A kalotaszegi szoba leírását lásd pl.: HERICH 1885. 753–755; 1886. 503–504; Bácskai Ellenőr 1885. 3; Bajai Közlöny 1885. 2; Budapesti Ausstellungs-Zeitung 1885. 221, 226; Ellenzék 1885a. 2–3; Kiállítási Lapok 1885. 443, 453; Tata-Tóvárosi Híradó 1885. 3.

8. ÁBRA. A „keistulipános” nevű körösfői hímzés minta

9. ÁBRA. A „küllős” (fent) és a „keistulipán” nevű kalotaszegi hímzés minták (Magyar Bazár 1902)

10. ÁBRA. Kalotaszegi „varrottas”-ok fényképe Gyarmathy Zsigáné egyik könyvéből (GYARMATHY NÉ 1896i. 9.)

A kalotaszegi szobával óriási sikert aratott, ahogy később írta egy helyen: „De a »régí módi« nagy feltűnést keltett: minden darabot meg vett volna a külföldi...” (GYARMATHYNÉ 1899b. 96). A népművészeti tárgyakból sokan akartak vásárolni, de semmi sem volt eladó, mert azokat a kiállítás idejére kölcsönözte Gyarmathyné (GYARMATHYNÉ 1899b. 96; 1901. 181). Csak Erzsébet királynéval tett kivételt és küldött neki Gödöllőre egy 4 szél *fodorvászomból* készült, fehér pamuttal varrt *tányéros menyasszonyi lepedőt* (GYARMATHYNÉ 1896b. 1; 1901. 181), amelyet nagy rábeszéléssel, *aranyos fejkötővel* kecsegtetve tudott megszerezni a tulajdonosától, Kovács Erzsébettől (GYARMATHYNÉ 1896b. 1–2; 1896i. 8–11).

Herceg Esterházy Pálné is meg akart venni egy abroszt, de a *nagyrozás* terítő szintén nem volt eladó. Ezért Gyarmathyné egy újat varratott, bár nagy nehézséget okozott neki, hogy Kalotaszegen *varrottast* már nem készítettek, az *invarrást* (a ma is ismert *dupla keresztzetest*) (TÓKÉS 1989. 220) csak egy magyargyerőmonostori öregasszony ismerte. Gyarmathyné felkérésére ő tanított meg néhány fiatalat a már-már elfeledett technikára. Közülük került ki az a leány, aki a kért terítőt 10 forintért elkészítette. „Igy a herceg Esterházynénak varrt új abrosz volt az alapvető; abból fejlődött a ma már virágzó varrottas házi ipar” – olvashatjuk Gyarmathyné egyik dolgozatában.⁶ Jankó János írta később: „Én még ismertem azt a szegény sánta leányt a ki a régi varrottasokból feltámasztott első varrottast varrta Esterházy Pálné hercegasszonynak, mely egyszersmind az első pénzért eladott darab volt 1885-ben.” (JANKÓ 1894. 2879–2880). Tehát a budapesti Országos Általános Kiállításon aratott sikerrel indult a kalotaszegi hímzések bámulatos diadalútja és – ahogy Gyarmathyné írta – „... ez az érdeklődés szülte nálam azt a gondolatot, hogy üdvös dolog lesz a rejtett kincset napfényre hozni, megtermékenyíteni. Így tanítottam vissza ősi munkájára a kalotaszegi népet.”⁷

Az asszonyok és leányok kezdetben csak ímmel-ámmal varrtak. „Akkor előbb ajándékkal kecsegtettem, kaláccsal kínálgattam, a kiket vissza akartam taníttatni ősanyáik munkájára és akkor is úgy vették, mintha nekem csinálnának azzal valami szivességet” – írta Gyarmathyné egyik visszaemlékezésében (GYARMATHYNÉ 1899b. 102). Nagy anyagi áldozatot hozva, minden támogatást nélkülözve ő látta el a munkára vállalkozókat vászonnal, pamuttal, mintákkal és ő is vásárolta vissza tőlük készítményeiket, pedig eleinte csak kevés vevő akadt (BINDER 1887. 2157; GYARMATHYNÉ 1896i. 14; 1899b. 96–97), a széles vásárlóközönség nem fogadta el azonnal a *varrottasokat* (GYARMATHYNÉ 1886a).

Aztán jó üzleti érzékkel elkezdte szervezni a magyar és a külföldi piacot, amelyhez nagy segítséget kapott a főúri és polgári osztály számos (főleg) hölgytagjától.⁸ Különösen József főherceggel és feleségével, Klotild főhercegnővel alakított ki jó és tartós kap-

6. GYARMATHYNÉ 1901. 181. Az idézett írás új kiadása: 1998. Vö. még: GYARMATHYNÉ 1896b. 1; 1896c. 1; 1896i. 6, 26; 1899b. 96.

7. GYARMATHYNÉ 1899b. 96. A *varrottasok* készítését 1888-tól a kalotaszegi leányiskolákban is tanították, amelyből részt vállalt GYARMATHYNÉ is (GYARMATHYNÉ 1888a. 25; Kolozsvár 1888a. 3).

8. Lásd erről pl.: GYARMATHYNÉ 1886c. 190; 1887g. 45; 1896i. 6, 20–22, 28–29, 30–31, 32, 34, 89–91; 1899b. 101; BOGDÁNNÉ 1886a. 33; 1886b. 1; 1886c. 1; 1886d 2; CARTON 1904. oldalszámozás nélkül; ROZSNYAY 1943. 107.

Második évfolyam. 43. szám. Budapest, 1885. szeptember 15-én.

Kiállítási Lapok.

SZERKESZTŐSÉG: AZ 1885. ÉVI BUDAPESTI ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS KÖZLÖNYE. **KIADÓHIVATAL**

Budapest, IX. ker., Csillag-utca 18. sz. 11. emelet.
 A lap szellemi része a főszerkesztőnek, a szerkesztésigények intézéséért.
 Budapest, I. Földes-utca 12. sz.

FELSŐ SZERKESZTŐ: RÁTH KÁROLY
 az agra az előfizetők, hirdetések, reklámok stb. ügyeiben.
 az agra az előfizetők, hirdetések, reklámok stb. ügyeiben.

Árjegyzék:
 Megjelenés minden két hónapra és végül az év végéig: 4 forint. Helyi előfizetés: 2 forint. Külföldi előfizetés: 3 forint. Egyéni előfizetés: 1 forint. —
 Helyi előfizetés: 2 forint. Külföldi előfizetés: 3 forint. —
 Helyi előfizetés: 2 forint. Külföldi előfizetés: 3 forint. —
 Helyi előfizetés: 2 forint. Külföldi előfizetés: 3 forint. —

11. ÁBRA. A kalotaszegi szoba rajza az 1885. évi Országos Általános Kiállítás közlönyének címlapján (Kiállítási Lapok 1885. 443.)

csolatot. Ők a Gyarmathynétől beszerzett *varrottas*okkal díszítették alcsúti kastélyuk és tátrafüredi villájuk termeit (GYARMATHYNÉ 1886b. 146; 1886c. 190; 1887a. 12; 1887c. 2; 1888g. 1; 1896i. 14; 1899. 97; 1901. 181; Debreczeni Ellenőr 1888. 1; MARGYAR-GASCOGNEI 1888. 1; ROZSNYAY 1943. 107), azokból leányaik, Dorottya és Margit kelengyéjébe is vásároltak (ROZSNYAY 1943. 10) és a hímzések terjesztéséhez is tevékenyen hozzájárultak (Magyar Bazar 1891a. 23; GYARMATHYNÉ 1896i. 13). Például József főherceg ajánlotta azokat testvére, a belga királyné figyelmébe (Budapesti Újság 1888. 4; Magyar Bazar 1888. 105–106; Magyar Nép 1888. 7; Vasárnapi Újság 1888. 353). A főherceggel Gyarmathyné rendszeresen levelezett,⁹ és *A hímzések alapján* című könyvéhez (GYARMATHYNÉ 1891b) ő írta az előszót is. Gyarmathyék háza szalonjának falán ott fügtek a főhercegi család tagjainak dedikált fényképei.¹⁰

Gyarmathyné a mintegy negyed évszázadon át tartó szervező tevékenysége során Magyarországon és külföldön egyaránt széles körű kapcsolatokat épített és óriási propagandát fejtett ki.

A *varrottasokról* szóló előadásait felolvasták hazánk nagyvárosaiban, pl. Budapesten, Pécsen, Debrecenben és Nagyváradon (GYARMATHYNÉ 1888b; 1888c; 1888d; 1888e; 1888f; 1899b; 1899c; 1899d) és az ügyben rendszeres levelezést is folytatott,¹¹ a múlt század végén évente 400–500 levelet kapott (GYARMATHYNÉ 1887b. 42; 1895b. 55).

A díszes hímzéseket elvitte, illetve elküldte különféle kiállításokra, pl. 1886-ban a kolozsvári „erdélyrészi iparkiállítás”-ra (–ó 1886. 2), a kézdívasárhelyi nőegylet egyik „fillérestély”-ére (SZÉKELYNÉ 1887. 2) és a bécsi Néprajzi Múzeumba (BOGDÁNNÉ 1886a. 33; 1886b. 1; 1886c. 1; 1886d. 2; GYARMATHYNÉ 1886c. 190; 1887a. 12; 1888g. 1; 1896i. 22); 1887-ben Szegedre (Alföldi Iparlap 1887a. 4–5; 1887b. 5; 1887c. 5; (G.) 1887a. 5; GYARMATHYNÉ 1887c. 2; IGNÁCZ 1887. 2; Szegedi Híradó 1887); 1888-ban Pécsre (EGRY 1888a. 1–2; 1888b. 29. sz. 2; FEILER 1888. 1; GYARMATHYNÉ 1888i; 1888j; 1888k; 1888l; Kiállítási Értesítő 1888. 2–3; Pallas 1889); 1889-ben a budapesti „kisdiednevelési kiállítás”-ra (Magyar Bazar 1889b. 102; Nemzet 1889. 3); 1896-ban a fővárosi millenniumi kiállításra.¹² Az utóbbin való eredményes részvételért Gyarmathynét a „Millenniumi nagy érem”-mel tüntették ki (MATLEKOVITS 1897. 382). A népművészeti tárgyak nagy sikert arattak a különféle nemzetközi kiállításokon (1887: Brüsszel; 1890: Bécs; 1904: St. Louis; 1905: Liege, Milánó;

9. Lásd erről pl.: Budapesti Újság 1888. 4; Magyar Bazar 1888. 105–106; 1891a. 23; Magyar Nép 1888. 7; Vasárnapi Újság 1888. 353; Bánfihunyad és Vidéke 1899. 1–2.

10. BOGNÁR 1887. 2157; Ellenzék 1896. 2–3; GYARMATHYNÉ 1896f. 165; Magyar Bazar 1896c. 171. GYARMATHYNÉ József főhercegről szóló írásai még pl.: 1895c. 3; 1895d. 103; 1897a. 120–121.

11. Lásd erről pl.: Budapesti Hírlap 1885. 6; Ellenzék 1885b. 2; Fővárosi Lapok 1885. 1105; GYARMATHYNÉ 1886b. 146; 1886c. 190; 1888h. 9–10; Budapesti Újság 1888d. 4; Magyar Bazar 1888. 105–106; 1891b. 191; Magyar Nép 1888. 7; Pápai Lapok 1888. 2; Szabadság 1888. 1; Vasárnapi Újság 1888. 353; Veszprém 1888. 1; Pesti Napló 1889. 1–2; Ellenzék 1896. 2–3.

12. GYARMATHYNÉ 1896a. 1; 1897a. 120–122; Ellenzék 1897. 2. A kiállításon egy valódi kalotaszegi lakodalmat is akartak rendezni, de ez nem valósult meg (GYARMATHYNÉ 1896a. 1; 1897a. 120–122).

12. ÁBRA. Gyarmathy Zsigáné egyik korai kalotaszegi cikkének illusztrációja (GYARMATHYNÉ 1885b. 290.)

13. ÁBRA. „A várakban és lent”, illusztráció Gyarmathy Zsigáné egyik könyvéből (GYARMATHYNÉ 1907b. oldalszámozás nélkül)

1908: London; 1909: Berlin) is (GYARMATHYNÉ 1888a. 25; Kolozsvár 1892. 2; S. BARTHA 1973. 1736; SINKÓ KALLÓ 1980. 5; SEBESTYÉN 1993. 26).

Gyarmathyné hímzésmintákat publikált (pl. Magyar Bazár 1902. 18. sz.) (9. ábra) és árjegyzékeket is közölt, illetve küldött a lapoknak (GYARMATHYNÉ 1886b. 146; 1887b. 42; Debreczeni Ellenőr 1888. 1; MAGYAR GASCOGNEI 1888. 1; ILONA 1889. 6; SZTERÉNYI 1889. 2). E jegyzékekből az alábbiakban azért mutatunk be kettőt, mert belőlük nem csak az egyes régi (gyűjtött) és újabb (varratott) „eredeti”, „szép” és „tartós” (GYARMATHYNÉ 1888g. 1) készítmények ára, hanem azok sokfélesége is kiderül.

1886: „Megjegyzendő, hogy a legkeresettebb cikkek a régi varrottas abroszokhoz készülő theakendőcskék. A magas példa után indulva, az előbbkelőbb körök ezeket és a régi »hajtásos lepedőket« (ruhákra és függönyökre) keresik leginkább. A theaasztalokra használható régi abroszokhoz régi szinnel egy kendőcske 50–60 kr; gyümölcskendő 90 krtól 1 frt 50 krig; asztalfutó 1 frt 50 krtól 15 frtig; tálczaterítő ugyanígy. Asztalterítő 6 frttól 30 frtig; pohárszék-terítő kötény 3 frttól 5 frtig, stb. stb.” (GYARMATHYNÉ 1886b. 146).

1889: „1. Asztalterítő 8 frttól 30 frtig. 2. Asztalfutó 2 frttól 20 frtig. 3. Kredenc-terítő 3 frttól 10 frtig. 4. Kávé- és thea-teritők 8 frttól 50 frtig. 5. Tálcza-terítő, kosárkendő 1 frttól 15 frtig. 6. Gyümölcs- és kávé-kendőcskék 40 krtól 1 frt 50 krig. 7. Törölköző kötény 2 frttól 8 frtig. 8. Ágyterítő 20 frttól 50 frtig. 9. Ablak- és ajtó-függöny 18 frttól 60 frtig. 10. »Varrottas« ruha 18 frttól 30 frtig. Ugyanaz kisasszonyoknak 6

frttól 12 frtig, 12. »Fehéres« ágynemükbe, s minden fehérneműbe rendkívül alkalmas »fehér« szép himzős méterenként 80 krtól 5 frtig, 13. Butorokra s »betétekre« alkalmazható »varrottas« darabok 1 frttól 30 frtig, 14. Varrottas disz nyakba, ujra, mellbe 1 frt 50 krtól 5 frtig, 15. Férfi mellény 4 frttól 10 frtig, 16. Falszőnyeg 8 frttól 50 frtig, 17. Pohár alá való 25 krtól 55 krig, 18. Bölcső terítő 10 frttól 20 frtig, 19. Régi »varrottas« párnahéjak és abroszok különböző árakban.» (SZTERÉNYI 1889. 2).

A kitartó és hozzáértő szervező munka, a *varrotasokról* közzétett számos újságcikk, tárca, a könyvek, amelyekben azokról, illetve azokról is írt (GYARMATHYNÉ 1887h; 1896h; 1907b) (10., 13. ábra), valamint a Pentsy József és Szentgyörgyi Lajos által, főként Gyarmathynétől kapott minták alapján, az ő támogatásával készített s 1888-ban megindult füzet sorozat, a *Kalotaszegi varrottas-album* (PENTSY-SZENTGYÖRGYI 1888) (8. ábra) meghozták gyümölcsüket: a kalotaszegi népi himzések Magyarországon, Európa nagyvárosaiban és fürdőhelyein, valamint Amerikában egyaránt keresett és kedvelt cikkek lettek.

A már említett József főherceg és családjának lakosztályain kívül bekerültek pl. Mária Valéria főhercegnő kelengyéjébe (Ellenzék 1889. 3; Debreczeni Ellenőr 1889. 3; GYARMATHYNÉ 1889f. 2480; 1889g. 188; 1896d. 427–428; 1896i. 29, 30–31, 34–37; 1896h. 459–461; 1899b. 97; 1901. 181), Mária Terézia főhercegnő azokkal díszítette kistapolcsányi és reichenauai kastélyát (Magyar Bazár 1891b. 191; 1896b. 2; GYARMATHYNÉ 1896i. 42; 1899b. 98) és többször vásárolt belőlük Izabella főhercegnő is.¹³

A *varrottasok* megvásárolhatók voltak Budapesten pl. több üzletben (Magyar Bazár 1887. 30; 1889a. 78; GYARMATHYNÉ 1888h. 9; 1889g. 188; Budapesti Hírlap 1889. 6; Fővárosi Lapok 1889. 1108), a Kereskedelmi Múzeumban (GYARMATHYNÉ 1888a. 25; 1888h. 9; 1889g. 188; 1899b. 102; Buapesti Hírlap 1889. 6), a különböző kiállításokon és vásárokon, pl. 1887: „erdélyi bazár” (BOGDÁNNÉ 1887. 2–3; Ellenzék 1887a. 3; 1887b. 3; GYARMATHYNÉ 1887g. 45; 1896i. 32; N. 1887. 75), 1889: „kisdednevelési kiállítás” (Magyar Bazár 1899b. 102; Nemzet 1889. 3), 1894: „karácsonyi bazár” (JANKÓ 1894; Magyar Bazár 1894. 182), 1896: millenniumi kiállítás (Magyar Bazár 1896a. oldalszámzás nélkül), 1898: „karácsonyi nőiparkiallítás” (Ellenzék 1898. 2); a vidéki városokban, pl. Pécsen (Pécs 1887. 2–3; Pécsi Hírlap 1887. 4; 1888a. 3; Budapesti Hírlap 1889. 6), Szekszárdon (ILONA 1889. 6), Székesfehérváron (Pápai Lapok 1888. 2; Szabadság 1888. 1; Veszprém 1888. 1), Kecskeméten, Szolnokon (Budapesti Hírlap 1889. 6), Debrecenben (Debreczeni Ellenőr 1888. 1; GYARMATHYNÉ 1887f. 5), Aradon (MAGYAR-GASCOGNEI 1888. 1; Budapesti Hírlap 1889. 6), Nagyváradon, Kolozsváron (Budapesti Hírlap 1889. 6), Temesváron (G–y I–n 1888. 1; GIZELLA 1889. 3), valamint Bécsben, mások mellett Kállayné gróf Bethlen Vilma jóvoltából (GYARMATHYNÉ 1896i. 32) és a monarchia több nevezetes fürdőhelyén, pl. Ischglben (Alföld 1888. 3; Pesti Hírlap 1888. 6; Pécsi Hírlap 1888b. 4) is.

A *varrottasok* külföldi népszerűsítését elősegítették a róluk megjelent cikkek, pl. a párizsi *Moniteur de la Mode*-ban az „osztrák–magyar árucarnok” megnyitása alkal-

13. GYARMATHYNÉ 1896c. 1. Izabella főhercegnő leányainak kalotaszegi viseletük is volt (GYARMATHYNÉ 1896c. 1; 1896i. 25–28).

mából publikált *Magyar varrások* című írás (GYARMATHYNÉ 1887e. 414; 1896d. 426–427; 1896i. 37–38, IGNÁCZ 1887. 2) és könyvek (pl. Jules Duckerts budapesti belga főkonzulnak Magyarországról kiadott, a kalotaszegi népi hímzésekről is dicsérőleg szóló műve¹⁴), valamint a külhonba utazó, illetve ott élő magyarok is, pl. herceg Esterházy Pálné (Németország, Franciaország), gróf Teleki Sándorné (Anglia), Korbay Ferenc és felesége, Ravasz Ilona (Anglia, Amerika) (GYARMATHYNÉ 1886c. 190; 1896i. 6, 32, 33, 89–91; 1899b. 101; CARTON 1904. oldalszámozás nélkül). Árusították pl. Karlsbadban, Marienbadban, Londonban (ott a *fodorvásznat* is „magyar gyolcs” néven) (Fővárosi Lapok 1886. 846; Kolozsvár 1892. 2; GYARMATHYNÉ 1899b. 102; 1901. 182) és Párizsban (lásd az alábbiakban). Gyarmathyné ajándékként eljutottak Kossuth Lajos turini otthonába (Pesti Napló 1889. 1–2; Brassó 1889. 3) és az angol Teck hercegnő kastélyába (Magyar Bazár 1893. 117; GYARMATHYNÉ 1896i. 88–89; 1899b. 101; 1906. 1; 1907b. 48–53). A *varrottasok* külföldi fogadtatását és népszerűségét meggyőzően bizonyítják Rozsnyay Kálmán alábbi sorai:

„Itthon valóságos konzulátusai nyíltak Gyarmathyné házi ipari birodalmának, külföldön pedig nagykövetségei. Párisban Munkácsyék, Justh Zsiga, Türr Istvánék és a magyarbarát Madame Adam szalonjaiban rendeztek kiállításokat. Ahol nemcsak hogy minden darab gazdára talált, de szakadatlan jöttek az újabb és újabb rendelések. Justh a Párisi Grófnét, Polignac hercegnét és Bonaparte Matildot hozta. Sarah Bernhardt egy egész stafirungra valót összevásárolt. Magam is láttam egyik teáján, hogy az asztalok, kék himes, makkos mintás fodorvászon terítékekkel pompáztak. Londonban a híres zongorista és zeneszerző Korbay Ferenc termeiben folyt a vásár. Ugy hogy még irmagja sem maradt az erdélyi küldeménynek. Hihetetlen árakkal licitálták túl egymást az an-

14. ÁBRA. Herceg Esterházy Pálné „hajtásos lepedő”-ből készített ruhája ([S.] 1885. 121.)

14. DUCKERTS 1888. 68. A *varrottasokkal* kapcsolatosan említették pl.: Ellenék 1888b. 3; GYARMATHYNÉ 1896d. 427; 1896i. 38.

gol arisztokrácia hölgyei. Amerikában Liszt Ferenc tanítványa, Ravasz Ilona csinálta a propagandát. Persze hogy vették a sok exotikus gyönyörűséget, már azért is, mert az nekik potom olcsóság volt. Vagy két évtizeddel később megint felkapták Londonban, Walter Crane a nagy művész nejének lelkes agitációjára.” (ROZSNYAY 1943. 106–107).

Már az Országos Általános Kiállítás évében divatba jöttek a *varrottasok*ból készített női ruhák. Az elsőt a kolozsvári Gegenbauer Józsefné csináltatta *hajtásos lepedőkből* és egy *vánkoshéjből* (Ellenzék 1885b. 2; Fővárosi Lapok 1885. 1105), majd herceg Esterházy Pálné szabatott magának (Budapesti Hírlap 1885. 6; Ellenzék 1885b. 2; Fővárosi Lapok 1885. 1105; GYARMATHYNE 1887b. 42; Magyar Korona 1885. 3; [S.] 1885. 128) (14. ábra), azután, főleg az ő példáját követve, sokan viselték (BOGDÁNNÉ 1885. 1469; 1887. 2–3; Magyar Bazár 1887. 30; Magyar Háziasszony 1887. 3; ILONA 1889. 6). Ezzel kapcsolatosan visszaemlékezésében Rozsnyay Kálmán a következőket írta:

„Az egész város mint valami eseményt, valami csudát emlegette Pálmay Ilka fekete írásokkal diszítette nyári kosztyuját. Bajza Ilona menyasszonyi ruháját szintén, ami nem nehéz selyemből készült, hanem habfehér fodorvászonból, vagdalásos gránátalma motívumokkal.” (ROZSNYAY 1943. 107).

Párizsban is nagy divat lett a kalotaszegi *varrottasok*ból készített ruha viselése, pl. Munkácsy Mihályné és Matild hercegnő járt benne (Egyetértés 1887. 2; GYARMATHYNE 1887c. 2; 1896i. 37). E divatról írta Gyarmathyné 1887-ben: „És most ezen iparágban Bánffy-Hunyad, Kalotaszegnek e kis mezővárosa küldi a divatot Párisnak. Küldi fejkötőkben, kalapokban, »varrotas ruhákban« és fehérneműbe való minden szélességű hímzésekben.” (GYARMATHYNE 1887e. 414). A *Hazánk* című lap is hasonlókat közölt: a *varrottas* „ugy látszik, csakugyan divat szárnyára kap Párisban is, a világdivat fővárosában. Az ottani árusító cég e napokban is harmincz varrottas ruhát rendelt meg Bánffy-Hunyadról. A kis varrottas fejkötőt a francia nők színházi viseletnek mutatják be s mivel új és érdekes, sokaknak tetszik.” (Hazánk 1887. 5).

Gyarmathyné maga is kedvelte és hordta a *varrottasok*ból készített vagy azokkal ékesített ruhákat (Magyar Bazár 1887. 30; Magyar Háziasszony 1887. 3) (1–2. ábra), sőt bánffyhunyadi otthonukat (az ebédlőt, a vendég- és dolgozószobát) is azokkal és más népművészeti tárgyakkal díszítette.¹⁵ „Sok szép lakást láttam már életemben, de olyan meseszerűt, mint a nagyasszony magyaros ebédlője, többet aligha. Kápráztatóan szép varrottasok, szöttesek ragyogó pompában, biborszínű csergék és falakon köröskörül százával a bokályok, mind külön-külön is muzeumi ritkaság” – írta Rozsnyay Kálmán (ROZSNYAY 1943. 109).

Amíg a nőknél a *hajtásos lepedőkből* szabott ruha, addig a férfiaknál a *varrottasok*ból készített mellény vált a divat tárgyává az 1880-as évek végén. Viselték pl. Bécsben, Ischglben (1888) (Pesti Hírlap 1888. 6; Magyar Bazár 1889b. 102), a pécsi jogászbálon (1889) (Pécs 1889. 4), a győri farsangi bálakon (1889) (Győri Közlöny 1889. 3) és természetesen Budapesten, ahol az egyik leghíresebb szabómester, Karácsonyi készítette

15. GYARMATHYÉK lakásának leírását lásd pl.: EGRY 1885b. 28. sz. 1; 29. sz. 1–2; P-y 1885. 1; BOGDÁNNÉ 1887. 2157; GYARMATHYNE 1896f. 165. Az ebédlő és a vendégszoba fényképe a Vasárnapi Újságban jelent meg (JANKÓ 1895. 621).

(Magyar Bazar 1889a. 78). A pesti lóversenypályán gróf Károlyi István és gróf Batthyány Elemér hozta divatba (ROZSNYAY 1943. 107). Széles körű népszerűségét bizonyítja, hogy Amerikából is érdeklődést mutattak iránta (Magyar Bazar 1889b. 102).

A Magyarországon és külföldön ismertté és keresetté vált *varrottások* rendszeres munkához, megélhetési forráshoz juttatták Kalotaszeg népét, amiért igen hálásak voltak Gyarmathynének: „... és a nép érzi ezt az áldást; nekem legalább naponta elmondja tízhúsz: »Az Isten áldja meg a lelkét, csak abba ne hagyja!«” (GYARMATHYNÉ 1887c. 2). Binder Laura egyik cikkében olvashatjuk: „Mikor a közel multban a megrendelések mind gyérebben érkeztek Gy. Zs.-néhoz, a sok kész munka pedig garmadában hevert nála: megszüntette egy ideig a munkaadást. És mikor a közel fekvő falvak asszonyai és leányai szokásuk szerint a b.-hunyadi hetivásár alkalmával beállítottak, hogy munkát kérjenek: valóban elszomorító volt látni, milyen fájdalmat okozott az, hogy munkát nem kaphattak! Mintha temetés volna minden nap, úgy sirnak az asszonyok és leányok. Nem is csoda. Kenyerét, jövőjét, szép reményeit látja a nép e munkában...” (BINDER 1887. 9).

Sinkó Kalló Katalin szerint Gyarmathyné „munkássága a maga idejében valóságos áldása volt az egész vidéknek: háziipart teremtett a varrottasból, keresetet, megélhetést biztosított sok szegény asszonynak” (SINKÓ KALLÓ 1980. 5), tíz-tizenkét faluban (GYARMATHYNÉ 1907b. 57) több száz nőnek (GYARMATHYNÉ 1889b. 223; Kolozsvár 1892. 2). Bánffyhunad, Körösfő, Nyárszó, Sárvasár, Kalotadomos, Kalotaszentkirály, Zentelke, Valkó, Magyargyerőmonostor és Magyarbikal összes bevétele 1886 és 1891 között a következő volt. 1886: 2110 forint, 1887: 2800 forint, 1888: 5000 forint, 1889: 5200 forint, 1890: 8050 forint, 1891: 8060 forint (Kolozsvár 1892. 2). A *varrottások* készítésével 1896-ig csak a körösfői leányok és asszonyok kb. 10.000 forintot kerestek (GYARMATHYNÉ 1896c. 1; 1896i. 26).

A *varrottások* diadalútját nem csupán elismerés övezte, Gyarmathynét szervező tevékenysége megkezdésétől kezdve számos bírálat is érte a kortársak és a később megnyilatkozók részéről egyaránt. Szociális érzékenységét, jóindulatát és segíteni akarását, amellyel ki akarta emelni a szegénységből a kalotaszegi népet, senki sem vonta kétségbe, egyebek miatt viszont – néha élesen – kritizálták. A szándékait meg nem értőkkel gyakran vitába szállt, igyekezett megvédeni igazát és a *varrottásokkal* kapcsolatos más kérdésekben is rendszeresen kifejtette a véleményét.

Bosszúságot okozott neki, hogy egy bikali abrosz *legtömöttebb* nevű hímzésmintájának képe egy német divatlapban „szerb styl”-ként jelent meg.¹⁶ A Iulian Grozescu által 1864-ben kirobbantott vitára, a „Vadrózsa-pör”-re (KRÍZA 1987. VII–VIII) emlékeztet az a levélváltás, amely „egy román úr” és Gyarmathyné között történt. A román levélíró a *varrottások* magyar voltát kérdőjelezte meg, kijelentve, hogy azokat román (móc) nők készítik. Gyarmathyné visszautasította ezt a megállapítást és közölte, hogy a kalotaszegi „népiparos”-ok között összesen csupán három román nő tevékenykedik.¹⁷

16. GYARMATHYNÉ 1889a. 2; 1889b. 223; SZENTGYÖRGYI 1889. 23. Az utóbbi cikket rövidítve (és hibásan) közölte a Magyar Háziasszony (1889. 4) is.

17. GYARMATHYNÉ 1889b. 223. A cikket közölte a Nemzet (GYARMATHYNÉ 1889c. 1), a Fővárosi Lapok (GYARMATHYNÉ 1889d. 701–702) és a Délmagyarországi Közlöny (GYARMATHYNÉ 1887f. 1–2) is.

15. ÁBRA. Tamás Kata és Tamás Ilona,
Walter Crane rajza
(Új Idők 1900. 429.)

Gyarmathynének a népművészeti motívumok eredetével kapcsolatos véleményével, vagyis hogy „felülről lefelé” „terjedtek”, a nép az úri osztálytól vette át azokat²⁰ (13. ábra), ezért nem tartott vele kapcsolatot, sőt az 1903-ban tett kalotaszegi útja során fel sem kereste őt. Ugyanakkor, hasonló okokból Körösfői Kriesch Aladár, a „gödöllőiek” vezéregyénisége is került a vele való találkozást.²¹

A kalotaszegi magyar nép művészete című könyvében Malonyay Dezső több helyen is (bár név nélkül) elmarasztalta Gyarmathynét (KÓSA 1984. 6), pl.: „Aki esetleg óvja [a kalotaszegi népművészetet], az is inkább ront rajta, mert lényegében félreismeri, eredetiségét gyöngíti s istápoló munkájában csak azzal törődik, hogy e révén is jusson egy-

Egyesek a divat megrontó hatásától féltették a *varrottasokat* (Magyar Bazár 1886. 167), báró Bánffy Ádám színtén „eredeti jelleg”-ük megtartását szorgalmazta és ötleteket adott alkalmazásukra.¹⁸ Gelléri Mór éppen az ellenkező véleményen volt, amikor kijelentette, hogy „a kalotaszegi varrottasnak mai formájában csak is mint ritkaságnak és kuriozumnak, mint gyűjteményi tárgynak van értelme”, kereskedelmi cikk nem lehet belőle, mert drága, valamint a vászon és a hímzés nagyon durva, „szalonképessé” tenni csak az eddiginél finomabb vászonra, finomabb fonállal történő hímzéssel lehetne.¹⁹ Gelléri Mór Gyarmathynének az ő cikkét kiigazító válasza (GYARMATHYNÉ 1887d. 5) után is fenntartotta véleményét, kiegészítve azzal, hogy a hímzésmotívumok porcelán, üveg és kékfestő kartonok díszítésére is alkalmazhatók lennének (GELLÉRI 1887b. 1).

A „magyaros stílus” alapjának a népművészetet tekintő irányzat egyik legbefolyásosabb személyisége, a művészetpolitikus Koronghy Lippich Elek, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Képzőművészeti Ügyosztályának vezetője nem értett egyet

18. BÁNFFY 1887. 89. sz. 2–3; 90. sz. 2–3; GYARMATHYNÉ válasza: Egyetértés 1887. 2.

19. (G.) 1887a. 5. GELLÉRInek a *varrottasok* durvaságára és drágaságára vonatkozó véleményét (névnek közlése nélkül) említették; BINDER 1887. 9; SZENTGYÖRGYI 1888. 1; GYARMATHYNÉ 1896d. 426; 1896i. 37.

20. GYARMATHYNÉ ennek a nézetének többször és több helyen hangot adott, pl.: 1896d. 427; 1896i. 38–39; 1899b. 98–100; 1907b. 54–57; JANKÓ 1892. 102–103.

21. JURECSKÓ 1989. 246; 1992. 287. Koronghy Lippich Elek tevékenységéről lásd még pl.: JURECSKÓ 1982.

két garassal több a szűkölködő népnek.” (MALONYAY 1907. 41). Kósa László szerint Malonyay „elvbarátai” írásaikban hasonló bírálatokat fogalmaztak meg, „ugyanazt tették: a régi eredeti darabokat elvitték, eladták, az újak már nem annyira szépek, a nagy kereslet lerontotta a minőségüket. Részben igazuk volt, ami az üzleti vállalkozást illeti, ugyanakkor a néprajzi kutatás még több mint fél évszázad múltán is talált nagy értékű darabokat a vidéken. Ez az ellentmondás azonban mindvégig kíséri a kalotaszegi kézimunka történetét, s nem oldja föl az a megállapítás sem, hogy feltehetően háziipari mozgalmak nélkül is fölbomlott volna a népművészet.” (KÓSA 1984. 6).

Gyarmathyné tevékenységére is vonatkoztatható Bátky Zsigmond 1924-ben megfogalmazott véleménye: „Kalotaszeg ma már országszerte elhíresedett »varrottas«-airól, de a piac számára dolgozó háziipar itt is, mint máshol, kivetkőzteti az igazi népművészet eredeti jellegéből, megfosztja veleszületett zamatából s mesterséggé, iparrá kényszeríti.” (BÁTKY 1924. 1).

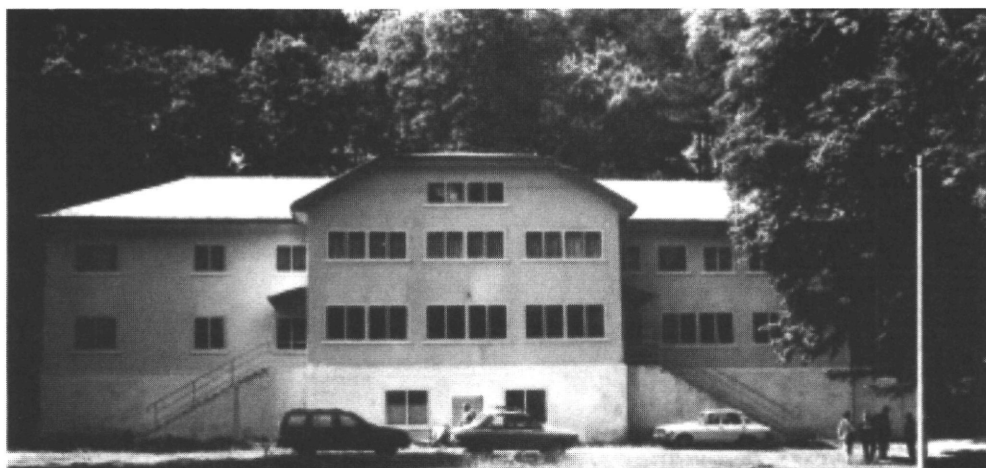
Palotay Gertrúd *A magyar népművészet kutatása* című dolgozatában a következőket írta Gyarmathynéről: „Háziipari irányító tevékenysége során – a nép anyagi megsegítésétől eltekintve – annál több felrónivalót találunk. A városi megrendelők ízléséhez igazodva, a gyors tömegmunka, elnagyolt kivitel, ízléstelen színezés, gyökértelen, selejtes rajzú minta válik az eladásra szánt kalotaszegi varrottas jellemzőjévé. Mindez nem maradhatott egészen hatás nélkül a saját használatra készülő népi munka alakulására sem. S mikor a századforduló táján az uralkodócsalád tagjai is ellátogattak Körösfőre, ezzel a kalotaszegi varrottas társadalmi elismertetése tetőpontjára hág – és haldoklása megkezdődik.” (PALOTAY 1948. 6).

E megállapítást igazságtalannak tartjuk. Tudjuk, hogy Gyarmathyné nem csak hagyományos *varrottas*okat készítettett, hanem a hímzsmintákat átplántálta parasztházakban nem használatos tárgyakra (pl. teateritőkre, ruhákra) is. Némelykor felnagyította a mintákat, feloldotta tömörségüket (SINKÓ KALLÓ 1980. 5, 7), a főúri és polgári otthonokba szánt darabokon bizonyos fokú változtatásokat hajtott végre, de ezeket jó ízléssel tette (TÓKÉS 1989. 221). Újításokat is bevezetett, pl. a hagyományos fonalak (Magyar Bazar 1886. 167) mellett fehér selyemmel való hímzés, plüss bútorszövet *varrottas* betéttel.²²

16. ÁBRA. Herrmann Antal
(CS. JÓSA 1935. 6.)

22. JANKÓ 1894. 2880; GYARMATHYNÉ 1901. 182. Újításokat GYARMATHYNÉ követői is bevezettek, pl. POZNAN Jolán a kalotaszegi *fodorvászona* gobelinfestéssel való festést (GYARMATHYNÉ 1902. 149; POZNAN 1903b. 7; GÁSPÁRIK 1906. 1).

17. ÁBRA. Az egykori jegenyefürdői „ethnographus telep” egyik épülete
(Fotó: HÁLA, 1994)

Célja egyrészt a hagyományőrzés: a *fodorváson* megtartása,²³ csak fehérneműk és ágyneműbetétek készítőendők más alapanyagból, pl. „gyári gyolcs”-ból (Egyetértés 1887. 2; GYARMATHYNÉ 1887a. 12; 1887c. 2; 1887d. 5); régi minták és varrástechnikák továbbbélteése, másrészt a fejlesztés, a továbblépés elősegítése volt. Gyarmathyné fellépése után néhány évvel mások is elkezdtek foglalkozni a *varrottások* terjesztésével, ahogy 1899-ben írta: „Az 1885-iki orsz. kiállítás után pár évig egyedül csak én adtam munkát az egész vidék népének, más senki sem varratott a minthogy *üzletnek* az rossz is lett volna akkor. Később a már elegyengetett útakon, többen bele fogtak, s most már minden faluban varratnak a korcsmárosok, néhány Kati néne és Bánffy-Hunyadon többen.”²⁴ A fentiekben idézett szigorú bírálatokat inkább azok az utánpótlói érdemelték volna meg, akik ellen ő maga is a kezdetektől kikelt. Azok a „stylnélküli ízléstelenséggel” „üzérkedésből bele kontárkodók” (GYARMATHYNÉ 1887d. 5), akik kézzel és géppel hamisították a *varrottásokat*, nem *fodorvásonra*, hanem mindenféle más anyagra, színét vesztő pamuttal varraták a mintákat.²⁵ Gyarmathyné miattuk volt kénytelen az általa készített darabokat védjeggyel ellátni (GYARMATHYNÉ 1889a. 2; 1889b. 223; 1889g. 188; SZTERÉNYI 1889. 2). Véleményünk szerint a népművészet tönkretételére vonatkozó vádak csak akkor lennének jogosak, ha az *üzlet* egy élő tevékenységet bomlasztott volna fel. De hát tudjuk, hogy a *varrottások* készítése Kalotaszegen a XIX. száz-

23. A *fodorváson*ról, annak készítéséről stb. GYARMATHYNÉ többször írt, pl.: 1896d. 428; 1896e; 1896i. 13, 36, 98–100; 1899b. 100–101; 1906. 1–2; 1907b. 51–53.

24. GYARMATHYNÉ 1899b. 102. A dolgozatot, amelyből idéztünk, az Országos Iparegyesület Háziipari Szakosztályának 1899. március 12-én megrendezett ülésén Herich Károlyné olvasta fel (GYARMATHYNÉ 1899b. 102; 1899d. 255; Magyar Bazar 1899. 25). Az írás különnyomatként is megjelent (1899c) és közölte a Magyar Ipar (1899d) is.

25. GYARMATHYNÉ 1889b. 223; 1889g. 188. A hamisításról lásd még pl.: POZNAN 1903a. 3.

zad közepére gyakorlatilag megszűnt (JANKÓ 1895. 619–620; GYARMATHY-NÉ 1901. 180). Gyarmathyné, igaz, pénzkeresés céljából, de meghosszabbította életüket és a lehetséges határig éltette tovább a régi paraszti kultúra értékeit. És hogy királykisasszonyoknak, főuraknak, főhercegnőknek is varratott? Miért oly nagy hiba ez, ha a hagyományos felhasználásával, újjáélesztésével, jó ízléssel tette és ezáltal szépet hozott létre? E sorok írója azokkal ért egyet, akik Gyarmathyné tevékenységét jelentősnek tartják. Mert valószínű, hogy nélküle az akkor már hanyatlásnak indult hímzésekultúra teljesen elfelejtődött volna (SINKÓ KALLÓ 1980. 5). És ne felejtjük el azt sem, amit Olosz Katalin így fogalmazott meg: „Gyarmathyné munkája meghatározó jelentőségűnek bizonyult mind Kalotaszeg életében, néprajzi feltárásában, mind pedig a magyar néprajztudomány fejlődésében. Mert tulajdonképpen a kalotaszegi varrottas megismertetése és diadalútja nyomán kezdődött a magyar népművészet felfedezése és tanulmányozása.” (OLOSZ 1994. 34). Az ő tevékenységének következménye volt, hogy „Az elkövetkező évtizedekben Kalotaszeg valóságos jelképpé válik a nép művészete felé fordulóknak számára.” (KRESZ 1968. 8).

Gyarmathyné nem csupán háziipart teremtett, „gazdája”, „mindenese” is volt a táján. Ő kalauzolta és látta el jó tanácsokkal azokat a művészeket és kutatókat, akik – nagyrészt az ő írásainak hatására – meg akartak ismerkedni Kalotaszeggel. Minden érdeklődőt szeretettel fogadott, megvendéglátott és útbaigazított. Pedig a századforduló táján nem voltak kevesen. Kalotaszeg divatba jött, ahogy egyik cikkében írta: Magyar-gerőmonostorra „mentünk egy író szerkesztővel – mert a nyár nem azért nyár, hogy meg ne teremje Kalotaszegnek a maga íróit, festőit! Most monográfiát készítünk... óh, nekünk az már könnyen megy: minden nyáron készítünk valamit...” (GYARMATHY-NÉ 1896g. 179). Egy másik írásában ezt olvashatjuk: „Hála Istennek kimenekedünk a hosszú télből, – mondja a kalotaszegi nép és mikor ezt mondja, a tavaszi fuvalom hajtja a rügyet meg a művészek raját is: festőt, szobrászt, költőt, némely etnográfust és műkedvelőt is.” (GYARMATHY-NÉ 1907a. 482).

Mindenkor és mindenkinek önzetlenül segített, pedig nem lehetett könnyű dolga a vendégeivel. Például Vágó Bertalan fotóművésszel, aki 1893-ban egy nap alatt akart fonnást, szövést, lakodalmat és más egyebet fényképezni. Gyarmathyné a lakodalom kivételével mindent megrendezett neki (GYARMATHY-NÉ 1893a. 1; 1896i. 60). Vagy Henry Detoushe francia íróval, aki 1898-ban látogatott Kalotaszegre. Gyarmathyné

18. ÁBRA. Jankó János (balra) és gyűjtőtársa, Czuczsa János Kalotaszegen (Néprajzi Múzeum, Fotótár F. 5378)

e találkozásra így emlékezett vissza: „A franciának nép kellett, éneklő, táncoló, festői ruházatú nép: lefényképezni, lefesteni, fonográfba szedni való nép. – Jaj, nincs most idő hiábavalóskodásra! – mondogatták a jó kalotaszegiek és mennek a mezőre dolgozni. De aztán mégiscsak akadt néhány legény és leány az én utcámban, a kik letették a sarlót, gereblyét, felöltöztek ünneplőbe és táncoltak, nótáztak, miközben erősen állították, hogy ők most nem a franciának tánczolnak, azt úgyis elhordja a szél, mint a gaszt; hanem a ki itt marad, annak a kedvéért csinálnak magukból »bolondot« hétköznap!”²⁶ Mert a kalotaszegiek elsősorban az általuk nagyon tisztelt Gyarmathyné kedvéért álltak a fényképezőgép lenszéje vagy a fonográf tölcserje elé, ahogy egyik írásában megfogalmazta: „A fővárosi ember azt hiszi, hogy a nép nagyon büszke arra, ha előhívják, lefényképezik, vagy lerajzolják; de a benszülött vendéglátók már gyakorlatból tudják, hogy ezáltal ők lesznek lekötelezettjei a népnek.” (GYARMATHYNÉ 1896f. 181).

Felsorolni is nehéz, hogy az említetteken kívül ki mindenki élvezte még abban az időben Bánffyhunyadon Gyarmathyék vendégszeretetét, illetve hasznosította Gyarmathyné tájékozottságát és helyismeretét.

A művészek közül az angol Margaret Fletcher és Rose Le Quesne, a szintén angol Walter Crane, valamint Munkácsy Mihály és Edvi Illés Aladár (GYARMATHYNÉ 1891a; 1896i. 43–45; S. BARTHA 1973. 1736; BARANYAI 1989. 245–246) nevét említjük meg. A két angol hölgy Szádeczky Gyula geológus invitálására 1891-ben kereste fel Magyarországot és „kimondhatatlanul kedves emlékekkel távoztak hazánkból, ott-hon előadásokat tartottak hazánkról magyar népruhában, bemutatták köznépünk ízléses hímzéseit, a varrottásokat, egyéb itt szerzett néprajzi tárgyakat...” (SZÁDECZKY 1893b. 88). 1892-ben egy rajzokkal illusztrált könyvet is kiadtak magyarországi megfigyeléseikről és élményeikről, amelyben Kalotaszegről külön fejezet olvasható.²⁷ Az angol nők olyan reklámot csináltak a *varrottások*nak, hogy megnövekedett a szigetországi megrendelések száma (Kolozsvár 1892. 2). Walter Crane, a preraffaeliták vezére Rozsnyay Kálmán kíséretében 1900-ban látogatta meg Kalotaszeget, ahol számos rajzot készített (15. ábra) (CARTON 1900; ROZSNYAY 1943. 110–111; GÁL 1967).

A néprajzkutatók, pl. Xántus János, Herman Ottó, Herrmann Antal, Vikár Béla és Jankó János (S. BARTHA 1973. 1735) sem kerülték el a Gyarmathy-házat és ők sem nélkülözhatték Gyarmathyné tanácsait, segítségét. Jankót Gyarmathy Zsigmond anyagilag is támogatta kutatásaiban, felesége pedig a *varrottások*ról írt dolgozatát bocsátotta a rendelkezésére, amely a *Kalotaszeg magyar népében* meg is jelent (JANKÓ 1892. V, 100–103).

Vikár Béla gyűjtőként eleinte mindig kikérte a falusi értelmiségiek tanácsát, de miután csalódott bennük, meggyőződött tájékoztatlanságukról, inkább kerülte „a helyi potentátokkal való érintkezést”. A kivétel Kalotaszeg és Gyarmathyné volt: „Mikor Kalotaszeg dalainak gyűjtése körül szorgoskodtam, kivételt kellett tennem Gyarmathy Zsigánéval, az ismert írónővel. Fölkerestem őt bánffyhunyadi udvarházában és benne,

26. GYARMATHYNÉ 1900a. 9. E történet egy másik írásában is olvasható (1900b. 5).

27. FLETCHER–LE QUESNE 1892. 172–181. A könyvet ismertette: SZÁDECZKY 1893a; 1893b. Az angol nők kalotaszegi látogatásáról GYARMATHYNÉ is beszámolt egyik könyvében (1896i. 45–52).

amint mást nem is lehetett tőle várni, nagyon megértő és készséges munkatársra találtam. Gyarmathyné szívvel-lélekkel támogatót.” (VIKÁR 1933. 1). Vikár számos jó adatközlőt köszönhetett „Kalotaszeg nagyasszonyá”-nak, köztük Tamás Katát, Bánffyhunad és az egész táj „legjobb dalosá”-t (15. ábra), akivel Kolozsváron, majd később Budapesten is, az Uránia „tudományos színház”-ban, közös fellépéseik alkalmával (a tudós folklorista előadást tartott, Tamás Kata pedig énekelt) óriási sikereket aratott (1900) (BÁTKY 1900. 26–28; GYARMATHYNE 1900b. 3–5; 1900c. 8–9; 1907b. 66–71; VIKÁR 1933. 11).

Gyarmathy Zsigáné már fél évtizede fejtette ki gyűjtő és háziipari szervező tevékenységét Kalotaszegen, amikor megjelent ott Herrmann Antal (16. ábra), hogy egyik merész tervét megvalósítsa. A budapesti tanár akkor már elismert néprajzkutató volt. 1887-ben megalapította és szerkesztette (jórészt tele is írta) az első magyarországi néprajzi folyóiratot, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*t, 1889-ben tevékenyen részt vett a Magyarországi Néprajzi Társaság létrehozásában, annak (sorrendben) első titkára volt. 1890-ben rábízták az Ethnographia szerkesztését is. A nyughatatlan, különc, bohém természetű, de nagy tudású kutató, tudományszakunk agilis és lelkes szervezője behatóan ismerte az egész országot, különösen szülőföldjét, Erdélyt, ahol több gyűjtőúton járt. Például 1886-ban, amikor az 1885-ös Országos Általános Kiállítás „fegyencz-pavillon”-jában vásárolt rabruhában vándorcigányokhoz csatlakozott és anélkül, hogy sejtelmük lett volna róla, gazdag folklóranyagot gyűjtött tőlük.²⁸ Kalotaszegen sem először járt és Gyarmathynét is jól ismerte.

1890-ben újra felkereste a tájat és az év tavaszán az Erdélyi Római Katolikus Tanulmányalaptól 20 évre bérbe vette Jegenyefürdőt, a régóta ismert gyógyhelyet. Célja az volt, hogy „a magyar szellemi munkások” számára olcsó és jó pihenőhelyet biztosítson és, nem mellékesen, hogy odacsábítsa a kutatókat, elősegítve ezzel Kalotaszeg történetének és népi kultúrájának alaposabb megismerését.

Rövid időn belül valóságos „ethnographus telep”-et (17. ábra) hozott létre, 1891-ben felmerült egy helyi „ethnographikus társaság” és egy múzeum megalapításának gondolata is. 1890–1891-ben számos értelmiségi, írók, orvosok, mérnökök, tanárok és tudósok vendégeskedtek Jegenyefürdőn Budapestről és Kolozsvárról, Székesfehérvárról és Nagyváradról, Tiszafüredről és Kalotaszeg településeiről. „Találkozik itt az erdélyi magyarság, érintkezik a magyarországgal, s minthogy ez utóbbit a fürdőn szakemberek, nyelvészek és ethnografusok képviselik, eszméiket kicserélik, mindegyik nyer a másiktól valami újat, eddig ismeretlent, de minden esetben jól fölhasználható” – írta Jankó János egyik újságcikkében (JANKÓ 1890. 1693). S hogy kik voltak ezek a jeles személyiségek? Csupán néhányukat említjük meg: Csánki Dezső, Kármán Mór, Wlislöck Henrik és felesége, Wlislöckiné Dörfler Fanni, Katona Lajos, Balassa József, Munkácsi Bernát, Kúnos Ignác, Réthy László, Pápay Károly és Jankó János.

Herrmann Antal 1890-ben megalapította a *Kalotaszeg* című lapot, amelyet a tájon folyó kutatások orgánumának is szánt. Szerkesztője Bölöni László lett, a „földolgozó társ”-i teendőket ő maga és Gyarmathy Zsigáné látta el. Az 1890. augusztus 10. és 1891.

28. HERRMANN 1890. 1. A gyűjtött anyag egy részét közölte is (Die Redaction 1887).

október 11. között megjelent 56 számban sok néprajzi és néprnyelvi cikk is napvilágot látott, részben a kalotaszegi kutatóktól, részben a Jegenyefürdőn vendégeskedő tudósoktól.

A kutatónak kiváló, de üzletembernek rossz Herrmann Antal, mint később még több vállalkozásába (nyomda- és lapalapítás stb.), a jegenyefürdőibe is belebukott. A *Kalotaszeg* kiadásán és az üdülő fenntartásán tetemes kára keletkezett, ezért a megjelentetést, illetve az üzemeltetést 2 év után abba kellett hagynia. Még szerencséje volt, hogy a tanulmányalap nagylelkűen feloldotta őt a bérleti kötelezettség alól!

A jegenyefürdői vendégek számos írással gazdagították a szakirodalmat, amelyek közül kiemelkednek Balassa József néprnyelvi dolgozatai, Wlislöcki Henrik alapvető cigány- és néphittanulmányai és Wlislöckinének a néphit köréből közölt cikkei. Nagy jelentősége miatt külön említést érdemel Jankó János teljesítménye.

Ő is Herrmann meghívására érkezett 1890 augusztusában Jegenyefürdőre, aztán – elragadtatva Kalotaszeg népi kultúrájától – pihenés helyett hat faluban néprajzi gyűjtést végzett. A tapasztaltaktól fellelkesülve a következő év nyarán már kidolgozott kutatási tervvel érkezett vissza. Az összesen három hónapon át folytatott gyűjtőmunka (18. ábra) után született és jelent meg 1892-ben a *Kalotaszeg magyar népe*, az első néprajzi tájmonográfia, amely mérföldkőnek számít a magyar néprajztudomány történetében (JANKÓ 1892. 1993). Nagy értéket képvisel a különféle lapokban 1890 és 1895 között Kalotaszegről megjelentetett 12 cikke is.²⁹

A Kalotaszegen Herrmann Antal által szervezett és támogatott kutatások eredményei maradandóak, Gyarmathy Zsigáné érdemei pedig elvülhetetlenek. A *varrottasok*-ról írott számos újság- és folyóiratcikkéből, tárcájából, könyveinek részleteiből fontos és hasznos lenne egy jegyzetelt válogatást kiadni, esetleg kiegészítve azt más, pl. a gyermekekről (1889h; 1889i; 1896i. 16–20), a lakodalomról (1893b; 1895a; 1896i. 63–69, 70–74; 1897. 21), a viseletről (1897b. 21; 1901. 178), a néprnyelvről (1899a), a bánffy-hunyadi vásárról (1887h. 347–354; 1897b. 20), a tájat felkereső utazókról (1891a; 1893a; 1896g; 1896i. 43–45, 45–52, 61–62; 1900a; 1900b. 2–3; 1907a) szóló kalotaszegi dolgozataival. Századunk első évtizedének végén *Még egyszer a hegyek közül* címmel szándékozott könyvet megjelentetni,³⁰ de tervének megvalósítását megakadályozta a halál. A javasolt válogatás talán e címet viselhetné.

29. A jegenyefürdői „ethnographus telep”-ről és JANKÓ kalotaszegi kutatásairól részletesen és további irodalommal: HÁLA 1993. 299–328.

30. BERDE 1922. 381. Hasonló című könyve: 1885a.

Irodalom

Alföld

1888 *A kalotaszegi varrottas diadalútja*. Alföld, XXVIII. 211. sz. 3.

Alföldi Iparlap

1887a *A szegedi nőiparkiallítás további ismertetése*. Alföldi Iparlap, VI. 20. sz. 4–5.

1887b *Szöttes, varrottas*. Alföldi Iparlap, VI. 20. sz. 5.

1887c *Kalotaszeg, Békés-Csaba és Török-Becse*. Alföldi Iparlap, VI. 21. sz. 5.

Bácskai Ellenőr

1885 *Népipari szobaberendezések*. Bácskai Ellenőr, VII. 32. sz. 3.

Bajai Közlöny

1885 *Népipari szobaberendezések. Kalotaszegi szoba*. Bajai Közlöny, VIII. 31. sz. 2.

BÁLINT Árpád

1992 *A pap költő: Hory Farkas*. Kalotaszeg (új sorozat), III. 5. sz. 3–4.

BÁNFFY Ádám, báró

1887 *A varrottások alkalmazása*. Ellenzék, VIII. 89. sz. 2–3.; 90. sz. 2–3.

Bánffyhunyard és Vidéke

1899 *József főherceg legújabb levele Gyarmathy Zsigánéhoz*. Bánffyhunyard és Vidéke, I. 12. sz. 1–2.

BARANYAI Zsolt

1989 *Kalotaszegi paraszti életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése*. Ethnographia, C. 1–4. sz. 232–242.

B.[ARANYAI] Zs.[olt]

1994 *Gyarmathy Zsigáné*. PÉTER László (főszerk.): Új magyar irodalmi lexikon. 1. 716–717. Budapest

BARTHA Éva, S.

1973 *Kalotaszeg nagyasszonya*. Korunk, XXXII. 11. sz. 1735–1737.

BÁTKY Zsigmond

1900 *Tamás Kata, a bánffy-hunyadi „nótafa”*. (Adatok a népies divat változásához). Néprajzi Értesítő, I. 26–28.

1924 *Kalotaszegi varrottások. 1. Magyar Népművészet*, IX. Budapest

BERDE Mária

1922 *Gyarmathy Zsigáné hagyatékáról*. Pásztortűz, VIII. 381–382.

BINDER Laura

1887 *A kalotaszegi varrottásról*. Budapesti Hírlap, VII. 189. sz. 9.

BOGDÁN Józsefné báró BÁNFFY Klára

1885 *Hajtásos lepedőből készült ruha*. Fővárosi Lapok, XXII. 227. sz. 1469.

BOGDÁNNÉ br. BÁNFFY Klára

1886a *A magyarosról regényben és varrásban*. Magyar Bazár, XXI. 5. sz. 33.

1886b *A magyarosról regényben és varrásban*. Nemzet, V. 1265. (68.) sz. 1.

1886c *A magyarosról regényben és varrásban*. Szabadság, XI. 57. sz. 1.

BOGNÁRNÉ [BOGDÁNNÉ] br. BÁNFFY Klára

1886d *A nőék figyelmébe. (A magyarosról regényben és varrásban)*. Debreczen, XVIII. 52. sz. 2.

BOGDÁN[N]É báró BÁNFFY Klára

1887 *A kalotaszegi varrottásról. (Ajánlva a főváros hölgyeinek)*. Budapesti Hírlap, VII. 130. sz. 2–3.

BOGNÁR Vilma

1886 *Gyarmathy Zsigáné*. Az „Athenaeum” Nagy Képes Naptára 1886. 41–43. Budapest

1887 *Egy írónő otthon*. Fővárosi Lapok, XXIV. 293. sz. 2157–2158.

Brassó

1889 *Kossuth Lajos és a kalotaszegi varrottas*. Brassó, V. 110. sz. 3.

Budapester Ausstellungs-Zeitung

1885 *Kalotaszeger Zimmer in der Hausindustrie-Halle*. Budapester Ausstellungs-Zeitung, Nummer 25. 221, 226.

- Budapesti Hírlap
 1885 *(A kalotaszegi szoba népszerűsége)*. Budapesti Hírlap, 201. sz. 6.
 1889 *(A kalotaszegi varrottasnak)*... Budapesti Hírlap, IX. 3. sz. 6.
- Budapesti Közlöny
 1872 *Hóry Farkas*... Budapesti Közlöny, 249. sz. 1996.
- Budapesti Újság
 1888 *Belgium királynéja a kalotaszegi varrottasról*. Budapesti Újság, III. 174. sz. 4.
- BUZÁS Pál
 1994 *Érsekújvári Gyarmathy Zsigmond*. Kalotaszeg (új sorozat), V. 5. sz. 7.
- CARTON, Sydney [ROZSNYAY Kálmán]
 1900 *Walter Crane Kalotaszegen*. Új Idők, VI. 46. sz. 432–433. W. CRANE rajzai: 421, 424, 429, 430, 436.
 1904 *Emlékek*. Budapest
- Debreczeni Ellenőr
 1888 *A kalotaszegi „varrottas” Debreczenben*. Debreczeni Ellenőr, XV. 77. sz. 1.
 1889 *A „varrottas” új pártfogónője*. Debreczeni Ellenőr, XVI. 242. sz. 3.
- DUCKERTS, J. [ULES]
 1888 Hongrie. Bruxelles
- EGRY Dezső
 1888a *Kalotaszeg vidéke. (Rajz a varrottas hazájából)*. Pécsi Hírlap, II. 48. sz. 1–2.
 1888b *Erdély bérczei között. (Rajz Kalotaszeg vidékéről)*. Pécs, VII. 26. sz. 3.; 28. sz. 1–2.; 29. sz. 1–2.
- Egyetértés
 1887 *A kalotaszegi varrottas alkalmazásáról*... Egyetértés, XXI. 117. sz. 2.
- Ellenzék
 1885a *Országos kiállítás. A kalotaszegi szoba*. Ellenzék, VI. 132. sz. 2–3.
 1885b *A kalotaszegi szoba*. Ellenzék, VI. 169. sz. 2.
 1887a *A kalotaszegi varrottások*. Ellenzék, VIII. 103. sz. 3.
 1887b *A varrottások dolgában*. Ellenzék, VIII. 105. sz. 3.
 1889 *Kalotaszegi varrottas az udvarnál*. Ellenzék, X. 281. sz. 3.
 1896 *József főherceg Gyarmathy Zsigmondnének*. Ellenzék, XVII. 228. sz. 2–3.
 1897 *A királyné és a kalotaszegi ház*. Ellenzék, XVIII. 25. sz. 2.
 1898 *A varrottas*. Ellenzék, XIX. 292. sz. 2.
- FEILER Mihály
 1888 *Pécsi kiállítás. Kiállítási Értesítő*, 1. sz. 1.
- FLETCHER, Margaret–LE QUESNE, Rose
 1892 *Sketches of Life and Character in Hungary*. London
- Fővárosi Lapok
 1885 *Egy hercegnő pártfogása*. Fővárosi Lapok, XXII. 172. sz. 1105.
 1886 *Kalotaszegről*... Fővárosi Lapok, XXIII. 116. sz. 846.
 1889 *Kalotaszegi varrottas bútorok*. Fővárosi Lapok, XXVI. 149. sz. 1108.
- GÁL István
 1967 *Crane Walter kalotaszegi rajzai*. Ethnographia, LXXVIII. 4. sz. 577–584.
- GÁSPÁRIK Ilona
 1906 *Egy jó magyar szerb leány és a kalotaszegi varrottas*. Ellenzék, XXVII. 258. sz. 1–2.
- (G.) [GELLÉRI Mór]
 1887a *Nőiparkiallítás Szegeden*. Egyetértés, XXI. 136. sz. 5.
- GELLÉRI Mór
 1887b *A kalotaszegi varrottas szalonképessége. (Nyílt válasz Gyarmathy Zsigánénak)*. Egyetértés, XXI. 146. sz. 1.
- GIZELLA [VÉRTESSY Józsefné MAKFALVAY Gizella]
 1889 *A „kalotaszegi varrottas”-ról*. Délmagyarországi Közlöny, XVIII. 33. sz. 3–4.
- G–y I–n
 1888 *Kalotaszegi varrottas*. Délmagyarországi Közlöny, XVII. 299. sz. 1.

GYARMATHI Zsigmondné

- 1879 *A m.-gy.-monostori templomban. Auguszt. 3. 1879. (Emlékezés az én jó apámra).* Erdélyi Protestáns Közlöny, IX. 37. sz. 415.; 38. sz. 422–424.

GYARMATHY Zsigáné

- 1885a *A hegyek közül.* Elbeszélések, rajzok. Budapest
 1885b *Kalotaszegről.* Magyar Salon, 1884–1885. II. 3. k. 289–291.
 1885c *Kalotaszegről.* Ellenzék, VI. 139. sz. 3.
 1885d *Kalotaszegi szoba a kiállításon.* Magyar Bazár, XX. 10. sz. 74.
 1885e *Most, hogy az országos kiállításon...* Közgazdasági Értesítő, IV. 21. sz. 754–755.
 1886a *Néhány szó magunk között.* Magyar Bazár, XXI. 12. sz. 89–90.
 1886b *A kalotaszegi himzésekéről. Felvilágosítás.* Magyar Bazár, XXI. 19. sz. 146.
 1886c *Akik Kalotaszeg varrottását terjesztik.* Magyar Bazár, XXI. 24. sz. 190.
 1887a *A magyar nőkhöz.* Vasárnapi Újság, XXXIV. 1. sz. 12.
 1887b *Pár szó a »M. Bazár« olvasóihoz!* Magyar Bazár, XXII. 6. sz. 42.
 1887c *A kalotaszegi varrottás.* Szegedi Híradó, XXIX. 98. sz. 2.
 1887d *A kalotaszegi varrottásról. Nyílt levél Gelléri Mórhoz.* Nemzet (reggeli kiadás), VI. 1701. (143.) sz. 5.
 1887e *Kalotaszegről.* Vasárnapi Újság, XXXIV. 25. sz. 414.
 1887f *A kalotaszegi varrottás.* Debreczen, XIX. 246. sz. 5.
 1887g *A székely és magyar kéziipara Erdélyben.* Ifjú Erdély, I. 5. sz. 44–45.
 1887h *Beszélyek és apróságok.* Budapest
 1888a *Régi magyar minták Kalotaszegen.* Magyar Bazár, XXIII. 4. sz. 25.
 1888b *Apró képek a varrottás világából.* Debreczen, XX. 40. sz. 1–2.; 41. sz. 1–2.
 1888c *Apró képek a varrottás világából.* Debreczeni Ellenőr, XV. 40. sz. 1–2.; 41. sz. 2–3.
 1888d *Kalotaszeg művészei. (Apró képek a varrottás világából).* Nagyvárad, XIX. 47. sz. 1–3.
 1888e *Kalotaszeg művészete. Apró képek a varrottás világából.* Vasárnapi Újság, XXXV. 9. sz. 139–141.
 1888f *Kalotaszeg művészete. (Apró részek a varrottás világából).* Pécs, VII. 15. sz. 3–5.; 16. sz. 4–5.
 1888g *A „varrottas”-ról. (Dívattárcza).* Aradi Közlöny, III. 116. sz. 1.
 1888h *Még egyszer a varrottásról.* Budapesti Hírlap, VIII. 102. sz. 9–10.
 1888i *Baranyamegye és Pécs hölgyeihez.* Kiállítási Értesítő, 2. sz. 3.
 1888j *Baranyamegye és Pécs hölgyeihez.* Pécsi Hírlap, II. 66. sz. 1.
 1888k *Baranyamegye és Pécs hölgyeihez.* Pécsi Figyelő, XVI. 33. sz. 1–2.
 1888l *Baranyamegye és Pécs hölgyeihez.* Pécs, VII. 34. sz. 3.
 1889a *A kalotaszegi varrottás. Levél a szerkesztőhöz.* Magyar Háziasszony, VIII. 7. sz. 2.
 1889b *A kalotaszegi varrottásról. »Egy román ur«-nak.* Vasárnapi Újság, XXXVI. 14. sz. 223.
 1889c *A kalotaszegi varrottásról. »Egy román ur«-nak.* Nemzet (reggeli kiadás), VIII. 2373. (96.) sz. 1.
 1889d *A kalotaszegi varrottásról. –»Egy román ur«-nak–.* Fővárosi Lapok, XXVI. 95. sz. 701–702.
 1889f *A kalotaszegi varrottás. »Egy román ur«-nak.* Délmagyarországi Közlöny, XVIII. 155. sz. 1–2.

(Gy.) [GYARMATHY Zsigáné]

- 1889f *A »varrottas« új pártfogónője.* Fővárosi Lapok, XXVI. 334. sz. 2480.
 1889g *A »varrottas« új pártfogónője.* Magyar Bazár, XXIV. 24. sz. 188.

GYARMATHI Zsigáné

- 1889h *A kalotaszegi gyermekek.* Kolozsvár, III. 232. sz. 1.; 233. sz. 1–2.

GYARMATHY Zsigáné

- 1889i *A kalotaszegi gyermekek.* Nagy-Szalonta és Vidéke, I. 42. sz. 2–3.; 43. sz. 3.
 1889j *A M.-Gy.-Monostori templomban. Auguszt. 3. 1879. (Emlékezés az én jó apámra).* FÁYLNÉ-HENTALLER Mariska: A magyar irónokról. 145–153. Budapest
 1891a *Munkácsy Mihály, a király.* Ország-Világ, XII. 51. sz. 841–843.

- 1891b A havasok alján. Elbeszélések a kalotaszegi népeletből. Budapest
 1893a *Fotographus, ethnographus és a nép.* Ellenzék, XIV. 278. sz. 1–2.
 1893b *Etnográfia és főzés. – Elmélkedés Régi szakácskönyvekről.* Magyar Hírlap, III. 55. sz. 2–3.
 1895a *Kalotaszegi lakodalom.* Vasárnapi Újság, XLII. 38. sz. 625–626.
 1895b *Kedves Jankám!* Magyar Bazár, XXX. 14. sz. 55.
 1895c *József főherczeg mint marasztaló.* Ellenzék, XVI. 145. sz. 3.
 1895d *József főherczeg mint marasztaló.* Magyar Bazár, XXX. 26. sz. 103.
 1896a *Lakodalom lesz!* Ellenzék, XVII. 97. sz. 1.
 1896b *A királyné és az aranyos fejkötő.* Ellenzék, XVII. 140. sz. 1–2.
 1896c *Izabella főherczegnő.* Hazánk, III. 172. sz. 2–3.
 1896d *Kalotaszegről.* Vasárnapi Újság, XLIII. 26. sz. 426–428.
 1896e *A fodor-vászon.* Magyar Bazár, XXXI. 26. sz. 101–102.
 1896f *A főherczegnők képeiről.* Magyar Bazár, XXXI. 42. sz. 165.
 1896g *Vendéglátás évadján.* Új Idők, II. 36. sz. 179, 181–182.
 1896h *Hogyan készült a királykisasszony kelengyéje? (Mutatvány „Tarka képek a kalotaszegi varrottas világból” című könyvből).* Képes Családi Lapok, XVIII. 29. sz. 459–461.
 1896i *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világból.* Budapest
 1897a *A mit észrevett a mi királyi hercegünk.* Új Idők, III. 6. sz. 120–122.
 1897b *Kalotaszeg.* Erdély, VI. 2. sz. 19–21.
 1899a *A kalotaszegi népnyelvből.* Magyar Nyelvőr, XXVIII. I. f. 40–42.
 1899b *A kalotaszegi varrottas.* Nemzeti Nénevelés, XX. III. f. 95–103.
 1899c *A kalotaszegi varrottas.* Klny. a Nemzeti Nénevelésből. Budapest
 1899d *A kalotaszegi varrottas eredete és ujjaszületése.* Magyar Ipar, XX. 12. sz. 255–258.
- GY.[ARMATHY] Zs.[igáné]
 1900a *A kalotaszegi képekhez.* Vasárnapi Újság, XLVII. 1. sz. 9.
- GYARMATHY Zsigáné
 1900b *Kalotaszegi lányok.* Erdély Népei, III. 1. sz. 2–5.
 1900c *Tamás Kata.* A Hét, XI. 1/523. sz. 8–9.
 1901 *Kalotaszeg népe. A kalotaszegi varrottas.* Az Osztrák-Magyar Monarchia irásiban és képben. Magyarország, VII. 178–182. Budapest
 1902 *Mint fogadják a kalotaszegi varrottas-mintákat.* Magyar Bazár, XXXVII. 20. sz. 149.
 1906 *A mit nem árt tudni.* Ellenzék, XXVII. 294. sz. 1–2.
 1907a *A tánc.* Új Idők, XIII. 20. sz. 482–484.
 1907b *Kalotaszegi bokréta.* Budapest
 1908 *Zsigmond-napi emlékek.* Új Idők, XIV. 42. sz. 334–335.
 1998 *Kalotaszeg.* HÁLA József (szerk.): Tápiósági Kalendárium 1998. 58–65. Közzétette: HÁLA József. Tápióság
- Győri Közlöny
 1889 *Kalotaszegi varrottas Győrött.* Győri Közlöny, XXXIII. 8. sz. 3.
- HÁLA József
 1993 *Jankó János kalotaszegi kutatásai.* JANKÓ János: Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi Tanulmány. Reprint. Sajtó alá rendezte: HÁLA József. Series Historica Ethnographiae, 6. 299–328. Budapest
- Hazánk
 1887 *A kalotaszegi »varrottas«...* Hazánk, I. 65. sz. 5.
- HERICH Károly
 1885 *A házi-ipar a budapesti országos kiállításon.* Közgazdasági Értesítő, IV. 21. sz. 751–758.
 1886 *Háziipar.* KELETI Károly (szerk.): Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállításról. IV. Művészeti ipar, közművelődés, közlekedés. 497–529. Budapest
- HER[R]MANN Antal
 1890 *Az én Náczi sógorom. – Heltay szinigazgatónak Veszprémben időzése alkalmából. – Veszprémi Független Hírlap, XI. 48. sz. 1.*

- HORY Farkas
1858 Költeményei. Kolozsvártt
- IGNÁCZ István
1887 *A kalotaszegi varrottasok*. Szegedi Híradó, XXIX. 87. sz. 2.
- ILONA
1889 *A „Kalotaszegi varrottas”*. Szekszárd és Vidéke, IX. 12. sz. 6.
- JANKÓ János
1890 *Jegyenye. (Kalotaszegen)*. Fővárosi Lapok, XXVII. 231. sz. 1693–1695.
1892 Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi Tanulmány. Budapest
1894 *Varrottasok a karácsonyi bazárban*. Fővárosi Lapok, XXXI. 335. sz. 2879–2880.
1895 Kalotaszeg. Vasárnapi Újság, XLII. 38. sz. 619–622.
1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi tanulmány. Reprint. Sajtó alá rendezte: HÁLA József. Series Historica Ethnographiae, 6. Budapest
- JÓSA Aranka, Cs.
1935 A Föld problémája. Emlékezés dr. Herrmann Antalról. Szeged
- JURECSKÓ László
1982 *K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek*. Gödöllőiek, szentendreiak. (Művészettörténeti tanulmányok). Studia Comitatus, 10. 9–32. Szentendre
1989 *A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejöttje*. Ethnographia, C. 1–4. sz. 243–277.
1992 *Koronghy Lippich Elek a népművészet felhasználásáról*. MOHAY Tamás (szerk.): Közeli-tések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. 285–295. Debrecen
- KATINKA [GYARMATHY Zsigáné]
1874 *A későn támadt szerelem*. Fővárosi Lapok, XI. Első félv. 90. sz. 393.; 91. sz. 397.; 92. sz. 402.; 93. sz. 405.
1876 *Az erő gyöngesége*. Fővárosi Lapok, XIII. 181. sz. 847.; 182. sz. 851.; 183. sz. 857.; 184. sz. 861.; 185. sz. 867.; 186. sz. 873.; 187. sz. 875.; 188. sz. 883.; 189. sz. 887.; 190. sz. 891–892.; 191. sz. 897.
- Kiállítási Értesítő
1888 *Háziipar – női kézimunka*. Kiállítási Értesítő, 6. sz. 2–3.
- Kiállítási Lapok
1885 *Kalotaszegi szoba a háziipar-csarnokban*. Kiállítási Lapok, II. 43. sz. 443, 453.
- KOLESZÁR Lajos
1908 Érsekújvári Gyarmathy Zsigmond emlékezete. Bánffyhunyad
- Kolozsvár
1888a *Kalotaszegi hírek*. Gyarmathy Zsigáné... Kolozsvár, II. 28. sz. 3.
1888b *A varrottasról...* Kolozsvár, II. 62. sz. 3.
1892 *A kalotaszegi varrottas*. Kolozsvár, VI. 158. sz. 2–3.
- KÓSA László
1984 Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”. Melléklet Malonyay Dezső „A magyar nép művészete” című munkája I. kötetének hasonmás kiadásához. Budapest
- KŐVÁRY László
1854 *A kalotaszegi magyar nép Erdélyben*. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre (szerk.): Magyarország és Erdély képekben. II. 135–137. + színezett acélmetszet a 136–137. oldalak közötti számozatlan lapon. Pest
- KRESZ Mária
1968 *A magyar népművészet felfedezése. (Az európai népművészet felfedezésének 100 éves évfordulójára)*. Ethnographia, LXXIX. 1. sz. 1–35.
- KRÍZA Ildikó
1987 *Előszó az 1987. évi kiadáshoz*. KRIZA János: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Reprint. I–XIV. Budapest

KRIZA János

1863 Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvárrott

Magyar Bazár

- 1886 *Még egy szó a kalotaszegi „varrottások”-ról.* Magyar Bazár, XXI. 21. sz. 167.
 1887 *A kalotaszegi „vagdalásos”.* Magyar Bazár, XXII. 4. sz. 29–30.
 1888 *Gyarmathy Zsigáné... Magyar Bazár, XXIII. 14. sz. 105–106.*
 1889a *A „kalotaszegi varrottas” divata... Magyar Bazár, XXIV. 10. sz. 78.*
 1889b *A kalotaszegi varrottas... Magyar Bazár, XXIV. 13. sz. 102.*
 1891a *József főherceg Fiumében... Magyar Bazár, XXVI. 3. sz. 23.*
 1891b *Gyarmathy Zsigáné... Magyar Bazár, XXVI. 24. sz. 191.*
 1893 *Gyarmathy Zsigáné... Magyar Bazár, XXVIII. 15. sz. 117.*
 1894 *A karácsonyi háziipar-kiállításon... Magyar Bazár, XXIX. 23a. sz. 182.*
 1896a *A házi-ipar csarnokból.* Magyar Bazár, XXXI. 17. sz. Szépirodalmi melléklet. Oldalszám-mozás nélkül.
 1896b *Gyarmathy Zsigánénak... Magyar Bazár, XXXI. 35. sz. 2.*
 1896c *Gyarmathy Zsigánét... Magyar Bazár, XXXI. 42. sz. 171.*
 1899 *A kalotaszegi varrottas eredete és ujjászületése... Magyar Bazár, XXXIV. 11. sz. Szépirodalmi melléklet. 25.*

1902 *Kalotaszegi varrottas-minták.* Magyar Bazár, XXXVII. 18. sz. Műmelléklet.

MAGYAR-GASCOGNEI

1888 *A kalotaszegi „varrottas” Aradon.* Aradi Közlöny, III. 97. sz. 1.

Magyar Háziasszony

- 1887 *A kalotaszegi varrottas... Magyar Háziasszony, VI. 10. sz. 3.*
 1889 *Egy magyar hímzés-minta története.* Magyar Háziasszony, VIII. 5. sz. 4.

Magyar Korona

1885 *Egy hercegnő s a kalotaszegi szoba.* Magyar Korona, IX. 179. sz. 3.

Magyar Nép

1888 *Kalotaszegi varrottas.* Magyar Nép, I. 26. sz. 7.

MALONYAY Dezső

1907 *A magyar nép művészete. I. A kalotaszegi magyar nép művészete.* Budapest

MATLEKOVITS Sándor (szerk.)

1897 *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. III.* Budapest

MEREI GRACZA György

1842 *Kalotaszeg. Kijavítás és potlék e' vidék vázolatához.* Hon és Külföld. Második félév, 57–61. sz. 225–227.; 229–232.; 233–236.; 237–240.; 241–244.

M. GY.

1856 *Kalotaszeg vidéke, és magyar népe.* Vasárnapi Újság, III. 17. sz. 143–144.

N.

1887 *Az erdélyi bazár.* Magyar Bazár, XXII. 10. sz. 74–75.

Nemzet

1889 *A varrottas gyermekszoba... Nemzet, VIII. 2495. (218.) sz. 3.*

–ő [KUSZKÓ István]

1886 *Az erdélyrészi iparkiállítás.* Budapest, X. 238. sz. 2.

OLOSZ Katalin

1994 *Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában.* Néprajzi Hírek, XXIII. 3–4. sz. 33–51.

Pallas

1889 *A pécsi kiállítás.* Pallas Nagy Képes Naptára az 1889-ik évre. Szerk.: BENEDEK Elek. IV. 32–33. Budapest

PALOTAY Gertrúd

1948 A magyar népművészet kutatása. Budapest

Pápai Lapok

1888 *Kalotaszegi varrottas*. Pápai Lapok, XV. 46. sz. 2.

Pécs

1887 *Kalotaszegi néphimzésekkel...* Pécs, VI. 40. sz. 2–3.

1889 *Kalotaszegi varrottas mellény*. Pécs, VIII. 2. sz. 4.

Pécsi Hírlap

1887 *Kalotaszegi néphimzések...* Pécsi Hírlap, I. 78. sz. 4.

1888a *A kalotaszegi varrottas pécsi raktára*. Pécsi Hírlap, II. 26. sz. 3.

1888b *A kalotaszegi varrottas diadalutja*. Pécsi Hírlap, II. 75. sz. 4.

PENTSY József–SZENTGYÖRGYI Lajos (szerk.)

1888 *Kalotaszegi varrottas-album*. (Régi magyar himzés-minták gyűjteménye). I. f. Budapest

PERSIÁN Kálmán

1911 Kalotaszeg nagyasszonyáról Gyarmathy Zsigánéról. Kolozsvár

Pesti Hírlap

1888 (*A kalotaszegi varrottas diadalutja*.) Pesti Hírlap, X. 252. (3489.) sz. 6.

Pesti Napló

1889 *Kossuth és a kalotaszegi varrottas*. Pesti Napló (esti kiadás), XL. 264. sz. 1–2.

POZNAN Jolán

1903a *Kalotaszegi fodorvászón*. Magyar Bazár, XXXVIII. 20. sz. 3.

1903b *Gobelinfestés – kalotaszegi fodorvászón*. Magyar Bazár, XXXVIII. 23. sz. 7.

P–y

1885 *Kalotaszegről*. Ellenzék, VI. 56. sz. 1.

Die Redaction [HERRMANN Antal]

1887 *Unsere Musikbeilage. Original-Volksweisen der transsilvanischen Zeltzigeuner*. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, I. Jahrgang. I. Heft. 103–105, 109–110.

ROZSNYAY Kálmán

1943 *Kalotaszeg nagyasszonya*. Öreg diák élő emlékei. 103–111. Budapest

(S.)

1885 *Egy magyar hercegasszony magyar paraszthimes ruhája*. Magyar Bazár, XX. 16. sz. 121, 128.

SEBESTYÉN Kálmán

1993 *Kalotaszeg nagyasszonya: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka (1843–1910)*. Honismeret, XXI. 3. sz. 26–27.

SINKÓ KALLÓ Katalin

1980 Kalotaszegi nagyírásos. Bukarest

SOÓS Antal

1867 *Rövid ismertetés a kalotaszegi népeletről*. Székely Néplap, II. 46–50, 52. sz. 287–288.; 290–291.; 293–296.; 299–300.; 303–304.; 312.

Szabadság

1888 *Kalotaszegi varrottas*. Szabadság, VIII. 132. sz. 1.

SZÁDECZKY Gyula

1893a *Angol könyv Magyarországról*. Vasárnapi Újság, XL. 6. sz. 93–94.

1893b *Angol turista-nők Erdélyben*. Erdély, II. 87–96.

Szegedi Híradó

1887 *A nőipar kiállítás*. Szegedi Híradó, XXIX. 105. sz. 2.; 106. sz. 2.; 107. sz. 1.; 109. sz. 1–2.

SZÉKELYNÉ INCZE Sarolta

1887 *A kalotaszegi háziipar*. Székelyföld, VI. 13. sz. 2.

SZENTGYÖRGYI Lajos

1888 *Kalotaszegi varrottások*. Arad és Vidéke, VIII. 102. sz. 1.

1889 *Egy magyar himzés-minta története*. Magyar Bazár, XXIV. 3. sz. 23.

SZINNYEI József

1896 *Gyarmathy Zsigmondné*. Magyar írók élete és munkái. IV. 29–31. Budapest

SZTERÉNYI József

1889 *A kalotaszegi varrottások*. Ellenzék, X. 185. sz. 1–2.

Tata-Tóvárosi Híradó

1885 *Az országos kiállításról. A kalotaszegi szoba*. Tata-Tóvárosi Híradó, VI. 31. sz. 3.

TÉGLÁSI ERCSEI József

1842a *Kalotaszeg vázolata*. Hon és Külföld. Első félév, 22–23. sz. 85–91.

T.[ÉGLÁSI] ERCSEI József

1842b *Felelet a' Kalotaszeg vázolatára irtt kijavító és pótló birálatra*. Hon és Külföld. Második félév, 79–80. sz. 313–316.; 317–320.

TÓKÉS Irén

1989 *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. (Személyes visszaemlékezés)*. Ethnographia, C. 1–4. sz. 218–231.

TÖRÖK István

1896 *Hory Farkas ifju korához*. Ellenzék, XVII. 294. sz. 1.

Vasárnapi Újság

1872 (*Halálozások*). *Hory Farkas...* Vasárnapi Újság XIX. 44. sz. 550.

1887 *Gyarmathy Zsigáné*. Vasárnapi Újság, XXXIV. 25. sz. 411–413.

1888 *József főherczeg és a varrottas*. Vasárnapi Újság, XXXV. 21. sz. 353.

1910 *Gyarmathy Zsigáné. 1845–1910*. Vasárnapi Újság, LVII. 16. sz. 333–334.

VERSÉNYI György

1896 *Hory Farkas*. Budapest

Veszprém

1888 *Kalotaszegi varrottas*. Veszprém, XIV. 46. sz. 1.

VIKÁR Béla

1933 *Folklór. 1. Gyarmathy Zsigáné esete a folklórral*. Magyar Hírlap, XLIII. 109. sz. 11.

y. d.

1895 *Arczképek Kalotaszegről*. Vasárnapi Újság, XLII. 38. sz. 622–624.

JÓZSEF HÁLA

The Importance of Mrs. Zsiga Gyarmathy and Jegenyefürdő in the Emergence of Hungarian Ethnography

Although reports had appeared earlier on Kalotaszeg in Transylvania, the real discovery of the region and its folk culture began with the appearance (1884) of the writer Mrs. Zsiga Gyarmathy (1843–1910) and the work of the guests at the „ethnographers' colony” she founded in Jegenyefürdő (1890).

Mrs. Zsiga Gyarmathy had turned her attention at an early age to the values of folk culture and used her observations to advantage in her writings (books, short stories, etc.). She was the first woman writer in Hungary to portray village life and it was through her writings that Kalotaszeg and the life of the people of that region entered literature.

Based on a commission she received in 1884 she furnished a Kalotaszeg interior at the National General Exposition held in Budapest in 1885. The display was enormously successful and aroused great interest in the folk art objects and especially the *varrottas* embroideries. To meet this sudden and extensive demand, she revived the almost entirely forgotten embroidery culture and organized enormous publicity to promote their sale. For a quarter of a century she ordered production of the famous, traditional embroideries she had revived and they enjoyed great popularity among the

upper and middle classes in Hungary, Europe and America. Through this activity of organizing cottage industry and distributing the products she created a source of income and livelihood for the people of Kalotaszeg who lived in poverty due to the unfavourable natural endowments of the region.

The triumphal path of the *varrottas* embroideries was marked not only by acclaim; Mrs. Zsiga Gyarmathy was also criticized for various reasons by contemporaries and later commentators. The author shares the opinion (justified in detail in the article) of those who regard Mrs. Gyarmathy's activity as very important. Besides her organizing activity, it was her merit that intensive research on folk art began in Hungary in the wake of her popularization of the *varrottas*.

Mrs. Gyarmathy not only created a cottage industry but served the region in many other ways. She acted as guide and provided good advice to Hungarian and foreign researchers who (largely under the influence of her writings) wanted to become acquainted with Kalotaszeg. She was always ready to help everyone, including the ethnographers who visited the region.

In 1890 Antal Herrmann rented Jegenyefürdő, the old spa in Kalotaszeg, with the aim of providing a cheap and good recreation place for the country's „brain workers” and to entice researchers there, helping to gain a more thorough knowledge of the history and ethnology of the region. Although the „ethnographers' colony” he founded operated for only two years, the research findings of the scholars who were guests there have proved to be of lasting value. Outstanding among these is *Kalotaszeg magyar népe* [Hungarian people of Kalotaszeg] written by János Jankó with support received from Mrs. Zsiga Gyarmathy and her husband and published in Budapest in 1982. This was the first monograph of an ethnographic region, a milestone in the history of Hungarian ethnology.

Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka élete és munkássága

Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka (1843–1910), Kalotaszeg nagyasszonya fél évszázadon át a táj művelődési és szellemi életének irányítója, a vidék patrónusa volt. A századforduló népszerű íróője újra felfedezte a nép által már nem varrt – elfelejtett – kalotaszegi varrottast, azt háziiparrá fejlesztette, ország-világgal megismertette. Gyarmathy Zsigánéről sokan írtak, de életének és munkásságának objektív és pontos bemutatása még várat magára.¹ Az alábbiakban levéltári források – elsősorban a Gyarmathy család Kolozsváron őrzött hagyatéka – alapján szólnunk róla.²

A gyermek- és ifjúkor

Gyarmathy Zsigáné születésének dátuma több írásban tévesen jelent meg, pedig a magyargyerőmonostori református egyházközség anyakönyvében pontos adatok olvashatók. E szerint Hóry Etelka 1843. május 28-án született Hóry Farkas (1813–1872) helybeli református lelkipásztor és felesége, Aumüller Rozália (1823–1869) gyermekeként.³ Az 1843-as évszám olvasható a bánffyahunyadi temetőben található sírkövén is. Gyermekkorát és fiatalsága éveit szülőfalujában, a havasok alján fekvő Magyargyerőmonostoron töltötte. Csupán egy esztendő volt távol, mint a kolozsvári Madame Chel leánynevelőintézet növendéke.⁴ Írni és olvasni apja, Hóry Farkas tanította, tőle örökölte az irodalom szeretetét, de hatással volt reá nagynénje, Nyilas Miksáné Aumüller Jozefa is.

1. Gyarmathy Zsigánéről megjelent írások közül megemlíthjük PERSIÁN 1911, BERDE 1922, DEBRECZENI 1930, S. BARTHA 1973, BARANYAI 1989, TÓKÉS 1989, SEBESTYÉN 1993.
2. A Gyarmathy család hagyatéka a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egylet Levéltárába került, később a teljes levéltárat az Akadémia Levéltára majd az Állami Levéltár gondozta. A hagyatékot a szerző az 1970-es évek elején átnézte, mely akkor az 6 rendezetlen csomagból állt. 1997 elején a hagyatéek egy részét a szerző újra átnézhette.
3. A Magyargyerőmonostori Református Egyházközség protocolluma 154/5. Kolozsvári Állami Levéltár. Hóry Farkas (Kótaj, 1813 – Magyargyerőmonostor, 1872) 1840 őszétől volt monostori lelkipásztor. Felesége, Aumüller Rozália (1823–1869) anyjával, Aumüller Józsefné sz. Baranyai Rebekával (1790–1867) és húgával, Aumüller Jozefával (1827–1887) költözött Gyerőmonostorra. Ez utóbbi a helybeli tanító, Nyilas Miksa felesége lett.
4. Ismereteink szerint Hóry Etelka tízéves korában, 1853-ban járt a Chel leánynevelő intézetbe. Vö. „Az utolsó vizsgán és utána” című írásával a Kalotaszegi bokréta (Budapest, 1907) című kötetben.

Tizenkilenc éves korában férjhez ment Gyarmathy Zsigmond kalotaszegi birtokoshoz, Kolozs vármegye tisztikarának jeles személyiségéhez. A református papleány ezáltal jelentős társadalmi rangra emelkedett, befolyását később a kalotaszegi varrottas háziipar érdekében kamatoztatta.

A házasság megkötésére – a győrőmonostori anyakönyv szerint – 1862. október 8-án került sor, amelyről a kolozsvári „Korunk” című lap a következőképpen tudósított: „A szent frigy a monostori templomba köttetett, hol a menyasszony atyja, az irodalmi téren is ismeretes Hóry Farkas lelkészkedik; az esketést zsoboki pap t. Mike Lajos úr egy igen szép szívhez szóló beszéddel előzé meg. Megható volt a látvány midőn ... kalotaszegi festői szép népies öltözékben, a hajadonok pártás serege megjelent ... kendővel fedve rejtegetvén szemérmesen azon ajándékot, mellyel a menyasszonyt ... vagyoni állásukhoz képest meglepni óhajtották. Egyszerű üvegpopohár, egy-egy festett tányér, tál, korsó volt a vagyonka, mit hálálkodva átnyújtottak, de felért sok arany-ezüst és ragyogó kövekkel ... mert a szeretet adománya volt. Szép hozomány volt ez mind azok előtt, akiknek szívük van ezt megérteni és átérezni.”⁵

Az esküvő után a fiatalasszony Bánffyhunyadra, Kalotaszeg „fővárosába” költözött, és ott élt élete végéig.⁶

A neves írónő

Gyarmathy Zsigáné korának ismert írónője volt. Irodalmi tevékenységének teljes értékelése még várat magára, de az irodalomtörténeti tény, hogy a kalotaszegi népeletet az ő írásaiból ismerte meg a magyar olvasó. Az irodalomban először 1861-ben jelentkezett, amikor Gyulai Pálnak elküldte népdalgyűjtését. Élete folyamán összesen 7 regényt, 121 elbeszélést, novellát és 60–70 egyéb írást írt, illetve publikált (BARANYAI 1989). Ismertebb munkái: A hegyek közül (1886), Regény a szabadságharc idejéből (1890), A havasok alján (1891), Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából (1896), Kalotaszegi bokréta (1907) stb. Cikkei, riportjai, hangulatképei gyakran megjelentek a Kalotaszeg (1890–91) és a Bánffyhunyad és Vidéke (1899–1900) című lapokban, amelyeknek főmunkatársa, támogatója volt. A kalotaszegi asszony írói erényeit Mikszáth Kálmán is méltányolta azáltal, hogy az Egyetemes Regénytár jubileumi 100. köteteként Gyarmathy Zsigáné A havasok alján (1891) című elbeszéléskötetét jelentette meg. Tagja volt a Petőfi Társaságnak (1876-tól) és az Erdélyi Irodalmi Társaságnak (1896-tól), az előbbinek a századforduló idején Beniczkyne Bajza Lenke mellett az egyetlen női tagja. Részt vett a Néprajzi Társaság alapításában (1889). Kapcsolatban állt a korabeli íróvilággal, levelezett Jókai Mórral, Bródy Sándorral, Gyulai Pállal, Tolnai Lajossal, valamint az irodalmi lapok szerkesztőivel. Kapcsolatait a varrottas háziipar érdekében is hasznosította (CSETRY 1969).

5. Korunk, Kolozsvár, 1862. október 12. (145. szám) „Kalotaszegről írják” című tudósítás a házasságkötés napját tévesen 1862. október 7-re datálta. Az esküvő nyoszolyóasszonya Bodnár Vilma, tanúja Balázs Sándor, násznagya Haray Viktor (1818–1882) neves színész és író volt.
6. A házasságból hét gyerek született, melyből három kiskorában elhalálozott: Zsiga (1866+), Etelka (1873+), Sándor (1875+), Zsiga (legidősebb fiú), Sándor (sz. 1880), Anna, Béla (sz. 1882).

A kalotaszegi varrottas háziipar megteremtője

Már fiatal leány korában a népművészet szerelmese lett. Járt a falvakat, rajzolta, gyűjtötte az ősi mintákat, felfedezte az elfelejtett – a nép által már nem varrt – régi varrottast. Felismerte a varrottas háziiparrá fejlesztésének lehetőségét: „A miniszter fölkérésére kiállítottam 1885-ben az országos kiállításon a kalotaszegi szobát. Több faluból szedtem össze az ágyra és rúdra való szükséges varrottásokat. Minthogy akkor már a nép nem varrta ezeket a munkákat, kinyitottam a tulipános ládákat, és azok mélyéről kerültek elő a gyönyörű régi varrottások. Dédanyáról unokákra szállt az ősi munka, féltve őrzött kincs. De azért bizalommal adták kezembe, pedig akkor még nem sejtették, hogy ebből az átengedésből fog kihajtani az a háziipar, mely máris áldása ennek a szép vidéknek” (GYARMATHY 1896).

A kalotaszegi varrottas háziipar megszületésében azonban fontos szerepet játszott még egy tényező: az 1870-es években megépülő Nagyvárad-Kolozsvár vasútvonal. A kalotaszegi köves-sziklás föld ugyanis alig biztosított megélhetést, emiatt az egyik fontos mellékkereseti forrás századok óta az áruszállítás – fuvarozás – volt. A vasút megépülése megfosztotta a lakosságot ettől a pénzszerzési lehetőségtől. Erre a „kihívásra” Kalotaszeg a kalotaszegi varrottas és fafaragó háziipar megteremtésével válaszolt.

Kitől tanulta a gyermek Hóry Etelka a varrottások szeretetét, a népművészeti kincsek megbecsülését? Forrásaink Nyilas Miksáné, született Aumüller Jozefához (1827–1887) vezetnek, aki Hóry Etelka nagynénje és az iskola rektornéja volt, és aki hosszú időn keresztül tanította a gyermekmonostori leánygyermekeket a női kézimunkára, a kalotaszegi varrottások készítésére (SEBESTYÉN 1975). Régi vizitációs jegyzőkönyvek – az iskolai ellenőrző látogatások alkalmával frott feljegyzések – tudósítanak úttörő munkásságáról. Az első feljegyzés 1851-ből való: „... a rektorné a leányokat varrni tanítja” szól a lakonikus tudósítás. Ekkor az iskoláslánykák között már bizonyára ott ült a kis Hóry Etelka is. Később a jegyzőkönyvek már többet elárulnak a rektorné munkájáról. Az 1867-es bejegyzés szerint „a leánygyermekeknek női munkák készítése tanítatik”, az 1869-es vizitáció szerint pedig: „... a tanítóné a leányokat női munkára tanítja, a népeknek szükséges csinos munkáknak u.m. reczéknek, csipkéknek, foglalóknak, kötéseknak, párnacsuppoknak, főkötőknek csinos példányait mutatták be a leánygyermeknek”. Az ellenőrző látogatások igen értékelték a nemes törekvést és kiemelték: „ami a legfőbb, az egész megyében csak itt tanítatnak a leányok női munkákra, mégpedig ingyen, külön díjazás nélkül”⁷ Nyilas Miksáné két évtizedes munkásságának köszönhetően a gyermekmonostori rektória a kalotaszegi varrottások „forráshelye” lett. Innen indult Gyarmathy Zsigáné és később a kalotaszegi varrottas háziiparrá fejlesztésének idején ezek a monostori leányok alkották a varróasszonyok, -leányok első csoportját.

7. A Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. Vö. SEBESTYÉN 1993b. 125. A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig.

A kalotaszegi varrottas háziiparszerű művelésére már az 1870-es évekből vannak adataink. Gyarmathyné leveleiből tudjuk, hogy Nyilas Miksáné tanítványai varrottasaitak rendelésre-eladásra készítették. Kalotaszeg nagyasszonya ekkor már ismerte a varrottaskészítés minden titkát a fodorvászon szövésétől az ősi minták írásáig, varrásáig. Rendeléseiben pontosan meghatározta a varrottas anyagát, módját, mintáját, sőt gyakran az árát is. Nyilas Miksáné 1875. március 16-án írott levelében például a következőket kérte: „Kedves Pepi néni! Ezt a formát – csak, hogy kétfelől nagyborsóhimet melléje – kezdjék varrni az én paplanlepedőmbé. Alkudja meg Pepi néni jól!” Pár nap múlva újabb levelet küldött: „Istálom ezt a varrás dolgát jól eligazítani, mert nem nekem kell s úgy kényesebb a dolog. Tehát ez a forma kell 10 szélbé, de előbb a széleket mind levágni és nagyon szépen össze toldani s úgy kivarni. Egy szélért nem kap többet 50 krjárnál, de ennyi elég is érte. Ha a gyolcs nem lenne jó, lehetne talán vászonra varrni, csak nehogy durva legyen és keskeny se mert 10 singnél valamivel több kell.” „Kedves Pepi néni! – írta egy keltezetlen levelében – Istálom erre a gyolcsra még ma varratni vagy három formát, a szépiből nagyot és kicsit is. Kap érte majd egy pár piculát, aki varrja.” A varrottasakért fizetett piculák szerény jövedelmet jelentettek, gáláns adományok ritkán ugyan, de előfordultak: „Kedves Pepi néni! Ezt az 50 forintot Tisza küldi, ossza ki Pepi néni a dolgoisai között” – írta egyik levelében (Gyarmathy család hagyatéka a Kolozsvári Állami Levéltárban).

Az 1885-ös országos kiállítás sikere lehetővé tette a kalotaszegi háziipar megteremtését. Gyarmathy Zsigáné jó szervezőnek bizonyult, a gyerőmonostoriakon kívül magához hívatta a környező falvak asszonynépének apraját-nagyját. Szőtték a fodorvásznat, írták és varrták az ősi mintákat. Kalotaszeg asszonyainak, leányainak szépérezéke, kézügyessége, páratlan szorgalma és Gyarmathyné tolla rövidesen ország-világ előtt ismertté tette a varrottast.

A Gyarmathyné által bemutatott varrottasok első nemzetközi sikerüket az 1887-es brüsszeli kiállításon aratták. (A megrendelők között ott volt a belga királynő is!) Ezt követte az 1890-es bécsi gazdasági és erdészeti kiállítás, amelyen a varrottasokat díszoklevéllel tüntették ki. Az árusítással egybekötött kiállítás olyan jelentős anyagi sikert hozott, hogy a nyitvatartást három hónappal meghosszabbították. A varrottasok az 1904-es St-Louis-i világkiállításon is hírnevűkhöz méltóan szerepeltek. Itt a magyar kiállítási pavilon homlokzatát Körösfői-Kriesch Aladárnak a népviseletbe öltözött, templomba menő kalotaszegieket ábrázoló monumentális freskója díszítette. Az 1905-ös liege-i kiállításon a kalotaszegi varrottasokat újra díszoklevéllel tüntették ki. A sikerek folytatódtak az 1905-ös milánói világkiállításon, az 1908-as londoni nemzetközi kiállításon és az 1909-es berlini népművészeti kiállításon.

Gyarmathyné kitűnő gyakorlati érzékkel intézte az egyre szélesedő vállalkozás üzleti részét. Kapcsolatot teremtett áruházakkal, bazárokkal, bizományosokkal, divatszalonokkal, múzeumokkal. Árjegyzékeket küldött, rendeléseket vett fel, könyvelt. Levelei bejárták az országot, egész Európát, eljutottak Amerikába is, a leveleket pedig követték a gyönyörű varrottasok. 1891 őszén Brődy Sándor a következőket írta Gyarmathy Zsigánénak: „Egy pár hónapig Itáliában jártunk és csaknem minden városban találtam kalotaszegire, az antikváriusok azt mondják reá, hogy magyar csipke és szeretik” (Kolozsvári Állami Levéltár). A belföldi és külföldi piac megteremtése jövedelme-

zővé tette a varrottaskészítést. Gyarmathyné keményborítású nagyméretű füzete a varrottas háziipar valóságos adattára, amelybe pontosan feljegyezte a rendeléseket, az ügyfelek névsorát, a varrottasok árjegyzékét, könyvelte a vállalkozás pénzügyi részét stb. (A Gyarmathy család hagyatéka a Kolozsvári Állami Levéltárban). Az alábbiakban közöljük e füzet alapján a legkelendőbb kalotaszegi varrottasok jegyzékét:

A varrottas neve	Minta szerinti elnevezése	Ára
Terítők	Telegdy Rajzos	140 korona
	Bikali tulipános selymes-herelevéllel	7 korona
	nagymakkos	
	pillangós	
	csigás	
Függönyök	gyöngyvirágos-tulipán	
	csavaros, tányéros, csillagos (egy ablakra való)	130 korona
	patkós	120 korona
	bimbós cseres	92 korona
Asztal-futók	körtvés selymes	38 korona
	csigás	24 korona
	seses	28 korona
	tányéros, csavaros	
Asztalterítők	patkós, piros, csigás	
Varrottas-szél	borsós, csavaros, epres, medvés	
Párna-héjj		8 korona
Ágyterítő		50 korona
Mellény		8 korona
Régi kendő		14 korona
Terítő régi csupokból		44 korona
Fodorvászon métere		1.60"

Ebből a felsorolásból látható, hogy Gyarmathyné alkalmazkodott a piac igényeihez, a régi párnacsúpok helyett inkább a polgári, főúri lakásbelsők ízlésének megfelelő asztalterítőket, futókat, függönyöket, terítőket varratta.

Mennyit jövedelmezett a varrottas háziipar? A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentései szerint Gyarmathy Zsigáné nyolc kalotaszegi községből – Magyar-gyerőmonostor, Körösfő, Sárvasár, Nyárszó, Bánffyhunad, Damos, Magyarbikal, Zsobok – 200–400 asszonyt és leányt foglalkoztatott.⁸ A varrottasokból évi jövedelmük a következőképpen alakult:

8. A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 1886–1889. 106. és 1891. A kalotaszegi ember főfoglalkozása természetesen a földművelés volt, gyakran bér munkát is vállalt. A Kalotaszeg (Bánffy-hunad) című lap (1891. 28. szám) tudósítása például arról írt, hogy Kalotaszeg-vidékéről 1000 ember ment ki aratni Magyarországra, ugyanis az éghajlati különbség ezt lehetővé tette.

1886 = 2 100 forint	1889 = 5 200 forint
1887 = 2 800 forint	1890 = 8 050 forint
1888 = 5 000 forint	1891 = 8 060 forint

A varrottas háziipar fellendítette a kendertermelést is, mely évente 6–700 forintot jövedelmezett. Később a kalotaszegiek éves keresete a 10–12 000 forintot is elérte. Gyarmathyné adatai szerint a legtöbb varrottast a körösfőiek készítették: „csak az egy Körösfőre bement varrottasért vagy 10 000 forint” írta büszkén.⁹

A nép szegénysége, a pénzszerzési lehetőség, a kereskedői szellem elhatalmasodása sajnos káros következményekkel is járt: megkezdődött a néprajzi értéket képviselő régi tárgyak árusítása. Íme Gyarmathy Zsigáné egyik bejegyzése: „1885. szeptember 22-én az elárúsító iroda részére feladtam:

- 128 db kancsó a 25 krajcár
- 88 db kulacs a 15 ”
- 10 kis csatlós a 12 ”
- 16 db kulacs a 30 ”
- 1 db korsó a 1 ”
- 2 db. csatlós nagyobb a 80 krajcár
- 20 db tálacska a 12 krajcár” (Kolozsvári Állami Levéltár).

Később belátta, hogy mennyire káros volt az eredeti népművészeti tárgyak árusítása, és a Kalotaszegi Múzeum létrehozásával próbálta elejét venni Kalotaszeg további kifosztásának. Szomorúan írta 1907. április 4-én Zempléni Árpádnak, a Petőfi Társaság titkárának: „Van ennek a szegény szép vidéknek egy olyan elintézni valója, mely már éppen a tizenkettedik órába jutott, mely sokkal fontosabb mint egyelőre tetszik. A Kalotaszegi Múzeumot kell már megcsinálni, mert máris világgá hordták éppen azt az eredeti sok nemzeti kincset, melyet vétek volt a külföld prédájára bocsájtani. Most tehát erre gyűjtenek és erre kell egy hangversenyt rendezni.” Különösen szívén viselte az ősi minták megőrzését, a fiatal leányoknak való továbbadását. A bánffyhunyadi állami iskolában 1884-től a női kézimunka felügyelője Gyarmathyné volt. A leányok hetente háromszor foglalkoztak kalotaszegi varrással és az évvégi vizsgák alkalmával nagy népszerűségnek örvendő kiállításokat rendeztek. Az 1897–98-as tanévtől kezdve az iskolában kétéves kézimunka tanfolyam indult, amelyre évente 12 tanulóleányt vettek fel a környező falvakból.¹⁰ 1901-ben saját költségén három hónapos kalotaszegi varrótanfolyamot szervezett, amelyen gyoroki (Arad megye) csángó (Bukovinából áttelepült) asszonyok is részt vettek (S. BARTHA 1973). Különös gondoskodással fordult

9. GYARMATHY 1896. 26. – Beszámolt arról, hogy a varrottások eljutottak az arisztokrata családokhoz is. Első főúri vásárlója Esterházy Pálné hercegasszony volt, de a megrendelők között szerepeltek a Habsburg-család tagjai. Erzsébet királynő gödöllői kastélyát, József főherceg tátrafüredi nyaralóját díszítette varrottasokkal. Vásárolt kalotaszegit Lajos Viktor főherceg, a király testvére. Mária Valéria és Mária Terézia főhercegnők három szobát rendeztettek be kék-fehér varrottással (1016 forintba került).

10. A Bánffyhunyadi Magyar Királyi Elemi és Felső Népiskolák Értesítője az 1894–95-ös tanévről. Vö. SEBESTYÉN 1991.

a kalotaszegi szegény gyermekek és árvák felé. A hunyadi iskola szegény tanulóinak gyámolítására alapítványt (Gyarmathy Zsigáné Alap) létesített, amelynek alaptőkéje 1890-ben 100 forint, 1902-ben 420 forint volt. A bánffyhunyadi árvák számára gyermekmenhelyet alapított, aminek fenntartója és védnöke volt.

Kalotaszeg szellemi központja

Gyarmathy Zsigáné szülőföldjéért, nemzetéért öt évtizeden át fáradhatatlanul dolgozott, Kalotaszeg társadalmi, művelődési életének minden mozdulásában részt vállalt. Bánffyhunyadi otthona, melynek ajtaja mindig nyitva állt az írók, tudósok, művészek, neves politikusok előtt, a vidék igazi szellemi központjának számított.

Milyennek látta a múzeumnak is beillő Gyarmathy-házat 1897-ben az Alföld (Arad) című lap riportere? „A Fő-utcza végén hosszú épület. Előtte kert, szakadásig tele rózsafákkal, színpompás krizántinokkal. A ház falát, tetejét befutja a félig érett fürtökkel teli szőlő inda. Egyik sarokban egy csoport orgonabokor, ez a ház asszonyának a kedvenc helye. Itt olvas tavasszal orgonavirágzáskor ... Shakespeare-t. A hosszú üveges tornác egy kiállítás. Itt van fölhalmozva a töméntelen sok varrottas, melyet munkásai, kiknek Gyarmathyné kenyeret, életet ad, hordanak össze. Jőtevő anyala az egész környéknek a szó igazi értelmében ... Lakosztálya a régi kuriában egyszerű, nemes ízlésű. A varrottas itt is mindenütt ezerféle módon érvényre juttatva. Bámulatos szép volt az a két szoba, melyet József főherceg fogadására rendezett be ... vörössel kivart sárgás fodorvászonnal ékesítve. A kis szalon világoskék. Itt dominál a fába metszés is ... Sötét páczott fába magyaros ornamentika karcolva, ami élénket üt el világos vonalaival a sötét alaptól. A korszógyűjtemény ... foglalja el az óriási ebédlő egyik sarkát. Van vagy kétszáz darab. Mindmegannyi régiség, unikum ... Innen nyílik az írószoba ... Egyszerű, ízléses, mint maga a nagyaszony. Egy kis könyvtár a magyar remekírók műveivel, tetején fényképek, mindegyiken elismerő sorok. Ott van József főherceg nejével, Kosuth, Jókai, Munkácsyék, Brassai bácsi ... Egy apró asztalkán könyvhalmaz, csupa író-asszony dedikált könyve. Íróasztala egy ablak előtt áll, melyeken át beköszöntenek az erdélyi havasok. Rajta az ura, gyermekei arcképe, egy nagy virágbokréta, egy csomó teleírt kutyanyelv” (V. HOSCHKE 1897).

Gyarmathynét gyakran keresték föl otthonában a kor neves etnográfusai, segítette a gyűjtésben Herman Ottót, Xántus Jánost, Herrmann Antalt, a fonográfval való népdalgyűjtés úttörőjét, Vikár Bélát. Jankó János Gyarmathyék anyagi és erkölcsi támogatásával írta meg Kalotaszeg magyar népe című úttörő munkáját. Jankó felkérte Gyarmathynét, hogy írja meg könyvében a varrottasokról szóló részt (Czuczsa János a kalotaszegi nyelvjárásról írt). 1891. július 2-án sürgette a munka megkezdését: „Ezek után pedig jön levelem fő kérelme, szíves ígéletét bírom Nagysádnak a varrottasokra vonatkozó rész megírását illetően. Most felkérem Nagysádot, hogy legyen szíves a munkába belefogni. A nagysád munkájának vázát, ahogy azt Kolozsvárt ... megállapítottuk, mellékelve küldöm azon megjegyzéssel, hogy annak esetleges kibővítését avagy némi módosítását Nagyságod a saját belátása és szükség szerint eszközölheti, s hogy ez csak tájékoztató kíván lenni arról, milyen a tudományos vizsgálati módszer kerete.

A munkával egyidejűleg még két dolgot kell készíteni, melyek szintén Nagyságod terhelik. Egyik a varrottas magyarázó szótára, másik a főmotívumok durva elemző rajza. Próbául ide rajzolok néhányat, e rajzok célja tisztán a végsőig redukált alakok legegyszerűbb ábrázolása s ez közölhető még a szótári papíron is. Végtelen örömet szerezne, ha mire Bánffyhunyadra kerülök, a kézirat egy részét már láthatnám ... az egész kézíratra szeptemberre lesz szükség.”

A kalotaszegi varrottasról ígért tanulmányát Gyarmathyné – a Jankó által igényelt formában – sajnos nem készítette el. A könyvben megjelent néhány oldalon az 1885-ös kiállításról, az első arisztokrata vásárlókról, valamint azon elképzeléséről írt, mely szerint a népi varrottas az úri hímzések utánzásából keletkezett. Feltételezhető, hogy a nagyon igénybe vett asszonynak az elmélyült tudományos kutatásra már nem jutott ideje. Gyarmathy Zsigánét és Jankó Jánost szorosán összekötötte a nép- és nemzet-szolgálat közös hite, amelyről a neves tudós 1896. június 24-én a következőket írta: „Ha érdemem van Kalotaszegen egyáltalán, bizony Nagysád az első, de a legilletéke-sebb is, aki ezt elismeri s meg is mondja ... Bennem él a hit, hogy az az igaz munka, amit mi végzünk, még visszahozza a jobb időket” (Kolozsvári Állami Levéltár).

Gyarmathy Zsigáné segítette a Kalotaszegre látogató képzőművészeket is. Az ő vendégeként járt és festett a vidéken Munkácsy Mihály (felesége a párizsi estélyeken gyakran jelent meg kalotaszegiben), az angol Walter Crane, a preraffaeliták vezére stb. Edvi-Illés Aladár kalotaszegi útjai során többször is felkereste Gyarmathynét. Hágából 1906. szeptember 21-én írott levelében Jan Van Essen holland festő számára varrottast kért, majd így folytatta: „Alig várom már azt az időt, hogy az itteni tapasztalataim-mal gazdagodva oly hosszú távollét után ismét festhessem Kalotaszeget, népét és bájos vidékét” (Kolozsvári Állami Levéltár).

Malonyay Dezső és A kalotaszegi magyar nép művészete című kötet munkatársai mellőzték Gyarmathyné tanácsait (kivételnek számított az előbbieken említett Edvi-Illés). A művészpolicikus K. Lippich Elek, Malonyay Dezső, Kriesch Aladár feltehetően azért nem keresték a kapcsolatot Gyarmathynéval, mert vállalkozásukat előzmény nélküli felfedezésnek kívánták beállítani. Ők ugyanis nem értettek egyet Gyarmathynének a kalotaszegi varrottas eredetére vonatkozó feltételezéseivel. Attételelesen bírálták, amikor Pentsy J. és Szentgyörgyi L.: Kalotaszegi varrottas albumának alaptévedéséről írtak, mely azt állította, hogy a varrottasokat a nép az úri osztálytól vette át. Ők az ellenkezőjét hirdették, szerintük a kalotaszegi stílus a néptől származott. A későbbi kutatások azonban valószínűsítették, hogy mindkét feltételezés részben igaz, ugyanis a kalotaszegi varrottas sajátos formakincse, stílusa – amelyet a közösség ízlése elfogadott és hagyományként tovább adott – több forrásból: az ősi örökségből, az úri hímzések elemeiből és kölcsönzésekből alakult ki (PÉNTEK 1979. 18).

Érdekes, hogy Gyarmathy Zsigáné ebben a kérdésben Jankó János véleményét is kikérte, aki 1891. augusztus 27-én a következőket írta: „A varrottas származását nyílt kérdésnek tekintem, csak azt kívánom megjegyezni, hogy miután a varrottas megvan a székelyeknél, csángóknál, tovább a töröknél, valószínű, hogy a népből eredt, bár ez nem zárja ki, hogy Kalotaszegen az urak elébb ismerték azt, mint a nép” (Kolozsvári Állami Levéltár).

Gyarmathy Zsigáné férje halála után (1908) fokozatosan visszavonult a közszerepléstől, a bánffyhungyadi temetőben lévő sír gondja foglalkoztatta. Svédországból hozatott fekete márványból készült az a derékba tört emlékoszlop, mely talán azt sugallta, hogy férje hirtelen, tragikus halála Kalotaszeg nagyasszonyának életművét is kettétörte. Gyarmathy Zsigáné 1910. április 9-én – 67 éves korában – hunyt el a kolozsvári Vöröskereszt Egylet Erzsébet-Mária kórházában. Súlyos, rákos betegségén rokona, dr. Brant József professzor sem tudott segíteni. Bánffyhungyadon soha nem látott hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára, gyászbeszédet Ravasz László református püspök mondott.¹¹

Szellemi végrendeletében a kalotaszegi magyar népet jelölte meg örököséül: „A kalotaszegi varrottas az a magyar háziipar, amelynek fejlesztését, terjesztését rátok hagyom örökül, ti vagytok hivatva, hogy folytassátok azt, amit én elkezdtem.” A kalotaszegi varrottas háziipar azóta is életet adó kenyeret jelent a kalotaszegi magyarságnak. Ez nagyrészt Gyarmathy Zsigánénak köszönhető.

Irodalom

BARANYAI Zsolt

1989 *Kalotaszegi paraszti életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése.* Ethnographia C. 232–242.

BARTHA Éva, S.

1973 *Kalotaszeg nagyasszonya.* Korunk 11. 1735–173. Kolozsvár

BERDE Amál

1922 *Gyarmathy Zsigáné hagyatéka.* Pásztortűz 381–382. Kolozsvár

BINDER Laura

1910 *Gyarmathy Zsigmondné, Hóry Etelka.* Család és Iskola 9. sz. (május 1), 10. sz. (május 15). Kolozsvár

CSETRI Klára

1969 *Gyarmathy Zsigáné irodalmi levelezéséből.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1. Bukarest

DEBRECZENI László

1930 *Emlékezés Kalotaszeg nagyasszonyára.* Pásztortűz 177–178. Kolozsvár

11. BINDER 1910. A bánffyhungyadi iskola 1909–10-es tanévre kiadott évkönyvében Bodnár István

verset írt halálára:

„Meghalt! Nyögik búsan a vén hegyek

Havasok alján száz panasz fakad

Színes toll, festő ecsetje volt

Nekünk gyönyör és ott kenyérdarab!

.....

Kalotaszeg mély gyászba elborul

Nem selyemmel, gyönggyel hímeznek ott

Száz varrottas patyolat fehérjén:

Ezer könnyű hagy most mély, tartós nyomot.”

GYARMATHY Zsigáné

1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Budapest

HOSCHKE Kálmán, V.

1897 *Gyarmathy Zsigáné*. Alföld 1897. december 29. Arad

PÉNTEK János

1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest

PERSIÁN Kálmán

1911 *Kalotaszeg nagyasszonyáról, Gyarmathy Zsigánéről*. Kolozsvár

SEBESTYÉN Kálmán

1991 *Kalotaszeg népoktatása a XIX. század második felében*. Honismeret XIX. évf. 5. sz. 32–41.

1993a *Kalotaszeg nagyasszonya: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka (1843–1910)*. Honismeret XXI. évf. 3. sz.

1993b *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig*. Budapest

TÓKÉS Irén

1989 *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története*. Ethnographia C. 218–231.

KÁLMÁN SEBESTYÉN

Life and Work of Mrs. Zsiga Gyarmathy Etelka Hory

Mrs. Zsiga Gyarmathy (1843–1910), the „grande dame” of Kalotaszeg and a popular writer around the turn of the century, directed the cultural and intellectual life of this region for half a century, supporting it with her patronage. She discovered the Kalotaszeg *varrottas*, a type of peasant embroidery then no longer in use, and developed it into a cottage industry, spreading its fame.

The author draws on archive sources – principally the previously unknown legacy of the Gyarmathy family preserved in Kolozsvár (Cluj) – to present the life and work of this extraordinary woman. He traces the triumphal path of Kalotaszeg *varrottas* embroideries from the rectory in Gyerőmonostor, through the 1885 national exposition, to international fame at the expositions held in Brussels (1887) and Vienna (1890) and the World Expositions of Saint Louis (1904) and Milan (1905).

Mrs. Zsiga Gyarmathy helped the renowned ethnographers of the time, Ottó Herman, János Xántus, Antal Herman, Béla Vikár and János Jankó in their work of collecting and exploration, while Mihály Munkácsy, Aladár Edvi Illés and the Englishman Walter Crane, leader of the Pre-Raphaelites were also her guests and painted there.

It is a fact of literary history that her writings introduced Hungarian readers to the life of the people of Kalotaszeg.

The author first cites data from Mrs. Gyarmathy’s accounts to illustrate the commercial trade in Kalotaszeg *varrottas* embroideries. The Kalotaszeg *varrottas* cottage industry still provides a source of income for people in the region.

Példák a népi-népies elemek megjelenéséhez és elterjedéséhez az enteriőrökben

A népi kultúra, amely önmagában is sokrétű, és összetevőinek kialakulásában számos kapcsolódással kötődik más társadalmi rétegek műveltségéhez, változatos formákban és megvalósulási módozatokban hat vissza a társadalom különböző szintjein a befogadására készséget mutató közegekre. E folyamat ábrázolásához, érzékeltetéséhez a Néprajzi Múzeumban rendezett „Kalotaszeg – A népművészet felfedezése” c. kiállítás tárgyak, fényképek, és újonnan feltárt dokumentációs anyag közzétételével járult hozzá.

A falusi kultúra jeles tárgyai abban a történelmi korban – a múlt század második felében – kaphattak jelentőséget egyben értéket nem csupán használóik és készítőik, hanem más társadalmi rétegek számára is, amikor kikerültek saját, természetes környezetükből, és mint a nemzeti ipar reprezentánsai kaptak helyet a világhiállítások bemutató pavilonjaiban, ugyanakkor pedig a múzeumi kiállítások vitrineiben is. Értékeinek elismeréséhez a társadalmi befogadás rugalmasságára volt szükség, annak a művelt rétegnek a jelenlétére, amely ízlésében és szemléletében a műtörténetileg feltárt, és a műiparban eklektikusan alkalmazott historizáló stílus légkörében nevelkedett, és amely számára nemcsak az idő tágult ki a művelődéstörténet eredményeinek széles körűvé válásával, új tudományos diszciplínák megjelenésével (régészet, művészettörténet, etnográfia), hanem a tér is: a gyarmatbirodalmak jóvoltából az európai ismertségbe emelt egzotikus világból érkezett híradásokkal, a zoológiai, botanikai és néprajzi expedíciók tárgyi anyagával. A különböző kultúrák egyidejű jelenléte a kiállítások közönségének szemléletét tágitotta az idegen, szokatlan jelenségek értékelésének irányában.

Azokban az országokban – köztük Magyarországon is –, ahol az önálló, fejlett hazai ipar megteremtésén még csak fáradoztak, ott a falusi kultúra sajátos esztétikumot hordozó tárgyai, termékei – részben az önellátás, részben a háziipar, illetve kisipar szintjén készítve – szerepelhettek a nemzetgazdaságban elfoglalt arányuknak megfelelő hangsúllyal a bemutatókon, ipari kiállításokon. Az egyes országok ipari teljesítményeinek e szintereken zajló megmértetése serkentően hatott a fejlett európai országokéhoz képest szerényebb teljesítményeket felmutatni képes országokra. Ugyanebben a térségben az önálló nemzetállam kibontakoztatásának céljától vezérelve, a népi kultúra, a népművészet felfedezése, ismeretének társadalmi elterjedtsége, a művészetekben a nemzeti stílus megteremtésének gondolatával egybeforrva, a nemzet identifikációs törekvéseinek lett egyik sarkköve.

Ennek a kiegyezés utáni lendületesen fejlődő korszaknak volt tevékeny alakja Zichy Jenő gróf, akinek működése az utókor számára elsősorban az általa vezetett keleti expedíciók eredményei révén vált ismertté. Zichy a magyarság őstörténeti kapcsolatait kutatta Ázsiában. A kor hívatásos tudósait is megnyerte kutatóútjai számára, és ezzel

vállalkozása a bontakozó régészeti-nyelvészeti-etnográfiai kutatásokkal kapcsolódhatott egybe a milleniumi évforduló időszakában (*Archeológiai Értesítő* XXVI. 1906. 385).

Az életút egészét tekintve ma már kevésbé ismertek sokoldalú működésének az expedícióknál is hangsúlyosabb részei, mégis ezek ismeretében értelmezhető annak a két fényképnek a tartalma, művelődéstörténeti jelentősége, amelyek a gróf Bihar megyei vadászkastélyának népiesen berendezett szalonjáról és ebédlőhelyiségéről készültek (MNM Történeti Fényképtár ltsz. 78318; 78319). A fényképek bekerültek a „Kalotaszeg ...” c. kiállításba is, mint a 19. század végi arisztokrácia népiség-népiesség iránti érdeklődését kifejező példák. Zichy Jenő személye – a magyar arisztokrácia kiegyezés utáni nemzedékének tagjaként, közéleti szereplésével – szorosan kapcsolódott egybe ennek az időszaknak a politika és a nemzetgazdaság területein végbement folyamataihoz. Így az alakjával, tevékenységével közvetlenül kapcsolatba hozható jelenségek koraszakos érvényűnek tekinthetők.

Zichy Jenő gróf (1837. Sárszentmihály, Fejér vm. – 1906. Merán, Ausztira [ma Meráno, Olaszország]) a magyar főnemesség egyik ősi, később számos ágra szétváló nemzetségéből származott, mely az Árpád-korig vezette vissza eredetét, s a Habsburgok adományozta főrangjuk is az elsők között keletkezett (BAKÁCS 1963). Zichy Jenő a gazdaságilag jól érvényesülő Fejér megyei ágnek volt közvetlen leszármazottja, amely modern, beruházásokkal fejlesztett majorsági gazdálkodásával a megyei nagybirtokok között élen járt (PÉNZES 1872. 58–59; KÁROLY 1896. I. 522). Apja, Edmund gróf, nemcsak jelentős, több tízezer kat. h. kiterjedésű birtok tulajdonosa volt Fehér, Árva és Bihar megyékben (Magyarország földbirtokosai 1893), hanem rokona és jó barátja Széchenyi Istvánnak (*Budapesti Hírlap* 1906. 355), s mindamelllett a hazai képzőművészeti élet fellendítéséért publikációs tevékenységével síkraszálló műgyűjtő. Ilyen minőségében Budapesten és Bécsben egyaránt számon tartották őt (SZINNYEI 1914. 1814). Zichy Jenő tőle örökölte a műgyűjtés szenvedélyét, a szép tárgyak iránti szeretét és kifinomult, széleskörűen fejlett ízlését. Ugyanakkor a családban ő folytatta a reformnemzedék által megkezdett, a honi fejlődés – főképpen a nemzetgazdaság és iparfejlesztés – érdekében megtett lépéseket. Ifjúkori indíttatására kétségkívül nagy hatással volt Széchenyi István személye, akivel rokoni viszony révén közvetlenül is kapcsolatba került, és a döblingi birtokon vele töltött időszak életre szóló útmutatást, és vállalt kötelezettséget jelentett számára későbbi közéleti tevékenységében. Széchenyi javaslatára, és annak fiaival Bélával és Ödönnel együtt, valamint Károlyi Gyula társaságában tette meg első nagyobb külföldi útját „... utazzassuk őket, és pedig ne Párizsba vagy Londonba küldjük őket, hanem Keletre. Az utazás fejlesztendi őket, új látóhatárt nyitand elöttük és alkalom leend akkor tanulniok, mert hiszen sokra kell előkészülniök.” (*Anyagi Érdekeink* 1879. 119). Ekkor, 1857-ben járták be Törökországot, Kis-Ázsiát a Krím félszigetig, Görögországot, majd Európa más országait (VÚ 1896. 281). A továbbiakban Zichy Jenő német egyetemeken tanult, s hazatérve – törekvései által vezérelten, rangjának, vagyonának biztos hátterével – kapcsolódott be a politikai életbe. Előbb szülőhelyének, Fejér vármegyének lett főszolgabirája, majd 1860-ban a bodajki kerület országgyűlési képviselőjének jelöltette magát (GELLÉRI 1884). „Szenvedéllyel csüggött a politikai pályán” több, mint negyven évig volt tagja minden országgyűlésnek – s rövid időtől eltelve – a 67-es elvi alapokon álló parlamenti el-

lenzék táborának (Budapesti Hírlap 1906. 355. sz.). Politikai pályafutása adta a keretét – igazi tevékenységi területének – a nemzetgazdaság fejlesztésének munkájához, amelyhez a kezdeti ösztönzést Széchenyi szellemisége, közvetlen hatása jelentette. Ezt bizonyítják első próbálkozásai is a közélet területén. Nemzetgazdasági ismereteinek gyarapítására utazott Angliába, majd az Alföld csatornázása érdekében tett tanulmányutat Hollandiában 1866-ban. Ennek az elképzelésének adott hangot első röpiratában, melyet egy, a Dunát a Tiszával összekötő, csatorna tervezésének ügyében írt. (ZICHY 1868). A kezdeti útkeresés után személyes tulajdonságainak – jó szervező és rábeszélő készségének – leginkább megfelelő tevékenységben, korának divatos műfajában, a kiállítások körüli munkákban bontakoztatta ki ambícióit. 1876-ban, apja műgyűjtés és a hazai műállapotok iránti érdeklődését követve, tett szolgálatokat a Budapesten megrendezett műtörténeti és régiségtani kiállítás körül (GELLÉRI 1887). Hírnevet, szélesebb körben ismertséget, azonban a székesfehérvári országos kiállítással szerzett magának. A kiállítás gondolata, két éven át történő szervezése, majd rendezése és megvalósítása egyaránt Zichy személyéhez köthető.

A honi országos jelentőségű kiállítások eszméje az alakuló iparegyesületben született meg a reformkor végén Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, és más, később ismertté vált politikusok kezdeményezésére „a hazai ipartárgyak istápolása céljából”. Az első iparműkiállítást Pesten, a régi Vigadóban (Redut) rendezték meg 1842-ben. Ezt még további három követte, melyekkel párhuzamosan a nagyobb vidéki városokban is tartottak a fővárosihoz hasonló bemutatókat.

Az alkotmányosság időszakában, a kiegyezés után, új lendületet vettek a kiállítások, s a korábbi időszakhoz képest szélesebb alapokon, gyors egymásutánban szerveződtek. Most már ténylegesen országos méretű volt a részvétel, s így a közérdeklődés is jelentősebb. 1872-ben Kecskeméten (országos iparműkiállítás), majd 1876-ban Szegeden rendeztek kiállítást (V. Ú. 1885. 210; 285–286; V. Ú. 1885. 283–284). Ezt követte 1879-ben a székesfehérvári, a korszak harmadik, vidéken megrendezett bemutatója, mely mind méreteiben, mind kivitelezésének minőségében, megtervezettségében felülmúlta az előzőeket. Háromezer kiállító részvételével 80. 000 „négyzög méteren”, s a viláckiállítások mintájára számos erre a célra emelt ideiglenes építményben zajlott. A kiállítások magyarországi történetében elsőként itt alakítottak ki új, méreteiben jelentős, épített környezetet, külföldi mintára külön erre a célra emelt pavilonokkal a városi lőkertben, és hasznosították a méntelep épületeit is. A kiállítás célja: „... a magyar iparnak három év alatti haladását kellőképpen feltüntetni ... és a fogyasztó közönséget ... a legjelentősebb megrendelési forrásokkal megismertetni.” Csakúgy mint az előző kiállításoknál itt is az ipari bemutató volt a legjelentősebb, azonban helyet kapott a mezőgazdaság is állatbemutatóval, valamint a régiségek, a tanügy és a művészetek is. Külön pavilonban mutatták be a rendező apjának, Zichy Edmundnak, Árva megyei családi uradalmát gyűjteményes kiállítással. Ebben nemcsak a majorság kitűnő terményei, erdészetének flórája és faunája, de az uradalom területén működő iskolák oktatási tárgyai is szerepeltek, nemkülönben a birtokhoz tartozó falvak háziipari készítményei: faragványai és szőttesei. A Zichy-birtok háziipari termékei mellett, mint ahogy a Vasárnapi Újság erről beszámolt: „A hazai ipar is bőven van itt képviselve a székely daróctól kezdve ...” a kalotaszegi fafaragványokig (V. Ú. 1879. 330–331). A székesfe-

hévári kiállításon szerepeltek ugyanis először az Erdélyi Háziipar- és Iparfejlesztő Egylet által Bánffyhunyadon létesített szakiskola „gyermekjátékkészítő-tanműhely”-ének készítményei (SEBESTYÉN 1979. 228).

A honi háziipar jelentőségének felismerése a benne rejlő lehetőségekkel közvetlenül az 1873. évi bécsi világkiállításnak köszönhető. Ezekben az években a háziipar mecenálásának ügyét már az állami törvényhozás szintjén tárgyalták (BELLÁK 1986/2). A kérdés egyik jeles pártfogója volt Apponyi Albert gróf – korának nagyhatású ellenzéki politikusa –, akinek: „Igaza van ... midőn fölemlíté az országgyűlésben, hogy Magyarország néprégei oly bő, s még nem ismert forrásait rejtegetik a munkaképességnek, mely fölkarolva és kifejlesztve hatalmas tényezőjévé válhatnak éppen a legszegényebb osztályok vagyoni gyarapodásának.” (V. Ú. 1879. 330). A kormányzat elsősorban a nyelvterület keleti, legszegényebb részét, Erdélyt támogatta a háziipar már hagyományosan meglévő formáinak további erősítésével, egyesületek alapításával, mint az Erdélyi Háziipar és Iparfejlesztő Egylet (1878.), valamint segélyekkel (GELLÉRI 1973. 56), mindenekelőtt pedig a szakoktatás megszervezésével. Kalotaszeg központjában Bánffyhunyadon, a helyi földrajzi adottságok, a havasok nyújtotta fában gazdag vidék, és az emberi munkaerő famegmunkáláson képzett évszázados gyakorlata együttesen biztosították a feltételeit egy faragó szakiskola létrehozásának 1879 tavaszán. Kezdetben gyermekjátékok készítésével foglalkoztak. A tanműhelyben előállított faragványokat még az év nyarán bemutatták a székesfehérvári kiállításon, ahol ezüstdíjat nyertek (SEBESTYÉN 1994. 55).

Zichy Jenő életében a székesfehérvári kiállítás sikere annyira alapvető jelentőségű volt, hogy további munkássága innen vette meghatározó irányát. A kiállítás szervezésének ideje alatt ismerte meg az ország iparosságát, a háziipar – közöttük az említett kalotaszegi faragóipar – képviselőit és munkáikat is. Zichy személyesen járt városról-városra, toborozta a híveket a kiállításához, majd segítette a bemutatott termékek értékesítésében megrendeléseket szerezve a vagyonos látogatók bevonásával. Javaslatára rendezték sorra összejöveteleiket a különböző szakmai szervezetek. Így jött létre – részben Székesfehérvárott, részben a fővárosban megtartva – a gazdák kongresszusa, az erdészek ülése, az iparos ifjúság vándorgyűlése, és a II. országos iparosgyűlés (GELLÉRI 1884. 16). E munkálatok során szerzett gyakorlati tapasztalatai alapján írta meg Zichy programszerűen kidolgozott elképzeléseit a magyar ipar fejlesztéséről. A reformkori, Kossuth-i védegyelet gondolatát elevenítette fel akkor, amikor a hazai ipar termékeinek fogyasztására buzdította az arisztokrácia tagjait. Szorgalmazta továbbá saját osztályának, a főuraknak és a főpapoknak részvételét a hazai gyáripar megteremtésében. A háziipar fejlesztését pedig – a mezei munkások téli foglalkoztatottságának gondját – az állam feladaként jelölte meg az oktatásügy fontosságának hangsúlyozásával. Utóbbi kérdést az iparügy fellendítésében alapvető jelentőségűnek tartotta (ZICHY 1880). Ekkor, az 1881. évi közgyűlésen, választották meg az Országos Magyar Iparegyesület elnökének a magyar iparügyért pénzt és munkát áldozó tevékenységéért, valamint az iparosság körében elért népszerűségének köszönhetően. Elnöki működéséhez jó helyzetfelismerő képességgel látott hozzá, felszámolva a budapesti iparosság megosztottságát. Egyesítette az iparos tagságot tömörítő két szervezetet: az Iparegyesületet és az Altalános Magyar Iparegyletet, amely Országos Iparegyesület né-

ven fuzionált 1882-ben. Elnöki tisztét Zichy Jenő látta el – élete végéig –. Társasági körökben ekkor ragasztották rá az „ipargróf” elnevezést, melyet a korabeli publicisztika is felkapott. Inkább gúnyosan, mintsem elismerően emlegették őt így. A korabeli arisztokrácia tagjainál a közéleti tevékenységnek ez a formája nem számított társadalmilag igazán elfogadottnak.

Zichy azonban a továbbiakban is megkezdett útján haladt. Politikusként foglalkozott az iparügy különböző kérdéseivel: az iparoktatás szervezésével és a kiállítások különböző válfajaival. Így elnöke lett a nőiparegylet szervezésében megrendezett 1881-es országos nőiparkiallításnak. E kiállítást azzal a céllal hozták létre, hogy felderítsék a női munkaerőt foglalkoztató iparágakat, illetve felmérjék azok haladás irányában megtett mértékét, és feltárják fejlesztésének különböző lehetőségeit. A legmagasabb társadalmi körök rendezvény iránti érdeklődése eredményezte a kiállítás pénzügyi hasznát, mely alapját képezte a későbbiekben egy nőipariskola létesítésének. Zichy kezdeményezésére indítottak pénzgyűjtő mozgalmat. Az így összegyűlt összegből korszerű szövőszékeket vettek, s ezeket szétszították a rászorultak között a szövőipar fejlesztésének, támogatásának érdekében. Maga Zichy pedig saját költségén egy egész munkatermet rendezett be a nőiparegylet iskolájában. E kezdeményezések nyomán szerveződtek azután országszerte ipariskolák a nők számára is (GELLÉRI 1887. 290–293).

A nőiparkiallításról Gelléri Mór írt jelentést a szakminisztériumok megbízásából. Ebben kitért a bánffyhungyadi játékiparra is, amely itt a kiállításon egyedülálló módon képviselte ezt az iparágat. A műhely bizonyos Schönhut Vilmos, osztrák faragászati szakiskolai tanár vezetése alatt állt (SEBESTYÉN 1979. 228). A tanműhely olcsó előállítású játéka, hintalovak, és lófogatok „... nemcsak Kolozsváron örvendhetek nagy keresletnek, de a Lajtán túl is, különösen a bivalyfogatok, melyeket a kolozsvári előke-lőségek külföldön ismerhettek meg.” A jelentésből továbbá megtudhatjuk azt is, hogy a fafaragó háziiparnak e műfaja mennyire kötődött az osztrák-német mintákhoz. Maga Gelléri Mór is tanulmányozta a szászországi Érchegység háziiparos falvait, melyeket saját költségén járt be. Az itteni, évszázados múltú játékipart, annak jól kiépített feltételrendszerét: a gépi felszereltséget, a szakiskolák nyújtotta képzési rendszert állította mintául a hazai viszonyok elé (GELLÉRI 1881. 106–110). A magyar iparosok részéről, az Országos Iparegylet képviselőjében történt a hivatalos kapcsolatfelvétel az alsó-ausztriai iparegylettel. Az osztrák iparosok az 1885. évi budapesti országos kiállításon már szervezetileg képviseltették magukat. A két iparos egyesület között ezután a látogatások tovább folytatódtak, nem kis mértékben Zichy személyének köszönhetően, aki a mozgatóereje volt e kapcsolat tartásának: „Múlt évi működésünk végére esik az alsó-ausztriai iparegylet látogatása. Mi a legtekintélyesebb rokonegyletet a monarchiában ... tárt karokkal fogadtuk, ... most volt először alkalom a két rokonegylet tagjainak egymás között bensőbb érintkezni.” Továbbá: „Zajos tetszést aratott az a buzdítása is [ti. Zichy Jenőé] – mellyel utalva a bécsi iparegyletnek ránk nézve mintául szolgáló működésére – főleg azt célozta, hogy az osztrák iparosok hazai iparunkat előmenetelében és vállalkozásaiban további példaadással támogassák.” (Magyar Ipar 1885. 169; 173–177; GELLÉRI 1888)

Zichynek a kalotaszegi fafaragó háziiparral való kapcsolatához az újabb adalékot az 1885. évi Országos általános kiállítás eseményei szolgáltatták. A kiállítás ügye minisz-

tériumi szervezés alá került, és Zichy Jenőt nevezték ki a kiállítás másodelnökének. Zichy itt szerzett érdemeiért kapta meg az első osztályú vaskoronarendet, az egyik legmagasabb állami kitüntetést. (GELLÉRI 1887. 290–293). A kiállítás korszakos jelentőségűnek tartható, mivel a kalotaszegi népi kultúra itteni sikeres bemutatkozásától számítható a magyar népi kultúra divattá válásának indíttatása (KRESZ 1968. 1–36). Jóllehet a figyelem elsősorban a női kézimunkákra irányult (GYARMATHYÉNÉ 1901. 178–182), mégis a továbbiakban ez az esemény gyakorolt döntő befolyást a kalotaszegi kultúra más területeire, vonatkozásaira. A háziipari csoportban itt bemutatott tizenöt parasztszoba egyike volt a kalotaszegi, ahol „... hat életnagyságú alakja a népéletből azt a jelenetet ábrázolja, midőn egy család néhány tagja lakodalomra indulva, éppen várakozik a „behívó vőfélyre”. „A több alakot felvonultató csoport bábuiban ugyanannak a Schönhut Vilmos „gyermekjáték készítő”-nek munkái voltak, aki a bánffyhunyadi fafaragó iskolát is vezette. A szobai jelenet egyik szereplője egy legényke, aki gyermekjátékot farag, „... jelöl annak, hogy Bánffyhunyadon tanműhely van, melynek célja, Bánffyhunyadon gyermekjáték-készítést háziiparként meghonosítani.” (HERICH 1885. 29–33). Vélhetően ez a sikeres bemutató, az itt megalkotott népviseletes figurák adták Schönhut Vilmos számára az ötletet, hogy a fafaragó háziipar munkásaival, a gyermekjátékok mellett, erdélyi népviseletes zsánerfigurák készítésével is próbálkozzon (vö. SEBESTYÉN 1979. 228). Annyi azonban bizonyos, hogy ilyen, a bánffyhunyadi – akkor már iparvállalattá alakított – műhelyben – vagy annak hatására – készült erdélyi népviseletes faszobrok Zichy Jenő birtokába is kerültek. Zichy ezekből a példányokból talán az elsők között kaphatott ajándékba, hiszen: „Kiállítások alkalmával sok remek munkát kapott, képeire faragott botot, címerrel ékített hordót, egérbőrből készített cipőt, és nagy mondásokkal kivert csizmát stb.” (Magyar Ipar 1906. 1151). A fából faragott, színesen festett, valóságúen megformázott népviseletes szobrocskákat Zichy nem sokkal halála előtt, 1904-ben adományozta a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának (Ltsz. 51722–51731').

A kiállítást követő években egyre-másra nyilvánosságot kaptak azok az események, amelyek a népi, illetve a vele egyenrangúan kezelt népies kultúra térnyerésére vonatkoztak. E törekvések indíttatása, mint ismert, több irányból érkezett, és megvalósulási formáiban összetett jelenség volt (KRESZ i. m.; FEJŐS 1991. 143–158). A korszak ipari kiállításainak nyomán feltérképezett hazai kultúra különböző rendű és rangú tárgyai az új tudományos diszciplínákban műfajok szerint elkülönítve-besorolva váltak a múzeumi közgyűjteményeket megalapozó anyaggá, s ezáltal társadalmi megbecsültséget, hozzájuk kapcsolódó értékrendet is nyertek. Ezzel egyidejűleg váltak a népi, falusi használatból kikerült bizonyos tárgyféleségek a privát műgyűjtés, a magánlakások keresett dísz tárgyáivá is. Elsőként a falvakban fellelt cserépedények, közülük is az erdélyi – kalotaszegi és székelyföldi –, felvidéki késő habán – vagy az azok hatása alatt készült – bokályok, tálak, tányérok, illetve az évszámos erdélyi szász kerámiák. Herman Ottó erre vonatkozó, sokat idézett cikke (V. Ú. 1887. 311–315; vö. XÁNTUS 1892. 303) egyfelől azt érzékelteti, hogy ebben az esetben már egy műfajában és technikatör-

1. E tárgyakra Szabó Zoltán kollégám hívta fel a figyelmemet.

ténetében kutatási alapokkal megerősített tárgyi kategória került az érdeklődés középpontjába (vö. PULSZKY 1973. 60–66., illetve Wartha Vince az agyagipar egyes műfajaira irányuló anyagvizsgálatai). Herman Ottó a hazai, fellendülőben levő gyűjtőtársadalom buzgóságát megmosolyogtató gúnnyal, ugyanakkor tárgyyszerűen csoportosítva mutatja be, ahol a különböző módon – például anyag szerint – történő osztályozás, rangsorolás a „szt. Porcellianus, szt. Majolika-hívek” mellett kitér a népi kerámiáért lelkesedő „szt. Rusticus hívek”-re is, „mely utóbbiak nemcsak tudománnyal, hanem hazafisággal is okolják meg törekvéseiket keresvén az igazi magyar díszítő stílust.” Herman Ottó írása arra is rámutatott, hogy a falvakból történő műgyűjtés e kezdeti megnyilvánulásai a korabeli társadalom mely tagjaira hatottak: közöttük volt maga a román király, valamint magyar gróf, képviselő, hírlapszerkesztő, orvos, művészértelmség, és azok a tudósok, akik kutató-, gyűjtőmunkájuk folytán kerültek kapcsolatba a falusi kultúrával. Tehát társadalmi hovatartozásukat tekintve viszonylag széles az a kör, amelynek tagjai képesek voltak az új, éppen időszerű áramlatok, ismeretek birtokában a felértékelődő, ebben a közegben újszerűnek ható, tárgyi anyag megszerzésére akár anyagi tehetőségük, akár különleges érdeklődésük, vagy éppen helyi érdekeltységük révén. Utóbbiak tagjai voltak, nem kis mértékben, magának a folyamatnak az előidézői, kezdeményezői is: a helyi, vidéki értelmiség, akik segítségével eljuthatott e kultúra a közérdeklődés színtereire. Idesorolhatók még a korszak tudományos közéletének képviselői is, akik eszmei értékkel, kultúrtörténeti jelentőséggel ruházták fel a nyilvánosság előtt megjelenő köznépi tárgyakat. Ugyanakkor a mértékadó társadalmi elitnél, a császári-királyi udvar tagjainál és azok közvetlen környezetében is létjogosultságot nyert a korabeli ízlésnek megfelelni tudó népi, és az ennek nyomán kialakuló népies stílus, amely esztétikailag karakteres jellegével a történeti stílusok legújabbban felfedezett rétegét jelentette. Ekkor keletkeztek sorra a népies modorban berendezett nyári paloták, vadászkastélyok, vidéki nemesi otthonok, udvarházak.

A korszak ebben a szellemben készült egyik legkorábbi létesítménye Habsburg József főherceg családi használatra épített kastély-nyaralója a felvidéki, szepességi, gyógyforrásairól ismert nyaralóhelyen, Tátrafüreden. (V. Ú. 1886. 573–574). A kastély maga (képét Telepy Károly festménye nyomán közölte az újság, mivel a festőművész kapta a kastély berendezésének megbízását. Vö. Gyarmathyné 1896. 14.) eklektikus stílusban és megoldásokkal készült: gerendavázis falszerkezete, saroktoronyai a történeti építészet hangulatát idézték, míg a fűrészelt díszű homlokzatalakítás a hegyvidéki, alpesi falusi építészettel rokon díszítésmódot követte. A cikk a berendezés leírásánál részletesen taglalta a a földszinten elhelyezett tágas kerek előszobát, amely egyben ebédlőül is szolgált. Ennek berendezését „... Bak Lajos kolozsvári műasztalos magyaros díszítő stílusban készült bútorai foglalják el ...”, mely népi formák „... magyar ízlésben, élénk színekkel festett virágos díszítményekkel...” ékesek. Az előszoba bútorai közül, későbbi jelentőségükre tekintettel, fontos elemnek számítanak a „szív alakú háttámlájú”, a deszkatámlás, hegedűhátú típushoz tartozó székek. A fali tálasokon és polcokon Telkibányán és Hollóházán készült cserépedények sorakoztak. (Megjegyzendő, hogy itt népies modorban készült gyári keménycserepekről van szó.) A szobákat díszítő terítők, függönyök és ágytakarók Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből kerültek ki. S mint ahogy arra az írás többször is felhívta az olvasók figyelmét, a főher-

cegi pár azzal a céllal építtette nem külföldön, hanem hazai területen nyaralóját, hogy egész megvalósítása „... minden legkisebb részének hazai mesterek kezéből, hazai anyagból...” készülhessen.

József főherceg, mint ismert, az uralkodói kör egyik magyar érzelmű tagja volt, s pártfogója számos kulturális és nemzeti ügynek. Témánkhöz kapcsolódó példaként említhető, hogy Zichy Jenő őt kérte fel 1879-ben a székesfehérvári kiállítás fővédnöki tisztére, a hazai ipar, a honi gazdaság előrevitelének ügyében is személyétől várta támogatást. Nemcsak az ipar, de a magyarországi művelődés területén is ismertté vált a főherceg alakja, hiszen itt kifejtett tevékenységéért választották a Tudományos Akadémia, a budapesti és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli tagjai közé.

Ez esetben tehát az uralkodói kör számára készített népies, „magyar díszítőstílusban” megjelent tárgyak – a műasztalosipari bútorok és a kalotaszegi vászonnímzések – többféle tartalmat hordoztak. Politikai lojalitást, szimpátiát a Monarchia Ausztrián kívül eső részei, hangsúlyosan a magyar kultúra, azon belül az újonnan felfedezett népművészet-háziipar teljesítményei iránt. E kultúra felhasználása során azonban nem szerepelt követelményként az eredeti megjelenítés. Lényegük az általuk, bennük megtestesülő jelentésen volt. Ezzel szoros összefüggésben állt a főhercegi szándék a birodalmi ipar keleti területein működő üzemek megerősítésének céljával, így támogatva azt közvetlenül, saját használatra szóló megrendeléssel, a hírverés reklámértékű eszközének segítségével is. Mindezekkel egyidejűleg esztétikailag is megállták helyüket a népi, népies elemek ebben a környezetben, hiszen jól beleilleszhetőnek bizonyultak a különböző történeti stílusokat eklektikusan alkalmazó architektonális-belsőépítészeti keretbe.

A példa jól érzékelteti a kalotaszegi népi kultúra más társadalmi közegben történő megjelenésekor, divattá válásának kezdetén előállt sajátos helyzetet, műfajainak egymáshoz képest eltérő alakulását. A nímzések, varrotások esetében elmondható, hogy az olykor már egyedi igények szerint megrendelt termékek végső soron még autentikus alapokon, és a hagyományokhoz erősen kötődve készültek e kezdeti időszakban (vö. GYARMATHY NÉ 1901. 181–182). Ehhez képest a kalotaszegi kultúra másik területén, a bútoroknál azonban az áruterelés kialakulásának folyamata másképpen kezdődött. A férfiak helyi famegmunkáláshoz értő szaktudására, évszázados készségeire a háziipar keretei közé terelő, kívülről-felülről érkező ösztönzések a kezdeti időszakban csak időlegesen tudtak hatni: „... kevés példa van arra, hogy a szaktanfolyamok és szakiskolák működése valamely iskolában egyik-másik háziiparos foglalkozás gyökeret vert volna – pl. a bánffyhungyadi gyermekjáték-készítő tanműhely – egy évtizeden át tartottak fenn jelentős költséggel, s a műhelyt más-más vidékre telepítették azóta – sikertelenül.” (RÁTH 1898. 8). Ebben szerepet játszott az is, hogy az osztrák-német mintákon alapuló, itt azonban akkor még idegenül ható termékeket kívántak meghonosítani – játékokat, emléktárgyakként népi zsánerszobrokat –. Ugyanakkor a helyi, saját használatra dolgozó falusi háziiparos bútorkészítés pedig még nem rendelkezett azokkal a minőségi megoldásokkal, a műasztalosság szakmai követelményeivel, melyeket ebben a korszakban a magasabb társadalmi rétegek megkívántak a maguk, személyes környezetük számára. Míg a varrottások, és a cserépedények is, közvetlenül tudtak beépülni a felsőbb rétegek kultúrájába, addig a falusias stílusú bútorok iránti keresletet kezdetben

a helyi, városi kolozsvári műasztaloság – nevezetesen Bak Lajos épület- és bútorgyára – elégítette ki. A múlt század utolsó évtizedeiben Bak Lajos asztalosipari vállalata volt a megye legmodernebb faipari üzeme. Gőzerővel működő gépekkel gyártott termékeket nemcsak a közvetlen, de a távolabbi vidékeken is értékesíteni tudták. „Meg kell adnunk örvendetesen ..., hogy asztalosaink nemcsak olcsó árukat igyekeznek elérni, hanem készítményeikkel a műizlés is ... tért hódít. ... A Bak Lajos hasonló gyára kedvezőnek vallja üzletét, s jelzi, hogy a „kalotaszegi”, azonban saját szerkesztésű finomított magyar-székely stílusú díszbútorok gyártását is felvette üzemébe, melyet a millenáris kiállításon be is mutatott.” (A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése .... Kolozsvár, 1898. 207–208).

A bútorkészítés háziipari szintjének előrelendítésében tehát a kolozsvári műasztaloság mutatott irányt „kalotaszegi”, népies stílusban előállított bútoraival, mely például szolgált a bánffy-hunyadi faragászati szakiskola kiképezte falusi embereknek, akik a tanfolyamon „... elsajátították az asztalosmesterséget, az esztergályozást és ezáltal kiemelkedtek az átlag földművesek rendjéből.” (SEBESTYÉN 1994/6. 55.). Így megszerzett szaktudásukat azon a területen, és olyan formában igyekeztek hasznosítani, amelyre igény mutatkozott. Nem egészen egy évtized alatt a kolozsvári kezdeményezés után Bánffy-hunyadon, majd a kalotaszegi falvakban Körösfőn és Magyarbikalon, is megkezdődött a saját stílusjegyeket és technikai megoldásokat felmutatni képes kalotaszegi bútorkészítés a szakiskolát végzett parasztiparosok nemzedékével, akik elsősorban úri-polgári használatra dolgoztak. „A bánffy-hunyadi fa-faragászati iskola sarkjű-hajtásának tekinthető a házi ipar, a melyet az említett iskola néhány talentumosabb növendéke a népies stílus-szoba bútorok előállításával űz; ezek díszítése legtöbbször rovatkölés.” (A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése .... Kolozsvár, 1898. 207–208).

A szakiskolát végzett falusi iparosok legkorábbi készítményei: „Az 1895-iki nagy katonai hadgyakorlat alkalmával még a külföldi vendégek előtt is feltűntek a népies munkák s több megrendelés történt.” (A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése ... Kolozsvár, 1898. 207–208). A Vasárnapi Újság a kolozsvári Dunky fivérek fotográfiáival illusztráltan számolt be a Bánffy-hunyad környékén, királyi vezénnyel megrendezett nagyszabású hadgyakorlatról (V. Ú. 1895. 618–624). A királyt és kíséretét a helybeli nemesség és lakosság szállásolta el. Ez alkalomból közölték a neves vendégek részére előkészített lakhelyek és környezetük képeit, egyúttal bepillantást nyújtva a vidék népéletébe – Jankó János és Gyarmathyné írásaival –, valamint bemutatták a helybeli nemesi családok jelesebb személyiségeit is. A király szállása Barcsay Domokos bánffy-hunyadi házában volt. „Mint vendégszerető házigazda messze földön ismeretes, s íme ebben a kiváló szerencsében részesül, hogy vendégül fogadhatja a legelső magyar embert, a királyt.” Barcsay Domokos Erdély egyik legrégebbi nemesi családjából származott, s a katonai pályával felhagyva gazdálkodott birtokán. Ez idő tájt a bánffy-hunyadi választókerület országgyűlési képviselője volt. Parkkal körülvett egy-szintes házának helyiségeit: hálószobát, szalont, dolgozószobát bocsájtotta a király rendelkezésére. E helyiségek a kor divatja szerint voltak bebútorozva, kivéve a „király előszobáját kalotaszegi berendezéssel”. Akárcsak a tátrafüredi kastély leírásánál, itt is „szív alakú háttámlájú székek” (= deszkatámlás, hegedűhátú típus) esztergályozott

lábbal képviselték a berendezés darabjait, ezekhez tartozó kis méretű asztalkával, gazdagon festett és faragott, tornyos háttámlájú padládával, cserépedényekkel roskadásig megrakott, egymással szemben elhelyezett két tálás-fogással, valamint az ajtó mellett rúdravaló kendőkkel, a másik oldalon pedig egy polgáriás cserépkályhával. E darabokon nehezen fedezhető fel a korabeli, helyi, falusi használatra készített kalotaszegi festett bútorok jellege. A kortárs, historizáló-eklektikus műbútoripar technikai és formai megoldásai keveredtek a népi formákkal, a díszítésben pedig a faragás és a festés együttes alkalmazásban jelent meg. Az esztergályozott elemek, mint a szék- és asztallábak, a kor műbútoriparának elengedhetetlen kellékei voltak, a székek ülő- és hátlapjai pedig vésett-karcolt díszítésűek. A falhoz állított kis méretű, ovális lapú asztalka, fényezett felületével ugyancsak a műbútoripar korabeli formáját idézte. A paraszti formai elemekhez sorolható padláda pedig túlméretezett és túldíszített alakjával, faragott-festett háttámlával, megtervezett egyediségével, hivalkodóan próbálta a népies hangulatot felidézni.

Mint ahogyan a hadgyakorlat eseményéhez kapcsolódó tudósítások szóltak a kalotaszegi falvak népének ez alkalomra szóló lázas készülődéséről: kocsiút kialakításáról, járda kövezéséről, ennek érdekében a ház előtti kiskertek felszámolásáról, a környezet általános csinosításáról, – úgy feltehető, hogy a szálláshelyek kialakításában is lehetett némi, alkalomhoz szervezett tudatosság. Könnyen feltételezhető, hogy Barcsayék erre az eseményre alakították ki a ház e helyiségét „kalotaszegiesre” ilyenformán reprezentálva a már legmagasabb körökben is elfogadott értékű helyi kultúrát.

Hogy mennyire lett szinte kötelező érvényű a helyi nemesség számára egy ún. kalotaszegi szoba kiállítása ekkoriban, bizonyítja Gyarmathyné írása a Zentelki kastélyról, ugyancsak a hadgyakorlat kapcsán (V. Ú. 1895. 671). A gróf Bánffy György által éppen akkoriban visszavásárolt régi családi kastély felújítása, nagymúltú, nemes értékei a hadvezetés és a külföldi képviselők vendéglátását szolgálták. Az emeletes kastély földszintjén volt a „kalotaszegi szoba”, amelyről képet is közöltek. Itt egy hálószobát alakítottak ki festett-faragott bútorokkal: ezek szerkezete, formai kialakítása – különösen az ágy és a szekrény esetében – megegyezett a korabeli polgári berendezések ilyen célra szolgáló darabjaival, csupán a festett felület tette elemeit azoktól különbözővé. Itt is a berendezés részei voltak az áttört szíves, ülésbe csapolt támlájú székek, a tálás-fogasok cserépedényekkel, és a háziiparos, hímzett vászonnemű, ágyterítőként.

A hadgyakorlaton József főherceg számára szállásul Gyarmathyék saját házukat ajánlották fel. Az újság ennek ebédlőjéről közölt képet. A kalotaszegi jelleget itt csupán a cserépedényekkel zsúfolt tálás-fogasok és a hímzett vászonszöttesek jelentették, maga a bútorzat historizáló modorban készült műipari darabokból állt. József főherceg és a Gyarmathy-házaspár ismeretsége régebbi keletű volt. Gyarmathyné egyik könyvéhez a főherceg írt előszót, felesége, Klotild főherceggasszony pedig megrendelte regényei összes, megjelent kiadását. A főhercegi pár Gyarmathynét irodalmi munkásságának elismerésül páros arcképükkel ajándékozták meg (V. Ú. 1895. 624).

A hadgyakorlat beszámolójában szereplő népies bútorok terjesztésében jelentős szerepe volt bizonyos Supka László, bánffyhunyadi kereskedőnek, aki az ezredéves kiállítás háziipari részlegében is részt vett az általa forgalmazott termékekkel: „A vidékbeli háziipar különleges készítményeit, mint vállalkozó nagyobb kiterjedésben hozza for-

galomba ...”. (RÁTH i. m.). Továbbá „... a múlt évben (1887) megtartott brüsszeli kiállításon sem hiányzott kamarakerületünk s az abban résztvett kiállítók sem maradhattak észrevétlenül és kitüntetés nélkül. Ezek közül felemlítjük, hogy Gyarmathy Zsigáné kalotaszegi varrotasaiért, ... Supka László rovátkolt bútoraiért ... érmekeket kaptak.” (A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése .... Kolozsvár, 1898. 207–208). Tehát a kolozsvári népies műbútoripart közvetlenül követte – a bánffyhungyadi kereskedő terjesztésében – az újonnan előállt háziipari termék: a vésett-karcolt díszű bútor, melyet a szakiskola által képzett kalotaszegi falusi férfiak állítottak elő.

Visszatérve témánk kiindulási pontjához, mindezek alapján válik érthetővé annak a két fényképen ábrázolt enteriőrnek a berendezési módja, amelyek Zichy Jenő vadász-kastélyának egy-egy helyiségét jellemezték, a „magyar szalont” és az ebédlőt. A felvételeket Klósz György, a főváros neves fotográfusa készítette „A Magyarország kastélyai” c. kétkötetes albuma számára, a millenniumi évfordulóra, 1895–96-ban. A két kötet anyaga szerepelt az 1900. évi párizsi világkiállításon is (SZAKÁCS 1983. 115–116).²

Zichy nem sokkal apja halála (1894) előtt lett korlátlan birtokosa a család Bihar megyei uradalmának, melyet néhány év alatt tovább gyarapított. Közel húszezer kat. h. kiterjedésű uradalma a Sebes-Körös völgyében, a Réz hegység mellett terült el kilenc községgel. Központja Alsó-Lugoson volt a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal mentén. Zichy ezen a birtokon főként erdő- és vadgazdálkodást folytatott, de tartott itt ménest, marhát, juhot, és gyümölcsöst is telepített. Alsó-Lugoson volt az egyik kastélya, a Középeshez tartozó Feketeerdőn pedig egy másik, kétszintes, amelyet még az előző birtoktulajdonos építtetett a múlt század elején. Az uradalom legmagasabb pontján, a Felső Lugoshoz tartozó Magaslakon (Poiana floriol), maga Zichy emeltetett egy újabb vadász-kastélyt, kedve és ízlése szerintit, 1891–1893 között (BOROVSKY É. N.). Zichy Jenő számos további kastélya (Szentiván-Fehér m.; Borgóprund–Beszterce–Naszód m.; Budapest–Terézváros, Rózsa–Szekfű u.) közül ez lehetett az egyik legkülönlegesebb, mert a személyével foglalkozó írások erről rendre megemlékeztek.

Zichy itt a szarvasban, vaddisznóban gazdag, kiterjedt erdőségben tartotta híres nagy vadászatait. Az ősszel és télen megrendezett férfimulatságokra elhívta népes baráti körét, családjának és nemesi osztályának tagjait, közöttük a szerb Milán királyt, akihez életre szóló barátság fűzte. Egy-egy ilyen összejövétel idején, a több napos hegyi vadászatot követően, a társaság a szomszédos feketeerdei vadász-kastélyba vonult át, ahol tovább folyt a vadászat, s amikor innen is távoztak, megszólaltak a hegyekben elhelyezett mozsárgyuk, hangjuk visszhangzott a völgyben. „A menet hosszú kocsisorban vágatott át Alsó-Lugosra, az uradalom székhelyére, ahol víg cigányzene mellett búcsúlakomára gyűlt össze a társaság.” (V. Ú. 1898. 40).

A magaslaki kastély népies berendezésével Zichy feltehetően nemcsak az időszereűségnek, a divatnak hódolt, hanem egész közéleti tevékenységét, a magyar iparügyet, a háziipart, az iparoktatást támogató magatartásának is hangsúlyt akart adni. Különösen érdekes a magas színvonalú belsőépítészeti megoldásokkal kialakított ebédlő: a falakat faragással és festéssel gazdagon díszített faburkolat fedte, kiképzése – fülkéekkel, tér-

2. Ezúton mondok köszönetet Dr. Stemler Gyuláné Balog Ilonának a szakirodalmi tájékoztatásért.

elemekkel tagoltsága – adta a keretét a karcolt-véssett díszű, sötétre pácolt bútoroknak. A bútorok kivitelezése – elsősorban a nagyméretű ebédlőasztal – a korabeli historizáló modor szerint, neoreneszánsz stílusban készült. A székek népies hangulatát nemcsak véssett virágdíszítésük adta, hanem szerkezetük: ülésbe csapolt, szív alakúan áttört háttámlájuk. A bútoreszemek lába esztergályozott. A Széchenyi István korában gyökerező eszme: külföldi áru helyett a hazai ipar támogatása termékeinek megvételével – e kastélyban különösen érvényesült. A szűkebb környezet, Zichy birtokának vidéke, Bihar háziipara is képviseltette magát cserépedényeivel. A falburkolat fülkéiben a megyében, Réven, készült mázatlan kanták, korsók, és más fazekasárúk kaptak kitüntető elhelyezést. Tűzálló agyagot Réven és Vársonkolyoson bányásztak, melyet régen szekéren, később pedig vasúton szállítottak távolabbi vidékekre. A jó minőségű agyag egy részét Réven dolgozták fel, ahol „... az agyagipar háziipart képez, mely egyszerűen mázatlan fazekas árúk előállítására szorítkozik, és Bihar megyében kerül eladásra – ún. vászonedények.” (BOROVSKY É.N. 301). Azzal, hogy Zichy ezeket az igen egyszerű készítésű, a környék parasztsága által főzésre, tárolásra használt kerámiákat saját környezetében díszedényekként helyezte el, ízlésének átlagon felüli rugalmasságát, és saját, egyéni értékítéletre való képességét bizonyította, amely ilyenformán nem minden részletében követte a divat diktálta formákat. Ebben a korszakban ugyanis még szokatlannak számított, a falusi, népi tárgyak közül az egyszerű, mindennapos használati darabok gyűjtése, eredeti rendeltetésüktől eltérő, lakásdíszként való felhasználása, különösen az arisztokrácia körében.

A kalotaszegi háziiparos készítmények két műfajának, a hímzésnek és a bútornak együttes megjelenése látható Habsburg Frigyes főherceg egyik vidéki uradalmának lakókörnyezetét megörökítő fotográfián, amely ugyancsak bekerült a „Kalotaszeg ...” c. kiállításba (HEISZLER-SZAKÁCS-VÖRÖS 1989. 73). Az uralkodói családnak ez az ága a monarchia egyik leggazdagabb magánföldesura volt öröklött és továbbgyarapított vagyonával. A feleség, Izabella személyesen kapcsolódott a népies stílus mozgalmához. A főhercegasszony a háziipari mozgalom lelkes és sikeres pártfogója volt, így vált ismertté és népszerűvé az 1890-es években. A főhercegi pár Pozsonyban alakította ki nyári lakhelyét az egykori Grassalkovich-palotában, így e megyének, vidéknek régi hímzéskultúráját – helyi kezdeményezések által megindított ügyét – karolta fel Izabella. Segített megszervezni a hímzés háziiparszerű művelését a környékbéli falusi asszonyok számára, az előállított termékek értékesítésének útjait is egyengetve. A főhercegasszony népes családjának tagjait – elsősorban gyermekeit – öltöztette előszeretettel az általa védnökölt háziipari egyesület készítményeibe: hímzett blúzokba, kivarrott bárányszőrrel mellesekbe. Gyarmathynéval, s rajta keresztül a kalotaszegi kultúrával való kapcsolata szintén ismert. Gyarmathyné a kalotaszegi varrottasról megjelent könyvét a főhercegasszonynak ajánlotta – aki az ezredéves kiállítás háziipar-osztályának védnöke volt – s „a kalotaszegi női kézimunkák pártolója” is. (V. Ú. 1896. 433–434).

A bélyei kastély volt – mint ahogyan a fotográfiák mutatják – kedvelt vadásztanyája a főhercegi családnak. Belső berendezésének stílusához párhuzamként szolgálhat Frigyes köriserdei vadászkastélyának háló- és vendégszobájáról készült fénykép. A hálószoba ágyfüggönyei, és az étkezőasztal vászonabroszai kézzel hímzettek, paravánja népies virágokkal díszített (festett), míg a berendezés jelentősebb része a korabeli mű-

Gróf Zichy Jenő magaslaki kastélyának ebédlője karcolt díszű bútorokkal, a faburkolat fülkéiben mázatlan cserépedényekkel. Klöz György felvétele 1896-körül

bútoripar terméke, illetve eredeti történelmi berendezési tárgy. A Bélyyén készült felvétel a kastély nyitott előterét, verandáját mutatja kerti bútorokkal: vessző karosszékekkel, hozzátartozó asztallal, és karcolt díszű, fából megmunkált székekkel. A fonott karosszékeket kalotaszegi varrottással takarták le, bélelték ki. A varrottas ez esetben színes fonallal, keresztzemes hímzéssel díszített vászonnemű, az egykori díszágyne-műk, párnák, lepedővégek műfajától származtathatóan. Az asztal anyaga nagyjából vessző, lapjának pereme azonban fa, mely utóbbi anyag sötétre pácolt, karcollal díszített, csakúgy, mint a két, sötéten pácolt, fényezett felületű szék. Utóbbiak a fényképen jól kivehetőek – a később széles körben elterjedt, és kalotaszegi bútor néven ismert típusok korai darabjai –: egy támlás és egy négyszögletes ülőlapú szék. E darabok kétségkívül a kalotaszegi falusi férfiak kezén készültek, melyet a rájuk karcolt mintázat bizonyít. A becsapolt támlájú szék hátlapján a kalotaszegi, hagyományosan készült parasztbútorokon gyakran megjelenő festett motívum karcolt-vésétt változata látható: virágtartó korszóból kinövő, osztott színű tulipán. Itt tehát a hagyományosan, helyi, falusi használatra készült festett bútorok motívumkincsének egy másik technika által történő továbbélését tapasztalhatjuk. A támlás szék a hagyományos, festett kalotaszegi székek formájában, és szerkesztésében készült, kivéve a lábak esztergályozott kialakítását.

Az 1896-ban kiadott háziipari statisztika a kalotaszegi falvak közül Körösfőt és Magyar-Fenest említi, mint olyan helyeket, ahol 15 illetve 10 család foglalkozott kerti

bútorok készítésével évi 150 és 260 db-os mennyiséggel, piaci értéküket tekintve 250 és 248 Ft-ban meghatározottan (KOVÁCS 1898. 34). Tehát az első, stílust teremtő karcolt, vésett díszű kalotaszegi, népies bútordarabok legkorábbi készítményei kerti bútor elnevezés alatt és – a Bélyén készült fénykép tanúsága szerint – ilyen használatban jelentek meg az úri rétegnél.

A felületkezelés technikája, a sötét tónusú pácolás, a korabeli ipari szakoktatás által is terjesztett megoldás volt. A millennium idejére összeállított országos helyzetjelentés kitért az ipari és kereskedelmi oktatás eredményeire is. A felmérésben szerepelt az egyes ipari szakiskolák képzési rendje mindazokkal a készítményekkel, melyekkel a tanoncok részt vettek az ezredéves kiállításon. Itt mutatták be a marosvásárhelyi állami faipari szakiskola növendékei „... tömör kőrtefából készült faragott székeiket feketével pácolva és viaszolva, német renaissance-stílusban, szétszedhető támlával.” (SZTE-RÉNYI 1898. 773).

Az Izabella főhercegasszony környezetében tapasztalható népi-népies elemek megjelenésének egyik fontos jellemzője, hogy ott kizárólag az ismert, már mások által felfedezett népi-népies formák kerültek használatba. Ugyanakkor a főhercegi család környezetét megörökítő fényképeken nemegyszer láthatók olyan sokác népviseletes parasztok, akik a bélyei-uradalom földjein éltek. A délszláv népi kultúra különböző tárgyai azonban sem közvetlenül, sem áttételesen nem jelentek meg e család magán-környezetében – legalábbis a fényképeken ilyenek nem találhatók. Ez a jelenség egyfelől a már ismert, mások által is elfogadott értékek előnyben részesítésére utal, másfelől pedig arra is, hogy ott, ahol a lokális kultúra felkarolása elsődlegesen helyi kezdeményezés által nem történt meg, ott a paraszti kultúra továbbterjedése sem indult meg más társadalmi rétegek felé e korai időszakban.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a folklorizmus a múlt század végén mind elterjedésének szociológiai közegét, mind megjelenésének formáját, mind pedig tartalmát tekintve összetett jelenség volt. Az eredeti népi tárgyak saját közegükből kikerülve váltak elsődleges, funkcionális szerepüktől független értékek hordozóivá is (bokályok mint műértékek, illetve a nemzeti stílus megteremtéséhez ornamentika hordozók; hímzések mint esztétikai értékek, illetve a nemzetgazdaság-háziipar fejlesztésének eszközei, továbbá a divat tárgyai, valamint a magyarsággal szimpatizáló érzelem illetve a lokális öntudat kifejeződései) a korszerűnek számító információt birtokolni képes társadalmi rétegek körében. A műnépi – azaz nem eredeti népi használatból származó, illetve nem autentikus népi készítésű – tárgyak (népies műbútorok; gyári keménycserépek) az eredeti darabokkal (hímzések; népi cserépedények) együtt jelentek meg a főúri és a lokális (kalotaszegi) középnemesség környezetében az előbbi tartalmakkal összefüggésben. A népies háziiparos készítmények (karcolt-vésett bútorok) az iparoktatás nyújtotta szakismeretek, és a műipar útmutatása alapján alakultak ki, és jutottak el termékeik megalkotásában arra a technikai színvonalra, mellyel megfelelni voltak képesek magasabb igényű használatra. Profiljának kialakításában felhasználták az autentikus népi forma- és díszítményvilág elemeit is.

Ekkor indult útjára – Magyarországon is – napjainkig tartó karrierrel a népies bútorok jellemzővé vált darabja, a deszkatámlás szék, a korszak műiparos megfogalmazásában, esztergált lábakkal. További meghatározó vonása volt e korszaknak, hogy a népi-népies

Habsburg Frigyes és Izabella főhercegasszony családi körben vidéki vadászkastélyuk verandáján. A véséssel díszített székeket kalotaszegi háziiparosok készítették. Bélye-uralom, Baranya m. 1897. (HEISZLER-SZAKÁCS-VÖRÖS: Photo Habsburg. Budapest, 1989. 73.)

elemek jellemzően vidéki helyszíneken, vadászkastélyokban, nemesi udvarházakban, ősi kastélyokban, nyaralókban jelentek meg, mintegy elszakíthatatlanul kapcsolódva még az eredetükhöz társuló tartalomhoz, a vidékiességhez, a rurális jelleghez. Az iparpártolással, a háziipar fejlesztésének törekvésével függött össze, hogy az előkelő személyeknél, lakhelyeik falain belül megjelent népi-népies elemek újonnan készítettek voltak (leszámítva a más tartalmú értékekkel is felruházott cserépedényeket), tehát értéküket elsősorban nem eredetiségüktől, régiségüktől nyerték, hanem a hozzájuk rendelt egyéb tartalomtól. Az erdélyi, kalotaszegi műveltségnek kiugróan jelentős szerepe volt a népi-népies kultúrának a társadalom különböző szintjein történő elterjedésének meg­alapozásánál.

A folklorizmus történetének, folyamatának, megnyilvánulási formáinak az előzőekhez képest új szakaszakát jelölik azok a fényképek, melyeken Bartók Béla egykori lakásának faragott bútora láthatók (Bartók Archívum Fotótár Ltsz. 34–36). E bútorok Kalotaszegen készültek, az enteriőr felvételek ezért kerültek be a Néprajzi Múzeum kiállításába.

A századforduló a polgárosodás kiteljesedése felé mutató korszaka a magyarországi társadalomfejlődésnek. Erre az időszakra jutott el a városiasodás olyan szintre, különösen Budapest dinamikus fejlődésével és metropolisszá válásával, amelyen a társadalmi rétegződés változatos új formái megvalósulni látszottak. Létrejött egy a nagyvárosban képzett, tanult és társadalmi kapcsolatait, közegét ott kialakító művész réteg, amelyik a vidéki, falusi élettől kellőképpen eltávolodva vált képessé értékelni annak kultúráját, és befogadni az újszerűség élményével ható különböző megnyilvánulásait. Ezekre a társadalmi feltételekre volt szükség ahhoz, hogy a művészek egyes tagjai, csoportosulásai azonosulni tudjanak a külföldről érkező, a vidéki kézműves kultúrát felértékelő szellemi irányzatokkal, amelyek hatása alatt formálódott hazai tárgyalkotó művészetünk, bontakozó iparművészetünk. Művelőik törekvése egybekapcsolódott még az előző korszakoktól megörökölt igénnyel, amely a nemzetállam kialakításával egyidejűleg követelte a kultúra különböző területeinek nemzeti jelleggel történő felruházását. Mindez a törekvés már jóval korábban jelentkezett, a múlt század elejétől, a nemzeti önismeretet megalapozó törekvésektől kezdődően, a különböző irodalmi műfajoktól a képzőművészet historikus tematikáján át egészen a műipar nemzeti stílust, jelleget teremtő útkereséséig. Utóbbi műfajnál az irányzat a historizmus szemléletével az európai történelmi stílusjegyekből kiindulva, nagyrészt a külső, formai megoldásokra helyezte a hangsúlyt, így a nemzeti stílus kérdése is ilyen megközelítésben, az ornamentikára szűkítve vetődött fel. A népi és népies elemek síkdíszítményként, csupán dekorációként jelentek meg főképpen az építészetben, ahol a belső és külső falfelületeken érvényesültek elsősorban.

A művészek következő generációja, építészek, festők, a művészi ipar képviselői a szecessziótól, és más modern szellemi irányzatoktól indítva fordultak megkülönböztetett figyelemmel a falu, a parasztnak kultúrája felé. Érdeklődésük mélysége meghaladott minden korábbit: személyesen járták a falvakat, megismerkedtek magukkal a paraszttal is, betekintettek házaikba, templomaikba, temetőikbe, figyelték munkájukat, és az ő életükben vélték felfedezni azt a kívánatosnak tartott harmonikus egységet, mely az élet minden területét egybefogva, a munkától a közösségi szokásokig, számukra példaértékű esztétikai értékekkel is rendelkezett. A művészek tapasztalataikat közvetlenül szerezték, és a felhasználási terület, ahol megvalósították így nyert ismereteiket, az összművészet igényét fejezte ki. Teljességre törekvő és egységes szellemű környezeti kultúrát – az épülettől annak berendezéséig az életmód szerves egységébe ágyazottan – kívántak az általuk művészi rangra emelt „népművészet” segítségével létrehozni.

A korszak első, a művészi ipar területét érintő kísérletei, melyeken a népi eredetű hatás már érzékelhető volt, az 1890-es években jelentkeztek, ekkor még nem lépve át az előző nemzedékek alkalmazta megoldásokat, akik a dekorációra helyezték a hangsúlyt. (Körösfői) Kriesch Aladár festő, műegyetemi rajztanár, kolozsvári család számára tervezett ebédlőbútort, amelynek „egyes részleteire erdélyi famunkák formáit, motívumait csempészte.” (GELLER–KESERŰ 1987. 142). Ez idő tájt indultak meg a vidéki népművészeti gyűjtő- és tanulmányutak is. Lajta Béla építész 1901-től kezdődően, külföldi tanulmányútjáról hazatérve gyűjtötte a népművészeti emlékeket. „Megtelepedését azzal kezdte, hogy nyakába vette az országot. Beutazta Erdélyt, megfordult Jákton,

Késmárkon, Iglón, Kassán, Sárospatakon, Eperjesen ... Ezen az útján gyűjtötte a népművészetnek azokat a motívumait is, melyeket azután jóval később épületeinek ornamentikájában alkalmazott (BÁRDOS 1990). Építőművészetére a modern európai törekvések mellett nagy hatással volt Lechner Ödön magyar nemzeti stílust kereső kísérlete. Pályája kezdetén Lechnerrel dolgozott rövid ideig együtt. A magyar népművészetben megőrzött és fellelt elemek jelentették tervezőmunkájuk közös elemét. Ilyen szakmai indíttatással és érdeklődésből tervezte Lajta Béla Malonyay Dezső budapesti villáját 1905–1907 között, mely a XIV. kerület Izsó u. 5. sz. alatt épült fel. Az épület leginkább megragadható esete, példája a népművészet és a modern környezetalkotó kultúra kapcsolatának (GERLE-KOVÁCS-MAKOVECZ 1990. 114–115).

A századfordulóra nálunk is megteremtődött a lakáskultúra gyökeres átalakításának igénye, szakítva az otthonkultúra korábbi, bevett szokásaival. Elsősorban a szemlélet változott meg, amely új elvárásokat, életérzéseket fogalmazott meg a magánkörnyezet számára. Ebben szerepet játszott egyfelől magának a nagyvárosi, bérpalotai lakáshoz kötődő, polgári életstílusnak elutasítása is. A polgári családmodell szerint a tagok egymás közötti viszonyát a családfőnek alárendelt helyzetük határozta meg. Ezt tükrözte a lakás térszerkezete és berendezése is, reprezentációs helyiségeinek – ebédlő, szalon, nappali – túlhangsúlyozásával, s bútorainak a tekintélyelvűséget kifejező megformálásával, amely az új generáció bírálatát vívta ki (HANÁK 1984. 165–195). Az otthonkultúra átértékeléséhez további szempont lett a megfelelő lakókönyezet kiválasztásának igénye. A nagyvárosi közeg ellenében a természetközeli, a vidéki vagy a kertvárosi övezet lett a kívánatos környezet, ennek megfelelően pedig, harmonikus illeszkedéssel a vidékies, egyszerű lakóház, mely térszerkezetében a család egyéni igényeinek megfelelő funkciókat tartotta fontosnak, ebből kiindulva alakítva a teret. Ehhez az alapigényhez társultak a korszerű építészet új anyagokat felhasználó megoldásai a megváltozott esztétikai követelményekkel, ízléssel együtt. Az új lakóház modelljét az angol preraffaelita művészeti mozgalom második nemzedéke hozta létre a múlt század közepén, az angol középkori vidéki udvarház, a cottage nyújtotta előkép alapján, megteremtve először a művészotthonok, majd ennek nyomán a családi házak Európa-szerte elterjedt új típusát (SÁRMÁNY-PARSONS 1992. 181).

Lajta Béla Malonyay Dezső számára tervezett háza e modern eszméket, a korszerű építőanyagokat és a nyugat-európai hatásokat egyaránt magába foglaló művészotthonként meghonosodó építményt jelentette, a hazai népi, erdélyi-kalotaszegi építészetből és tárgyalkotó kultúrából átvett elemekkel nyerve el sajátosságát: a nyeregetető illetve kontyolt fedélszerkezet változatos alkalmazása; fagerendás mennyezet; faragott tornác mellvédék formáját követő betonelemek. Malonyay maga írta, kissé ironikus módon, mintegy receptjét adva saját háza népi hatásból eredő elemeinek kialakításához: „Lajta kiszemelt egy fejfát: ilyen lesz a lépcsőoszlop; ilyen dongás gyertyatartó formára csináljuk a csillárokat; egy kaszanyél, néhány kapatisztító, az „írástutáni” varrottások, egy zótárszorító, egy damosi hímes járom, a bikali házak kontyos tetői – valamennyinek módját lelte a házon. – Nagyon csiricsaré lesz! – vetettem én. – Csak nem képzeli, hogy ilyen nyersen beleépítjük! Mindez csak arra való, hogy gondolatokat adjon. Jó magyarosat.” Ugyanakkor azonban korszerűt is: „... magyar legyen formáiban, de benne teljes angol kényelem, egészség, világosság, nyugalom.” S az elődök – külsőségeket

álságosan alkalmazó – építészeti szemléletétől való szakításuknak hangot adva: „Alapelvek különben is kimondtuk: semmi hazugság, a malter az malter, a vas vas, a fa fa – a malter ne hazudjék márványt, a vasat ne mázolja zöldre s a fából nem csinálunk csokoládét.” (MALONYAY 1908. 35). E művészotthonok sajátossága a munkatér, a dolgozószoba kitüntetett szerepe: „Az emelet két szobája kizárólag az íróé. Itt van a legexaktabb ízléssel berendezett stúdió hatalmas kandallójával. Mennyezet fakonstrukció, mely a fedél alakjához símul.” A belső térképzésben is szerepet játszott a népművészet hatása: „A famennyezet gerendái gazdag faragással ékesek. ... Amit látunk, az minden a magyar nép művészetének alkotó elemein épül, gondos kutatások és fásasztó keresések alapján. A magyar nép ornamentikájának harmonikus együttthatását leljük itt fel.” (MÁLNAI 1908. 35). Malonyay saját maga számára is gyűjtött népművészeti tárgyakat. Gyűjteményének kisebb jelentőségű darabjai 1951-ben a Néprajzi Múzeumba kerültek az Állami Zálogházból történő vásárlás útján (51.04.1–68 ltsz. alatt vették nyilvántarásba). A kollekciónak vegyes műfajú, különböző használati- és emléktárgyak, részben Kalotaszegen megszerzettek. Közös jellemzőjük: egyedi készítésük, mívesen megmunkált kialakításuk, mint a fából faragott kalotaszegi kapatisztítók, mogyorótörő, tokmány, sulykolók, mángorlók, gyertyatartó, orsókarikák és pásztorfaragások. Az eredeti, falvakban gyűjtött szép tárgyak is itt, a dolgozószobában kaptak helyet: „... a stúdió múzeummá alakított berendezésében gyönyörködtetheti a szellemi munkást, ki fölfrissülést és inspirációt meríthet ...” (MÁLNAI i. m.).

A népies elemekkel megalkotott művészotthonok másik példája Vaszary János, a gödöllői művészársulással kapcsolatban álló festő (ÉRI-JOBBÁGYI 1997. 179), műteremvillája Tatán, melyet Toroczkai Wigand Ede tervezett 1911-ben. Akárcsak a Malonyay-villa, ez is többszintes, a manzárdrészen kialakított műteremmel. Az épület megszerkesztése számos részletében a paraszti, főképpen az erdélyi faépítkezésre jellemző: különböző történelmi rétegek egyidejűleg jelenlévő építészeti megoldásaiból merített, s így lett változatos: „... ereszekkel, tornácok, kis fióktetők együttesével ...” (GELLÉR–KESERŰ 1987. 215; RÉV 1983. 111), és a fűrészelt díszű, homlokzatképző lécezéssel. Toroczkai népművészettel kapcsolatos ismereteit saját tapasztalásból falujárással, gyűjtéssel, vidéki tanulmányutakkal szerezte. 1902-ben, amikor megkapta festődiplomáját, útrakelt, s bejárta Magyarország több néprajzi tájegységét: Göcsejt, Somogy megyét, megfordult Mezőkövesden, az Alföldön, Erdélyben, itt Kalotaszegen és a Székelyföldön (GELLÉR–KESERŰ 1987. 218). Első sikeres lakóépületerve – egy pályázat eredményeként, melyet a Lyka Károly-szerkesztette Művészet c. folyóiratban hirdettek meg 1903-ban –, a magyar falusi építészet szellemében fogant. Jóllehet, maga a pályázat is a nemzeti stílust mint követelményt támasztotta feladatul: „... a terv a maga egészében magyarosnak hasson. ... fontosnak és komoly feladatnak ismerjük a magyaros ízlés terjesztését” ... idézi Sármány-Parsons I. (1992. 208). Ezen a terven is számos megoldás utal vissza a paraszti építészetre, kezdve a mellvédes-oszlopos-árkádos tornáctól a székelykapuk szerkezetétől nyert bejáróig. Toroczkai nemcsak építészettel, belsőépítészettel, hanem bútortervezéssel is foglalkozott, s ezen a területen is felhasználta a népi bútortervezés alapján szerzett tapasztalatait. Épület- és bútortervezés nála nemcsak a korábban szokásosan még szét nem vált, felosztatlan művészeti ágak hagyománya szerinti gyakorlatból eredt – amikor építészek tervezték meg a berendezést is –, hanem az organikus,

Toroczkai-Wigand Ede marosvásárhelyi otthona. Magyar Iparművészet, 1914.

külső és belső terek szerves összetartozásának, a tereket kitöltő berendezésnek harmonikus együttesét megvalósítani kívánó szemléletből. Nem a külsőségekből, a felület díszítéséből indult ki, hanem a szerkezetből: hangsúlyosan a régies, az elemek illesztésének jól látható technikájából. A szerkezetnek mint lényegnek a hangsúlyozása ugyancsak összefüggött az előző korszak építészeti „hamisításai”-val való szembeszegülésével. Az Iparművészeti Társulat árubemutatással egybekötött lakásművészeti rendezvényei jelentették az évenkénti karácsonyi kiállításokat, (Ild. pl. SÁFRÁNY, 1993). Ezen szerepelt Toroczkai 1903-ban háló-, ebédlő-, és gyerekszoba tervével, melyet művésztársa, Nagy Sándor kivitelezett, pácolt felületkezeléssel. Az itt kiállított anyag újszerűségét a korabeli kritika elismeréssel fogadta: „... hálószoza – Vigand ismert, és sokszor dícsért deszka-stílusával találkozunk – ornamentum nélkül – az egyszerűség itt a jelszó.” (MI 1904. 14).

Toroczkai Wigand marosvásárhelyi lakását is ezzel, a népiből merített ízléssel rendezte be, részint eredeti, falun gyűjtött darabokkal, melyek dekorációként szolgáltak – kalotaszegi varrottasok, cserépedények – másrészt pedig az általa tervezett bútorokkal, közöttük a népi formából merített karosszékekkel. E bútorok tervezésénél Toroczkai a Dél-Dunántúlon, Somogy és Baranya megyében elterjedt népi formát, a gyalogszék típusából képzett ún. félköríves karosszéket (pl. NM 67. 187. 29. ltsz. Zádor, Somogy m.) vette alapul (K. CSILLÉRY 1997. 392–393.; vö. MÁNDOKI 1962. 353–354).

Jakab Dezső budai, Keleti Károly utcai lakásának részlete mennyezetbe épített kalotaszegi (magyarvistai) templomi festett kazetákkal és fűrészelt-esztergályozott-faragott kiképzésű faelemekkel. Budapest, 1997. Roboz László felvétele

Korszakos jelentőségű belsőépítészeti megoldás volt a lakótér korábbi, a szobák egymáshoz viszonyított lineáris elrendezésével szakító, egy középponti helyiségre összpontosító térszerveződés. Ennek egyik jellemző szerkezeti eleme lett a nagy tér gerendás mennyezetét tartó oszlopok, mely elemeket a temetői fejfák módjára kiképezve Toroczkai honosította meg a lakások újfajta térkiképzésében (SÁRMÁNY-PARSONS 1902. 210). Ötletét átvették alkotótársai is, a gödöllői csoport tagjai. Körösfői Kriesch Aladár 1905-ben, a Műbarátok Köre lakáskiállításán bemutatott „Műbarát házának belseje” c. tervén már alkalmazta a fejfa inspirációt a hozzá kapcsolt, mennyezetet tartó faelemek hangsúlyos és dekoratív módon megoldott kiképzésével, magán viselve a festett parasztbútorok felületdíszítő hatását is. A bemutatott terv szempontunk szerinti másik fontos jellemzője, hogy az ablakokban egy helyi, gödöllői, Szimácsek nevű fazekas cserepei voltak. Tehát a korabeli művészek nem idegenkedtek a népi kisipar friss, kortárs készítményeitől sem (GELLÉR-KESE-RÚ 1987. 84).

Népművészet és kortárs alkotóművészet egymáshoz való viszonyának sajátos változata valósult meg Jakab Dezső építész budai lakásában. Társával, Komor Marcellal együtt tervezték, építették 1909–1910-ben a II. kerület Keleti Károly u. 29–31. sz. alatti bérházat. Itt volt saját lakásuk és tervezőirodájuk is. A múlt század utolsó éveiben a tervezőpáros mindkét tagja dolgozott Lechner Ödön építészeti irodájában, így számukra is meghatározó indítatás volt a magyaros szecesszió dekoratív, homlokzati ornamentikát alkalmazó stílusa, mely a forrását a népi ornamentikából nyerte (GERLE-KOVÁCS-MAKOVECZ 1990. 84–89). A Keleti Károly utcai háztömb is a népi hatás alatt, a díszítést csak itt már csak visszafogottan alkalmazó, a térképzést azonban változatosan kezelő, a falusi árkádsoros tornácok elemeit felhasználó modorban készült. Jakab Dezső itt kialakított (mai napig megmaradt) lakása kétszintes, belül az angol típusú családi ház tér- alakításának megfelelő, ennek egyedi megoldású változata, egy központi térhez kapcsolt helyiségekkel. A felső szintre fa lépcsősor vezet, ahol a kalotaszegi házak fűrészelt díszű, lécvázis tornáckiképzése szerint megformált, mellvédekkel körbefogott nyitott folyosóról lehet megközelíteni az egyes helyiségeket. A mellvédet tartó oszlopok egyikén a paraszti faragásokra jellemző apró vésett dísz látható: 1910-es évszám, szív alkotta keretben, mely arra utal, hogy ennek kialakításában eset-

leg parasztfaragó is közreműködhetett. A mennyezet a kontyolt tetőformákat idézi, faburkolattal, illetve festett templomi kazettákkal béleelve.

A mennyezet-kazetták közül kettő feliratos. Szövegük szerint: „Készítette Gábor István és hitvese Vince Erzsó (...) 1872 be ...”; illetve: „Festette Viskán László Nyárszóról 1911 be Jakab Dezső és hitvese Taussig Irén házában ...”. A mennyezetkazetták kettős eredetére, készítésére vonatkozóan Kresz Mária gyűjtésére támaszkodhatunk, aki a család leszármazottaival az 1960-as években vette fel a kapcsolatot. Feljegyzése szerint Jakab Dezső e templomi kazettákat „... Vistáról hozatta és nyárszai ember [rel] egészítette ki.” A nyárszói ember – a felirat szerint – Viskán László volt, aki már a Malonyay-vezette kalotaszegi gyűjtés idején kitűnt festett bútoraival. „Egy-egy faluban találunk olyan földművesre, aki az esztendő felében, szinte mesterségszerűen, bútorkészítéssel foglalkozik s bizonyos stílust ad az egész vidék holmijának. Ilyenek, például Nyárszón, az öreg molnár, Barta Sámuel tanítványa, a fiatal Viskán Laci, ...” (MALONYAY 1907. 155; vö. i. m. 217–230. ábr.). Malonyay a gyűjtés idején, 1904-ben, egy egész sorozat bútort rendelt meg Viskán Lászlótól, az Iparművészeti Főiskola gyűjteménye számára. 1960-ban a Főiskola néprajzi gyűjteményének jelentős része átkerült a Néprajzi Múzeumba, közöttük a Viskán László készítette darabok is. Ebből négy falitéka-változat kapott helyet a „Kalotaszeg ...” c. kiállításban (60. 75. 28–60. 75. 31 ltsz. darabok).

Jakab Dezső lakásában számos eredeti, főképpen Kalotaszegről és Marosvásárhely környékéről gyűjtött néprajzi tárgy volt (NM NyOI – Védett gyűjtemények: Kresz Mária és Györgyi Erzsébet szakértői véleménye 1962. nov. 27.), melyek egy része ugyancsak a Néprajzi Múzeum gyűjteményeibe került. Közülük egy Kalotaszegről származó, újabb stílusú festett fogas (ugyancsak megtalálható a Kalotaszeg kiállításban) a következő adatokkal: „Eredeti tulajdonosától Jakab Dezső építészmérnök gyűjtötte, s mint Lechner Ödön tanítványa, a gyűjtést motívumkeresés céljából végezte. Tőle örökölte Sós Aladár illetve leánya Sós Júlia.” (60. 140. 3 ltsz. tárgy K. Csilléry Klára leltározásában).

Bartók Béla éppen ebben, a példák sorával jellemzett, korszakban indult el a zenei pályán, amikor a népművészet a hivatásos művészek érdeklődésének homlokterébe került. Ezekben az években, 1899 és 1903 között, Bartók a Zeneakadémia hallgatójaként, már a fővárosban élt. Rá is nagy hatással volt az az új nemzeti ellenállási mozgalom, amely ismét teret követelt magának, megingatva a kiegyezés körüli jogi megállapodásokat. „A millennium utáni függetlenségi hullám ekkor érte el tetőpontját. Magyarságot követelt a közvélemény minden téren: a hadseregben magyar vezényszót, címet, Gotterhalte helyett magyar himnuszt. Az ország visszhangzott a Káldy-terjesztette német gyalázó kurucdaloktól. Bartók is a teljes magyarságot akarta a nyelvtől a ruházatig. Évekig az akkoriban felkapott magyaros ruhában járt, azt viselte a hangversenydobogón is.” (KODÁLY 1955. 276). A parlamentben 1902-ben robbant ki a vita a hadügyi törvényelőterjesztés kapcsán. A Monarchia hadseregében a Magyarországra háruló katonai kötelezettségek megemelését irányozták elő. A parlamenti ellenzék ezt a helyzetet használta fel arra, hogy az újra fellángoló nemzeti függetlenségi törekvéseket képviselje. A lakosság is az ellenzék követeléseit támogatta, s Bartók is a nemzeti önállóság mellett foglalt állást (UJFALUSSY 1976. 52). Levelezéséből ismert, hogy mi-

lyen erős érzelmekkel és határozott véleményalkotással követte az éppen időszerű politikai eseményeket, hangot adva nemzeti érzéseinek. 1903-ban, amikor Pozsonyba hívták hangversenyezni, s édesanyja értesítette, hogy a főhercegek is ott lesznek, Bartók válaszelevelében egy magyar címert rajzolt, köré írva, hogy „Le a Habsburgokkal !” (SZEGŐ é. n. 46). „Édesanyját levélben ostromolja, hogy otthon ne beszéljenek németül. Elza húgát Böskének akarja nevezni.” (KODÁLY 1955. 276). Bartók ezeknek az érzéseknek zenéjében is hangot adott: Kossuth c. szimfónikus költeménye (1903.) nemcsak politikai állásfoglalás kívánt lenni, hanem „... akkoriban ébredt Magyarországon az az ismert nemzeti áramlat, mely a művészet területére is átcsapott. Arról volt szó, hogy zenében is valami sajátosan magyart kell teremteni.” (BARTÓK 1946. 5). Ennek forrását a népzében vélte felfedezni, „jobban mondván, amit akkor magyar népzésnek tartottak”, s ami valójában „többé-kevésbé triviális műdal”-ként határozható meg. 1903-ban nővérétől még az akkor divatos „Az egri ménes mind sárga” c. népies műdal szövegét kérte el tanulmányozásra (KODÁLY i. m. 276). A valódi népzene darabjainak felleléséhez, a számára új zenei terület felé forduláshoz részint erre való érzékenysége, fogékonysága vezette, mint ahogyan a véletlenszerűen elékerült székelyföldi dallamot is mindjárt lejegyezte, melyet egy kibédi, Dósa Lidi nevű cselédlánytól hallott Felvidéken, Gerlice pusztán vendégeskedve (ifj. BARTÓK 1982. 270). Másfelől pedig a társas érintkezés során kialakult személyes kapcsolatok útján tájékozódott, elsősorban Kodály Zoltán révén. Bartók 1901-től, a Lipótvárosi Kaszinóban történt szereplése után – rendszeresen azonban csak 1902-től – lett látogatója annak a zenei körnek, melynek Gruberné Sándor Emma otthona adta helyszínét. A vagyonos, művészetpártoló polgárság ekkor már Budapesten is megjelent. Ilyennek számított Gruberné Sándor Emma, kinek lakásában tartották a pesti zenei élet magas színvonalúnak jellemzett összejöveteleit, s ahol a Zeneakadémia vezető tanárai is gyakran jelen voltak. Bartók itt ismerkedett meg Kodálllyal, akivel érdeklődésük, céljaik azonosak voltak. Kodály, ekkor már Vikár Béla fonográfós népdalfelvételeinek ismeretében, saját megkezdett vidéki népdalgyűjtéseinek tapasztalatait oszthatta meg Bartókkal (OLSVAI 1997. 91; EŐSZE 1956. 18). Ekkor, 1905-ben, közösen alakították ki egy nagyszabású, országos népdalgyűjtés tervét, s Bartók nyáron már maga is gyűjtött népdalokat. Kezdetben a családi környezete nyújtotta lehetőségeket, az esetleges, vidéki helyszíneket megkeresve, majd egyre tervszerűbben, 1907-től állami ösztöndíjjal támogatva járta a falvakat.

Miután állást kapott a Zeneakadémián, szükségessé vált számára a végleges letelepedés, önálló otthon megteremtése. Magához véve édesanyját és nagynénjét, 1907. május elsején költözött Rákospalotára, a Mária u. 15. sz. alá, bérlakásba. Nyáron indult első, erdélyi népzene gyűjtő útjára, a Székelyföld, Csík megye népdalainak felderítésére. Útja Bánffyhunyadi és Körösfőn vezetett keresztül. Édesanyjának innen, Bánffyhunyadiról küldött képeslapot, melyen tudatja, hogy „E hó végén 20 k. előleget kell Péntek György Gyugyinak küldeni íróasztalra. Micsoda öröm: véges végig minden kapufán szekrényem rózsái – Hunyadtól Körösfőig.” (ifj. BARTÓK 1981a. 182). Bartók valószínűleg már korábban felvehette a körösfői asztalossal a kapcsolatot, mert ugyanezen a képeslapon írja: „Megismertem Péntek -Gyugyinak iját-fiát, egész házát, ...”. Ugyanezt a körülményt erősítette meg Péntek György fia, Ferenc is, aki Bartók korabeli látogatásaira visszaemlékezve: „Eccer csak írta Bartók Béla, hogy el fog látogatni

Bartók Béla kalotaszegi népviseletben. Bútorait a körösfői Péntek Gyugyi György asztalos készítette. A felvétel budapesti, Teréz körüti lakásában készült. 1908. Bartók Archivum ltsz. 35.

Körösfőre Rákospalotáról ...”. (LAMPERT 1974. 595). Bartók több forrásból szerezhetett tudomást a kalotaszegi faragó-bútorkészítő mesterről, Péntek Györgyről. Az előző év őszén, amikor Bartók zongorakoncertet adott Pozsonyban, az eseményt a helyi sajtó is hírül adta, mert: „... művészetét egy közérdekű „nemzeti” ügy, a „tulipánmozgalom” szolgálatába állította. A mozgalom elnöknője Apponyi Albert grófnő, a kultuszminister felesége, mint a hangverseny védnöke ...” vol. (DEMÉNY 1955. 311). A Tulipán Szövetség, a magyar ipar támogatására létrehozott szervezet, az erdélyi területeken 1907-ben kifejtett működésére vonatkozó, éves beszámolójában arról számolt be, hogy: „A Kalotaszegen a varrottasok készítésén kívül egy újabb háziipari ágának, ti. művészies fafaragásnak meghonosításában is közreműködtünk, s Tutsek Sándor képviselő úr buzgó közbenjárásával központunk pénzbeli segélyével ezen háziiparág fejlesztésére állandó segély-alapot létesített.” Bartók tehát akár innen, a Szövetség-rendezte jótékony hangverseny kapcsán, akár a következő év elején megjelenő Malonyay-kötet ismeretében, akár a készülő új zeneakadémiai épületen dolgozó művészekről, Körösfő-Kriesch Aladártól és Zichy Istvántól (kik maguk is részt vettek a kalotaszegi kötet létrehozásában), akár Pozsonyban lakó édesanyjától (aki ugyanabban a városban élt, ahol Izabella főhercegasszony, a háziipari mozgalom pártolója) is szerezhetett értesüléseket a kalotaszegi népművészetről, és jeles, megrendelésekre dolgo-

zó háziiparosairól. Mindenesetre azokban a körökben, ahol Bartók megfordult ezekben a hónapokban, ismert volt a kalotaszegi háziipar újonnan kialakult műfaja faragó iparos személyeivel együtt.

A körösfői hagyomány szerint az 1879-ben megindított bánffyhunyadi gyermekjátékkészítő szakiskola első tagjai között volt Péntek György Gyugyi is (SEBESTYÉN 1979. 234), aki ekkor már ismert, neves bútorkészítő volt. Malonyay Dezső kalotaszegi kötetében többek között az ő faragó tevékenységét emelte ki, mint aki „... hímes asztalkákat és székeket készít, ládikókat, tálcákat, sötétre politorozott alapba vésett, kissé kemény, tiroliai ornamentációval, amelyen meglátszik az állami fadaragó iskola sablonos, tucatoktatásának a hatása.” (MALONYAY 1907. 156). Valóban, a könyvben hivatkozásként bemutatott fényképek (256–257. ábr.) ezt az elmarasztalónak szánt megállapítást támasztják alá. A további rajzok azonban (231; 233–234), melyek e karcolt-vésett technikával megvalósult darabokról készültek, éppen az ellenkezőjét bizonyítják: az új technikai megoldás sikeres ötvöződését a nagyjából hagyományos motívumok felhasználásával. A Bartók számára készült bútorokon alkalmazott díszítmények a helyi hagyomány több területéről származhattak: a hagyományos bútorfestés 19. századi kompozíciós elvei szerint rendezett motívumokból; az ékrovással és körzővel díszített fatárgyak hagyományos díszítmeleleiből; a régi vászonhímzések egy-egy jellemző motívumából (mint a gránátalma, úrhímzésekre emlékeztető liliomos virágfej karéjos levelei); a legújabb stílusú, naturális megfogalmazású virág és növényi ornamentikából; és az egyéni megfogalmazású figurális, főképpen állatalakok ábrázolási módjából, melyek előképe a festett templomi kazettákon is felfedezhető, azokkal rokonítható. Feltűnő, hogy a székek lábai itt nem esztergályozottak – mint az előző korszak arisztokrata környezetében láthattuk –, hanem hagyományos módon, kézi megmunkálással kialakítottak. Bartók ezen a téren ragaszkodhatott a hagyományost követő megoldásokhoz, melyet a régies oldható, ékelt-csapolt kötésű asztal szerkesztése is bizonyít.

A bútorokat készítő, alkotó Péntek György nem ok nélkül szerzett hírnevet. Éppen a Bartók Béla számára megrendelt bútorai bizonyítják kiapadhatatlan fantáziáját, motívumismeretének gazdag tárházát. Két egyforma díszítőmegoldást nem találunk e darabokon. Iparos pecsétjének szövege a következő volt: „Péntek György Gyugyi esztergályos faragó és asztalos üzlete Kalóta-szegi Bánffy-Hunyad Körösfő”. A körpecsétre fölkerültek mindazok a lényeges tevékenységek, melyek e szakmát jellemezték: a szakiskolában szerzett új tudás, az esztergálás, és a hagyományos helyi festőasztalos-ságot felváltó faragás. Péntek a kalotaszegi népies bútorok készítésének olyan tehetséges egyénisége volt, aki a hagyományos népművészeti ismeretanyagot, annak egyéni, személyes, érzelmi töltésű ábrázolásával együtt volt képes továbbvinni a háziipar műfajában is.

Néhány hónappal az íróasztal megrendelését követően Péntek György maga írt egy levelet Bartóknak, melyben arról számolt be, hogy „... az meg rendelt író-asztalt és 1. ágyat 1 Éjeli szekrént most e hó 2. dikán adóm vasutra ... Jó száraz júhar fát kaptam hóza 12. Éves szároz, most bátran vállalok akár mijen bútort mert ez a fa meg felelő, nagyon örvendek mert tudom hógy kedve szerén t van Elkészítve a ki csak láta aszt monta hógy ijent sóha nem látót. igazán mőndóm hógy én sem látam ijent de nem is csináltam

pedig 19 Évtől fogva sokat készíttetem; az író asztal alig sötét piros szín a ágy és Éjeli ójan mint a szekrények /nagyon jó Erős az a 2. ki húzó is. az is ki von dúsan faragva ... úgy is van a hógy parancsolta ...” (LAMPERT 1974. 108–109). Ebből a levélből kiderül, hogy – a Bartók Emlékházban a ma is megtekinthető együtteseken – a dolgozószo- ba és az ebédlő berendezésén kívül, még hálóegyüttes is tartozott a megrendelt dara- bokhoz, tehát szinte egy egész lakásra való bútorzat. A dolgozószo- ba darabjai, az író- asztal és a kottatartó szekrény egyéni, különleges elvárás szerint készült bútorformák. Jóllehet a kottaszekrény formája, hosszúkás hasáb alakjával és sok fiókjával, emlékez- tet Undi Mariska saját számára tervezett „festékszekrény”-ére, mely ugyancsak kora- beli, sajátos művészi tevékenységet szolgáló bútorforma volt (GELLÉR–KESERŰ 1987. 55). Bartók, amikor bútorait megrendelte Körösfőn, néhány napot ott töltött a faluban, és Péntekék házánál szállt meg (LAMPERT 1974. 595–598). A következő év- ben is ellátogatott Körösfőre, ezúttal Péntek György feleségétől is gyűjtött dalokat, melyekből feldolgozást készített. (MNT 1987. 321; MNT 1995. 608; DEMÉNY 1955. 334; LAMPERT 1980. 55).³

Bartókról, kalotaszegi bútorai körében, 1908-ban készült fényképsorozat (Bartók Archívum Fotótár, ltsz. 33–36).⁴ A képek már az új lakóhelyen, a budapesti Teréz krt. 17. sz. IV. em. 23. sz. alatti, négyszobás lakásban készültek. Egyiken Bartók kalotaszegi népviseletben látható: gatyában, ingben, mellesben és nyakravalóban ül a faragott díszű ebédlőegyüttes alkotta környezetben. A kép a zeneszerző népi kultúrával való teljes mértékű azonosulását, érzés-gondolat-cselekvés harmonikus együttesét jeleníti meg kifejezően.

A körösfői Péntek György készítette Kodály Zoltán íróasztalát is (Lakáskultúra 1993/9. 40–41). A bútor darab ma is látható a Kodály- emlékmúzeumban (Andrássy út 88–89.), a megőrzött, eredeti lakókörnyezetben, más népi tárgyakkal – kerámiákkal, szőttesekkel – együtt. 1924-től ebben a lakásban élt Kodály feleségével, Sándor Emmával. Az íróasztal megrendelése akkor történhetett, amikor Kodály Bartókkal együtt látogatott Körösfőre 1912-ben, ahova Kodályné is velük tartott (BÓNIS 1981. 44). Maga Bartók is rendelt a mestertől ekkor további bútorokat, előleg lefizetése mellett (ifj. BARTÓK 1981a. 125).

Bartók Béla, ahogyan azt egy másik fénykép mutatja, a faragott bútorokon kívül még festett darabokat is csináltatott Kalotaszegen (BÓNIS 1980. 177). A felvételt második felesége, Pásztor Ditta készítette, budai, Kavics utcai lakásukban. Ezen a képen Bartók egy fehér (v. sárga) alapon virágozott, egyajtós szekrény előtt látható törökülés- ben. A szekrény a századeleji, festett kalotaszegi bútorok stílusát mutatja, mely elna- gyolt díszítményeivel, laza motívumszerkesztésével a műfaj késői korszakát képviseli. Az otthoni környezetben lefényképezett Bartók lábán szandált visel. Egy másik fény- képen, melyet maga Kodály készített Bartókról, s a „Hangszerelés napfürdőben” címet adta neki, ugyancsak mezítlábasan, saruba bújtatott lábbal látható a zeneszerző – egy nyári napon, kertben ülve (BÓNIS 1980. 101). A századfordulón terjedő, az élet min-

3. Az erre vonatkozó útbaigazítást Domokos Máriának ezúton köszönöm meg.

4. Köszönöm Somfai Lászlónak, hogy felhívta figyelmemet e képekre.

den területére kiható reform a kötöttségek különböző formáit kívánta feloldani. Nemcsak az alkotóművészetben, és az ezzel összefüggő otthonkultúrában, de a családi életben, a táplálkozás- és mozgáskultúrában is új elképzelések hódítottak. A cél az egészséges, természetes életvitel lett a testkultúra fejlesztésével. Az öltözködésben a kényelmes, oldott, a testet a polgári kötöttségektől külsőségeiben is megszabadító, formáságoztól mentes stílus lett a divat (GELLÉR–KESERŰ 1987. 13). Az életstílusra vonatkozó új szemlélettel Kodály Zoltán ismertette meg Bartókot, próbálta hatása alá vonni őt is. Barátságuk kezdetén, levelezésükben ez a téma is előkerült. 1908-nyarán, amikor Bartók a francia Alpokban túrázott, Kodály pedig a Drezda melletti Weisser Hirschbe ment nyaralni, onnan küldte az újszerű magatartás gyakorlásáról szóló tudósítását: „Az emberek ... . Mikor köztük járok ... csodálkozva nézük előbb a fejem, aztán a lábam, egyiken csak szandál van, ti. a másikon még annyi sincs. Mit csinálunk itt? fürdünk vízben, levegőben, napon, tornázunk, közbe nagyokat eszünk ... . Tornázás közben rájön az ember, hogy sejtelve sincs saját magáról és elkezd érdeklődni anatómia, izmok stb. iránt ... . Siess ide, itt a legjobb alkalom megkezdeni a levegő fürdőzést, mert művészet ez, óvatosan kell kezdeni, Öltö szandált, dobd el a kalapot, és vedd le!” Bartók maga is követője lett a tudatosan kialakított egészséges életmódnak, és azokat az elemeket, melyeket személyisége, természete el tudott fogadni, beépítette saját, és családja életvitelébe is (ifj. BARTÓK 1982. 483–484).

Bartók népi bútorainak csak egy részét – bár jelentősebb hányadát – készítették Kalotaszegen, néhány továbbit pedig a Székelyföldön, 1910-ben: „Augusztus 2-án Marosvásárhelyen elkészül Bükkösi György asztalosműhelyében megrendelt néhány bútor darabja 112 K értékben.” (ifj. BARTÓK 1981a. 112). Marosvásárhelyen lakott ugyanis Bartók feleségének unokabátyja, dr. Ziegler Károly. A Bartók házaspár többször szállt meg náluk, s Bartók e családi kapcsolatra való tekintettel adott itt még egy utolsó koncertet 1912-ben, amikor elhatározta, hogy visszavonul a zenei közélettől. Bútorainak készítéséhez tehát e családi kapcsolat is hozzájárulhatott (ifj. BARTÓK 1982. 284). Lakásának összképét tekintve: „A bútorok egy része (íróasztal, padláda, pohárszék) igényeinek megfelelő beosztással készült: sok fiókkal vagy rekesszel. Lakásának egyéb berendezése is jelentős mértékben népi eredetű volt. Hímzett párnák és cseregek; tálasokon kancsók és tányérok. Sok népi hangszer, háztartási eszközt, ruhadarabokat (szűrt, hímzett harisnyát és hasonlókat) is vásárolt népdalgyűjtő vagy külföldi útjain, és ezeket szívesen mutogatta barátainak.” (ifj. BARTÓK 1982. 513).

Bartók népi bútorai, főképpen a kalotaszegi készítésűek – hagyatéka más természetű darabjaival együtt –, a Néprajzi Múzeumba került örök letétként 1949-ben. A Bartók-hagyatéka jelentős része eredetileg fiára, ifj. Bartók Béla mérnökre, műszaki tanácsosra szállt, aki azzal a céllal adta át a múzeumnak, „... hogy azok mind a nagyközönség, mind pedig a tudományos érdeklődők számára hozzáférhetőek legyenek”, és tematikailag több részre tagolt kiállítás formájában kerüljenek bemutatásra (NM Ny. O. I. 80/1949). Az átvételi jegyzéken szerepelnek olyan bútor darabok is, melyekről ma már nincs tudomásunk, s az emlékház kiállított anyagában sem szerepelnek jelenleg: kétrészes kalotaszegi edénytartó szekrény, éjjeliszekrény, festett, színes konyhaszekrény, kalotaszegi festett láda, festett színes karos padláda (NM Ny. O. I. 1949. május 23-án kelt jegyzék). A Néprajzi Múzeumnak átadott Bartók-hagyatéka azonban, 1955-ben,

újra visszakerült az örököshöz, ifj. Bartók Bélához (Nm Ny. O. I. 1955. szeptember 2.), illetve Bartók Béla özvegyéhez Pásztory Dittához. (Szegő J. 1970. 128.) Majd az évtizedekkel korábban tervezett elképzelés, hogy Bartók értékes tárgyi hagyatékának is állítsanak emléket, végül 1981-ben valósult meg. Így a nagyközönség számára is megtekinthetők, Bartók utolsó magyarországi lakhelyén, a II. kerületi Csalán utcai villában, magánkörnyezetének szép népi tárgyai a Péntek György készítette kalotaszegi bútorokkal együtt (STRACKNÉ MOHOS 1981).

Bartók Béla lakásának berendezése a korabeli művészlakásokkal összevetve sajátosnak, egyedinek tartható, éppen a népi tárgyak adta jelleg miatt. A művészlakásokban az eredeti népi tárgyak általában a lakás egyéb berendezését kiegészítő dísztárgyakként, korszerű bútorok között jelentek meg, ezen túlmenően azonban olyan esztétikai értékkel felruházottan, amely használóik számára a művészi inspiráció alapvető forrását jelentette tervező tevékenységükben, a modern környezetalakítás megvalósításában. Bartók ettől eltérően, szinte teljes mértékben eredeti népi alkotások tárgyaival rendezkedett be, vette magát körül falusi eredetű régi és új készítésű darabokkal. Az új, megrendelésre készített bútorok közül azok, amelyek közvetlenül szolgálták munkavégzését – dolgozószobájának egyes darabjai –, személyre szabottak, egyedi igény szerint megformáltak. Az elemek jelentősebb része azonban a hagyományos formák szerint készült. Bartók saját alkotótevékenységének területén, a zeneszerzésben azonban hasonlóan viszonyult a népi alkotásokhoz, azaz a népzenehez, mint ahogyan a környezeti és látványkultúra művészei – az építészek, iparművészek, festők, szobrászok – a népi tárgyakhoz: az egyéni látásmódhoz, az új zenei szemlélet kialakításához kapott útmutatást a népi alkotásoktól. Első nagy gyűjtőútján a székely népdalok adták anyagát annak a felismerésnek, hogy a régies, a múzenében már nem használt hangrendszer, a pentatónia, valamint a szabadon variált ritmusképlet olyan szerkezeti elemek, amelyek segítségével új távlatok, a meglévő konvencióktól mentes alkotási lehetőségek nyílnak meg a modern zenei világ megteremtése felé. Bartók saját zeneszerzői tapasztalata alapján, elméletileg is megfogalmazta a népzene hatását a múzenében való felhasználhatósága szerint, s négy szintjét, fokozatát határozta meg a feldolgozás folyamatában, annak mértéke szerint (UJFALUSSY 1976. 100).

Bartók Béla élete során a komponálás és az előadói tevékenység mellett, a népzene-gyűjtés és kutatás azonos rangú, fontosságú szerepet játszott. A zeneszerzésben, az alkotásban azonban csakúgy, mint a vizuális kultúra művészeinél, a paraszti kultúra, ez esetben a népzene hasonlóképpen az inspiráció forrása volt, az alkotói munkában az új szemlélethez, az új zenei világgép kialakításához jelentette az alapot. Ugyanakkor Bartók a falusi kultúrát, a megénekelteket emberek nem csupán célja eszközeinek tekintette, de akárcsak a képzőművészek, közvetlen kapcsolat kialakítására törekedett velük. Becsülte őket, jól érezte magát közöttük, a velük való kapcsolatban kölcsönösségre törekedve: „Még az első világháború előtt, nagy részt saját költségén, több Hunyad megyei román parasztot hozatott fel Budapestre népdaluk bemutatása céljából, és nagy örömmel vitte el ezeket a talajukból először kimozdult embereket a nagyváros nevezetességeihez: a Dunapartra, az Állatkertbe és egyéb látnivalókhoz.” (ifj. BARTÓK 1955. 282). Mindazon nehézségek ellenére, melyek egy-egy gyűjtőút alkalmával adódtak, és a gyenge fizikumú Bartók egészségét megviselték: „Mégis elmondhatom, hogy ezen a

téren kifejtett fáradtságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem.” (BARTÓK 1946. 21). Lakásának berendezése ennek az élménynek életen át tartó hatását fejezte ki.

A századelőn a népművészet és a hivatásos művészet összekapcsolódása elementáris erejű volt: a művészek széles rétegét érintette, majd minden művészeti ágra kiterjedően. A népi kultúra különböző megnyilvánulásai a tudományos szakkutatás, és a múzeumi gyűjtés keretein túl, a hivatásos művészet irányából kerültek saját szociológiai közegek határain túlra, a társadalom más rétegeinek kultúrájába. A művészi érdeklődést alapvetően két törekvés befolyásolta. Egyfelől a politika síkján jelenlévő, az ország függetlenségéért, önálló nemzetállam megteremtéséért folytatott küzdelemmel összefüggő, a kultúrára is áttérjedő igény, a nemzeti, magyar stílus létrehozására. Ugyanakkor a művészek teoretikusan is elutasították a korábbi korszak teljesítményeit, és valami mást, újat szerettek volna létrehozni. E két igény egymással összekapcsolódva lelte forrását a népi kultúrában. A művészek immár teljes arculattal fordultak a falu kultúrája felé, s nem közvetítőkön keresztül, hanem saját, személyes tapasztalással fogtak a mélységeiben még ismeretlen terület feltárásához. Nem csupán egyes elemeit kutatták a kultúrának, hanem annak teljességét próbálták látókörükbe vonni. Megkülönböztetett figyelemmel fordultak mind a tárgyi, mind a zenei kultúrában az archaikus szerkezeti megoldások felé. A népi kultúra művészi tevékenységük által propagáltan emelkedett a hivatásos művészettel azonos értékű rangra, megbecsültségre. E viszony alapján épülhetett be a társadalmi réteg környezeti kultúrájába, részben mint eredeti, közvetlenül a falusi használatból kiemelt, részben újonnan, de a falusi készítőik által létrehozott tárgyként.

Ezzel egyidejűleg a népi kultúra egy másik szinten is formát öltött: műalkotásokba, a hivatásos művészet különböző műfajaiba épült be, amelyek a hatás nélkül nem jöhettek volna létre. Az így megvalósult műalkotások akár szerkezetüket, akár díszítésüket, vagy tartalmukat, témájukat tekintve visszautalhatnak az inspirációs alapra. A korszak otthonkultúrájára vonatkozó megállapítás „A paraszti építészet inspirációját magán viselő családiház csak egy szűk körű, világnézetileg és ízlésében emancipálódott polgári értelmiségi réteg és a művészek körében talált visszhangra.” (RÉV 1983. 93), amely nemcsak a villa- és családiházak építészetére, a művészotthonokra, „műbarát házára”, „műterem” típusú megoldásokra vonatkoztatható, hanem a folklór ihletésű korabeli műzenére is, gondolva Bartók Béla és Kodály Zoltán zenéjének kora meg nem értett fogadtatására a közönség részéről (DEMÉNY 1955. 397–416).

A népi kultúra saját társadalmi közegén túlmenő hatásának következő, az előzőekhez képest minőségileg új jellemzőket is felmutató korszakát képviseli az első világháború utáni időszak. E történelmi periódusból származó példánk már nem kapcsolódik ugyan minden esetben szorosan a kalotaszegi népművészetéhez (és így a Néprajzi Mú-

zeum kiállításához sem), a folklorizmus jelenségének további alakulását azonban így is jellemzik.

Ekkorra a néprajz már több évtizedes múltra visszatekintő tudományszakká vált, s vidéken is megszerveződött az a múzeumi közeg, amely a helyi népi kultúra gyűjtőhelyévé válhatott (SZILÁGYI 1989. 1–50). A szakkutatás megtette az első lépéseket e kultúra értékeit a korábbinál szélesebb körben népszerűsítő kiadványok megindításával: a Magyar Népművészet sorozat 1924-től kezdődően, a Magyarság Néprajza összefoglaló köteteinek megjelenítése 1933-tól, valamint befejeződött az állami-művészeti vállalkozás keretében megindult Malonyay-féle népművészeti sorozat utolsó köteteinek kiadása is. A hivatásos tárgyalkotó művészet területén a Magyar Iparművészet c. folyóirat volt továbbra is a népművészeti értékek propagálásának orgánuma, továbbra is a nemzeti stílus kialakításának jegyében. Folyamatosan közvetítette – ha nem is a háború előtti lendülettel – mindazokat az iparművészeti törekvéseket, amelyek a népművészettel kapcsolatban álltak. A folyóirat a háziipar időszerű kérdéseivel is foglalkozott. 1934-től hasábjain a nőipariskola „Muskátli” c. kézimunka-újságjának adott mint „háziipari melléklet” helyet. A Muskátli megjelenése lényeges állomása volt a népi kultúra terjesztésének, mert eredeti népi textilmunkákat adott közre, s a hiteles tárgyakat szakszerű ismertető szövegek kíséretében mutatták be (F. DÓZSA 1989).

1929-ben Györgyi Kálmán – a Magyar Iparművészet korszakos időtartamú szerkesztője, a magyaros művészeti mozgalom egyik képviselője – saját munkásságának eredményeire visszatekintve, átfogó képet adott a folyamatosan jelenlévő törekvésről, amely a művészeti képzésben a népművészet megismertetését, értékeinek a hivatásos művészetben történő felhasználását tűzte ki célul. Az 1920-as évek végére már „A vezető művészi iskolák [ti. Iparművészeti Iskola; Képzőművészeti Főiskola] példáját az ipari sőt a középiskolák egy része is több-kevesebb sikerrel követte. A székesfővárosi iparrajziskolában Megyer Meyer Antal, Vértes Rezső, Lakatos Artúr és társai, a budapesti állami nőipariskolában Racsinszky Anna, Himes Margit, Kovács Erzsébet, Spolacsik László és Karácsonyi Géza, valamint a vidéki szakiskolák rajztanárainak jórésze lelkesedéssel foglalkozik a magyaros ornamentika problémájával.” Továbbá az „... Országos Magyar Iparművészeti Társulat egymást követő nyilvános tervpályázatai nemes versenyre buzdították az egyre szaporodó ifjú iparművészeket. ... A Társulat e század első évtizedeiben megvetette alapját népművészeti gyűjteményének – a háború kitöréséig gyarapított – a nyári szünetben rendszerint több fiatal iparművészt és rajztanárjelöltet küldött ki meghatározott terv szerint az ország különböző részeire a magyar népművészet értékesebb alkotásainak ... rajzban és festményben való megörökítésére.” (GYÖRGYI 1929. 184–187).

Györgyi Kálmán e visszatekintésével mintegy a Czákó Elemérrel együtt közreadott, „A magyaros ízlés” c. könyvüknek a megjelenését készítette elő, mely pedagógiai törekvéseiknek megkoronázása volt. A kötet az iparművészeti oktatás példatára, tükrözte a szerzők szemléletét, amely szerint a művészi iparban a tervezés alapvető forrása a népművészeti alkotás. Könyvükben már számos példát sorakoztathattak fel a kortárs iparművészeti alkotásokból a népi inspirációra, nem utolsósorban a bútortervezésben is. A megvalósult alkotásokkal a népművészet modern felfogásának széles körű értelmezési lehetőségeire nyújtottak példát, ahogy azt jeles építészekről és iparművé-

szektől – Kozma Lajos, Kaesz Gyula és mások – közölt darabok mutatják (CZAKÓ-GYÖRGYI é. n. 211–215).

Hogy a művészképzés által milyen mértékben terjedt el a népi kultúra művészi értékű tárgyainak gyűjtése, elég legyen utalni az „egypártrendszer” korszakára, a magánvagyon korlátozásának szigorú éveire. Ekkor, az 1950–60-as években, a magántulajdont képező műtárgyak központi bejelentetési kötelezettségével összefüggésben, számos ismert művész néprajzi gyűjteményének meglétét jelezték a Néprajzi Múzeumnak (NM Ny. O. I. – 1950–60-as években történt bejelentések). Ezek az információk nem teljes körre kiterjedőek ugyan, de mégis jelzésértékűek arra vonatkozóan, hogy a képzőművészek és építészek közül milyen sokan rendelkeztek kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteménnyel, melyek egy része még a századfordulón keletkezett, a hogy ezek hosszú időn keresztül történő fennmaradásukkal milyen erősen hatottak a későbbi korszakokra is. Így pl. Csók István, aki a századfordulón a sárközi népéletből vett témákat festett, megörökítve a vidék színpompás népviseletét, karakteres parasztnőit, öcsényi tartózkodása során gyűjtötte saját maga számára az ott fellelt festett népi bútorokat; vagy Medgyessy Ferenc, a népi fafargások hatása alatt dolgozó szobrász, aki alföldi és dunántúli népi tárgyakkal díszítette lakását. Kismarty Lechner Jenő, a történeti stílusokat, népies elemeket felhasználó építész tervezte a budapesti, XI. kerületi, Mészöly u. 4. sz. alatti bérházat – amelyben saját lakása is volt –. Az épület lépcsőházának mennyezeti burkolatát a falusi református fatemplomok kazettás mennyezetének mintájára képezte ki, az épület homlokzatát pedig népies, domborműves ornamentikával díszítette. E ház lakásában az építész erdélyi ládákat és kerámiákat gyűjtött össze, amelyekből a Néprajzi Múzeum is vásárolt néhány darabot 1961-ben. A gyűjtemény egyik, Körösfőről származó ládája (ltsz. 61. 79. 14) ugyancsak bekerült a Kalotaszeg kiállításba. Múzeumi leltárba K. Csilléry Klára vette a következő adatokkal: „A tulajdonos mérnök a tárgyat 1910 körül tett, népművészeti motívumokat tanulmányozó útja alkalmával vásárolta, s azóta a dolgozószobájában tartotta.”

A fővárosiak mellett a vidéken élő művészek is hozzájárultak a tanulmányaik, képzésük során megismert néprajzi értékek terjesztéséhez, e kultúra hatása alatt alakítva magánkörnyezetüket. Így itt is létrejöttek a néprajzi tárgyakkal rendelkező művészethonok. Baján, az Éber Emlékházban látható a századunk első felében kialakított, egykor itt élt művészcsalád lakókörnyezete, háza, az eredeti berendezéssel együtt. Közöttük a műteremben felállított dunántúli szemeskályha csákvári csempékkel, cserépedényekkel, az előszobában sokác szőttesekkel, a konyhában különböző, népi eredetű használati tárgyakkal. Idősebb Éber Sándor, a család bajai ágának alapítója, és nyomdokaiba lépő fia létesítette a néprajzi gyűjteményt, pontosabban a lakás más természetű berendezési tárgyai között jelen lévő népi darabokat. Éber Sándor a bajai tanítóképző rajztanára volt, s egyben festőművész is. Kor- és munkatársa Bellosics Bálintnak, aki a bajai tanítóképző igazgató tanára, s neves etnográfus volt, a tanítóképző néprajzi gyűjteményének létrehozója, kezelője (SZOJKA 1989. 57). Éber Sándor másik olyan kapcsolata, amely ösztönzést jelenthetett számára népi tárgyak megszerzésére, Tornyai Jánossal, az alföldi népélet festőjével kialakított barátsága volt az 1920-as években. (BODNÁR É. 1965.) Tornyai János működése szintén ismert a hódmezővásárhelyi múzeum

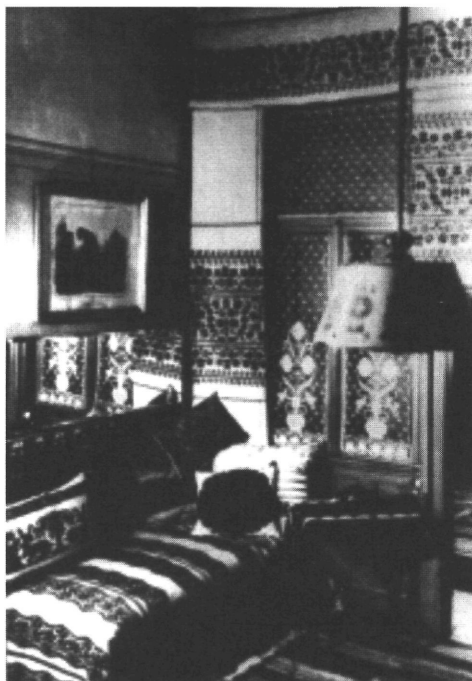

alapításában, amelynek első darabjait az általa gyűjtött néprajzi tárgyak, és a múzeumnak ajándékozott műgyűjteménye képezte (JUHÁSZ 1989. 298–299).

A bajai Éber-család példája arra is rámutat, hogy olyan művészek is körülvették magukat szépen kialakított, megmunkált eredeti népi tárgyakkal, akik egyéni művészi tevékenységükben a népművészetből sem témáját, sem más hatását tekintve nem merítettek. Pedagógiai munkájukban azonban felhasználták a népi kultúra tárgyait, mint a művészeti oktatás alapvető szemléltető anyagát, s azoknak esztétikailag értékes alkotásait otthoni környezetükben is elhelyezték, elfogadva az ezekről kialakult értékítéletet.

Jóllehet a művészkörökben terjedő népi kultúra jelensége még az előző korszakban vert gyökeret, hatását azonban ezekben az évtizedekben éreztette igazán. A népi tárgyak szélesebb körű elterjedéséhez a művészekkel kapcsolatban álló körök is hozzájárultak. Legyen erre példa egy budapesti, felsőközéposztályból származó család otthona. Granasztói Pál építész írt erről, a budapesti Belvárosban eltöltött ifjúkori éveire visszaemlékezve. Az 1920-as évek közepe táján, egy a Lipótvárosban lakó osztálytársánál tett látogatás élménye, az idegen lakásban szerzett benyomás annak másságáról, igen mély hatást gyakorolt rá. „Én a lakást néztem, ilyenben még nem voltam. A Báthory utcában laktak, újabb házban. Már az előszobában nyomban valami más ízlés látszott: itt a fehér bútorokon és fehér faburkolatú falakon színes, mintás cserépkancsók, tálak voltak, sőt hatalmas mázas korsó állt a földön és benne, mint kardvirágok, szétálló nyalábban ernyők, sétatokok, mindenféle ..., az asztalon hímzett szőttes.” A lakás modern – feltehetően –, színvonalas tervezésű bútordarabokból állt, továbbá „A falakon csupa olyan kép volt, amilyent én még nem láttam, festőjükről nem hallottam, így Rippl-Rónai-, Márffy-, Fényes Adolf-képek, tőlük dedikált rajzok.” (GRANASZTOI 1984. 191–193). A lakás egy ügyvédé volt, aki Ignótus Pállal állt rokonságban, és a Nyugat jogi képviselőjét látta el, maga is foglalkozván festéssel.

Egy másik, vidéki városban fellelt eset pedig azt példázhatja, hogy a vizsgált kulturális jelenség, milyen módon, a személyes kapcsolatok milyen láncolatán át terjedt a társadalom különböző rétegeiben. A Muskátlí 1939-es számában megjelent egy népies hímzésű textilekkel gazdagon díszített szobareszlet „Magyaros szobasarok” címmel. (A folyóiratnak fényképet beküldő család leszármazottjával sikerült személyes kapcsolatba kerülni. V. J.-nek ezúton köszönöm meg a témával kapcsolatos családi adatok, ismeretek átadását.) A felvétel egy hódmezővásárhelyi család belvárosi házának utcai, hálónak berendezett szobájáról készült. A zárt kapubejáratú, a veranda beépítésével kéttraktusossá váló, három utcai szobás ház a múlt század végén épült. A benne lakó család vásárhelyi eredetű volt, a családfő akkor a város egyik bankjának igazgatója. Felesége Vásárhelyen megtelepedett görög eredetű ősöktől származott, és görög-keleti vallását mindvégig megtartotta. A család jómódban élt, gyermekeik több ízben tettek külföldi utazást. Leányuk a polgári elvégzése után óvónői képesítést szerzett, később Ausztriában, egy Linz melletti háziasszonyképző intézetben tanult két évig. A fiúgyermek közgazdasági egyetemre járt, majd fakereskedést nyitott. A házban nemcsak a hálószoza volt népies, a háziasszony és leánya által készített hímzésekkel díszítve, hanem az ún. előszoba is. Itt eredeti paraszti tárgyak – festett láda, tótkomlói és más délalföldi típusú székek, régi, eredeti vásárhelyi cserépedények –, illetve népies darabok – vésett-karcolt háziiparos kalotaszegi székek (ezek eredetére, a nehezen kivehető

„Magyaros szobasarak. Kokovay Andorné lakása.
Hódmezővásárhely”. *Magyar Iparművészet –
Muskáтли, 1939. 53.*

A családból a népies ízlés iránti szeretetet a lány vitte tovább. Amikor 1933-ban férjhez ment, saját otthonát is a szülői házban megismert rendszerhez hasonlóan alakította ki. Férje erdőmérnök, az egri káptalan főerdésze volt, s így Bélapátfalvára az erdészeti központjába költöztek. Itt a ház központi terű, nagyméretű előszobáját rendezték be népi és népies elemekkel „magyarosan”, hasonlóképpen, mint ahogyan az Vásárhelyen volt – részben onnan elhozott elemekkel –. A népies berendezést egységes stílusú együttes képviselte: festett sarokpad, láda, falra való tükör, és egy fali sőtartó. Ezek közül mindössze a láda maradt fenn napjainkra, a többi darab csak fényképről ismert. A láda, egy múlt századi, dél-alföldi típusú, eredeti menyasszonyi bútordarab, melyet átfestettek, amikor az asszony férjhez ment. Az évszámot és az asszony leánykori monogramját is rátették. (A fennmaradt fényképeken a sarokpadon is kivehető ugyanez a felirat.) A bútordarab átfestése nem igazodik a régi festő stílushoz, újonnan, népies modorban konstruált; díszítése is a hagyományostól eltérő elemekből építkezik: tulipán, rózsza, margitvirág, levél és búzakaralász együttese. Csakúgy, mint a vásárhelyi lakásban, itt is keveredtek az eredeti népi darabok – vásárhelyi cserépedények, gondolkodószek, gyékényülékes faragott díszítésű karosszék – a népies megoldásokkal, a gyári keménycserép tányérokkal, s a saját hímzésű terítőkkal, párnákkal. A helyiség további jellemzőjét a férjnek a falakon elhelyezett vadásztrófeái adták. Itt zajlottak a vendégeik számára rendezett vadásztékezések, jóllehet volt a házban ebédlő is. Bélapátfal-

részletek ellenére, az esztergályozott lábak, s a díszítés jellege, a hozzájuk tartozó asztal írásos hímzésű abrosza, írásos díszkendő (utal) népies, gyári keménycserépek – alkottak együttest. A kalotaszeginek tartható székek az előző korszakokban előfordult deszkatamlás típusú ülőbútorcsaládhoz tartozóak. A kalotaszegi háziiparos bútorok elterjesztésében jelentős szerepet játszott a körösfői Háziipari Szövetkezet. Megalakításával lehetővé vált a termelés és értékesítés összehangolt munkája. Eredményeként az első világháború előtti években az ország minden nagyobb városában tartottak vándorkiállításokat, Hódmezővásárhelyen 1910-ben, a szomszédos városokban pedig a következő években (SEBESTYÉN 1979. 235). A család birtokába ekkor kerülhettek a kalotaszegi bútorok.

A lakás reprezentációs helyiségeit – az ebédlőt és a szalont – polgári bútordarabokkal, részben régiségkereskedésben beszerzett biedermeier szalongszalon garnitúrával, és helybeli műasztalossal csináltatott ebédlőegyüttessel rendezték be.

ván, az ismeretek szerint, ez volt az egyetlen példája a magyaros kialakítású berendezkedésnek.

A vásárhelyi középosztálybeli családnál a lakáskultúrában megnyilvánuló, két generáción át követhető, magyaros ízlés kialakulásához az ösztönzést a személyes kapcsolatok láncolata adta. Ebben az első követhető elem egy festőművész volt. A vásárhelyi család szoros barátságban állt – az ortodox katolikus vallás révén – a vásárhelyi görögkeleti pap feleségével, Wiener Tibornéval. Wiener Tiborné (született Bakoss Margit) szerepe ismert a vásárhelyi, régi stílusú szőrhímzések elterjesztésében, a női kézimunka gyakorlatába történő bekapcsolásában. A korabeli sajtóban számos írása jelent meg e témával kapcsolatban (Dr. WIENERNÉ BAKOSS M. 1937). A hivatásos néprajz vezető budapesti személyeivel, Győrffy Istvánnal, Viski Károllyal kialakított szakmai kapcsolata társadalmi elismertséget jelentett számára, s 1938-ban a MANSZ felkérésére elvállalta a háziipari

telepek országos felügyeletét. Férjével jelentős magángyűjteményt hoztak létre Vásárhelyen. Wiener Tibor, mint görögkeleti pap, elsősorban ikonokat és egyházi témájú könyvészeti anyagot gyűjtött. A vásárhelyi festőkkel fenntartott baráti kapcsolatuk eredményezte a kortárs magyar képzőművészeti kollekciónak létrehozását, majd a helyi, környékbeli néprajzi tárgyak gyűjtését is. Erre vonatkozóan Wienerné így emlékezett vissza. „Látogatóba mentünk Endre Béla festőművészekhez és ott szemembe tűntek előttem eddig ismeretlen formájú népies tárgyak. Hazamenve említettem férjemnek őket és mondtam, nagyon szeretnék én is hasonlókat. Mi sem könnyebb, válaszolta férjem, mert piaci napon a tejfelt, gyümölcsöket áruló öreg nénikék nagyon gyakran behoznak egy általuk divatjamúlnak tartott, és az istálló gerendájára száműzött cserepet eladásra. És így kezdődött általunk a régi kerámiák gyűjtése. Ahogy szaporodtak, rabjai lettünk változatos formagazdagságuknak, tréfás felirataiknak és rajzaiknak. És számuk háromezerre szaporodott. De megvettük tulipános bútorait is.” (Levél a Hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár igazgatójának, 1992). A gyűjtemény kerámiaanyagának jelentős része a Néprajzi Múzeumba került 53.61.1-53.61.980 ltsz. alatt. A kollekciónak a műgyűjtés igénye szerint állt össze, azzal a céllal, hogy a vásárhelyi készítésű parasztpolgári kerámiaművesség minél teljesebb körét képviseltesse. A Wiener házaspárnak a városban betöltött, megbecsült társadalmi helyzete, a magánkörnyezetükben kialakított gyűjtemények, a néprajzi tárgyak értékelése hatással volt a velük kapcsol-

Népies modorban „magyarosan” berendezett, ebédlőnek használt hall. Belpátfalva, Heves m., 1930-as évek vége, amatőr felvétel

latban álló személyekre, így az asszony barátnőire is, akik a kézimunkázás, a helyi hímzés-kultúra segítségével teremtettek kapcsolatot a népi-népies kultúra egyéb elemeivel.

Mint ahogy arra Györgyi Kálmán a visszaemlékezésében utalt, a vidéki szakoktatásban, a rajztanárók által is terjedt a magyaros ornamentika ízlésvilága. A népi kultúra bizonyos elemeinek egyre szélesebb körben való megismertetéséhez az iskolai oktatás valóban jelentős mértékben járult hozzá, hiszen az 1930-as években vidéken már az alsó fokú oktatásban is helyet kapott a népi díszítőművészet (Isd. pl. WIENERNÉ BAKOSS 1937). 1934-ben a Felső Bácska c., Jánoshalmán kiadott, a környékbeli falvakban terjesztett újság arról számolt be, hogy a jánoshalmi polgári fiúiskola rajz- és kézimunka-kiállítását megnyílt. A bemutatott anyag az ízlésformálás és a kézimunkák gyakorlati célú alkalmaztatásának jegyében készült. „A folyosón az első és második osztályosok kalotaszegi-, palócdíszítéssel betűmintákat és díszelemeket” mutattak be.

A korszak közhangulatát nagymértékben áthatotta a vesztes háború okozta feszültség érzése. A nagyhatalmi politikai döntést követő területi revíziós és integrációs törekvések együtt jelentkeztek a nemzeti önigazolás különböző formáival, s ehhez a magyar jelleg külsőségekben történő hangsúlyozása is hozzátartozott, mely részint a népi-népies kultúrából nyerte elemeit.

Az 1930-as években a Gömbös-kormányval kezdődően a politikai, illetve az állami irányítás igyekezett erősen hatni a társadalmi lét különböző területeire, a társadalom különböző rétegeire, egységesen meghirdetett, felülről irányított programokkal. Mozgalmi, irányított jelleget öltöttek a legkülönbözőbb polgári kezdeményezések, akár a divat területére is kiterjedően, mint a vezető politikai körök által is támogatott magyaros öltözködési mozgalom. A korszak neves iparművészei, tervezői is tevékenyen csatlakoztak a mozgalomhoz (FERENCZINÉ SEDLMAYR 1996). Ezzel a kezdeményezéssel volt rokon a Magyar Iparművészetben felvetett gondolat az „új magyar otthon” megtervezésére (SZABLYA 1936. 144–153), a korszerűség és a sajátos magyar hagyományok ötvöződésének elve alapján. Az ötlet továbbfejlesztett változata már egyenesen a kultúra egészét átfogni szándékozva a Magyar Nemzeti Művészet Stíluskutató Intézet megalakítását tűzte ki céljául. Az elképzelés lényege az volt, hogy a tervező művészek számára magyaros ízlés alkotásainak egy olyan központi gyűjtőhelyét hozták létre, amely magába foglalná a népművészet minden területén feltárt és feltárandó alkotásokat, adatokat, illetve mindazoknak a törekvéseknek az eredményeit is, amelyek a magyaros stílus szellemében készültek. A tervezők e források segítségével hozták létre alkotásaikat a gyakorlati élet szükségleteinek kielégítésére „a magyar nemzeti öntudat művészi kifejező formájá”-ban (LATABÁR 1937. 77–79).

A politikai helyzet motiválta felfokozott nemzeti érzés a politikai irányítással és a művészet teoretikus irányelveivel összhangban, a társadalom különböző szinterein nyert kifejezési formát.

A határon inneni Bácska a háborús veszteségek következtében az ország legkisebb megyéjévé zsugorodott. Területén, ahol több nemzetiségű lakosság élt, fokozottan érvényesültek a magyar érzelmeket, jelleget hangsúlyozó megnyilvánulások. Egy Baja melletti községben – ahol a magyarok vegyesen éltek a német-bunyevác nemzetiségű lakosokkal –, Csávolyon, a községházán tett látogatás alkalmával tapasztalta az odalátogató Felső Bácska újságírója, hogy a főjegyző, „Szilvölgyi Miklós szobájában magya-

ros díszítésű zöldre festett bútorok” vannak és „Szinte jól esik látni a sok szürke iroda után. Székely faragásos asztalkán ott a kormányzó vándordíja, amelyet a csávolyi MOVE lövészek nyertek el. Azt mondja Szilvölgyi főjegyző: Szeretném, ha mindegyik hivatali szobát ilyen magyaros díszítésű bútorokkal tudnám berendezni.” (Felső-Bácska 1937. dec. 24.) Egy másik hivatalban, a bajai megyeházán, a tanfelügyelő irodájában „... minden az utolsó szegig magyar. A bútorok és képek jól eső, szintiszta magyar levegőt lehellnek. A virágos díszítésű szekrény, a bőrbatik munkával ellátott székek, népies buzsáki terítő ...” (Felső-Bácska, 1937. aug. 24.) A cikk „Magyar levegőt a hivatalokban!” címmel jelent meg, propagandacélját nem is titkolva.

A közhangulat hatására a magánkörnyezetben is teret nyert az úgynevezett magyaros berendezkedés. A Bácskában, például a határ menti Madaras községben a malom tulajdonosa „magyaros” bútorokkal rendezte be házának egyik szobáját. A család Bajáról származott az első világháborút követő években Madarasra, ahol családi társulásban sikeresen alakuló malomipari vállalkozásba fogtak. Kezdetben a régi szélmalmot bérelték, melyet elektromos meghajtására alakítottak át, végül az egészet megvették, lebontották, és újat építettek a helyébe. Nemsokára felvásárolták a tönkrement zsidó tulajdonostól a vasútnál működő hengeralmot is. Az 1930-as évek derekára az iparág egyedüli vállalkozói lettek a faluban. 10–18 alkalmazottal dolgozott az üzem. Ekkor már hatszobás házuk volt a községben, szőlőjük, földjük, személyautójuk. Gyermeküket taníttatták, a fiú Bajára járt gimnáziumba, a háború után főiskolára. A családfő számos társadalmi tisztséget töltött be, a közéletnek aktív tagja volt: elnöke a helyi ipartestületnek, a vadásztársaságnak, vezetőségi tagja a malomszövetségnek, valamint alapító tagja a Tildy Zoltán-vezette Kisgazda Pártnak, az 1946-os választásokon pedig megválasztották képviselőnek. A család a revizionista politika híve volt, így amikor a Felvidéket visszafoglalták, fiúgyermeküket elküldték Érsekújvárra, a Szent Jobb körmenetre. A családfő testvéreinek fiúgyermekei tisztképzőbe, a Ludovika Akadémiára jártak. A családban viseltek magyaros ruhákat is ünnepi alkalmakkor, a kislány óvodai ünnepségen, a fiúgyermeknek volt Bocskay-öltözete. (A családfő politikai nézetére, felfokozott magyarságtudatára vonatkozó adatokat az USA-ból hazalátogató második nemzedék képviselőjétől kaptam, aki ismerve apja gondolkodását, feltételezte, hogy a magyaros berendezés is az ő elgondolása lehetett, a megvalósítással együtt.) Az 1930-as években megvett házat részben új bútorokkal rendezték be. Baján, a külföldi megrendelésre is dolgozó Pollák-műbútorgyár kereskedésében szerezték be a háló és az ebédlő együtteseit. A szalon bútorát „kéz alatt” vették, a zongorát Németországból hozták. Az egyik szobában és a hallban alakították ki az irodát. A vendégszobának használt helyiségbe kerültek a festett népi bútorok, s ez lett a „magyar szoba”, melyet a malomellenőröknek, majd a gimnazista fiúgyermek barátainak tartottak fenn. A bútorok megrendelésének körülményei ma már nem deríthetők ki. A tulajdonos felesége nem tudta felidézni hol, milyen körülmények hatására és között készülhetek. Az adatgyűjtés idején, a beszélgetés alkalmával merült fel a lehetőség, hogy Hartán, mert az ott kialakult, mással össze nem téveszthető festőstílus jegyeit viselik magukon a bútosok, annak karakteres darabjai. A továbbiakban ezt a felismerést a családi adatok is alátámasztották: a családfő legjobb barátjának Hartán volt malomüzeme; legénykorukban együtt voltak géplakatosinasok Baján, egyszerre szabadultak fel, barátságuk innen

„Magyar szoba” részlete Hartán készült festett bútorokkal. Baja, 1989. Winter Erzsi felvétele

eredeztethető. A későbbiek során Hartára települt barátja lett gyermekeinek keresztapja, barátságukat mindvégig megőrizték, a kapcsolatot rendszeresen tartották, búcsúk idején összejártak. A magyaros szoba ötletének közvetlen előzményei ma már feledésbe merültek. Annyi bizonyos, hogy – a páros ágyakra és szekrényekre festett évszám szerint – 1941-ben készültek, a második bécsi döntés évében, a politikai fordulat közhangulatot erősen befolyásoló évében. Az együtteshez még egy mennyezetről függeszthető gyertyatartó, karos facsillár tartozik, mely a kalotaszegi és típusokhoz hasonlóra faragott, azonban a hartai festőstílus szerint díszített. A vetett ágyakat és a szoba padozatát bukovinai székely csergék és kelimszöttek díszítették, melyek később kerültek a „magyaros szobába”. (A Baja környéki falvakba 1946-ban telepítették a Jugoszláviából kiutasított bukovinai székelyeket, akiktől a malmosné lisztért cserélt néprajzi tárgyakat.) Az emlékezet szerint Madarason rajtuk kívül senkinek nem volt ilyen jellegű magyar szobája. A későbbiekben, az államosítás után, a politikai rendszerváltozást követően, széthullott a család, az apa meghalt, a lány és a fiú emigráns lett, mivel tanulmányaik folytatásában származásuk akadályt jelentett. A madarasi otthon berendezési tárgyai közül a magyaros szoba bútorai, a zongora és az ebédlőszekrény maradtak meg mindössze, ezeket menekítette Bajára a rokonokhoz a feleség és a fia. Az asszony értékrendjében különleges helyet jelentenek e bútorok, mai lakásában ezek képeznek csupán egybentartott, gondosan megőrzött együttest, mely használaton kívül, díszletszerűen tölti ki a lakás nagyobbik szobáját. „Ez az, ami a múltamat idézi, hogy voltam valaki.”

A középosztály alsóbb rétegében, a kispolgárság otthonkultúrájában is megjelentek a népi-népies elemek. Saját családom bajai ága az 1930-as évek második felében kalotaszegi, gyermekükkel házaló házaspártól vásárolt kisbútor-együttest, előszobába való hat-
szögletű vésett díszű asztalkát négy székkal, és egy díszdobozt. Az első világháború után a kalotaszegi faragó háziipar szervezett keretei felbomlottak. Helyét az egyéni értékesítés útján történő házaló kereskedelem váltotta fel, amely a korábbi, a Monarchia területét felölelő piacot továbbra is igyekezett megtartani, termékeivel ellátni. A házaló kereskedelem jellegéből következően a korábbi időszakra jellemző nagybútorokat a kisebb, könnyen szállítható tárgyfeleségek váltották fel (SEBESTYÉN 1994. 57).

A korszak végén falun, ott, ahol a saját, lokális népművészet illetve irányított, népiessé vált formái piaci áruvá váltak – akár a szervezett háziipar segítségével, akár esetlegesebb megoldásokkal –, az előállított termékek bekerülhettek a készítőik közegének használatába is. A Kalocsa környéki falvakban a festő Gábor Lajos szervezésével és irányítása alatt készült „magyaros”, festett bútorok – elsősorban a kalocsaiasan pingált előszobák berendezéseként – a helyi úri középosztály hatására a polgárosodó, tehetősebb falusiak otthonaiban is helyet kaptak. A konstruált, zavaros stilisztikai megoldásokkal tervezett, eladásra szánt kalocsaias bútorformák közé itt is a deszkatámlás, hegedűhátú szék került (K. CSILLÉRY Ethn. 1983. 368–369).

A két háború közötti időszakban a népi-népies kultúra elemei a társadalom különböző szintjein, az előzőekhez képest, szélesebb körben terjedtek el. E társadalmiasuló, terjedő kultúra minősége különböző. A hivatásos művészetben, az iparművészek és építésszek új, fiatal generációja számára az inspiráció elismert, képzésükbe beépített forrása lett a népművészet. Hatása, ha nem is olyan átütő erővel, mint az előző korszak újonnan felfedezett területeként, kimutatható a művészi alkotásokban, a bútortervezésben és építészetben egyaránt. Továbbra is jellemző, hogy a népi kultúra tárgyai leginkább művészek, illetve művész körökkel közvetlenül kapcsolatban álló személyek és műgyűjtők magánkörnyezetében lelhetők fel eredeti formájukban.

A vásárhelyi példa jól érzékelteti, hogy olyan közegben, ahol a művészekkel és művészettel való kapcsolat nem közvetlen, és a népi kultúrának, mint értéknek, a közvetítése áttételesen történt, ott a népies elemek – akár eredeti népi textil munkák saját készítésű másolatai, akár polgári használatra készült népies háziiparos vagy gyári termékek, akár újonnan, népies modorban konstruált tárgyak – az eredeti darabokkal azonos hangsúllyal, egymással azonos értékmegítélésben nyertek teret az otthon falai között. A középosztálybeli lakáskultúra más változata szerint, ahol történetesen eredeti, autentikus módon készült darabok kerültek be a használatba – mint ahogyan a madarasi eset példázza –, ott sem az elemek eredetiségén, esztétikai értékén volt a hangsúly, hanem a hozzátársított politikai indíttatású, a berendezés demonstrálta politikai állásfoglaláson, felfogáson. Így válhatott paradox módon a hartai német nemzetiségű faluban kialakult festőasztalos kultúra terméke a „magyaros szoba” megtestesítőjévé, ahol a tulajdonos maga sem tudta már, hogy a bútorok honnan származtak, hiszen ennek nem volt jelentősége. Felhozott példánk további jellemzője, hogy a „magyaros” tárgyak, együtteseik jelenléte az otthonkultúrában általában nem a lakás leghangsúlyosabb terei-

ben, a szalonban vagy az ebédlőben mutatható ki, hanem ezekhez képest a perifériákon, az előszobában, hálóban, vendégszobában. A két falusi, középosztálybeli eset, a belpátfalvi és a madarasi, a maguk lokális környezetében egyedülállóan képviselték a magyaros otthonkultúrát, ami az elterjedtség esetlegességére is rámutat, a társadalmi befogadás vertikális terjedésének ellenére is, párhuzamot mutatva a magyaros öltözködés szociológiailag értelmezhető jelenségével (vö. FERENCZINÉ SEDLMAYR 1996. 88).

A folklorizációs folyamatban, amikor a helyi eredetű népi kultúra népiesre alakított elemei visszakerültek annak a közegnek használatába, ahonnan maga az inspiráció eredt – ebben az időszakban a magyaros-kalocsaias előszobák példázhatják ezt –, akkor itt a falusi társadalom csupán legmódosabb, a polgárosodásra leginkább képes rétege tudta ezt beépíteni saját környezetébe. Ott azonban ez nem szerves összeépülést jelentett a már meglévő lakásberendezés további elemeivel, hanem önmagában álló, a többitől elkülönülő együttest (K. CSILLÉRY 1983. 369). Ilyenformán rokon a többi, középosztálybeli magyaros lakberendezésnél megfigyelt jellemzőkkel, amelyek az otthonkultúra, korszerűnek, illetve e rétegnél konvencionálisnak megítélt elemeivel nem mindig tudtak organikus egységet képezni, hanem azoktól elkülönülten, önmagukban alkotva egységet, a lakás kevésbé hangsúlyos részein kaptak helyet. Így a korszerű, divatos lakásberendezési elemekhez viszonyított rangjuk, megítélésük ezek alatt maradt, még akkor is, ha utóbb különleges szerepük lett – a napjainkig megőrzött hartai együttes mintájára.

A népi, népies kultúra polgári környezetbe történő szerves beépülése felé mutat a vásárhelyi példa. A Magyar Iparművészetben megjelent hálózobai képen a népies textíliák a polgári bútorok kiegészítőjeként harmonikusan díszítették, tették otthonossá a teret. Ugyenennek a családnak második generációjánál – a belpátfalvi erdőmérnök és felesége –, a magyarosan, népi és népies bútorokkal berendezett, ebédlőnek használt előszoba, vadásztrófeákkal díszítve, ugyanazt a képzettársítást jelenítette meg, mint a századvégi arisztokrácia vadászkastélyainak népies berendezésű szobái: egymás mellé rendelve a vidékit megtestesítő népi elemeket a hangulatában ezzel rokon, a természeti környezetet felidéző vadászlelkékkel, vadász kultúrát bemutató környezettel.

A népi, népies típusú berendezések ebben a periódusban is gyakran jelenlevő eleme a deszkatámlás szék, amely ismételt, több korszakon átívelő felbukkanásával a népies bútorok egyik standardizált darabjává vált. A kalotaszegi indíttatás után ez lett a magyaros bútorok egyik kedvelt, a változatos eredeti népi székformák közül az előnyben részesített megoldás. Az előző korszakokban hangsúlyos erdélyi, kalotaszegi népi-népies elemek az új országhatár között is megtartották jelenlétüket, de egyre inkább teret nyertek más, a századfordulón figyelmen kívül hagyott területek, mint például a paraszt-polgári Alföld díszített tárgyai.

A korszak jellemzésére felhozott példák között, elismerve esetlegességüket, mégis kimutatható az aktuális politikai helyzettel történő szoros összefüggés a népi-népies kultúra preferálásában, a vidéki hivatalokban is megjelenő népies berendezés propagálásával.

Végül e kulturális jelenség társadalmi elterjedésében az oktatás különböző szintű képzési formáiba történő beépülése jelentette a leghatékonyabb módot. A népi kultúra ismeretének tanítása a felsőfokú művészeti képzéstől indult a századfordulón, és a két háború közötti időszakban, a rajz- és kézimunkatárgyakon keresztül, az alsó, elemi szintű oktatásban is helyet kapott nemcsak a fővárosban, de vidéken is.

Irodalom

- BAKÁCS István
1963 *A Zichy-család levéltára*. Budapest
- BÁRDOS Artúr
1990 *Lajta Béla*. (részlet) GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre (szerk.) *A századforduló magyar építészete*. 114–115. Békéscsaba
- BARTÓK Béla
1946 *Önéletrajz – Írások a zenéről*. Budapest
- ifj. BARTÓK Béla
1955 *Apámról*. SZABOLCSI Bence–BARTHA Dénes (szerk.) *Zenetudományi Tanulmányok* III. 281–285.
1981a *Apám életének krónikája*. Budapest
1981b *Bartók Béla családi levelei*. Budapest
1982 *Bartók Béla műhelyében*. Budapest
- BELLÁK Gábor
1986/2 *A historizmus és szecesszió népművészetfelfogása*. ÉRI Gyöngyi–JOBBÁGYI Zsuzsa (szerk.) *Lélek és forma*. A MNG Kiadványai. 21–26. Budapest
- BODNÁR Éva
1965 *Éber Sándor emlékkiállítás a bajai Türr István Múzeumban*. (kiállítási katalógus) Budapest
- BÓNIS Ferenc
1980 *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban*. Budapest
- BOROVSKY Samu (szerk.)
é. n. *Bihar vármegye monográfiája*. Budapest
- CZAKÓ Elemérné–GYÖRGYI Kálmán
é. n. *A magyaros izlés*. Budapest
- K. CSILLÉRY Klára
1983 *Folklorizmus, historizmus és továbbélés egy Kalocsa környéki falu népművészetében*. Ethnographia XCIV. 353–382.
1997 *Lakáskultúra*. BALASSA Iván (főszerk.) *Magyar Néprajz* IV. Életmód. 327–414. Budapest
- DEMÉNY János
1955 *Bartók Béla művészi kibontakozásának évei*. SZABOLCSI Bence–BARTHA Dénes (szerk.) *Zenetudományi Tanulmányok* III. 286–460.
- F. DÓZSA Katalin
1989 *A Muskáti c. kézimunkaujság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években*. Ethnographia C. 329–341.
- EŐSZE László
1956 *Kodály Zoltán élete és munkássága*.
- ÉRI Gyöngyi–JOBBÁGYI Zsuzsanna
1997 *A magyar századforduló 1896–1914*. Budapest
- FEJŐS Zoltán
1991 *Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn*. HOFER Tamás (szerk.) *Népi kultúra és nemzettudat*. 143–158. Budapest
- FERENCZINÉ SEDLMAYR Krisztina
1996 *Magyaros rubamozgalom az 1930-as években*. Bölcsészdoktori disszertáció.
- GELLÉR Katalin–KESERŰ Katalin
1987 *A gödöllői művésztelep*. Budapest
- GELLÉRI Mór
1881 *Jelentés az 1881. évi magyar országos nőiparkiallításról*. Budapest
1884 *Gróf Zichy Jenő élet- és jellemrajza*. Budapest

- 1887 *A magyar ipar úttörői*. Budapest
- 1888 *Kirándulás Bécsbe*. Jelentés az Országos Iparegyesület által 1888. június hó 14–17-iki napján az alsó-ausztriai iparegylet és jubileumi iparkiállítás meglátogatására rendezett kirándulásról. Wien
- 1973 *Jelentés az 1881. évi magyar országos nőiparkiállításról*. (részlet). In KRESZ Mária – SZABOLCSI Hedvig (vál.; szerk.) *A népművészet felfedezése*. Documentatio Ethnographica 4. 54–59. Budapest – Szolnok
- GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre
1990 *A századforduló magyar építészete*. Békéscsaba
- GRANASZTÓI Pál
1984 *Ifjúkor a Belvárosban*. Budapest
- GYARMATHY Zsigáné
1895 *A zentelki kastély*. Vasárnapi Újság 671.
1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrotas világából*. Budapest
1901 *Kalotaszeg népe; A kalotaszegi varrottas*. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben VII. 178–182. Budapest
- GYÖRGYI Kálmán
1929 *Magyaros izlés*. Magyar Iparművészet. 1929. 184–187.
- HANÁK Péter
1984 *A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században, 1815–1914*. HOFER Tamás (szerk.) Történeti antropológia. 165–195. Budapest
- HEISZLER Vilmos–SZAKÁCS Margit–VÖRÖS Károly
1989 *Photo Habsburg*. Budapest
- HERICH Károly
1885 *A háziipar a Budapesti Országos Kiállításon*. Budapest
- HERMAN Ottó
1887 *Magyar bokály, magyar tál*. Vasárnapi Újság 311–315.
- JUHÁSZ Antal
1989 *A Csongrád megyei múzeumok néprajzi gyűjteményei és tudományos munkája*. SELMECZI KOVÁCS Attila és SZABÓ László (szerk.) *Néprajz a magyar múzeumokban*. Budapest – Szolnok
- KÁROLYI János
1904 *Fejér vármegye története V. Székesfejérvár*
- KODÁLY Zoltán
1955 *Bartók Béla*. SZABOLCSI Bence–BARTHA Dénes (szerk.) *Zenatudományi Tanulmányok III*. 271–280.
- A KOLOZSVÁRI Kereskedelmi és Iparkamara jelentése
1898 *A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületünk 1895, 1896 és 1897. évi közgazdasági viszonyairól*. Kolozsvár
- KOVÁCS Gyula
1898 *A magyar háziipar törzskönyve*. In RÁTH Károly: *A magyar háziipar*. Budapest
- KRESZ Mária
1968 *A magyar népművészet felfedezése*. Ethnographia LXXIX. 1–36.
- LAMPERT Vera (szerk.)
1974 *Bartók breviárium*. Budapest
1980 *Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke*. Budapest
- LATABÁR Károly
1937 *A Magyar Nemzeti Művészet Stíluskutató Központja*. Magyar Iparművészet. 77–79.
- MAGYAR Népzene Tára VII.
1987 (szerk.) JÁRDÁNYI Pál–OLSVAI Imre. *Népdaltípusok 2*. 321.
- MAGYAR Népzene Tára IX.
1995 (szerk.) DOMOKOS Mária. *Népdaltípusok 4*.

- MAGYARORSZÁG földbirtokosai
1893 *Magyarország földbirtokosai*. (összeállította) Szontágh Albert és Baross Károly. 1893. Budapest
- MALONYAY Dezső
1907 *A magyar nép művészete I.* Budapest
1908 „*Eb ura jakó*”. A Ház. I. évf. 2–3. sz.
- MÁLNAI Béla
1908 *Malonyay háza*. A Ház. I. évf. 2–3. sz.
- MÁNDOKI László
1962 *Baranyai székek*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 341–361. Pécs
- MNT = Magyar Népzene Tára
- NAGY Géza
1906 *Emlékek és Leletek. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útja*. Archeológiai Értesítő XXVI. 1906. 385.
- NM Ny. O. I. = Néprajzi Múzeum Nyilvántartási Osztályának Iratanyaga
- OLSVAI Imre
1997 *Vikár Béla népzene gyűjtésének és Kalevala fordításának hatása Bartók Béla, Kodály Zoltán és József Attila művészetére*. Néprajzi Értesítő LXXIX. 91–99.
- PÉNZES Ferencz
1872 *Fejérmegye gazdasági statistikája 1869. évről*. Székesfejérvárott
- PULSZKY Károly
1973 *A magyar agyagművesség történetére vonatkozó kérdések*. In: KRESZ Mária–SZABOLCSI Hedvig (vál.; szerk.) *A népművészet felfedezése*. Documentatio Ethnographica 4. 60–66. Budapest – Szolnok
- RÁTH Károly
1898 *A magyar háziipar*. Budapest
- RÉV Ilona
1983 *Építézet és enteriőr a magyar századfordulón*. Budapest
- SÁFRÁNY Zsuzsa
1993 *Népies törökvések a magyarországi bútorművészetben*. Ethnographia 104.1. 101–120.
- SÁRMÁNY-PARSONS Ilona
1992 *Villa és családi ház*. Hanák Péter (összeáll.) *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Társadalmi és művelődéstörténeti tanulmányok 10. 179–226.
- SEBESTYÉN Kálmán
1979 *A kalotaszegi faragás története*. Korunk Évkönyv. 227–235.
1994 *Kalotaszeg vándor háziiparosai*. Honismeret 6. 55–58.
- STRACKNÉ MOHOS Márta
1981 *Bartók Béla Emlékháza*. Budapest
- SZABLYA János
1936 *Az új magyar otthon*. Magyar Iparművészet. 144–153.
- SZAKÁCS Margit
1983 *Magyarországi kastélyok a századfordulóról*. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981–1982. 111–159.
- SZEGŐ Júlia
1970 *Embernek maradni*. Bartók Béla. Bukarest–Budapest (SZERZŐ nélkül)
1885 *A kiállítások múltjából*. Vasárnapi Újság 283–284.
- SZILÁGYI Miklós
1990 *Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek megalapozásában (1920-előtt)*. Ethnographia 1–50.
- SZINNYEI József
1914 *Magyar írók élete és munkái XIV. 1822–1823*. Budapest

P. SZOJKA Emese

1889 *A bajai Türr István Múzeum néprajzi gyűjteménye*. In MERK Zsuzsa (szerk.) Emlékkönyv a bajai múzeum 50 éves évfordulójára 1937–1987. 53–83. Baja

SZTERÉNYI József

1898 *Ipar és kereskedelmi oktatás*. In MATLEKOVICS Sándor (szerk.) Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Budapest

UJFALUSSY József

1976 *Bartók Béla*. Budapest

V. J.

1993 *Magyar panteon. Kodály Zoltán otthona*. Lakáskultúra XXVIII. évf. 9. sz. 40–41.

V. Ú. = Vasárnapi Újság

1885, 1886, 1887, 1895, 1896, 1898

WIENERNÉ BAKOSS Margit

1937 *Milyen legyen a magyar asszony kézimunkája?* Budapest

XÁNTUS János

1892 *A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története és egy indítvány a jövőjét illetőleg*. Ethnographia. 298–303.

ZICHY Jenő gróf

1868 *A Duna-Tisza vagyis a Pest, Szeged, Szabadka és Kula közti csatorna ügyében*. Pest

1880 *Emlékirat a magyar ipar fejlesztése érdekében*. Budapest

EMESE SZOJKA

Examples of the Appearance and Interpretation of Folk–Popular Elements in Interiors

The article examines the appearance and spread of material elements of folk culture in the home furnishing culture of different social strata. It attempts to trace the steadily widening phenomenon of folklorism through three periods of history.

The first period was the time when the discipline itself, ethnography emerged with the scholarly study and presentation of the material world of village culture. Folk culture, which then still had the force of novelty, first appeared in what was a fashionable genre of the period, in expositions and from there began to spread its influence towards other social strata and, at the same time, in the direction of scientific collecting and the ruling circle, the social elite. One of the typical examples, representative of a period, is the figure and life career of Count Jenő Zichy who undertook to develop cottage industry and expand it into a movement. The folk–popular products of the period were given a place in Zichy's private environment and in his hunting lodges, thereby also signalling his behaviour in public life, his alignment to the fashionable taste patterns of the time and his commitment.

Around the turn of the last century artistic interest turned more strongly than ever before towards the culture of the village. This was partly motivated by the search for aesthetic renewal and was partly influenced by intellectual currents from abroad. Artists in search of a natural way of life visited and discovered the villages of different Hungarian regions. It was around this time that the so-called artists' homes and studio-type apartments were created with the intention of breaking away from middle-class precedents in the organizational, aesthetic and functional senses. There was a change in the spatial structure of homes with more emphasis placed on the working area or study. Architectural designs were enriched with folk elements. The home of composer and folklor-

ist Béla Bartók with its furniture made in Körösfő in the Kalotaszeg region followed this intellectual trend of the period.

The incorporation of folk art into the curriculum at various levels of school education and within the frames of official cultural policy in the years between the two world wars represents a new period. The folk art spread by different forums is present in the various strata of the middle class. At that time the emphasis was not on the original nature of these objects, their artistic or art history value but rather, because they were widespread, on their social acceptance.

Gyarmathy Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar

Kalotaszeg nagyasszonyáról, Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkáról sokan és sokat írtak, de férjéről, Gyarmathy Zsigmondról annál kevesebbet (KOLESZÁR 1908, BÚZÁS 1994). A kalotaszegi birtokos Gyarmathy Zsigmond munkásságáról méltatlanul elfelejtkeztünk, pedig – felesége mellett – ő is sokat tett a vidék felvirágoztatásáért, neki köszönhetjük a kalotaszegi fafaragó háziipar megteremtését.

Érsekújvári Gyarmathy Zsigmond 1832-ben született Kalotaszentkirályon nemesi családból. Apja Gyarmathy Sándor főszolgabíró, testvére Miklós Kolozs vármegye alispánja volt. Tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte. 1862-ben feleségül vette Hory Etelkát a magyargyerőmonostori református lelkipásztor, Hory Farkas leányát. A Gyarmathy házaspár egész életét Bánffyhunyon töltötte, és félév-századon keresztül munkálkodott szűkebb pátriájuk felemelkedésén.

Gyarmathy Zsigmond mint Kolozs vármegyei birtokos fontos társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett, de ő maga is jelentős pozíciókat töltött be: A Bánffy-család kalotaszegi birtokainak inspektora, a Kalotaszegi Takarékpénztár igazgatója, a Kalotaszegi Kaszinó elnöke volt. Meghatározó szerepet játszott Kalotaszeg egyházi, művelődési, iskolai életében mint a Kalotaszegi Református Egyházmegye főgondnoka, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egylet (az EMKE) kalotaszegi elnöke, a bánffyhunyadi iskola felügyelőbizottságának vezetője. A közművelődés és a népnevelés terén kifejtett tevékenységéért 1888-ban királyi tanácsosi címet kapott. Gyarmathyék kapcsolatban álltak a korabeli Magyarország sok neves személyiségével, szellemi nagyságával. Ott-honuk ajtaja mindig nyitva állt a Kalotaszegre látogató írók, tudósok, művészek, politikusok előtt.

Gyarmathy Zsigmondot állandóan foglalkoztatta Kalotaszeg gazdasági fellendítésének gondja. Egyik elindítója a zsoboki alabástrom („márvány”) kitermelésének, alapítója az alabástrom dísz tárgyakat gyártó műsztergályozó üzemnek (vö. GYARMATHY 1891, SEBESTYÉN 1971). Tervezte a „kalotaszegi vasút” megépítését, mely Bánffyhunyat összekötötte volna a Szilágysággal. 1898-ban előmunkálati engedélyt kapott a Bánffyhunyat – Váralmás – Zombor – Hidalmás – Tihó vonalán rendes nyomtávú helyi érdekű vasút megépítésére, melynek végállomása a Szamos-völgyi vasúton keresztül Zsibó és Zilah lett volna. Szép terve anyagi okok miatt nem valósulhatott meg (vö. Bánffyhunyat és Vidéke 1900/6).

Bokor Imre a Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet vezető igazgatója

György Károly a körösfői telep igazgatója

A kalotaszegi fafaragó háziipar megteremtése

Gyarmathy Zsigmond legjelentősebb alkotása a bánffyhungyadi gyermekjáték-készítő tanműhely létrehozása, a kalotaszegi fafaragó háziipar megteremtése volt. Kalotaszeg faépítészetről, fafaragásáról híres tájegység. A „fejszés emberek” kezemunkája nyomán születtek e vidék faépítészetének remekművei: sudár tornyok és zömök haranglábak, az udvarházak és jobbágytelkek bejáratát őrző zsindeyes, galambdúcos kapuk, boronaházak. E táj faépítészetének emlékei és a levéltári anyag – elsősorban Szabó T. Attila kutatásai – bizonyítják, hogy e vidéken századokon át számtalan famegmunkáló mester dolgozott. Ma e táj jórészt kopár, fátlan dombvidék, régen azonban a helyi erdők biztosították a fafaragás és építészet számára szükséges anyagot.

Kialakultak a kalotaszegi famegmunkáló góccok. Gyaluban, mint uradalmi központban egy 1640-ben kelt okirat tanúsítja, hogy a jobbágyok szolgáltatásaikat mesterségük

révén teljesítették. Kádár Mihály és Kádár Márton „mivével szolgál”, írták az urbáriumok. Híres faragó Kalotadamoson Gál Máté és Kati István (1646), keresett kádármester Bánffyhunyadon Illána István és Losonczy János (1666). Körösfőn „az ácsok dézsmát nem adnak” – szólta az 1666-os határozás, ismert ács és fafaragó a faluban Márton György (1727) és Korpos Márton (1747). Kiakapuson 1740-ben öt faragó dolgozott: Bárdos István, Kovács György, Rácz György, Vincze Gáspár és Pál. Magyarbikalon 1756-ban négy „jó faragó” működött: Balázs Kupa István, Kozma Márton, Kudor János, Vég András (SZABÓ 1940, 1947; JAKÓ 1944).

Kalotaszegi Házipari Szövetkezet címfejes levele

Később, amikor megindult az Erdélyi Szigethegység erdőrengetegeinek kitermelése, Bánffyhunyard a fakereskedelem központja lett, a hunyadi, körösfői, szentkirályi, valkói, damosi, bikali, monostori fuvarosok, szekeresek, tutajosok serege szállította az épületgerendát, szarufát, deszkát, zsendelyt, tűzifát, szerszámfát Kalotaszegre, a Szilágyságba, Biharba, s még tovább le a Magyar Alföldre.¹

A népi háziipart Európa – a hódító gyárilap ellenhatásaként – az 1867-es párizsi világkiállításon fedezte fel. A háziipari mozgalomnak különösen Kelet-Európában volt hatása, ahol egyrészt megkésett és gyenge volt a tőkés ipar, másrészt még virágzott a népművészet. 1878-ban Erdélyben megalakult a Háziipari és Iparfejlesztő Egylet, és megkezdődött a hagyományos falusi kézműves központok felkutatása. A kalotaszegi fafaragó háziipar megszületésében fontos szerepet játszott az 1870-es években megépülő Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal. Az itteni gyengén termő, köves-sziklás föld, az alacsony színvonalon megrekedt mezőgazdaság a nép számára alig biztosította a megélhetést, emiatt az egyik fontos mellékkereseti forrás ezen a tájon századok óta az áruszállítás – fuvarozás, szekerezés – volt. Mint már említettem a fát vitték sokfelé, de szállítottak építőkövet, meszet, sót, s a „hasznosan eladott áruért” cserébe hoztak gabonát, bort vagy egyéb kereskedői portékát. A XIX. század elején, miután a „Kolosról Élesdre vivő (kövezett) sót” megépült, a fuvarozás nagy lendületet kapott, 1820-ban a körösfőiek büszkén vallották, hogy „Bánffyhunyardra jó úton terhelt szekérral két óra... Nagyváradra 6 nap alatt” eljuthatnak (Conscriptio Czirakanya 1818–1820).

A vasútvonal megépülése közelebb hozta ugyan Kalotaszeget az ország nagyvárosaihoz, de egyúttal megfosztotta lakosságát legfontosabb pénzszerzési lehetőségétől, a szekeres szállítástól. A fuvarozásból eredő mellékkereset megszűnése jelentette Kalotaszeg számára azt a „kihívást”, melyre a fafaragó (és később a varrottas) háziipar megteremtésével válaszolt. Az Erdélyi Háziipar- és Iparfejlesztő egylet első lépésként a fából készíthető gyermekjátékok iparának megteremtésére vállalkozott. Célját szakoktatás útján kívánta elérni. Gyarmathy Zsigmond kapcsolatai és tekintélye révén elérte azt, hogy az Egylet „tanműhelyét” Kalotaszeg központjában, Bánffyhunyardon létesítse.

A bánffyhunyadi gyermekjáték-készítő tanműhely

Az ország első „gyermekjáték-készítő tanműhelye” 1879 tavaszán Bánffyhunyardon kezdte meg működését. Gyarmathy Zsigmond mint a felügyelőbizottság elnöke a szakiskolát megszervezte és tevékenységét mindvégig irányította.² A bánffyhunyadi állami iskola telkén berendezett tanműhely 2500 forint értékű felszerelést kapott, vezetője Schönhut Vilmos – a helleini osztrák állami faragászati szakiskola tanára, egy

1. A kalotaszegi fakereskedelemre, szállításra a Conscriptio Czirakanya – 1819–1820. (Magyar Országos Levéltár) Erdély utolsó feudalizmus kori összeírása szolgáltat adatokat.
2. A bánffyhunyadi gyermekjáték-készítő tanműhelyre vonatkozóan: Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1877, 1879, 1880, 1881–1882, 1883–1885, 1886–1889. évekről. – Az Erdélyrészi Iparfejlesztő Egylet Évkönyve. Kolozsvár, 1883–1884. – A bánffyhunyadi magyar királyi állam és felső népiskolák értesítője az 1878–1879, 1879–1880, 1880–1899. évekről.

„Kalotaszeg a nemzet kincse”

A KALOTASZEGI HÁZIIPAR SZÖVETKEZET

működésének rövid ismertetése az 50-ik (wienl)
jubileumi kiállítás alkalmából.

**A szövetkezet székhelye:
KÖRÖSFŐ (Kolozs m.)**

**Vezérigazgatósági kirendeltség:
Budapest, IX., Bakács-tér 9.**

ahol mindennemű felvilágosítással készséggel
szolgálunk és rendeléseket bármely magyar-
:: országai háziipari termékre elfogadunk. ::

**Ne csak jelszavakkal de tettel
is pártoljuk a hazai ipart!**

A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet jubileumi, 50-ik kiállításának ismertetője (1912)

ausztriai gyermekjátékgyár korábbi tulajdonosa lett, segítőtársa pedig Hithig Ferenc, a faesztergályozás oktatója.

A hároméves szakiskolába Bánffyhunadról és a környező falvakból évenként tíz ösztöndíjas tanulót vettek fel, akik vállalták, hogy az iskola elvégzése után az elsajátított mesterséget háziiparszerűleg tovább folytatják. A tanulók elméleti órákra az állami iskolába jártak, a szakoktatás a tanműhelyben folyt, ahol a tanoncok megismerkedtek az asztalosmunka alapelemeivel, megtanulták a kézi faragást és a faesztergályozást. A szakiskola első, név szerint ismert tanulói: Barta János, Bethlendi Ferenc, Búzás János, Domján Péter, Frits Árpád, Gagyi Ferenc, Jakab Benjámin, Meszta Lajos, Mike Árpád, akiknek munkáival később találkozunk. A körösfői hagyomány szerint a faluból ötten jártak a hunyadi műhelybe: Antal István (fige), Kovács György (kuruc), Márton István (balogh gyuri), Mihály György (bori gyuri), Péntek György (gyugyi).

Az osztrák Schönhut Vilmos nem ismerte a magyar nyelvet, az iskola legjobb tanulója Meszta Lajos tolmácsolásával tanított. Részben ez magyarázza a kalotaszegi háziiparosok szakmai szókincsében található német eredetű szavakat.

Az oktatással párhuzamosan megkezdődött a termelés, és a tanműhely gyermekjátékai rövid időn belül ismertek lettek. Az 1879-es székesfehérvári iparkiallításon ezüstérmert nyertek. Termékeiket Budapesten, Bécsben, Csehországban is árusították. Schönhut a növekvő néprajzi érdeklődés hatására tájjellegű faszobrocskákat is készített, a népviseletben ábrázolt kalotaszegi földművesek, ifjú legények és pártás leányok nagy sikert arattak.

Három év múlva – 1882-ben – a tanműhelyt átvette a magyar állam és rá egy évre a szakiskolát elhagyták az első végzettek, köztük Barta János, aki később Magyargyerőmonostoron évtizedeken át készítette kalotaszegi faszobrocskáit.³ Ekkor vetődött fel a tanműhely iparvállalattá alakításának kérdése, amit hosszú vita előzött meg. Gyarmathy Zsigmond ugyanis – ismerve Kalotaszeg gazdasági-társadalmi helyzetét – ellenkezett a szakiskola iparvállalattá alakítását. 1883-ban Széchenyi Pál földművelés- ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez fordult, felterjesztésében a következőket írta: „Ez iparnak Bánffyhunadon és vidéken csak mint háziiparnak van értelme... így nem csak értelme van, hanem e vidéknek áldása is lehet... általa a nép a félévi telet is hasznosíthatja, jövedelmezővé teheti”. Gyarmathy Zsigmond szerint a szakiskola tíz év alatt elláthatja képzett háziiparosokkal az egész Kalotaszeget, és ezáltal a fafaragó háziipar, a játékkészítés e vidéken „örökre” gyökeret ereszthet.⁴ Előrelátását a következő évtizedek igazolták, de 1884-ben az anyagi körülmények kényszerítő hatására, a tanműhelyt mégis iparvállalattá alakították, tanoncinak száma ekkor 33 volt.

Az 1885-ös országos kiállításon a kalotaszegi szobában bemutatott Schönhut-szobrok sikert arattak ugyan, de hosszabb távon a szakiskola, mint önálló vállalkozás életképtelennek bizonyult.⁵ A gyermekjátékok értékesítése akadozott, nagy része raktá-

3. MALONYAI 1907. 156. Az országszerte elterjedt kalotaszegi szobrokat „siralmas gyári munkáknak” minősítette.

4. Gyarmathy-család hagyatéka a Kolozsvári Állami Levéltárban.

5. Az 1885-ös kiállításon Schönhut 6 kalotaszegi szobra szerepelt, melynek értéke 174 forint 38 krajcár volt. Vö. A kalotaszegi szoba összes szerelvényének jegyzéke és ára. – A Gyarmathy-család hagyatékában.

A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet kiállítása (1910)

ron maradt, Schönhut is kedvét vesztette, végül a vállalat 1886-ban megszűnt. Elkese-
redetten írta a kolozsvári iparkamara jelentése: „a Bánffyhunyadon kezdeményezett
gyermekjáték-tanműhely, mely kb. 30 000 forint állami segélyben részesült... meg-
szűnt” (1886–1899. 106). Egy utolsó próbálkozás még történt ugyan a gyermekjáték-
ipar felélesztésére, de Jakab Benjámint – a tanműhely végzettjének – 1892-ben létesített
gyermekjáték-gyára, mely hat férfit, két nőt és egy gyereket foglalkoztatott, megal-
akulása évében megszűnt (ua. 1892. 203).

A bánffyhunyadi faragóműhely föloszlása azonban nem járt együtt e háziipar meg-
szűnésével. A tanműhely elérte célját: a végzett faragók elsajátították az esztergályo-
zást, az asztalosmesterséget és ez kiemelte őket a faragó földművesek köréből. A szak-
iskola elindította a kalotaszegi faragók első nemzedékét, bekapcsolta őket az országos
háziipari mozgalomba, körük csoportosultak azok az „inasok”, akik később a máso-
dik kalotaszegi faragónemzedéket alkották.

A bánffyhunyadi tanműhely bezárását követő két évtized alatt a kalotaszegi fafara-
gó háziipar lényeges átalakuláson ment át: a faragók ekkor kezdtek gyermekjátékok
helyett „hímes” tárgyakat – asztalkákat, székeket, kazettákat – készíteni. Lemásolták és
átvették a faragott kapuk, kopjafák, festett famennyezetek, régi varrottasok mintáit,
megkezdődött az ősi kalotaszegi díszítőmotívumok hasznosítása a háziiparban.

Körösfő és Magyarbikal

A XIX. század végén az országos méretű néprajzi érdeklődés újabb lendületet adott a háziiparnak. Gyarmathy Zsigáné irányításával a kalotaszegi varrottas ekkor lett országvilág előtt ismert. (CS. BARTHA 1973) Ez idő tájt emelkedett ki a kalotaszegi falvak sorából a fafaragás két központja: Körösfő és Magyarbikal. A két falu két különböző faragóstílus hordozójává vált, a körösfőiek – a hunyadi műhelyben tanult hatására – az új stílust, a „karcolva díszítést” alkalmazták; sötétre pácolt felületre „hímeztek” a motívumokat, a bikaliak a hagyományos mélyfaragást folytatták. Később Körösfő lett a kalotaszegi faragóművészet egyedüli örököse. „Egy-egy faluban találunk olyan földművesre, aki az esztendő felében (télen) mesterségszerűen bútorkészítéssel foglalkozik, s bizonyos stílust ad az egész vidék holmijának ... ilyen faragó Körösfőn Péntek György gyugyi ... aki hímes asztalkákat és székeket készít, ládikokat, tálcákat sötétre politúrozott alapba vésett ... kissé tiroliai ornamentációval, amelyen meglátszik az általi faragóiskola ... hatása”. (MALONYAY 1907. 155).

1895-ben Bánffyhunyon megkezdődött – a fenti stílusban készült – körösfői faragott bútorok árusítása. Gyarmathy Zsigmond támogatásával erre Supka László kereskedő vállalkozott, akinek mintagyűjteménye állandó kiállításnak is beillett (a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1895–1897. 250). A Supka László által kiállított kalotaszegi bútorok az 1896-os millenniumi és az 1897-es Magyar Kereskedelmi Múzeum háziipari kiállításán nagy sikert arattak. Ez utóbbin a körösfői Márton János is részt vett faragott bútoraival. (KOVÁCS 1898).

1898-ban Körösfőn már 15 család foglalkozott faragott bútorok készítésével, évente átlag 150 darab bútor készült kb. 250 forint értékben (KOVÁCS 1898).

Gyarmathy Zsigáék lakásukat kalotaszegi bútorokkal rendezték be, a korabeli riport szerint „a kis szalon világoskék (varrottasokkal díszített). Itt dominál a fába metszés is ... (motívumai) sötét pácolt fába magyaros ornamentika, ami élénken üt el világos vonalaival a sötét alaptól” (HOSCHKE 1897).

A századforduló idején megkezdődött a körösfői-kalotaszegi faragott bútorok, tárgyak hálalás útján történő értékesítése. Az alkalmi kiállításokat követő megrendelések ugyanis már nem biztosították a gyorsan növekvő árumennyiség értékesítését. A körösfőiek életrealitása felülkerekedett a nehézségeken, nekivágtak a nagyvilágnak, elindultak áruikkal piacot keresni. Ekkor kezdtek könnyen szállítható, szétszedhető faragott tárgyakat készíteni: hatszögű hímes asztalkákat székekkel, kazettákat stb.

A század elején a körösfői háziiparosok országúton és vasúton hosszú és fárasztó utakat tettek. Az erdélyi és partiumi városokon Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon, Temesváron, Szébenen, Brassón, Marosvásárhelyen, Szatmárnémetin kívül bebarangolták Magyarország többi városát is, Budapestet, Debrecent, Miskolcot, Szegedet, Székesfehérvárt, Pécsét, Sopront, még a balatoni nyaralókban is megjelentek. Felkeresték Pozsonyt, Komáromot, Kassát, Cseh-Morvaországot (Prágát, Brünn, Karlsbadot), Kárpátalját (Munkácsot, Beregszászt), a Vajdaságot (Szabadkát, Újvidéket).

Kalotaszegi fafaragók franciaországi műhelye (1930-as évek)

A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet

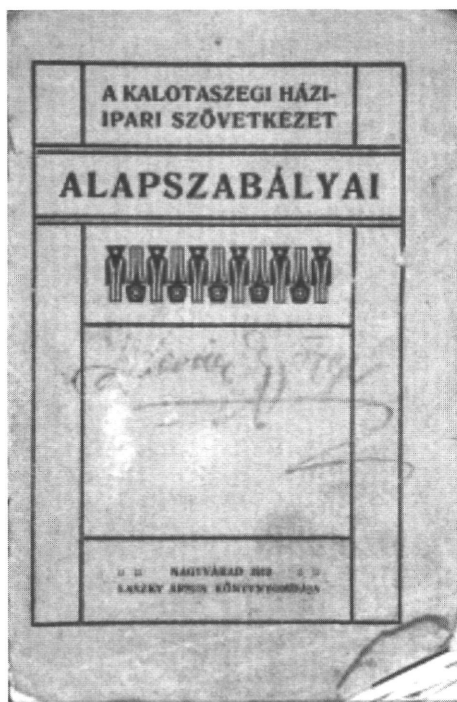
A XX. század első évtizede Erdély-szerte a szövetkezeti mozgalom kibontakozásának időszaka. Megkezdődött a kisárutermelő háziiparosok termelő- és értékesítő szövetkezetekbe tömörítése (1908-ban megalakult az Erdélyi Háziipari Szövetség). A szövetkezetesítés érdekében emelt szót a Kalotaszegi Lap, amely a következőket írta: „Körösfő és Magyarbikal háziiparosai ... önjerejük és önszorgalmuk által, a kalotaszegi bútorkészítés terén szép eredményeket értek el s ha egyesülnének ... közös műhelyt építenének ... anyagi támogatás, útbaigazítás, szakszerű vezetés mellett maguknak állandó keresetet biztosíthatnának” (1907. aug. 18).

Rövidesen Kalotaszegen is megkezdődött a szövetkezetek szervezése. A körösfői fafaragók Gyarmathy Zsigmondhoz fordultak, aki közbenjárt érdekükben, de a szövetkezet létrejöttét már nem érte meg, 1908 május 2-án váratlanul elhalálozott.

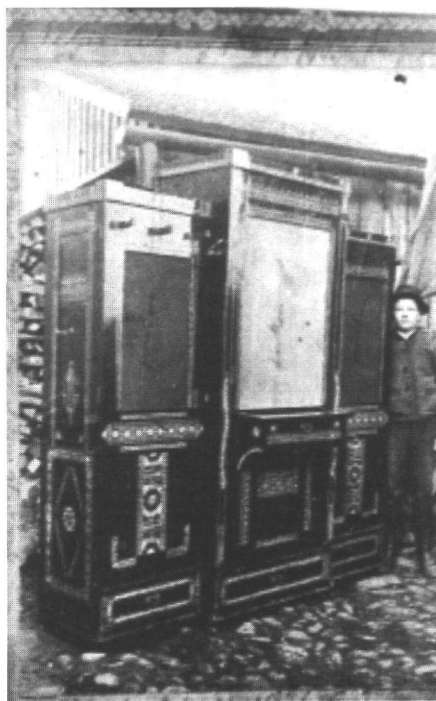
1908 nyarán húsz alapító taggal megalakult a Körösfői Háziipari Szövetkezet, melynek szervezője, igazgatója György Károly helybeli tanító, patrónusa pedig Tutsek Sándor megyei képviselő volt.⁶ Az alapítók a második körösfői faragónemzedékhez tar-

6. György Károly (Zabola, 1880 – Zabola, 1963) tanító, aki a nagyenyedi tanítóképző elvégzése után negyedszázadig tanított Körösfőn (1901–1926-ig) és mint a Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet „igazgató telepvezetője” rendkívül sokat fáradozott a fafaragó háziipar érdekében

*A Kalotaszegi Házipari Szövetkezet
Alapszabálya (1910)*

Kovács György bandi fafaragó (1912)

toztak, név szerint a következők: Kovács György kuruc, Kovács György bandi, Márton György cene, Mihály János cika, Antal György bolygó, Korpos György ács, ifj. Korpos János ács, Korpos István, Korpos István bandikó, Mihály György bori, ifj. Mihály György bori, Mihály Márton jancsi, Péntek István csapa, Péntek György császár, Sipos János lider. A szövetkezet tagjai lettek György Károly tanító, Illyés Ferenc jegyző, dr. veres János orvos, Kádár József, Szikszay Ferenc.

A szövetkezet szakmai irányítását a Kolozsvári kereskedelmi és Iparkamara megbízásából Ferdiándy József, a kolozsvári fa- és fémipari szakiskola tanára és Fogel Lajos művezető végezte. A faragók az államtól forgótökéül 3000 koronát és gépi felszerelést: egy kézi hajtású fűrő- és véső gépet, egy amerikai réselő fűrészládát és egy „Diana” fahajmunkálót kör- és szalagfűrészsel kézi és lábajtásra kaptak. A gépeket Márton István műhelyében helyezték el. E támogatás fejében a szövetkezet kötelezte magát, hogy „a körösfői és körösfő-vidéki házi- és népipari készítményekből legalább 5000 korona évi eladási forgalmat ér el.

Az új faragónemzedék felnövekedése szükségessé tette a háziiparosok szakismerteinek felfrissítését, a gépek kezelésének megismerését. E célból a kolozsvári iparkamara utasítására a körösfői fafaragóknak a kolozsvári szakiskola Fogel Lajos vezetésével gyakorlati tanfolyamsorozatot indított. Az első fafaragó tanfolyamra Körösfőn – az állami iskola épületében – 1908. augusztus 30-a, és 1909. szeptember 27-e között ke-

rült sor, 20 körösfői és 5 magyarbikali faragó részvételével. A végzettek közül a körösfői Kovács György, Márton György és Mihály János, valamint a magyarbikali Kovács Pál és Kozma Kis János a kolozsvári szakiskolában 1908–1909 telén négyhónapos továbbképzésen vett részt, s a gyakorlati faipari munka mellett mértani és szabadkézi rajzot, számtant, mértant, ipari könyvelést és levelezést tanult.⁷ A következő években a tanfolyamot többször megismételték, hogy lehetőleg minden kalotaszegi fafaragó elvégezhesse.⁸

A körösfői szövetkezet virágkora 1909-ben kezdődött, ekkor került élére Bokor Imre, a jó üzleti érzékkel rendelkező budapesti ügyvéd, és változtatta a nevét Kalotaszegi Háziiipari Szövetkezetre. „A szövetkezet célja – írta az alapszabályzat – a kalotaszegi és más háziipar fejlesztése, a kalotaszegvidéki és más földművelő munkásnép javainak előmozdítása ... az előállított háziipari cikkek értékesítése, a külföldre való kiviteli rendszeresítése”.⁹ A szövetkezet elhatározta, hogy „a szövetkezet székhelyén, Körösfőn egy közös munkaházat építtet, azt felszereli a még hiányzó szükséges gépekkel. Ezen épület felépítésére a szükséges tőke nem lévén együtt, a szövetkezet elhatározta, hogy védnököket választ, dísz- és pártoló tagokat vesz fel kebelébe, hogy az ezek által fizetendő tagsági díjak (évi 2 korona) és esetleges adományok a munkaház felépítéséhez szükséges tőkét gyarapítsák”.

Kovács György bandi fafaragó (1912)

7. Értesítő a Kolozsvári Magyar Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a kapcsolatos szaktanfolyamok működéséről az 1908–9., 1909–10., 1911–12., 1912–13., 1913–14. tanévben.

8. Az említettekén kívül a következő továbbképző tanfolyamokról tudunk: a körösfőieknek 1909. november 15 – 1910. március 15. között 7 résztvevővel (Antal György bolygó, ifj. Bori György, Korpos István, Kovács György bandi, Mihály György, Mihály György bori, Péntek György mihók), a magyarbikaliaknak 1911. november 20 – 1912. március 20. között 7 résztvevővel. 1914. január 12 – február 21. között 4 körösfői (Péntek István csapa, Mihály János bori, Kovács János kató, Kovács István kuruc) és 4 magyarbikali vett részt a tanfolyamon. Magyarbikalon 1910 elején 16 ifjú részvételével tartottak faragó tanfolyamot. A háromhónapos tanfolyam jelentős anyagi sikert hozott: „készenlélt 400 drb. tárgy 1500 korona értékben ... egész évben kb 3500 korona volt a mellékkereset” (A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése. 1910. 118). A tanfolyam után rövid ideig működő szövetkezet létesült. Kós Károly írta „az idén is dolgozik a magyarbikali bútorkészítő és fafaragó szövetkezet, melyben 30 legény készíti a bútorokat a faluban és 7 legény tanulja az asztaloságot a kolozsvári ipariskolában” Kalotaszeg 1912/5. sz.

9. A Kalotaszegi Háziiipari Szövetkezet Alapszabályai I. és III. fejezet. Nagyvárad, 1910.

Mihály János cika fafaragó (1912)

A szövetkezet „vezérkara” a következő személyekből állt: Bokor Imre ügyvéd, elnök vezérigazgató (Budapest, IX. ker. Bakáts tér 9), György Károly, igazgató, körösfői telepvezető, Gedő Gusztáv titkár, Lenkey Zsigmond tiszteletbeli titkár (szerkesztő, több budapesti lap tulajdonosa), Illyés Ferenc felügyelőbizottsági elnök, Bokor Imréné a varrottas szakosztály igazgatója, Kovács György kuruc, Márton György, Szikszay Ferenc.¹⁰

A szövetkezet árjegyzéke 110 háziipari faragot tárgyat tartalmazott, de Bokor Imre ösztönzésére elsősorban nagybútorok, irodaberendezések, ebédlők, hálószobák, szalonok stb. berendezései készültek, a kalotaszegi „hímes” bútor országosan ismert lett. A faragott tárgyak mellett kalotaszegi varrottasok, valamint más tájak háziipari cikkeinek (matyóhímezések, selmeci vert csipkék, torontáli szőnyegek és hímezett blúzok, torontáli szerb vásznak stb.) hírverésével és árusításával is foglalkoztak.

Bokor Imre a piacszervezés kitűnő szakemberének bizonyult, nagyszabású kiállítási programot valósított meg, mely biztosította a rendeléseket, a termelés folytonosságát, a kiállításokat nagyarányú propaganda kísérte, ismeretterjesztő előadásokat tartottak a kalotaszegi fafaragásról, plakátokat, meghívókat, árjegyzékeket, röpcédulákat nyomtattak és terjesztettek szerte az országban.¹¹

10. A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet működésének rövid ismertetése az 50-ik (wieni) jubileumi kiállítás alkalmából. Budapest, 1913. 5.

11. Bokor Imre: Emlékirat a kalotaszegi fafaragók és bútorkészítők munkálkodásáról a Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet irányítása alatt, Bp., 1913. (Kézirat).

Körösői fafaragók a Díszítőipari Szövetkezet közös műhelyében (1960)

A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet fennállása ideje – négy és fél év – alatt 72 nagyszerű kiállítást szervezett. Ez az aránylag rövid idő alatt rendezett kiállítássorozat egyedülálló a magyar háziipar történetében! A vándorkiállítások sorrendje a következő volt (BOKOR 1913):

A kiállítás helye	Időpontja	Védnöke
1. Székesfehérvár Tűzoltólaktanya nagyterme	1909. XII. 9–16.	Dr. Saára Gyula polgármester és Reé István r.kapitány és neje, Szőgyéni Marich Julianna, özv. Hal Jakabné, Wertheim Pálné
2. Győr (Állami fa- és fémipari iskola)	1909. XII. 19–23.	Goda Béla alispán, Wennes Jenő polgármester, Füleki József ig., Szendrői Mór titkár, Fischer Kálmánné
3. Eger (Városháza díszterme)	1910. I. 1–5.	Szederkényi Nádor főispán, Majzik Viktor alispán, Jankovics Dezső polgármester
4. Miskolc (Városháza)	1910. I. 9–16.	Kubik Béla főispán, Dr. Tarnay Gyula alispán és neje; Szentpály István

5. <i>Sátoraljaújhely</i> (Városháza)	1910. I. 20–23.	Dr. Reichard Salamon polgármester, Dokus Gyuláné
6. <i>Kassa</i> (Városháza)	1910. I. 29–II. 6.	Éder Károly polgármester, Szalay László
7. <i>Szabadka</i> (Pest-szálló)	1910. II. 22–28.	Dr. Bíró Károly polgármester, Hartmann Rafael elnök
8. <i>Arad</i> (Polgári fiúiskola)	1910. III. 6–13.	Urbán István főispán, Varjassy Lajos polgármester
9. <i>Nagyvárad</i> (Megyeháza)	1910. III. 20–28.	Rimler Károly polgármester, Gerő Ármin, Dr. Miskolczy Ferenc alispán
10. <i>Debrecen</i> (Ipartestület)	1910. IV. 2–10.	Domahidy Elemér főispán, Kovács József polgármester
11. <i>Nyíregyháza</i> (Városháza)	1910. IV. 16–20.	Májerszky Béla polgármester
12. <i>Szatmár</i> (Városháza)	1910. IV. 24–V. 1.	Csaba Adorján főispán, Dr. Vajay Károly, Tarnóczy Gyula rk.
13. <i>Nagykároly</i> (Városháza)	1910. V. 5–8.	Ilosvai Aladár alispán, Debreczeni István polgármester, Demidor Ignác rk.
14. <i>Szolnok</i> (Városháza)	1910. V. 12–19.	Dr. Horthy Szabolcs főispán, Dr. Be... Albert alispán, Kesik Ödön rk.
15. <i>Kecskemét</i> (Ipartestület)	1910. V. 26–VI. 2.	Kada Elek polgármester, Papp György rk.
16. <i>Szeged</i> (Kulturpalota)	1910. VI. 7–16.	Dr. Lázár György polgármester és neje; Dr. Somogyi Szilveszter rk. és neje; Rem Istvánné
17. <i>Hódmezővásárhely</i> (Ref. Főgimnázium)	1910. VI. 23–VII. 1. (meghosszabítva)	Juhász Mihály és neje; Szathmáry Tiharménné és neje; Rittve G. Ágnes, Nyizsnyai Aranka, Dr. Csillag János, Dr. Czukor Bálint, Dr. Gonda József, Dr. Halász Manó, Dr. Sándor Jenő, Vetró Lajos Endre
18. <i>Temesvár</i>	1910. VI. 9–17.	Dr. Tébisz Károly polgármester, Ferenczy Sándor alispán, Özv. Kégl Sándorné, May Imréné, Matolay Zoltánné, Dr. Aczél Oszkár, Lendvai Jenő, Kayser Elek
19. <i>Siófok</i> (Városháza)	1910. VII. 28–VIII. 7.	–
20. <i>Keszthely</i> (Elemi Fiúiskola)	1910. VIII. 13–21.	Árvay Lajos alispán, Nagy István
21. <i>Nagykanizsa</i> (Polgári leányiskola)	1910. VIII. 28–IX. 4.	Vécsey Zsigmond polgármester, Deák Péter rk., Dr. Szekeres Józsefné, Vidor Samuné
22. <i>Szombathely</i> (Elemi iskola, Fürdő u.)	1910. IX. 11–22.	Herbs Géza alispán, Brenner Tóbiás, Kisfaludy József rk., Sarlay Ferencné, Weiner Károlyné

23. <i>Pápa</i> (Griff-terem)	1910. IV. 28–X. 5.	Gyurátz Ferenc püspök, Mészáros Károly polgármester, Szokoly Ignác rk. Süle Józsefné, Dr. Löwy Lászlóné Szeplethy György polgármester
24. <i>Veszprém</i> (Városháza)	1910. X. 11–18.	
25. <i>Pécs</i> (Nemzeti Kaszinó)	1910. X. 23–XI. 3.	Nendtwich Andor polgármester, Oberhammer Antal rk. Doroszlaj Lajosné, Ullmann Károlyné
26. <i>Kaposvár</i> (Polg. leányiskola)	1910. XI. 8–17.	Német István polgármester, Dr. Sterc László rk.
27. <i>Szekszárd</i> (Városi Szálló)	1910. XI. 22–28.	Simonsits Elemér alispán, Dr. Szentkirályi Mihály polgármester, Molnár Lajos rk.
28. <i>Komárom</i> (Ref. Kollégium)	1910. XII. 3–11.	Ghyczy Dénes alispán, Domány János polgármester
29. <i>Nyitra</i> (Városháza)	1910. XII. 22–26.	Crausz Lajos főispán
30. <i>Zsombor</i> (Városháza)	1911. I. 11–18.	Vojnich István főispán, Mihálkovich Kornél alispán, Hauke Imre polgármester, Dr. Alföldy Árpád hpm. Listyevity Titus rk., Vértes Károly ügyvéd
31. <i>Újvidék</i> (Városháza)	1911. I. 22–II. 2.	Matkovich Béla főispán és neje, Guseck Richard cs.kir. tábornok, Hadzsits Antal udv. tanácsos, Dr. Slezák Lajos orsz. képviselő és neje, Dietzgen Gábor m.kir. keresk. tanácsos, Balassa Henrik vezérigazgató, Pro-fuma Béla hpm., Vései Elek rk., Hirsch Tivadarné, Pin-kovich Ferencné, Grosinger János, Ernst Márkné
32. <i>Nagybecskerek</i> (Felsőkeresk. iskola)	1911. II. 6–16.	Dr. Dellimanics Lajos főispán, Dr. Perisi Zsolt polgármester, Reitter Oszkár rk.
33. <i>Versec</i> (Fiúiskola)	1911. II. 21–III. 2.	Br. Dániel Tibor főispán és neje; Dr. Rezus István polgármester, Paulovich István táblabíró, Reiszner Hugó ezredes, Dr. Markovics Huba rk.
34. <i>Lugos</i> (Városháza)	1911. III. 5–12.	Dr. Florescu Döme polgármester
35. <i>Déva</i> (Városháza)	1911. III. 17–23.	Pogány Béla alispán, Kontz Domokos polgármester, Telegdy Ede ipartestületi elnök
36. <i>Budapest</i> (Tiller-palota, Váci utca)	1911. IV. 1–VIII. 1.	
37. <i>Nagymaros</i>	1911. VI.	

38. <i>Balatonfüred</i> (Füüdőtelep)	1911. VII. 17.	Br. Dániel Ernőné, Ling Valerieni füüdőigazgató
39. <i>Balatonboglár</i> (Füüdőtelep)	1911. VIII. 5–9.	Frank Károly iskolaszéki elnök
40. <i>Balatonföldvár</i> (Füüdőtelep)	1911. VIII. 12–15.	Br. Bárkóczy Ilona, Gr. Széchenyi Emilné, Kvassy Jenőné
41. <i>Gyöngyös</i> (Városháza)	1911. X. 28–XI. 2.	Dr. Kemény János polgármester
42. <i>Balassagyarmat</i> (Ipartestület)	1911. XI. 18–21.	Sipeki Károly bíró
43. <i>Selmeczbánya</i> (Városháza)	1911. XII. 14–17.	Horváth Kálmán polgármester
44. <i>Újpest</i> (Városháza)	1912. I. 27–II. 4.	Dr. Miklós Antal polgármester, Scherer Gyuláné, Korányi Jenő ipar- testületi elnök, Dr. Kálmán Ödönné
45. <i>Vác</i> (Városháza)	1912. II. 10–14.	Borbély Sándor Magyar Védegylet elnök, Br. Anreanszky Istvánné, Ivánka Pál főszolgabíró
46. <i>Esztergom</i> (Városháza)	1912. II. 22–25.	Dr. Hegedűs Aladár polgármester
47. <i>Baja</i> (Ipartestület)	1912. III. 20–24.	
48. <i>Pancsova</i> (Városháza)	1912. III. 30–IV. 3.	Dr. Radda Ignác polgármester
49. <i>Budapest</i> (Hollandi-ház, Baross u.)	1911. VIII. 1–1912. II. 3.	
50. <i>Wien</i> (Magyar Egyesület)	1912. IV. 20–V. 13.	Bécsi Magyar Egyesület, II. Tainfallstrasse

A későbbi kiállítások közül csak néhánynak az időpontja ismert:

51. Baden
52. Wöslau
53. Savanyúkút
54. Jászberény
55. Szarvas
56. Szentés
57. Budapest
58. Makó
59. Gyula
60. Békéscsaba
61. Marosvásárhely
62. Torda (1913. április)
63. Dész
64. Nagyenyed
65. Gyulafehérvár
66. Nagyszében
67. Kiskunhalas
68. Kalocsa (1913. június)
69. Kolozsvár (1913. IX. 4–8.

(Az utolsó három kiállítás helye és időpontja nem tisztázódott.)

A Bánffybhunyadi Gyermekjátékkészítő Tanműhely kalotaszegi szobrai. Feltehetően Schönhut Vilmos faragása. Néprajzi Múzeum, ltsz.: 29484, 92400/a-b, Bartha János gyűjtése; 31933, 31935, Bátky Zsigmond gyűjtése

A műhely faeszterga-padja

A kiállításokat nagyarányú propaganda kísérte, ismeretterjesztő előadásokat tartottak a kalotaszegi faszaragósról, plakátokat, meghívókat, röpcédulákat, árjegyzékeket nyomtattak és terjesztettek. 1910 nyarán büszkén jelentette Bokor Imre: „eddig 19 vándorkiállítást rendeztünk, eredménye 7 hónap alatt 37 200 korona értékű rendelés”.

A kalotaszegi háziipari termékek különösen nagy anyagi és erkölcsi sikert arattak a hódmezővásárhelyi (17.), a pécsi (25. jubiláris), a budapesti (36.) és a bécsi (50. jubiláris) kiállításokon.

A budapesti váci utcai kiállításon először árusítottak – a kalotaszegi termékeken

kívül torontáli szőnyegeket, szőtteseket, matyó hímzéseket, Krassószörény megyei aranyhímzéseket, Pozsony és Nyitra megyei tüllkészítményeket stb.

A kisebb városokban is jelentős volt az anyagi siker: a szentesi 56. kiállítás látogatói például 52 db kalotaszegi bútort – 3264 korona értékben – rendeltek. (Egy ebédlőszekrény 340 koronába, egy könyvszekrény 280, egy pohárszék 240, egy karosszék 45, egy varróasztal 35, egy dohányzóasztal 32 koronába került).¹²

„A kalotaszegi háziipari szövetkezet – működésének rövid ismertetése az 50-ik (wieni) jubileumi kiállítás alkalmából” című kiadvány szerint a szövetkezet magas munkadíjat fizetett: „átlag egy-egy faragócsalád havi 200-250 korona jövedelemre tett szert”. A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet fennállásának teljes ideje alatt több mint 75 000 korona értékű, Körösfőn készített árut értékesített.¹³

A szövetkezet sikereihez hozzájárult a több száz dísz- és pártolótag, akik erkölcsileg és anyagiilag támogatták a háziiparosokat, továbbá azok a közéleti személyiségek, újságírók, etnográfusok – mint például Bátky Zsigmond –, akik részt vettek a szellemi irányításban.¹⁴

A konjunktúra körülbelül öt évig tartott, az első világháború azonban véget vetett a munkának, a háziiparosokat behívták katonának, az áruk értékesítése megszűnt, a szövetkezet felbomlott.¹⁵ Az imperiumváltás után a kisebbségi sorba jutott körösfőiek nehezen, de talpra álltak, lassan újjáéledt a háziipar. A nagybútort ugyan végleg elvitte a világháború, de a kisebb, könnyen szállítható faragott tárgyak készítése újra megkezdődött.

Gyarmathy Zsigmond jóslata beigazolódott: a fafaragó háziipar valóban Kalotaszeg áldásává vált. Körösfőn – ahol ma is minden ház egy faragóműhely, a túlélés a megmaradás egyik eszköze lett.

12. A Kalotaszegi Háziipari Szövetkezet működésének rövid ismertetése. 11. oldal

13. A szentesi 56-ik vándorkiállítás bútorrendelése. (Kézirat).

14. Szövetkezet működésének rövid ismertetése, 4. oldal.

15. A Kalotaszegi (körösfői) Háziipari Szövetkezet pénztárkönyvének összesített adatai. Körösfő, 1908–1914.

KÁLMÁN SEBESTYÉN

Zsigmond Gyarmathy and the Woodcarving Cottage Industry of Kalotaszeg

Zsigmond Gyarmathy (1832–1908), a landowner from Bánffyhunyard has been entirely forgotten despite the fact that, as director of the Kalotaszeg Savings Bank, the local chairman of the Transylvanian Hungarian Cultural Society (EMKE) and general superintendent of the Kalotaszeg Calvinist Diocese, he did a great deal for the economic and cultural advancement of his native region. In this paper the author presents the activity of Zsigmond Gyarmathy which led to the creation of the still very popular woodcarving cottage industry of Kalotaszeg.

The economic and social conditions for the creation of a cottage industry existed in Kalotaszeg since the traditional peasant woodcarving was still practised in the villages, but it was thanks to the efforts of Zsigmond Gyarmathy that the Transylvanian Cottage Industry and Industrial Development Society set up the country's first „children's toy-making training workshop” in Bánffyhunyard in the spring of 1879. The toys and wooden statues made here soon became known all over the country.

Zsigmond Gyarmathy was also instrumental in establishing the Kalotaszeg Cottage Industry Co-operative in Körösfő in 1908.

The article presents the work of the Kalotaszeg woodcarvers, and the effective support given by the Hungarian state which resulted in the co-operative becoming one of the country's most important woodcarving co-operatives. Between 1909 and 1914 Kalotaszeg held 72 highly successful exhibitions in different parts of the Monarchy, from Nagyszeben to Budapest, from Kassa to Szabadka, from Debrecen to Vienna, a series unique in the history of Hungarian cottage industry. The co-operative sold mainly Kalotaszeg carved furniture and *varrottas* embroidery, although it also handled cottage industry products from other regions, such as Torontál carpets, bone-lace from Selmec and Matyó embroideries. Although the co-operative disintegrated as a consequence of the First World War, the woodcarving industry still ensures a substantial income for the people of Kalotaszeg.

Korpos György Pál lakóháza Körösfőn

Korpos György Pál múlt század végén épült (és 1971-ben lebontott) lakóháza az alábbiakban nem elsősorban népi építészeti szempontból lesz fontos számunkra. Más összefüggésben keltheti fel érdeklődésünket a gyönyörűen faragott deszkaoromzatos, udvari frontján kiugró tornáccal díszített múlt századi lakóház. Körösfőn járva ma már a Korpos család leszármazottainak nyomára sem könnyű rátalálnunk.¹

A házra gróf Zichy István életműve² utáni „nyomozás” során figyeltem fel, a méltatlan körülmények között Abán elhunyt művész és tudós férfiú szerencsésen fennmaradt önéletírását olvasva. A Néprajzi Múzeumban rendezett „Kalotaszeg – A népművészet felfedezése” című kiállítás építészeti vonatkozású anyagának válogatása során bukkantam a Korpos-házzal és vendégeivel kapcsolatos további adatokra, amelyek a magyar néprajztudomány³ és művészettörténet, valamint a folklorizmus kutatás szempontjából is érdekesek lehetnek.

A jellegzetes kalotaszegi lakóház leírását követően a ház különböző publikációkban való megjelenéseit veszem sorra, majd részletesebben is bemutatom a ház század eleji jelentősebb és hosszabb ideig ott tartózkodó művészvendégeit és azok tevékenységét, különös tekintettel Zichy Istvánra.

1. Ezúton mondok köszönetet Roboz László kollégámnak, aki (nemcsak fotográfusként, hanem a dolgozat témájának kiváló ismerőjeként) is önzetlenül segítette munkámat. A tanulmányban szereplő reprodukciók és helyszíni fényképfelvételek Roboz László munkái.
2. Eddigi ismereteink szerint Zichy István művészeti és tudományos hagyatéka rendkívül hiányos. Képzőművészeti tevékenységét az I. világháború után abbahagyó művész műveinek egy részét önmaga semmisítette meg. Alkotásainak másik része valószínűleg a mai Szlovákiában található Divényből 1945-ben történő kitoloncolásukkor maradhatott ott könyvtárával együtt udvarházukban. A budai bérelt lakásukat bombatalálat érte, így ha ott volt alkotása, az biztosan elpusztult. Tudományos tevékenységének fő műve „A magyar viselettörténet” – ma már bizonyíthatóan nyomdára előkészített kézírata – sajnos elveszett. Többen próbálkoztak már a kézirat keresésével (családtagjai, Kresz Mária, Lukács László és a dolgozat írója is), mindaddig sikertelenül. Zichy életútjáról és munkásságáról bővebben l. KESERŰ 1993.
3. Zichy István 1934 és 1944 között az Országos Magyar Történeti Múzeum és így a hozzá tartozó Néprajzi Tár, (a Néprajzi Múzeum elődje) főigazgatója, és ezzel egy időben a Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt.

A körösfői porták építészeti képe a századfordulón⁴

Bátky Zsigmond közvetlenül a századfordulót követően Kalotaszegen, elsősorban Bánffyhunyard környékén végzett kutatásai során még azt állapította meg, hogy a vidék népi építészetét a kizárólagos fafelhasználás jellemzi (BÁTKY 1907. 50–70). A lakóházakat talpfákra építették, és a boronafalú épületeket a magas, meredek, zsúppal, vagy szalmával borított, szalufás tetőszerkezetekkel fedték. A századfordulóra vált általánossá a fazsindely, amely nemcsak a lakóházakon, hanem a melléképületeken, sőt a faragott fedeles kiskapukon is megjelent. A lakóházakat a kétszattalú alaprajzi elrendezés jellemezte, azonban a második helyiséget gyakorta két kisebb lakótérre osztották, így a ház alaprajza a kétsoroság irányába fejlődött.

A századfordulóhoz közeledve a polgári építészet hatására jelentek meg a fűrészelt deszkaoromzatos, tűzfalas nyeregtetős lakóházak, amelyeknek legelterjedtebb változatainál az épület utcára néző homlokzata felett a tetőzet csonkakontyos kiképzést kapott. Az oromfalakat fenyődeszkából készítették, és a vékony deszkafalba évszámot, különböző díszítményeket vágtak. Az 1880-as, 1890-es években cifrábnál cifrább oromzatok készültek, s a lakóházak udvari frontját is dúsan faragott kiugró tornácok díszítették.

Korpos György Pál lakóháza valószínűleg a szinteltolódásos terep miatt nem fa, hanem rakott kő alapra épült. Utcai homlokzata pazar díszítményeket kapott. Dúsan faragott oromszélek hangsúlyozták ki a mívesen fűrészelt deszkaoromzatot, amelyet a fal síkja elé építettek. Ezáltal jött létre az úgynevezett homloktornác, amely nemcsak az udvari, hanem az utcafronton is díszítette a lakóházat. Az oromzat díszítményei között felfedezhető a faragott évszám is (amely általában az építés évét jelzi), de azt a fennmaradt ábrázolások egyike alapján sem lehet teljes biztonsággal meghatározni. A jól kivehető első két számjegy (1-es, 8-as), alapján azt biztosan feltételezhetjük, hogy a ház a múlt században épült. (A terepbejárás és adattári kutatásaink során a legtöbb ilyen jellegű datált lakóház építési évszáma az 1800-as évek utolsó évtizedeitől a 20. század első harmadáig terjedő időszakba esett.)

Az utcafront oromzata mellett a ház másik fontos reprezentációs pontja az udvari fronton látható kiugró tornác, amelynek oromzatán szintén faragott oromszéldíszítés látható. A tornác a reprezentáción túl praktikus célokat is szolgált, ugyanis – mint majd később látni fogjuk – a szállóvendégek hálójelvénye is kerülhetett ide a nyári időszakban.

A kalotaszegi – és ezen belül a körösfői – házak jellegzetes és szinte elmaradhatatlan tartozéka volt a századforduló környékén egy harmadik reprezentációs objektum is: a festett-faragott oszlopos kis-és nagykapu. Korpos György háza esetében ennek 1860-as építési évét is pontosan ismerjük ifj. Kós Károly nyomán (KÓS ifj. 1994. 135). A kiskapu mellé került a szintén általánosan elterjedt fedéllel ellátott kispad („utcapad”) is (1. kép).

4. Szép leírást olvashatunk: JANKÓ (1892) 1993. 61–77.

1. KÉP. Körösfői-Kriesch Aladár: Korpos György Pál lakóháza Körösfőn

A Korpos-portáról készült ábrázolások megjelenése különböző publikációkban

A házról először Kriesch Aladár tudósít 1903-ban a Magyar Iparművészet című folyóirat VI. évfolyamának novemberi számában (KRIESCH 1903. 259)⁵ megjelent kalotaszegi népművészetről szóló programadó cikkében. Az itt közölt képek közül az egyik Kriesch saját rajza Korpos György jellegzetes kalotaszegi lakóházáról. A képaláírás szerint a házat utcafronti nézetben ábrázoló rajzot a művész a cikk írásának évében 1903-ban készítette. A kompozíció központjába került, így jól látható a porta esztétikailag egyik legmeghatározóbb eleme a zsindefedeles kiskapu.

A kapu és a mellette található fedeles „utcapad” a témája Edvi-Illés Aladár „Utcaajtó Körösfőn” című vízfestményének, amelyet a művész több más alkotásával együtt a már említett tanulmányában Kriesch Aladár közöl (uő. 268). Ezen a képen jól látszanak a ház kis- és nagykapujának faragott-festett kapuoszlopai, és azok díszítményei (2. kép). A jól kivehető motívumok alapján könnyen beazonosítható, hogy az ugyanitt színesben közölt „Faragott kapufélfa” (uő. 256) című szintén Edvi-Illés akvarell ugyancsak

5. Egyébként a folyóiratnak ugyanebben a számában maga az akkori kultuszminiszter, Koronghy Lippich Elek is foglalkozott a népművészet képző- és iparművészetre gyakorolt hatásával. (245–250. oldal)

2. KÉP. Edvi-Illés Aladár: *Utcaajtó Körösfőn*

a Korpos-ház nagykapujának jobboldali oszlopát ábrázolja. Kriesch szóban forgó írásának illusztrációi a későbbiekben szinte kivétel nélkül bekerültek a Malonyay Dezső kezdeményezésére és szerkesztésében kiadott közismert „Magyar Népművészet” sorozat első (Kalotaszeg) kötetébe. A magányos kapuoszlopot ábrázoló Edvi-Illés akvarell a Malonyay kötetbe tévesen „Nyárszó” helymegjelöléssel került be, ami arra utal, hogy elődeink nem végeztek hibátlan munkát (MALONYAY 1907. 128).⁶ Kriesch Aladár 1903-ban készült rajza sajnos a korabeli nyomdatechnikának, vagy a szerkesztők figyelmetlenségének „köszönhetően” némileg megcsonkítva látható a kötetben: a ház oromsúcsa lemaradt a képről (MALONYAY 1907. 118).

A rajz a kötetben belül a „Ház” című fejezetben található Telegdy Árpád bánffyhuynyadi rajztanár nagymási lakóházat ábrázoló, 1905 körül készült vázlatai mellett. Ez utóbbi kép alatt az „új ház” megjegyzés szerepel. Érdeemes figyelmet szentelnünk a két

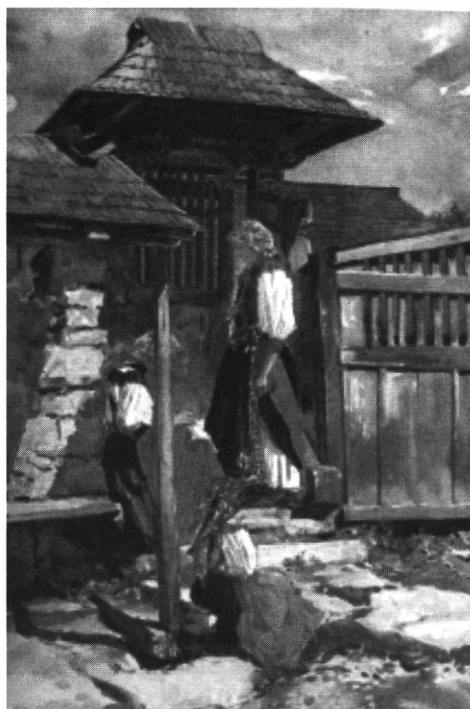
6. A kötetek megjelenésének művelődéstörténeti háttéréről bővebben olvashatunk: KÓSA 1984.

háztípus formavilágának különbségére. Az „új típusú” ház utcai homlokzatának (kalotaszegiesen „tűzfal”-ának) kiképzése teljesen eltérő, hiányzik a homloktornác. A homlokzat aránytalan aszimmetrikus elrendezésű, az oromszélek díszítetlenek. Szembeötlő még a „leveles kapuk” (nagykapuk) és az „utcaajtók” (kiskapuk) illetve a kerítések közötti különbség is, hiszen a Korpos-ház kapuihoz képest ezek jóval visszafogottabbak, díszítésükben egyszerűbbek. Az említett képek szemléletesen mutatják tehát a nemzedéknyi idő alatt kalotaszeg területén lezajlott építészeti korszakváltást.

A Malonyay-kötetben szerepel még a „Vasárnap délután Körösfőn” című szintén Edvi-Illés akvarell, amelyről az összes ábrázolás gondos egybevetése alapján biztosan megállapítható, hogy a Korpos ház fedeles kiskapuját ábrázolja (MALONYAY 1907. 17) (3. kép). Ezen a képen három kalotaszegi viseletbe öltözött lány látható a kapu előtt. A jellegzetes zsendelyfedeles utcapad, a három lépcsőfok, valamint kiskapu festett és faragott oszlopai bizonyítják a hasonlóságot. Bizonyíték még az is, hogy a kiskapu bejárata előtt három lapos kő látható, ami mindegyik ábrázoláson jól azonosítható.

A kiskapu előtt korabeli fényképfelvétel is készült, amelyen a gödöllői művésztelep egyik jelentős személyisége Undi Mariska ismerhető fel női viseletbe öltözve (4. kép).⁷

A három ábrázolás kapcsán hívnánk fel a figyelmet egy érdekességre. Mindhárom illusztráción látható egy kislány, aki a két akvarellen varrogat, míg a fotón sajnos be-

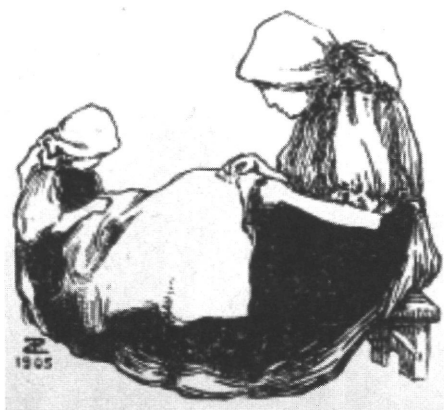

3.KÉP. Edvi-Illés Aladár: Vasárnap délután Körösfőn

4. KÉP. Undi Mariska Korposék kapuja előtt (Városi Múzeum, Gödöllő)

7. Külön köszönettel tartozom Sáfrány Zsuzsának, aki felhívta a figyelmemet erre a Gödöllői Városi Múzeumban található képre (leltári szám nélkül) és szakértelmével több más kérdésben is segítette munkámat.

5. KÉP. Zichy István: Kalotaszegi varró lányok

lemondult az exponálásba. A kislány mindhárom esetben az utcapad fedelének jobboldali oszlopa mellett ül. Ez arra enged következtetni, hogy a kislány feltehetőleg a Korpos ház lakója lehetett, akinek a ház előtti beszélgetés, üldögélés, varrogatás közbeni szokásos helye épp az oszlop melletti legelső lépcsőfok volt. A varró lányok kompozíciós elemként való felhasználása megtalálható a Malonyay kötet bevezetőjében is (MALONYAY 1907. 13). A „Kalotaszegi varró lányok” című rajz a monogram és az évszám szerint – ZI, 1905 – Zichy István alkotása. Ezzel kiegészíthetjük a Malonyay-kötetben illusztrációval szereplő művészek sorát, hiszen a bevezetőben nincs feltüntetve Zichy István neve. A kompozíció-

ban szintén felfedezni véljük azt a kislányt, akit az előbbieken már említettünk, hiszen nemcsak a Korpos-ház, hanem annak lakói is modellként szolgálhattak a művészek számára (5. kép).

A Korpos-ház természetesen nem maradt ki – az európai szecessziós mozgalmak legjelentősebb hazai képviselője – a gödöllői művésztelep tevékenységét összefoglaló nagyszerű albumból sem, ahol a Magyar Iparművészetben közölt első ábrázolásról készült reprodukciót tették közzé a szerzők, mivel az eredeti Kriesch rajz-holléte ismeretlen.⁸

A ház legutóbbi ábrázolása ifj. Kós Károly „Néprajzi képeskönyv”-ében található (KÓS ifj. 1994. 135), ugyanis a néprajzkutató is készített a házról egy rajzos vázlatot. Rajzán és a képaláírásban is kiemelte a lakóház legfontosabb, legszebb pontjait, hiszen a tornácot, a deszkából készült tűzfalat említi, és a faragott oszlopos kapu készítésének évéről is tudósít (1860). Ugyanabból a nézetből ábrázolta a házat mint Kriesch Aladár, de sajnos a ház építési dátumát figyelmen kívül hagyta, valamint a díszítmények részletes ábrázolására sem törekedett.⁹

A Korpos-ház vendégei a századelőn

Eddigi ismereteink szerint a ház első – általunk is ismert – vendége Kriesch Aladár és családja lehetett 1903-ban. Ekkor készült a házról a már említett első rajz is, amelyet Kriesch a Magyar Iparművészetben közölt. Körösfő falu és lakói olyan mély hatással

8. GELLÉRT-KESERŰ 1987. 198. 171-es kép.

9. A „Vasárnap délután Körösfőn” című Edvi-Illés akvarell díszíti a Magyar Népzenei Antológia V. Kelet I. (1993) című MTA Zenetudományi Intézet által kiadott magnókazetták dobozát. Ugyanez az akvarell díszíti a „Jelenlévő múlt” című könyvsorozatban 1998-ban megjelent „Tárgyalkotó népművészet” című kötet borítóját is.

voltak rá, hogy 1907-ben felvette a „Körösfői” előnevet, amelyet aztán élete végéig használt is. A névvalasztásban valószínűleg a híres apai ágon svéd származású finn képzőművész Axelli Gallén-Kallela akkori útítársa is hatással volt rá (KESERŰ 1992. 298). 1904-ben – az ekkor már Gödöllőre kiköltözött – Kriesch Aladár vezetésével a művésztelep tagjai gyűjtőutakat szerveztek, amelynek résztvevői többek között: Undi Mariska, Juhász Árpád, Medgyaszay István, Nagy Sándor és Zichy István voltak (GELLÉRT–KESERŰ 1987. 219). Ezzel párhuzamosan indult el a Malonyay féle vállalkozás, amelynek munkáiba nemcsak a formálódó művésztelep tagjai, hanem rajztanárok – mint például Edvi-Illés Aladár a képzőművészeti Főiskola tanára, vagy Telegdy Árpád – és fotográfusok is bekapcsolódtak.

A gödöllői művészek nem mindegyike költözött ki a kalotaszegi falvakba illetve Körösfőre. Voltak olyanok, akik mindennap kijártak a közeli városból, például a fél órányi kocsútra levő Bánffyhunadról, ahol szállodában laktak. (Ezek közé tartozott például Juhász Árpád aki komoly betegségekkel küszködött.)

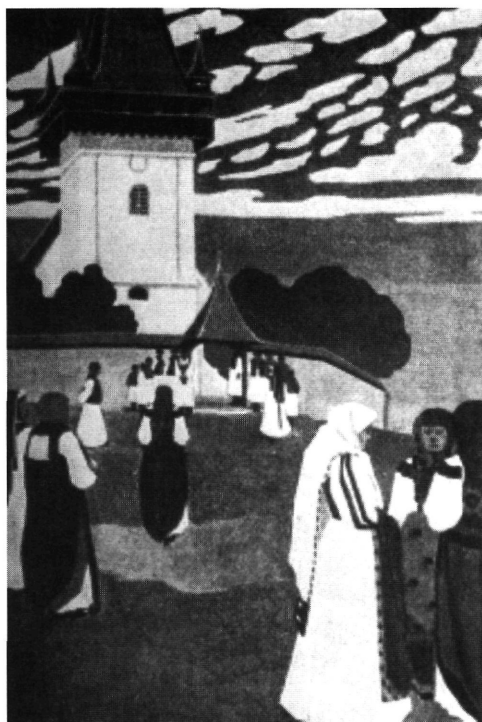
A Körösfőre kiköltöző nyaralók népviseletet is öltöttek. Tudjuk például azt, hogy az egész Kriesch-család kalotaszegi ruhát hordott, de nemcsak Körösfőn hanem Gödöllőn is (GELLÉRT–KESERŰ 1987. 40). A művésznek több olyan festményét is ismerjük, ahol saját gyermekeit is viseletben ábrázolja (pl. „Gyerekek”, 1905; magántulajdon).

Valószínűleg a Korpos-ház vendége volt Undi Mariska is, akit a ház jellegzetes utcaajtaja előtt kalotaszegi viseletben fényképeztek le. E feltételezést saját gyűjtőútjaink tapasztalatai is megerősítik.

Az ismert vendégek sorában a bevezetőben említett Zichy István gróf következik, akinek szerencsésen megmaradt naplójából kaphatunk hiteles képet a gödöllői művészek körösfői tartózkodásainak mindennapjairól.¹⁰

„Körösfőn Korpos György Palinál kaptam mingyárt szállást, kinek háza az országútnál állt és akinél már több kollégám lakott. Házigazdámot becsületes nevén Korpos Györgynek hívták, Pali csak ragadvány neve volt, mint amilyen minden kalotaszegi embernek szokott lenni. Ott tehát lepakoltam és aztán körülnéztem a faluban. Estére Korposné tört-puliszkát főzött, ezt egy nagy kanállal kiszaggatta, egy jókora tálba tette és leöntötte frissen fejt bivalytejjel; mire mindenki kanalat kapott és nekilátott az evésnek. Egy-két kivétellel, egész októberig minden este ez volt a vacsorám és részemet mindig élvezettel fogyasztottam el. Az első éjszakát kevésbé élveztem, mert a család – mint ott nyáron szokás – kint aludt a csűrben, de a bonya (nagy anyja) az első házban (első szobában) maradt és nekem is oda készítettek sokváncosos dunyhás ágyat. De Pali másnap megszánt és estére, pár ócska deszkából, testhezálló, koporsónagyságú ágyat ütött össze számomra a tornáccon. Ezt jól kitömtük szénával, amire egy durvaszövésű lepedőt tettünk. Valahonnan valami keményebb váncos is

10. Önéletrását bizonyíthatóan a Fejér megyei Abán fejezte be a negyvenes évek végén életének utolsó éveiben. A kézirat szerencsés körülmények között került ki 1951-ben halála után az országból ma Bécsben élő lányához Pálffy Katalinhoz, akinek ezúton fejezem ki hálámat, hogy rendelkezésemre bocsátotta a fennmaradt dokumentumokat (EA. 27606). Az idézetek a kézirat 112–116. oldaláról valók.

6. KÉP. Zichy István:
Kőrösfői templom előtt

került, takaróul pedig egy pokrócot kaptam; így lakótársamtól és puha ágyamtól is megmenekedtem. A faluban rajzolgatva, festve lassankint megismerkedtem a lakossággal.

Házigazdáim nagyon jó mestereim voltak, és tőlük az illemszabályokat, valamint a kalotaszegi tájszólást is hamar megtanultam. Így aztán, miután a magyar parasztember gondolkodásmódját gyermekkoromtól fogva ismertem, nem sok időmbe tellett, míg a kőrösfőiek teljes bizalommal bevettek maguk közé. De még egy lépést kellett megennem, azt, hogy ruhában is hozzájuk hasonlóvá váljak. Ez is megtörtént. Szereztem néhány rend inget-gatyát, szép melyrevalót, egy bujbelét, pár csizmát és kalapot, de a kalapravaló gyöngyösbokrétát és a kivarrott fekete nyakravalót, már leánytól kaptam, mert ezeket venni szégyen lett volna. Most már bátran résztvehettem a vasárnapi táncban.”

Zichy István naplójának fent idézett sorai magukért beszélnek. A leírtakat annyival egészíthetjük ki, hogy az önéletírásban említett ruhadarabok közül kettőt – egy bőrmellest és egy férfi inget – később 1920-

ban, illetve 1940-ben az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának ajándékozott, amint azt a törzskönyv és leltárkönyv is bizonyítja. Sajnos a 121092 leltári számú bőrmellesnek nyoma veszett, azonban a 136718-as leltári számú ing ma is megvan. A kézzel írt leltári kartonon szereplő kézírás alapján megállapítható, hogy a tárgyat a múzeum akkori főigazgatójaként Zichy saját kezűleg leltározta be.

Zichy kőrösfői ott-tartózkodása ideje alatt is folytatta képzőművészeti tevékenységét. Kőrösfőn készült művei közül néhány – például a „Faliszőnyegterv”, „A kőrösfői hóstát” című kép és „Kőrösfő” című grafika – már a Műbarátok Körében rendezett 1906-os bemutatkozó kiállításának anyagába is bekerült (6. kép). A kiállítás litografált katalógusát maga készítette. A katalógus címlapján kalotaszegi kapuban álló legényt és vele szemben ülő lányt ábrázoló kép szerepelt (KESERŰ 1993. 139).¹¹

A Zichy alkotások nagy része megsemmisült, nyoma veszett. Közgyűjteményekben ismereteink szerint csupán néhány műve található meg napjainkban. Ezért volt nagy jelentősége annak, hogy a „Kalotaszeg – A népművészet felfedezése” című kiállítás előmunkálatai során a Néprajzi Múzeumban sikerült rábukkanom 7 db Zichy vázlatra,

11. Mivel az említett katalógusnak eddig nem sikerült nyomára lelnünk, csak kérdés szintjén feltételezhetjük, hogy a kép esetleg akár a Korpos-ház kapuját is ábrázolhatta.

amelyek a katalógusban eddig „ismeretlen művész”¹² alkotásaiként voltak nyilvántartva. A törzskönyvi adatok, valamint Keserű Katalin művészettörténész szakvéleménye szerint is minden kétséget kizáróan sikerült megállapítani az alkotó kilétét Zichy István személyében. A 7 vázlatból három kalotaszegi vonatkozású. Az R.5798-as leltári számú kép egy táncoló párt, az R.5800-as leltári számú egy fiatal leányt, az R.5799-es leltári szám alatt nyilvántartott vázlat pedig egy öregasszonyt ábrázol. Ez utóbbi kép modellje – a két ábrázolás gondos összevetése alapján – minden valószínűség szerint megegyezik Körösfői-Kriesch Aladár Malonyay-kötet-beli női viseletet ábrázoló rajzának modelljével (7., 8., 9. kép).¹³

Zichy Istvánnal egy időben volt vendége a Korpos-háznak Yrjö Liipola finn szobrász, aki magyar felesége révén nyelvünket is jól beszélte.¹⁴ A két művész itt került is-

7. KÉP.
Zichy István:
Fiatal lány

8. KÉP.
Zichy István:
Öregasszony

12. A törzskönyvi bejegyzés szerint: „1907. II/7.

Zichy István Gróftól vétetett. Darabszám: 7, Leltári szám: 72439–72445.” (Az eredeti leltári számok az Etnológiai Adattár 1939-es megalakulásától kezdve az önálló gyűjtemények kialakulásával folyamatosan változtak. A rajzgyűjtemény önállóodásának éve: 1951–1952. Ettől kezdve külön leltárkönyvbe vezetik be az adatokat. Így a 7 db Zichy István által készített kép leltári számai a következők: R. 5422 (Ipolyvisk); 3862, 3932, 3931 (Mezőkövesd); 5800, 5798, 5799 (Kalotaszeg).

13. Csak feltételezni tudjuk, hogy az illető öregasszony nem más, mint az idézett Zichy önéletrajzában szereplő „bonya”, a Korpos család tagja.

14. Yrjö Liipola 1904 körül telepedett le Magyarországon és a harmincas évek végéig élt hazánkban. A szobrászat mellett műfordítással is foglalkozott. Például ő fordította le finn nyelvre Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényét is. Életútjáról és munkásságáról bővebben l. KOÓS 1967. 44–66., KOCZOG 1984. 175–186., KESERŰ 1992. 297–304., valamint a művész 1956-ban finn nyelven megjelent emlékiratait (LIIPOLA 1956.), illetve ennek magyarra fordított részleteit Kriesch Tamás bevezetőjével (Művészettörténeti Értesítő XXIX. 1. 1979. 48–50).

9. KÉP. Zichy István: Táncoló pár

meretségbe és barátságba egymással. A közös ott-tartózkodás és a faluközösségbe való beilleszkedés élményeit mindennél hitelesebben mutatják be Zichy István már idézett önéletrírásának alábbi feljegyzései:¹⁵

„Nemrég voltam még Körösfőn, mikor odaérkezett Liipola Yrjö finn szobrász, kivél ott egész életre szóló barátságot kötöttem. Őszinte, nyílt és jóindulatú jellemével, de talán furcsa kiejtésével is, hamar megnyerte a körösfőieket. Nemsokára ő is beöltözött és őt is bevették a legények közé. A helyi szokás szerint mindketten kaptunk csúfnevet; én házigazdánkról Pali Pista lettem, őt pedig – mert agyaggal dolgozott – Sáros Gyurkának hívták.”

Népes és neves vendégsereg érkezett 1907 február végén, március elején Körösfőre Korposékhoz. Majovszky Pál miniszteri tanácsos javaslatára az akkori kultuszminiszter Koronghy Lippich Elek – aki a Gödöllői Művésztelep törekvéseit és a Malonyai kötetek megjelenését is támogatta – Magyarországra invitálta a finn képző- és iparművészet egyik nagyságát Axelli Gallén-Kallelát (1865–1931).¹⁶ A neves festő egy hónapot töltött Magyarországon és vidéki utazásaik egyik célpontja Erdély és azon belül Kalotaszeg volt. A Bánffyhunyadiól küldött képeslap tanúsága szerint a következők vettek részt a kiránduláson: Majovszky Pál, Körösfői Kriesch Aladár, Edvi-Illés Aladár, Toroczkai Wigand Ede, Yrjö Liipola.¹⁷ A csoporthoz csatlakozott még Bánffyhunyadi Telegdy Árpád is. Az utazásról hitelesen számol be a korábbiakban már megismert Yrjö Liipola akinek 1956-ban megjelent visszaemlékezéseiből idézünk.¹⁸

„Utunk fő célja Körösfő volt, (... amit) már múlt évből ismertem, és most nagyon örültem, hogy alkalmam volt megmutatni a szépségeit Kallelának is. Hozzám hasonlóan ő is határtalanul lelkesedett, amikor meglátta, és megjegyezte, csak itt érzi magát igazán Magyarországon, mert Budapest csak egy a nagyvárosok közül. Itt viszont megcsodálta a piciny kis házakat és egyre bizonygatta, hogy a dombon emelkedő karcsú tornyú fatemplomnál szebbet még sehol a világon nem látott. Tavalyi házigazdánk Korpos Pali meghívta az egész társaságot ebédre, és a ház asszonya pompás ínycsalatokat készített számunkra. Vasárnap lévén mindenütt sok emberrel találkoztunk, és Kallela megcsodálta, milyen szívélyesen, régi barátként fogadtak az emberek.”

Időrendben haladva volt a családnak 1908 (estleg 1909) nyárutóján még egy nevezetes vendége Kós Károly személyében, aki akkor már ismert építésznek számított. A későbbi életét döntően befolyásoló vendégeskedésről életrajzi könyvéből értesülhetünk (KÓS 1991. 102):

„... Körösfőn akkor hordták a szénát a külső kaszálókról be a faluba. Szép nyárvégi időben illatosan-gyönyörűsége munka ez, és én akkor egy vázlatkönyvet rajzoltam tele legelő bivalyokkal, bivalyontatta szekerekkel, a szénásszekereket rakó s a szekerek előtt és mellett ballagó emberekkel, nagy szalmakalapos asszonyokkal, leányokkal vállukon villa s ge-

15. Az említett kézirat 116. oldala.

16. Erről bővebben: KOÓS 1967. 44–66.; LIIPOLA 1979. 48–50.; KOCZOGH 1984. 175–186.; KESE-RÚ 1992. 297–304.

17. A képeslapot közli: Koós 1967. 44–66.

18. Yrjö Liipola 1956-ban „Vaellusvuositanti” címen megjelent visszaemlékezéséből Kriesch Tamás fordításában olvashatunk részleteket az 1979-es Művészettörténeti Értesítőben, 48–50.

reblye. Rajzoltam, festettem és gondolkoztam. S amikor a Riszeg alatti Ordományosba mentünk szénáért házigazdával, nagy bajszú obsitos tüzér Korpos György Pali urammal s Jankó, Gyurka, Kati cselédjeivel, határoztam: menten le a szítánai állomásra, s ott megkerestem az ösmerős, mindent tudó öreg Körmendi állomásfőnököt:

– Vennék egy akkorácska helyet, ahová házacskaát ragaszthatnék. Ha tudna ilyet itt valahol, de a töltésen belül.

A főnök kicsit elgondolkozott:

– Tudtommal az öreg Gegenbaueréknak volna itt egy darabocskájuk, akit az erdei út választ el a kertjüktől. Az nemigen alkalmas ugyan se kertnek, se építésre de eladó, ha akadna vevője.”

Akad. Kós Károly akkor foglalta le, majd nem sokkal később meg is vásárolta ezt a területet. „Házacskaát is ragasztott rá”, ami „Varjúvár”, néven a későbbiekben több szempontból is fontos nevezetességgé vált. Elsősorban a Kós-család családi fészkevé, az építész-író alkotóhelyévé, másodsorban az 1920 utáni erdélyi művészeti-társadalmi élet fontos színhelyévé, Kalotaszeg értelmiségi irányításának egyik központjává, később pedig a magyar építészet Kós Károly nevével egybeforró új építészeti irányzat szimbólumává.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mennyire egyedi esettel állunk szemben a gödöllői művészek körösfői „szellemi bázisteremtésével” kapcsolatban. Találunk-e hasonló, párhuzamos jelenségeket a kortárs művészeti életben, ahol egy falu, egy tájegység és egy művészeti irányzat, egy művészcsoport kapcsolatrendszere kialakul.

Képzőművészeti példaként maradván mindenképpen megemlíthetjük Nagybányát, ahol Hollósy Simon müncheni festőiskolájának kapcsolata alakul ki a bányavárossal, új irányzatot teremtve a magyar festészet történetében.

A festői szépségű Torockó jelentősége ugyan elmarad Kalotaszegétől, de a századforduló táján, valamint a két világháború közötti időszakban e település iránt is megnőtt a művészek érdeklődése. Eltekintve a Torockó természeti szépségéért rajongó és az ott élő emberek színes népviseletét csodáló képzőművészek felsorolásától¹⁹ csupán egy művész, a nagyenyedi Vass Albert (1896–1969) feleségének Székely Pirosnak a visszaemlékezéseiből idéznénk, aki főként az 1930-as években járt ki rendszeresen Torockóra.²⁰

„..... Kora reggel óta izgalmas pakolás folyik nálunk. – Lehetőleg minél kevesebb csomag legyen, – adjuk ki a jelszót egymásnak s mikor összekerül a sok koffer, kosár, elhűlve állapítjuk meg, hogy ez alaposan sikerül is. Csekély tizenöt darab a batyu s kihagyni egyet sem lehet. Ruha kell, főzéshez edény kell, ennivaló kell, – mondom én, viszont férjem a festőfelszereléséből nem hajlandó selejtezni, s így délben, amikor megérkezik a szekér s felpakolunk reá (...) kóbor vándorcigányokhoz vagyunk hasonlóak, kik felrakják szekerekre egész pereputtyukat s nekivágnak a nagyvilágnak. Így indultunk el mi is, de nem a nagyvilágba, hanem a városból a faluba, ismeretlen táj, ismeretlen emberek és szokások felé, miről csak annyit tudtunk, hogy gyönyörű a vidéke, pazar a népviselete, s hogy kétszer kel fel ott a nap. (...) Egy magas ház előtt megáll a szekerünk.

19. Lsd. bővebben Murádin Jenő összefoglalását; Tóbiás Éva Galéria Füzetek 1. 2–4. oldalán.

20. Uő. uo. 4–5.

– Hát ez az, instálom. Itt szoktak lakni az urak, ha idejönnek. Tessenek csak kiszálni.

Bezörget a kapun, kicsi lámpással megjelenik a gazda, Székely Ferenc fuvaros, s rövid értekezés után már viszik is a csomagokat fel a szobákba. Előkerül az istállóból az asszony is és tíz percen belül már olyan meleg barátsággal beszélgetünk, mintha mindig itt éltünk volna; ízesen, zamatosan ömlik a szó belőlük.

– Elrendezem én magukat nacssága lelkem. Itt lesz az alvás ebben a szobában, a másikban a festés, meg a modélozás.

– Hát ezt maga meg honnét tudja Anna néni, hogy nekünk az is kell?

– Hát már hogyne tudnám aranyom, látom a csomagokból, hogy festékes ládát is hoztak. A Liteczky nacsságáék, meg Berde Amál nacssága is sokszor lakott nálunk, hát már hogyne tudnám mi kell maguknak is.”

A fenti sorokból kiderül, hogy Torockón is volt a városi művészek vendégül látására, elszállásolására specializálódott család.

A festői szépségű tájakat, gazdag népművészeti hagyományokkal, vagy a népi építészet emlékeit megőrző vidékek felfedezésének példáit még sokáig sorolhatnánk. A közelmúltban az 1970-es években Jancsó Miklós filmjei nyomán fedezte fel például a magyar értelmiség a Káli-medencét, annak gyönyörű falvait (Kövágóörsöt, Köveskált, Szentbékállát, Salföldöt stb.). Többen vásároltak ott hétvégi házat, de voltak olyanok akik végleg odaköltöztek (pl. Somogyi Győző Salföldre.)

A Káli-medencével szomszédos Kapolcs község és környéke Mártha István zeneszerző és baráti körének jóvoltából vált országos hírűvé. A térségben végzett többhetes terepmunkánk során magunk is tapasztalhattuk a városból idelátogató művészek, értelmiségiek elszállásolására és vendéglátására is berendezkedett, egyébként az átlagos kapolcsi polgár életét élő Bocskai Pál és felesége vendégszeretetét.

Miért épp a Korpos-ház?

A ház jellegzetesen kalotaszegi külső megjelenése, faragott, festett, kapuoszlopai, fűrészelt faragott deszkaoromzata, oldal- és homloktornáca, az udvari fronton látható klasszicista elemeket tükröző kiugró tornáca méltán kelthette fel az érdeklődők figyelmét. Tapasztalatunk szerint egy ilyen arányos, esztétikus megjelenésű porta látványa arra serkenti az érdeklődőt, hogy a ház belső tereivel, lakóival is megismerkedjen.

Korposék háza a falun belül rendkívül kedvező helyen állt. Akár Bánffyhunyadi, akár Kolozsvár felől érkezett valaki, ott kellett elhaladnia a ház előtt, hiszen a faluba való bekanyarodás csak a házzal szemközti hídon lehetséges ma is. A kapu előtt gyülekeztek vasárnaponként, a tánchoz készülődő fiatalok is.

A család vendégszeretete, ezzel összefüggésben anyagi ereje, üzleti érzékel is párosuló vendéglátói hajlamai mind-mind elősegíthette a ház népszerű szálláshellyé válását. Valószínűleg a vendégek sem éltek vissza a „vendéjoggal”, s így – bár nem tudunk arról hogy milyen jellegű és mennyi ellenszolgáltatást kapott a család a hosszabb és rövidebb ideig ott lakó, ott élő vendégektől – ez a hosszan tartó, évről évre ismétlődő folyamat tökéletesen működhett (10., 11. kép).

10. KÉP. ifj. Korpos György Pál családja az 1930-as években

11. KÉP. A Korpos-báz telkén található épületek 1997-ben

A Korpos család leszármazottai körében a századeleji művészvendégek emléke már feledésbe merült. Az érdeklődés a falu és az egész Kalotaszeg iránt a meg-megújuló folklorizmus hullámai nyomán továbbra is folyamatos. Ennek megfelelően még a Ceausescu-időkben is – dacolva a komoly pénzbírsággal fenyegető idegenrendészeti rendelkezésekkel – akadtak olyan vendégszerető családok, akik a „külföldi”, legtöbbször persze természetesen magyarországi látogatókat elszállásolták.

Néhai vendéglátó ősök – köztük a század eleji Korpos családdal – talán nem tudták pontosan, de bizonyára átérezték, milyen fontos szerepet tölthettek be a magyar, és bátran kijelenthetjük a nemzetközi kulturális életben. Vendégszeretetükkel akarva-akaratlanul egy, a magyar kulturális örökség fontos részét képező művészeti irányzat – a Gödöllőn kialakuló szecessziós művészeti mozgalom – eredményes működését segítették. Köszönet illeti az ősöket és a ma élőket egyaránt.

Irodalom

- BÁTKY Zsigmond
1907 *Néhány adat Bánffybhunyadnak és környékének népies építkezéséhez*. Néprajzi Értesítő VIII. 50–70. Budapest
- BELLON Tibor–FÜGEDI Márta–SZILÁGYI Miklós (szerk.)
1998 *Tárgyalkotó népművészet*. Budapest
- GELLÉRT Katalin–KESERŰ Katalin
1987 *A gödöllői művésztelep*. Budapest
- HANTZ LAM Irén (szerk.)
1996 *Tóbiás Éva Galéria Füzetek 1. Vass Albert (1896–1969)*. Kolozsvár
- JANKÓ János
1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest
- KESERŰ Katalin
1992 *Etnográfia és művészet: finnek és magyarok*. In *Közéletek*. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk.: MOHAY Tamás 297–304. Debrecen
- 1993 *Zichy István önéletrajza elé*. Gödöllői Városi Múzeum Évkönyve. 1992. Szerk.: VARGA Kálmán 138–145. Gödöllő
- KOÓS Judith
1967 *Axeli Gallén-Kallela és a finn-magyar művészeti kapcsolatok kezdetei*. Művészettörténeti Értesítő. XVI./1. 44–66. Budapest
- KORONGHY LIPPICH Elek
1903 *Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg*. Magyar Iparművészet VI. 6. 245–250.
- KÓSA László
1984 *Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”*. Melléklet: „Malonyay Dezső (1907)” 1984-es hasonló kiadásához. Budapest
- KÓS Károly
1991 *Életrajz*. Közzéteszi Benkő Samu. Kolozsvár
- Dr. KÓS Károly (ifj.)
1994 *Néprajzi képeskönyv Erdélyből*. Budapest
- KOCZHOG Akos
1984 *A finn képzőművészet és iparművészet Magyarországon*. In *Barátok, rokonok*. Szerk.: PAIVI Heikkilä–KARIG Sára 175–186. Budapest

KRIESCH Aladár

1903 *Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?* Magyar Iparművészet VI/6. 250–281.

LIIPOLA, Yrjö

1956 *Vaellusvuosiltanti*. Muistelnia Porvoo – Helsinki

1979 *Akseli Gallen-Kallela Magyarországon*. Művészettörténeti Értesítő. XXIX/1. 48–50. Budapest

MALONYAY Dezső

1907 *A magyar nép művészete. I. kötet*. Budapest

(1984) *A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest

SÁROSI Bálint–NÉMETH István (szerk.)

1993 *Magyar népzenei antológia. V. Kelet I. Szilágyság, Kalotaszeg, Mezőség*

ZICHY István

1993 *Napló (részletek)*. Gödöllői Városi Múzeum Évkönyve. 1992. Szerk.: VARGA Kálmán. 146–169. Gödöllő

ZOLTÁN G. SZABÓ

The Home of Pál György Korpos in Körösfő

The author brings together the various strands of Hungarian culture by presenting the history of a single house in Körösfő and seeking out references to it in the literature of ethnology and fine arts. Due to its location at a busy road junction and its friendly residents, the house – which was obviously an average house in Körösfő in the late 19th century – became a place of accommodation for ethnographers discovering Kalotaszeg, artists and various actors in cultural life. The visitors were mainly colleagues of Dezső Malonyay – architects, painters, drawing teachers – who collected material in the villages of Kalotaszeg for the first major overview of Hungarian folk art. Among the well-known figures, István Zichy, Aladár Körösfői Kriesch, Mariska Undi, Árpád Juhász, Axelli Gallén-Kallela and Yrjö Liipola are all known to have enjoyed the hospitality of Pál György Korpos and used his house. The author arranges and shows the sources of this in images, fine arts, literature and ethnology, evoking the atmosphere and spirit of artistic life and mentality in the early years of the century.

The printed sources are supplemented by extracts from diaries, letters and museum objects. They are valuable documents of the encounters between middle class–artistic life and village life, of the appearance in Hungary of the English Pre-Raphaelite movement, and the philosophy of the Gödöllő art school.

A kalotaszegi fotográfiák és installációik változásai a 20. század első felében¹

A múlt század második felétől felfedezett, kiteljesedő és divatossá váló kalotaszegi népművészetnek – elsősorban a díszes öltözeteknek – az egyre nagyobb számban készülő fotográfiák egyrészt megőrkítői, másrészt használatba vételük: „felöltöztetésük” (keretezésük), s ennek részleteinek kialakítása révén, maguk is részei lettek. Tanulmányomban ennek a két jelenségnek a vázlatos összefoglalására törekszem.

Korszakok – típusképek

A paraszti megrendelésű kalotaszegi fotográfiákat, családi emlékképeket vizsgálva a 19. század végétől, illetve a 20. század elejétől korszakonként látványosan eltérő típusképeket találunk.

I. A legkorábbi felvételek kb. az 1890-es években készültek – igaz, ezek még legtöbbször nem paraszti megrendelésű, hanem az itt élő falusi értelmiség által készített fotográfiák. A *vizitképek* az első – kis számban előforduló – típusképek, amelyek 6,3x10,5 cm nagyságú egész alakos névjegyképek. Nyugat-Európában legnagyobb számban a 19. század 60-as 70-es éveiben készültek (SZILÁGYI 1982. 90). Ekkor még olyan drága és – a későbbiekhez képest – ritka volt a fotográfia, hogy csak polgári használatú változatai léteztek, s a többségben lévő polgári képmások mellett paraszti alakokat csak valamilyen céllal vagy alkalmából láthatunk (világkiállításra összeállított kollekció, jelmezbálra történő beöltözés stb.). Kalotaszegen ezt a képtípust szinte csak a falusi értelmiség körében találjuk meg. Pl. a magyarvalkói református lelkészről, Kónya Gyuláról (a Dunky fivérek által készített), és feleségéről, Kónya Gyulánéről (szül.: 1885-ben) készült kislánykori, illetve fiatalasszony korában készült felvételek (Kató József fényképész felvétele). Ritka a paraszti megrendelésű vizitkép, bár lehet, hogy később, amikor már a nagyobb méret az általános, errefelé még készítették, sőt – kicsi mérete miatt – még olcsóbb is volt. Ezt látszik alátámasztani, hogy a viszonylag szegényebb sorsú (három hektáron gazdálkodó) legényről (Király Máté András, szül.: 1888.) is készült ilyen kép 1910 körül. A felvételek mindenesetre azt bizonyítják, hogy Kelet-Európában ez a méret jóval hosszabb életű volt, mint Nyugat-Európában.

1. A dolgozatban a Néprajzi Múzeum Kalotaszeg c. kiállítás anyagának összeállítása céljából 1997-ben rendezett egyhetes gyűjtőtűt eredményét dolgoztam föl. Az adatok Bánffyhunyadon, Sárvásáron, Kalotadámoson, Magyarvistan és Mérán végzett megfigyelések és lejegyzések eredményei.

II. A következő korszak egyre gyakrabban fölbukkanó fényképei a *kabinetképek* (kb. 10x13 cm nagyságban, a fotót többretegű papírral összedolgozott, tehát vastag, masszív – hajlíthatatlan – fotográfiák)². 1896–98, vagy 1910 körül készülhetett az a felvétel, amely Kuruc Erzsit (szül. 1880) örökítette meg lánykorában Dunky Elek kolozsvári műtermében (Vesselényi Miklós u. 15. – olvasható a fénykép hátulján, a bal felső sarokba ütött pecsét szövegén).³ Az ünneplőbe öltözött lány egyik kezével kőoszlopra támaszkodik, másik kezében „korsó”; a műtermi „hättér”: erdőrészlet.⁴

A kabinetképek legtöbbször egyedüli vagy párosképek, amelyek konfirmálaskoriak, tehát a legény- vagy leánykort örökítették meg. (Pici gyermeket nem, kisebbet pedig legfőljebb családi vagy csoportképeken láthatunk abban az esetben, ha olyan eseményen készítették felvételt, amelyen a gyermek éppen részt vett.) Magától értetődően ünneplő ruhát öltöttek erre az alkalomra – amely önmagában sem volt olcsó (egy bivaly ára), pártájuk ezért csak a nagygazdálányoknak volt. A képek szereplői mindig egész alakos, álló, szembe néző, fiatalkorú emberek (időskorúak ebben a korszakban nem fényképeztették magukat), s ugyanilyen kimondatlan „követelmény” volt a fegyelmezett arc. A visszaemlékezők elmondták, hogy a fényképész több ízben próbálkozott mosolyra bírni klienseit, a következő felszólításokkal: „Ne legyen komoly!”, vagy: „Ne legyen olyan haragos!” – igyekezete azonban hatástalan maradt.⁵

III. 1915 és 1920 között készültek a fényképészműtermekben a „brómretus”, vagyis brómolaj-átnyomás eljárást alkalmazó felvételek. Tetszőleges méretű korábbi fényképek felhasználásával – színezett vagy fekete-fehér – nagyítást készítettek, amelyen a megrendelő vagy a fényképész ízlésének megfelelően módosításokat hajtottak végre: páros képből egyalakos, vagy éppen fordítva: két egyalakos képből esküvői képet készítettek; zavaró részleteket tüntettek el, színéssé tudták varázsolni az öltözeteket.

Különösen ez utóbbit természetesen csak a kifejezetten módosabbak tudták elkészíttetni: Kalotadámoson pl. Márton Vincécék 60x50-es méretre nagyított, színezett családi képe függ az ágy fölött (amelyen ifj. Márton Vince édesanyja – szül. 1913-ban – látható kicsi lány korában: népviseletben, fején kendő, kezében zsebkendő, mellette egyik oldalán nagyapja – bőgatyában, csizmában, bujkában, ingben, nyakkendővel, jobb kezében kalapja, bal kezében szivar; másik oldalán édesanyja és annak testvére áll).⁶

Mérán az „ősképek”, és a róluk készült színezett „brómretus” is megtalálható a falumúzeummá váló gyűjteményben.⁷ Így nyomon követhető a folyamat, miképpen, illetve milyen elv szerint válogatott – amennyiben válogathatott – és módosított a fényképész. A 10x13-as páros képen egy fiatalasszony (karján szőrkendő) és katonasapkás párja látható, kezében kard. Mindketten téli öltözékben, a farfi kabátja prémgalléros

2. Ebben a képtípusban többféle méret volt forgalomban: az angol 16,5x10,8, majd 21x10,6 cm-es az európai 16x12 cm, majd 10x12 cm-es változat (SZILÁGYI 1982. 96).

3. Szakács Margit Dunky Elek működését az 1910 és 1914 közötti időszakra helyezi, így feltételezhetően Kelemen Györgyné visszaemlékezése téves.

4. Kelemen Györgyné Kovács Katica (szül.: 1942.) Méra, Szász u. 204.

5. Horváth Anna (szül.: 1922.) Méra, Szász u. 197.

6. ifj. Márton Vince (szül.: 1938.) Kalotadámos, 57.

7. Kelemen Györgyék gyűjteménye, Méra, Szász u. 204.

1. KÉP. Lika Mária (posztó újjasban) és férje, Puci Feri (bélelt újjasban) – kabinetkép, 1920-as évek – Méra, Kelemen György és feleségének magángyűjteményében. Winter Erzsi felvétele, 1997.

2. KÉP. Lika Mária menyecskeviselésben (ing bojtokkal, pruszlik, muszuly, pántlikás kötény, karján az előrehúzott sallang) – kabinetkép, 1920-as évek. Méra. Winter Erzsi felvétele 1997.

(1. kép). A színezett kép női „eredetije” (mintája) azonban nem ez, hanem egy másik kép volt, amelyen egy fiatal nő egyedül áll, nem téli öltözetben, hanem nagyünneplőben: ing bojtokkal díszítve, pruszlik, pántlikás kötény, muszuly, karján sallang – előre húzva, hogy a képen látható legyen (2. kép). (Ez a felvétel a gyűjteményben két változatban is megtalálható: egy díszesebb, és egy egyszerűbb keretben.) Az átalakulás során a férfi dísztelen kabátja kék, zsinóros huszár-mentévé, nadrágja zsinóros nadrággá alakult (3. kép). Az eredeti páros képhez képest a nő öltözetéhez azért választották a másik felvételt, mert a közfelfogás a muszulyos-pántlikás viseletet jellegzetesebbnek, ünnepipibbnek, reprezentatívabbnak tartotta. Ezt azután a nagytáson a fényképész meglehetősen híven visszaadta: csupán a kötény díszítésmódja változott meg – stilizált, sematikusabb lett (pántlikás helyett kötétes kötényt kapott), továbbá a nő karján lévő sallangot nem tudta értelmezni, ezért karjára pi-

3. KÉP. Lika Mária és Puci Feri – nagyméretű színes brómolajnyomat 1920-as évek. Winter Erzsi felvétele, 1997.

4. KÉR. Pártás lány – amatőr felvétel, 1930-as évek, Bánffy bunyad. Ismeretlen fényképész felvétele

ros-fehér sávozással készült szötteskedőt festett. A városi fényképész, nem lévén jártas a viselet és a népművészet részletkérdéseiben, nem tudhatta, hogy a szöttesek nem a viselet részei, hanem a háztartás és lakáskultúra díszes kendői.

A felvétel egyébként magyar férfit és román menyecskét ábrázol.⁸ Az utóbbi a faluban gazdagnak számított, ennek ellenére esküvői képük nem volt, ezért készítették a színes nagytást.⁹

Körösfőn, Kalotadámoson is találtunk brómretus felvételeket. Ezek alapján elmondható, hogy leggyakoribb változat az egyalakos (leányokról készült talpigkép, kalotaszegi ünneplőben: pártában, kerek ingben, bőrmellesben, kötéses kötényben, fersigben).

IV. A kabinetképek kb. megegyező, *anzix* vagy *képeslap* méretben készültek az I. világháború körüli évektől a fényképek, ekkortól nagyobb számban – gyakran cakkos széllel, kartonpapír vastagságban. Kalotaszegen ezeken a felvételeken is legtöbbször konfirmáló fiatalokat vagy párokat látunk, családokat alig (13. kép).

A méraiak pl. még ekkor, a két világháború között is ritkán készítették fényképet, hiszen vagy Kolozsvárra kellett utazniuk, vagy – keresztlő, konfirmáció, esküvő vagy juh mérés alkalmából – a fényképészt kellett a faluba hívni. Ilyenkor „természetes” háttérül a cifra szoba szolgált. Ez azonban nem minden házban volt, nem mindenkinek volt rá módja, ezért ott, ahol volt ilyen, több lány ugyanabban a szobában fényképezkedett. Szépen kiigazították a ruháját, a padra könyökölt (így jobban látszott a köténye) – s így készült a felvétel.¹⁰

Magyarvistan ebben az időszakban egy idős holland fényképész időzött (a nevére már nem emlékeznek), aki ottléte idején Mátyás Erzsébeték házában volt kosztos, ezért a háziak fiatal leányáról sok felvételt készített (mezőn gereblyével, a kapuban stb.).

V. A két világháború között, a „magyar világban” Kalotadámoson a rendfenntartó csendőrök fényképezgettek gyakorta. Az akkori bírónő lánya szerint a csendőrök közül többnek volt (kisebb, nem állványos) fényképezőgépe, s nógatták a lányokat, öltözzenek

8. Lika Máriát és Puci Ferit. Utóbbi „nagy figurás ember volt”, híres táncos.

9. Kelemen Györgyné Kovács Katica, (szül.: 1942.) Méra, Szász u. 204.

10. Horváth Anna (szül.: 1922.) Méra, Szász u. 197.

5. KÉP. Horváth Ferenc és román származású felesége, egyéves gyermekükkel – Méra, Ismeretlen fényképész felvétele, 1950-es évek

be (pártába, ünneplőbe), hogy lefényképezzék őket. Legközelebb aztán hozták ajándékba a kész képeket. Ezek az *amatőr felvételek* 6x6 cm-es, cakkos szélű fotográfiák (4. kép), kicsi méretük ellenére azonban megőrizték a műtermi felvételek legjellemzőbb képi (tartalmi) vonásait: lencsetávolság – az egész alak megjelenítése –, szembenállás, zárt, fegyelmetesttartás; szigorúan ünneplő viselet – hétköznapi jelenetet csak elvéve, illetve szintén kivételes munkaalkalomból méltattak megörökítésre, pl. ilyen volt a szüret.

VI. A *nagyított, erősen retusált mellképek* többnyire páros képek, illetve családi képek. (Érdekes módon időskorúakról még ilyen felvételek sem készülnek, holott a kb. tízszeres nagyítás, továbbá a retus révén az arc teljesen elvesztette természetes vonásait, jellegzetességeit, ráncait, hibáit.) A mesterséges beavatkozás (belefestés) esetenként nem észrevétlen, hanem nagyon is szembeötlő (az ecset nyomai bántóak, erőteljesek).

Kalotadámoson, Özv. Kádár Jánosné¹¹ – az ágya fölött függő nagyított páros képről (beszéd közben utólag is elérzékenyülve) meséli, hogy már a két fia is megvolt, ami-

11. Vincze Máté Anna (szül.: 1922.), Kalotadámos 11.

kor a férje csináltatta. Esküvői képük ugyanis nem volt, s Kolozsvárról jött egy fényképész a hunyadi hordógyárhoz, s két kicsi képet elvitt, azokat „összedolgozta” és nagyította. „Amikor megláttam, nem győztem benne gyönyörködni!” Mérán, a gazdagnak számító román házaspár 1952–53-ban készítette a család (szülők és egyéves kislányuk) nagyított mellképét (5. kép). 1954-ben készült Szojka Andrásék fekete-fehér esküvői képe¹² Mérán. Király Máté Anna bátyja Kalotadámoson pl. 1968-ban halt meg, s a róla őrzött személyigazolvány-képet vitte el halála után Kolozsvárra (egy bizonyos Varga nevű fényképészhez), s csináltatta a nagyítást „*hogy legyen nekem egy emlékem róla*”.

A fényképkészítetetés indokaként kapott válaszok – jobb módú és szegényebb sorús emberek, sőt eltérő időszakok esetében is – sok hasonlóságot mutatnak: „*Kolozsvárott szolgáltam, s amikor vasárnap kiengedtek sétálni, akkor csináltattam. Két-három rendbeli ruhám volt velem, de a legszebbet vettem fel, hogy ha öreg leszek, lássam, milyen voltam, amikor fiatal voltam.*”¹³ „*Az ember soha nem tudhatja, ha valamelyikünk meghal, lássuk egymást, maradjon emlék.*”¹⁴ Abban az esetben, ha valamelyik családtag valóban megbetegedett, igyekeztek minél előbb gondoskodni arról, hogy a családi kép még időben elkészülhessen: „*Tudtuk, hogy édesapánk 1946-ban már halálos beteg (a sok nikotin), akkor már nem volt neki sok hátra. Alig tudtuk bevinni Hunyadra a fényképészhez. Beöltöztettük, a bakkancsot is úgy húztuk rá, a csizmát már nem lehetett – csak legyen egy családi emlék.*”¹⁵ „*Rááldoztak, hogy legyen egy emlék.*”¹⁶ Ha fiú és lány fényképezkedtek együtt, azok már „*szeretősök voltak....*” Az 1920-as, 30-as években amelyik lány nem vette komolyan a legényt, úgy akkor nem csináltattak közös képet.¹⁷

A képek „öltöztetése”

Jellegzetes korszakonkénti módosulásokat, átalakulásokat látunk a képek installálása módjában is. Sőt, ezen a téren a helyzet még változatosabb és differenciáltabb, mert a fényképek – tömegtermékek lévén – lényeges jegyeiket tekintve hasonlóak (méret, a kamera távolsága, a beállítás módja, gesztusok, az arc komolysága) – míg a képek keretei hosszú ideig egyéni változatok, ahol döntő jelentősége volt a társadalmi-vagyoni állapotnak, foglalkozásnak, egyéni kezűgyességnek, s csak az utolsó időszakra jellemző az egységesülés (a készen vásárolható olcsó keretekkel).

A vitzképek ritkán kerültek falra. Polgári használatban albumokba helyezték, amennyiben paraszti családoknál előfordult – mint említettük, legtöbb esetben a 19. század végén, vagy a századfordulón – énekeskönyvbe, imakönyvbe, vagy a bibliába tették – ez ritka, megbecsült voltát, rangját is jelezte, s az a kegyelet is kifejeződött, amelyet a személy iránt éreztek, akit a fotográfia ábrázolt.

12. Szojka András (szül.: 1933.) Méra, Szász u. 77.

13. Horváth Anna (szül.: 1922.), Méra, Szász u. 197. Az említett felvételt a fénykép hátulján található pecsét szerint P. Kováts fényképész készítette, sorszáma: 360919

14. Uő.

15. Király Máté Anna, (szül.: 1930), Kalotadámos 64.

16. Király Máté Anna, (szül.: 1930)

17. Kelemen Györgyné Kovács Katica (szül.: 1942.) Méra, Szász u. 204.

6. KÉP. Kalotaszentkirályi szobabelső – Haranghy György felvétele, 1919. (F 19715)

A falusi értelmiség körében azonban – valószínűleg későbbi keretezéssel – nem ritkán, de előfordul vizitkép is faragott rájámban. Bánffyhunyadon, Albert Györgyné matematikatanárnő – akinek népművészeti gyűjteménye is van – őriz egy ilyen képet, szépen faragott (10x15,5 cm-es méretű) keretben.

Jankó János első monográfiájában, amelyhez 1890-ben és 1891-ben végezte az anyaggyűjtést, az „első ház” díszítésének leírásakor csupán a reprezentációs célokot szolgáló győri kancsókat és tálásokat említi, továbbá a – különösen ünnepeken elhelyezett – rúdravalókat (JANKÓ 1993. 72–73).

A Milleniumi Falu előkészületei közben tett utazásai során is járt Kolozs megyében 1894-ben, s ekkor is leírta egy „tipikus házbelső” berendezéseit, amely „egyike az ország legszebb és leggazdagabb berendezéseinek. Magyarosan festett és faragott asztal, lócák, ... karosszékek tulipántos és monostori ládák, tornyos és ún. kiságyak képezik a tiszta szoba butorzatát. Az ágyon kalotaszegi varrottassal gazdagon hímzett párnacsupok lepedők, takarók és ágyfűtől falók, a szoba belső sarkában ugyanolyan hímzési rudravalók, az utcára néző és az ablakok közé fogott sarkában pedig a régi s nemzedékről nemzedékre szálló „győri kancsó” képezik fogásokon és tálásokon a szoba gazdaságban duskálkodó díszét.” (JANKÓ 1989. 55). Képekről tehát nem esik szó (holott a Hunyad megyei házbelső leírásakor megemlíti a „sok szent kép”-et (JANKÓ 1989. 46), Csongrád megyénél hasonlóképpen nem marad ki a felsorolásból a „tálás, óra és néhány szentkép...” (JANKÓ 1989. 42), Borsod megyénél még a viasz-

7. KÉP. Szobasarak fiatalabb házaspár házában – Nyárszó, Kresz Mária felvétele, 1965. (F 196529)

gyertyákat, a metzensefi háznál a falra akasztott olvasót, Zala megyénél még a papírvirágokat is feljegyzí) (JANKÓ 1989. 55, 46, 42, 31, 66, 134). Mindemellett tény, hogy egyetlen esetben sem szól feljegyzés falon látható keretezett fényképről.

A század első évtizedében a kalotaszegi szobabelsőkben készített fényképek is azt mutatják, hogy az elsőházbán a legrangosabb helyet (a két ablak között, a sarokban, a padlák és asztal fölötti falfelületet) a tehetőség mértékének megfelelő számban illetve mennyiségben dísztányérok, bokályok töltik ki szigorúan zárt sorban, merev sorban (kihagyott hely, távolság nélkül), egészen fönről, a plafont érintő, sőt még arra is rátelepedő zsúfoltságban.¹⁸

Ezen kívül csak tükröt találunk, s csak később, az 1910-es években képeket: a református kalotaszegieknél hazafias nyoma-

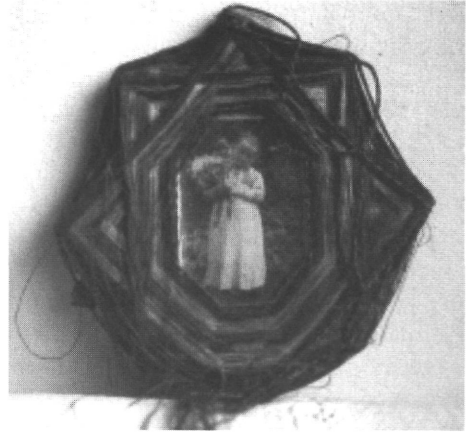
8. KÉP. Viskán László bútorfestő házában – szobarészlet – Nyárszó, Kresz Mária felvétele, 1965. (F196516)

18. F 19715 számú felvétel a Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteményében.

tokat, katonai emléklapot – a tányérok alatt elhelyezve (hasonlóképpen szorosan egymás mellett), fényképeket tehát *nem, vagy csak elvértve*, még a módosabb házaknál is csupán egy-kettő fordul elő.

Még a két világháború között is alárendelt szerepűek: mind méretét (tömegét), mind elhelyezését tekintve. A kabinetképeket szerény, vékony, jelentéktelen, egyszerű vagy faragott, díszesebb, kicsit szélesebb keretbe foglalták, s a bokályok, tányérok alatt helyezték el egymás mellett szabályosan, szimmetrikusan¹⁹ (6. kép).

A későbbiekben, azoknál a családoknál, ahol szaporodott a képek száma, ez a méretség többé-kevésbé oldódott (7. kép), máshol változatlanul megmaradt (8. kép). Mindenesetre ugyanolyan tudatos komponálással „szerkesztették meg” a kiemelt falrészeket, mint minden más díszítendő felü-

9. KÉP. Cérnakeret az I. világháború körüli évekből (valószínűleg nem az eredeti fotográfiával) Winter Erzszi felvétele, 1997.

10. KÉP. Szobabelső – Kalotadámos. Winter Erzszi felvétele, 1997.

letet (bútort, textilt, kerámiát): szimmetrikusan helyezve el egymás mellett és körül a tárgyakat: pl. a nagyobb méretű tükör köré kerültek a kisebb képek vagy tányérok. A kisebb-nagyobb tárgyak ritmusa, a méretek, formák változatossága is hatásos díszítést eredményezett.

A kabinetképek kerülhettek egyszerű, vékonyabb, vagy kicsit szélesebb gyári, barna politúrozott keretbe: a képpel azonos nagyságban, vagy a kép és keret széle közötti paszpartuval (ez utóbbira gyári díszítés: vékony csíkok, szélein növényi ornamentika került).

Az I. világháború előtti, körüli időkben készülhetett az a cérnakeret, amelyből az eredeti képet valószínűleg kivették, s helyébe egy későbbi felvétel került. A piros-fehér-zöld cérnaszálakból kialakított nyolcszögletű falidisz és fényképtartó viszonylag kisméretű, 15 cm átmérőjű (9. kép).

A módosabb családok fekete-fehér vagy színezett brómolaj nagyításai is kaphattak egyszerű, szélesebb, sötétbarna, politúros rámát, vagy „úrribb”, szecessziós (gyári), világosra pácolt, vagy ehhez hasonló, de helyi asztalosmunkával előállított, kevésbé míves (nem olyan szépen csiszolt), és olajfestékkel lefestett keretet (10. kép). Ez utóbbi jellegzetes forma fölül domború, két oldalán föntről befelé ívelő, alul kiszélesedő vonalvezetéssel készült.

De lehetett a kép kerete kézműves „remek”, egyedi, cifrább: a fűrészelt, cakkos szélű, egyre kisebb falapocskákat egymás tetejére ragasztva látványos, térhatású, domborműves foglalat, amelynek négy sarkán, s négy oldalán a „minta” még külön dísz jelentett.²⁰ Azonban – mivel a keret ugyanakkora volt, mint a fénykép, tehát nem volt „tere”, vagy pedig még ezt sem érezték elég „ünnepi” és méltó keretnek: a fénykép fölé, az üveg alá körbe aranyból szőtt gyári szalag, rajta szintén aranyszálból készült zsinór és (rózsaszín-kék) flitterek kerültek, mintegy „belső” díszítésként. A fűrészelt, ragasztott, térhatású kerettípus gyakorta előfordult, sőt ennél bonyolultabb változatai is születtek: a domborulatok elhelyezését, formáját, gyakoriságát tekintve, egyes vagy dupla (keskenyebb és szélesebb változatokban, szélein is további díszítő variációkkal) (11. kép).

A két világháború közötti kalotaszegi szobabelsőt ábrázoló felvételeken már többféle: szélesebb, a keret felső szélét tornyosan, ívesen kiképzett változatokat is találunk (olyat, amelyikbe egy, máskor két fénykép került) (12. kép).²¹

Az 1997-es gyűjtés során Antal János Cseme körösfői faragó²² elmondta, hogy széket, asztalt, fogasokat, kanapékat, jegyládákat készített díszített faragással külső megrendelésre, rámát azonban csak a család részére vállalt.

A faanyagot Kolozsváron vette raktárból (válogatni kellett a deszkát, colos – 2,5 vagy 5 cm-eseket, azt hasította el otthon). A juhar, hárs, cseresznye, diófa, esetleg bükkfa volt a legjobb. Készülhetett „a maga színire is”, de színezték is: feketére, zöldre, félbarnára. A szín a páctól függött, de először csiszolták, csak ezután került rá az alsó pác („pájsz”). Ezt por alakban vette, meleg vízben felfőzte, s amikor kihült, ecset-

20. „A faanyagra kirajzoltuk ceruzával, befogtuk a gyaluba, s kicsi vékony svábfűrészsel csináltuk a cikk-cakkokat” (Antal Cseme János).

21. A már említett F 73350-es számú, Rohonczy Erzsébet által készített felvételen.

22. Szül.: 1913-ban, öt elemít járt, s mindössze 1940-től 1948-ig dolgozott a tűzoltóságnál, ezt leszámítva faragással foglalkozott. Édesapja nem volt faragó.

11. KÉP. Fűrészelt, ragasztott ráma – Méra. Winter Erzsébet felvétele, 1997.

12. KÉP. Szobarészlet – Körösfő. Rohonczy Erzsébet felvétele, 1930-as évek (F73350) ▶

tel rákente (egyszer), megszáritotta (egy-két óra kellett hozzá), majd smirglizte, hogy sima legyen, ezután lehetett politúrozni. Ez 10% serlakkból és 90% denaturált szeszből állt, amelyet fél napig kellett hagyni oldódni (közben időnként, sőt még munka közben is rázogatni kellett). Ezt aztán vászonrongyba jól fölittatta, hogy nedves legyen, s körkörösén dörzsölte a fára. Nem volt szabad nagyon gyorsan végezni, mert akkor lejött róla a festék. Ezt kétszer, háromszor is meg kellett ismételni, hogy jobban takarjon.

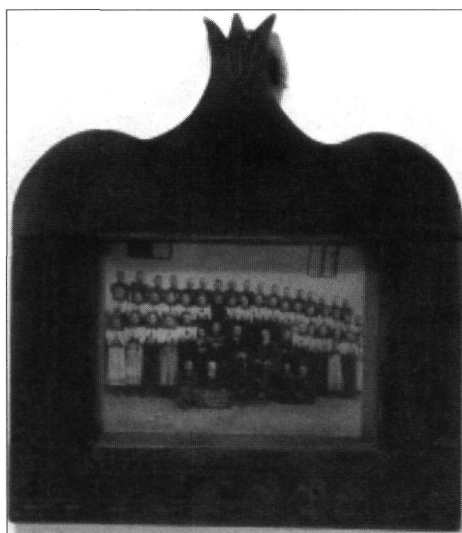
Amikor megszáradt, a faragás volt az utolsó művelet. A véső olyan éles volt, mint a borotva. Köröket és virágot faragott: pontosan bejelölte vaskörzővel a kört, a virágszir-mot szabadkézzel (semmi nem volt előre megrajzolva) „már látom, s alakul ki ...benne van a fejiben az embernek ...” (A 13. képen látható faragott két kép nem az ő keze munkája, sőt feltételezhetően nem is „páros képnek” készült, lehet, hogy nem is egy időben.)

Népművészeti hatásokat mutat, de polgári (értelmiségi) család tulajdona a viszonylag széles, aranybarnára pácolt, főlő szélén ívelt tulipánformában végződő, növényi és geometriai karcolásmintákkal díszített keret (14. kép).²³ Városi eredetű az a két világ-

23. Albert Györgyné Búzás Katalin (szül.: 1942., Bánffyhunad, Budai Nagy Antal u. 14.) matematika tanárnő tulajdona. Férje szülei családjának gyűjteményéből származik: Albert György (szül.: 1937. Körösfő) Bánffyhunadon volt építésztechnikus. Az ő szülei még gazdálkodók voltak: Albert János Miniszter – sokat olvasott, művelt ember volt, a faluban előljáró, bíró is volt, az egyháznál gondnok. Ő fogadta a faluban a vendégeket. Nem volt módos, de nem volt pazarló, megfogta a pénzt. Német származású volt (magas, szőke, kékszemű), racionális, pontos, jóbeszédű ember volt.

13. KÉP. Katona és fiatal nő fényképe – 1910-es évek – festett, faragott keretben, Kalotadámos. Winter Erzsi felvétele, 1997.

14. KÉP. A Körösfői Állami Elemi Népiskola III-IV. osztályának csoportképe 1940-es évek, Bánffyhunyadi. Winter Erzsi felvétele, 1977.

15. KÉP. Kovács Mihály és Kuruc Kati („szeretősök” párosképe „repülő rózskákkal” díszítve), 1930-as évek vége, Méra. Winter Erzsi felvétele, 1977.

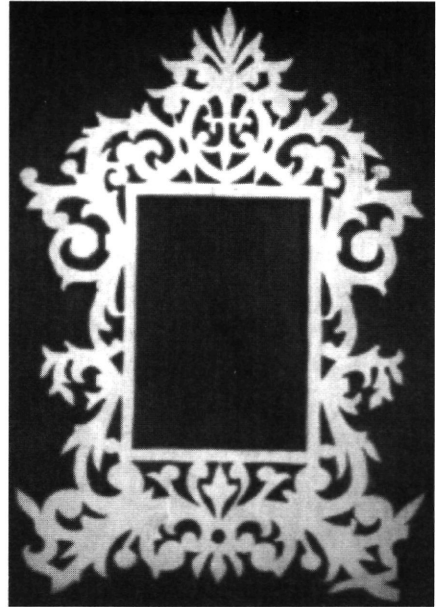

háború között készült „installáció”, amelyen a képeslapméretű fotográfia és a keret közötti – 9 cm széles – sávot „repülő rózsákkal” ragasztotta körbe egy Kolozsváron élő asszony (15. kép). Ezeket a színes, kemény kartonlapra nyomtatott, körbevágott virágokat üzletben, készen lehetett vásárolni. A kép kerete vékony, sötétbarna, gyári, pácolt, díszét a szimmetrikusan felragasztott – a kép négy sarkához erőteljesebb, azok közé és fölé tompább (valószínűleg kifakult) színezésű rózsák adják.

A két világháború közötti időszakban készülhetett lombfűrészszel az a díszes keret,

16. KÉP. Lombfűrészszel készített képkeret (kópia), ▶
Méra. Winter Erzsé felvétele, 1997.

17. KÉP. Üvegmorzsalékból készített gyári keret, 1940-es évek, Kalotadámos. Winter Erzsé felvétele, 1997.

18. KÉP. Szobabelső sarokpaddal Jámborné Fuder Julis néni házában – Átány, Heves m. Hofer Tamás felvétele, 1959. (F 128158).

amelynek eredetijét, s annak tulajdonosát nem ismerjük (16. kép). Az elkészült kópia azonban önmagában is arról tanúskodik, hogy a tornácok oszlopaít összekötő felületeket, gangok végeit, ámbitusok tagolását, kapuk, továbbá a házak oromzatait díszítő ornamentika az apróbb tárgyakra is átkerült, s szervesen idomult az új követelményhez.

Már olcsóbb, háromrétegű változat, amely szélein színesre festett üveglapból (legfőképpen), kartonlapból (legalul) áll, ez utóbbira ragasztva a fénykép. (Az üveglap keretének festése: élénkzöld alapon a négy sarkánál, majd a maradék felületeket kék, máskor piros sávokkal, vagy ovális díszítéssel, ezen arany indákkal, fehér pöttyökkel.)

Szintén ebben az időszakban jelentek meg országszerte a már nem egyedi, hanem vásárokon, vagy vándorárusok által kínált tömegárúk, az üvegtörmelékből készült képkeretek, amelyekbe a képeslap, és az annál kisebb nagyságú képeket helyezték, egyet, kettőt, vagy akár többet is. Ismert egy vagy több színben gyártott változata (zöld, piros, sárga, fehér stb.) tükörbetéttel vagy anélkül (17. kép). Sokszor nem a hagyományos álló vagy fekvő formátumban, hanem sarkosan, élére állítva függesztették a falra (18. kép).

Meglehetősen bizarr faragású munkák azok a keretek, amelyek kombinálva a hagyományos (akár magasművészetből ellesett) formákat és egyéb technikákat (pl. ragasztott fűrészelt lécek), s ezt teljesen új, meglepő „ötletekkel” variálva alakítottak ki. Így született meg a klasszikus vonalú (ikonformára emlékeztető) keret, amelynek csúcsán egy macska ül, a timpanon két oldalán pedig leopárdszerű állatok igyekeznek fölfelé. Hasonló ötletekben bővelkedik a felső részén félköríves ráma is, itt a macskák a félkörív alatt kaptak helyet. A kereteket olajfestékkel élénkzöldre festették (l.19. kép).

Újságkivágás színes képe – kb. az 1960-as évekből – kapott sajátos installálást, amikor a cifravidéki (mérái) viseletben aratókoszorút tartó lányok fényképét egy fatáblára ragasztották, s xiladekorral vonták be (20. kép).

Az installációk készítési technikája, anyaga, ára (s így kivitelezése, minősége is) alkalmazkodott a fényképek számának rohamos növekedéséhez. A legutolsó időszakot ezért a tömegmértetű, egyre silányabb változatok megjelenése jellemzi, amelyek a falusi ízlésváltozást, ízlésromlást is tükrözik. A fejlődés másik iránya a városi ízléshez való igazodás, amely az aranyozott (barokkos) vagy egyszerű, barna keretek jelenlétét mutatja.

Összegezve a fotográfiák díszítésének variációit, azt látjuk, hogy a kezdeti időszakban²⁴ művesen megmunkált, gazdagon faragott vagy vésett, karcolt stb. egyedi tárgyak készültek – annak ellenére, hogy aminek foglalatái, a fényképek – tömegtermékek. Ez a tény számításon kívül esett, hiszen a fotográfiák a helyi viselet, divat, kézügyesség stb. megörökítői voltak, az emberek rajtuk, általuk önmaguk értékének bizonyítékait szemlélhették, öntudatuk táplálója lehetett, egyénenként pedig a személy sajátos „túlélésének” esélye, megszerveződése valósult meg. Ezért kapott különös hangsúlyt a fényképek megjelenését, egyre gyakoribb készítettését követően méltó „öltöztetésük” is. Abban az időszakban, amikor már (esetleg) meg tudták fizetni, és saját fényképet készíttettek, a keretek, rámak készítésének megszámlálhatatlan változata, variánsa jött létre.

A díszítésmódot tekintve ugyanaz a logika érvényesült, mint bármely más felület megtervezésekor (a mennyezetkaszettákon, kályhacsempéken, festett ládákon, szűrgalérokokon vagy akár a sajtmintákon) – mindig kialakítottak egy „központ és annak kerete” felosztást, amelyet azután többszörös, sokszoros térnövelő eljárásokkal fokoztak (sávok, vonalkák, cakkok, pöttyök, hullámvonalak, színek stb.).

24. Itt is meg kell azonban említeni, hogy az ezt megelőző időszakban, illetve a szegény házaknál még jóval később sincs mód ilyen „hiábavalóságokra” költeni, ott a falfelületeken mindennapi használati tárgyainkat látjuk a fényképeken (ezeket is igen szerény számban) pl. F 69417.

19. KÉP. Fából faragott, festett keret, 1950-es évek (?) Kalotadámos. Winter Erzsé felvétele, 1997.

20. KÉP. Színes újságkivágás falpra ragasztva, lakkozott, Méra. 1960-as évek, Winter Erzsé felvétele, 1997.

Az I. világháború körüli, utáni évtizedekben az ország más területein is a helyi stílusok, az egyedi alkalmak (funkció), a vagyoni helyzet (amennyiben megrendelésről volt szó), az egyéni kezűgyesség a keretek műfajában is a változatok gazdagságát eredményezte: sok esetben a díszes tükörkeretek mintájára (a fénykép nagyságánál többszörös nagyságban), vagy az üvegre festet szentképekhez hasonlóan.

A ráma díszítésmódjának tehát megszámlálhatatlan történelmi előzménye volt (különböző művelődéstörténelmi vonatkozásokat, társadalmi csoportokat, illetve ezek eredetét meghatározó irányultságokat tekintve: kolostor, illetve apácamunkák, Mária-oltároktól a pásztorfaragásokig, vagy a faragóspecialisták remekléseiéig.)²⁵ A paraszti megrendelésű fényképek sokáig megőrizték ikonszerűségüket – a keretek mívés, egyéni díszítésmódja is sok esetben átvette a szakrális képek díszítésének néhány elemét.²⁶ De

25. Pásztorfaragó által készített címeres fényképkeret (F 73693), békési-kunsági faragott ráma (közzölve: Néprajzi Értesítő 1943. 257), továbbá Egri Balázs áttört faragású díszes keretei.

26. Az ország más területein is szokásban volt a keret széle és a fénykép közötti felület virágokkal történő kitöltése, pl. Rákospalotán (F 205576).

ugyanígy hatottak a népi grafika további műfajai is: a tanult mesteremberek vázlatai, mintarajzai, céhlevelek; az iskolázatlan falusi specialisták, az íróasszonyok mintarajzai, a népies emléklapok (ebben az esetben a képek a funkciója is megegyezett). De a tárgyak szobabelsőben való elhelyezése is hasonló elv szerint történt – Csilléry Klára említi, hogy „a parasztcsaládok ... két-három, teljesen megegyező virágképet vettek, amit egymástól csekély távolságra, egy sorban akasztottak a falra” (CSILLÉRY 1971. 68) –, mint ahogy később a szentképeket és a fényképeket. De nemcsak az elhelyezés módját, hanem helyét tekintve is, sőt – magától értetődően – az egyes képek díszítésmódját vizsgálva is fellelhetők a történeti előzmények: „a ház ékességei voltak a jó magasan a falra fölragasztott ákombákom képek, amelyek: Tündér Ilonát, Ádám-Évát, Fiastyúkot, lovas katonát, Árgirus királyfit ábrázolták. Ezeket a képeket sáfrán, bors, paprikaárús tótoktól ... orvosságot, szagos olajat hordozó vándorpatikusoktól 1-2 krajcáron szereztek be, s amelyeket sárga gyopárral, vasvirággal, karsai rózsával, bársonykáival felbokrétáztak.”²⁷

A keleti országrészben a különösen megbecsült képek textildíszítést kaptak (Bihar és Brassó megyében).²⁸

Az egyedi díszítésmódokat később – az igényeknek megfelelően – felváltotta az olcsó tömegáru. Előfordult, hogy maga a fényképész alkalmazkodott a paraszti ízlés követelményeihez, s már a képet úgy hívta elő, hogy nem hagyományos műtermi háttér került a lefényképezett személy köré, hanem rózsák és virágok: Papszt Pirooska fényképész műterméből fekete-fehér és színezett fényképek többféle módon készített változatai mutatják ezt a törekvést (21. kép).

De a népművészet is alkalmazkodott a megnövekedett idegenforgalmi igényekhez, s ennek nyomán változott, kommercializálódott vagy vált polgári jellegűvé a fényképek „öltözeté” is.

21. KÉP. *Legény – Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok m. – Papszt Pirooska felvétele, 1920-as évek (?)*

27. SIMA 1914. Szentes város története. Szentes – idézi: Csilléry uo.
28. F 13019, F 63279.

Irodalom

JANKÓ János

1989 *A Millenniumi Falu* (facsimile). Series Historica Ethnographiae. Néprajzi Múzeum, Budapest

1993 *Kalotaszeg magyar népe* (reprint). Series Historica Ethnographiae. Néprajzi Múzeum, Budapest

K. CSILLÉRY Klára

1971 *Magyar népi grafika*. Néprajzi Értesítő, LIII. 63-82.

KUNT Ernő

1995 *Fotoantropológia*. Miskolc – Budapest

SZAKÁCS Margit

1983 *Magyarországi fényképészek és fényképészműtermek (1840–1920)*. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 5–94.

SZILÁGYI Gábor

1982 *A fotóművészet története*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest

KLÁRA FOGARASI

CHANGES IN KALOTASZEG PHOTOGRAPHS AND FITTINGS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

From the early years of the 20th century growing numbers of studio photographs of Kalotaszeg costume were ordered by peasant clients. This general overview examines their changing types, similarities and differences in the different periods (visiting card portraits, cabinet portraits, bromide retouch images, postcard photographs, amateur photographs, enlarged bust portraits).

An analysis of the way the photos were „dressed” also reveals a variety of forms: finely wrought, individual woodcarvings, passe-partouts decorated with applications; simple, factory-made frames in middle-class taste; later cheap mass products sold at fairs. The technique and material used for the fittings and their price (and so also the quality of execution) adapted to the growth in the number of photographs; the last period examined was characterized by the appearance of increasingly shoddy forms also reflecting the deterioration in village taste.

Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról¹

Táj és népességtörténet

Kalotaszeg egy nagy múltú történeti-néprajzi tája Erdélynek, melynek mintegy 40 egészben, vagy részben magyarlakta településén megközelítőleg 17 ezer magyar lakos él. A községek mérete igen eltérő, a lakosság kb. 200 és 1300 fő között ingadozik falvaként. A magyar közösségek túlnyomó többsége református vallású. A régió a Nagyvárad-Kolozsvár között haladó főút mentén fekszik, 50 km hosszan Bánffyhunyard és Kolozsvár között. Az ovális alakú terület 3-4 altájjra osztható, amelyek kisebb folyók, patakok völgyeit követik (Sebes-Körös felső folyása, Kalota folyó, Almás-, Kapus-, Nádas patak, Gyalu és Jára közötti völgy). A jól elhatárolható kistájak néprajzi elnevezése: Bánffyhunyardtól délre Felszeg, Bánffyhunyardtól északra – az Almás patak mentén – Alszeg és Kolozsvár közelében Nádas mente, más néven Cifra vidék. A középső illetve keleti részein az ún. Átmeneti vidék és Kapus-vidék elkülönítése vitatott. Mindegyik altájnak megvan a maga jelentős centruma és jellegzetessége kultúrájában és mentalitásában. Kalotaszeg talán legnevezetesebb falvai: Kalotaszentkirály, Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, Inaktelke, Körösfő, Méra, Magyarvista.

Kalotaszeg az erdélyi magyar vidéki lakosság egy nagyobb, viszonylag homogén szigete, a magyar-román határvidék és a tömbben élő székelység között. Községeinek zöme magyar többségű. A terület peremlein előfordulnak román többségű, illetve már

1. E tanulmányban egy 1991 és 1998 között végzett, még be nem fejezett néprajzi terepmunka feldolgozásának eddigi eredményeiből közlünk. Az említett időszakban Kalotaszeg mintegy 40 településéből 35-ben jártunk, és néhány faluban módszeresebb gyűjtőmunkát folytattunk. Kutatásunk egy jelenkori változásvizsgálat. Elsősorban az érdekelt minket, hogy a vidék lakossága hogyan reagált az 1989-es politikai fordulatot közvetlenül követő időszak társadalmi, gazdasági kihívásaira. Milyen választási módok alakultak ki megközelítően azonos feltételek között az egyes lokális közösségek, azokon belül is a falusi társadalom egyes csoportjai, generációi, családok és egyének számára. Mit eredményezett a változás korszaka jövőképekben, aspirációikban, értékrendjükben, a foglalkozásszerkezetben, a helyi társadalom presztízshierarchiájában, az emberi kapcsolatok hálójában. Hogyan szerveződött át a lokális politikai élet, milyen szerepek osztódtak szét. Hogyan indult újra a családi gazdálkodás. A családi munkamegosztásban, a nemek szerepében, az egyes generációk egymáshoz való viszonyában, a mindennapi életszervezésben milyen szétesési és újrastrukturálódási folyamatok indultak el. Kalotaszeg „felfedezettsége”, ismertségének turisztikai kihasználtsága, virulens folklorizmus jelenségei inkább fokozták kutatói érdeklődésünket mintsem, hogy elriasztottak volna. Munkánk előrehaladásával egyre inkiább érzékeljük: Kalotaszeg nem hogy „túlkutatott” néprajzi táj napjainkban, de a jelenkori folyamatok sokrétűségét alig ismerjük. Sok tekintetben majd egy évszázados megállapításokat tart a tudományos közvélemény érvényesnek a mai viszonyokra is. A „Kalotaszeg-kép” árnyalása tehát nehéz feladat, ami viszont komoly eddigi munkákra építhet. Jelen dolgozatban Kalotaszeg rurális lakosságáról próbálunk átfogó összképet adni.

teljes mértékben elrománosodott falvak. Az etnikai arányok községről községre nagyon eltérő képet mutatnak.

Kalotaszeg Erdély azon tájai közé tartozik, ahol bizonyíthatóan legkorábban települt meg a magyarság. A történelmi Kalotaszeg helye és kiterjedése a középkorban eltért a maitól. Ekkor még csupán a Sebes-Körös és a Kalota által közrefogott területet, lényegében Felszeget hívták Kalotaszegnek.² A felszegei magyarok úgy tartják magukról, hogy ők az „igazi, régi” kalotaszegi kultúra letéteményesei, Felszeg a „szíve” Kalotaszegnek. Mindenesetre a település-, és népességtörténet, valamint az egyházi igazgatás történetéből úgy tűnik, hogy Kalotaszegnek egy bolygatatlanabb területe Bánffyhunyard környéke, míg a Kolozsvárhoz közelebb eső vidékek több lakosságmozgást éltek át. Kalotaszeg hányattatott történelme során nagyon sokszor háborús támadások áldozatává vált. Amennyire a főút közelsége békeidőben a kereskedelemre és a gazdaságra áldásos hatást gyakorolt, ugyanannyira jelentett ez hátrányt a háborús időkben. Mivel Kalotaszeg a Budát a Királyhágón át Kolozsvárral összekötő fő kereskedelmi- és hadi útvonal mentén terült el, ezért az átvonuló ellenséges csapatok, tatárok, törökök, gyakran megtizedelték.³

Kalotaszeg egyházközségei korán, már az 1560-as években áttértek a református vallásra.

A román lakosság betelepüléséről a késő középkortól vannak szórványos adatok. A 18. század folyamán a román betelepülés erőteljesebbé vált, a térség román fatemplomai is ebben az időszakban épültek. A románság tömegesebb térnyerése a 19–20. század nagy történelmi sorsfordulóival csak részben hozható összefüggésbe. Például a gyalui vártartomány urbáriumainak tanúsága szerint, a háborúskodások miatt a 17–18. század fordulójára az erősen megcsappant magyar lakosságú uradalomhoz tartozó falvak jórészebe jelentős számban románokat telepítettek, főleg a 18. század első négy évtizedében.⁴ (1762-ben aztán több faluból ki is telepítették az új román népességet, mivel a községek addigra ismét magukhoz tértek és az uradalom nem volt mindenhol elégedett a román jobbágyok gazdasági magatartásával.) E jelentős – egyébként az egész korabeli fejedelemségre kiterjedő – méretű népességmozgás után már csak a románok lassú beszivárgását lehetett tapasztalni. Tehát a mai nemzetiségi arányok jellemző arculatát főleg ez a 17–18. századi, a háborúk miatt elnéptelenedő magyar falvakba való román beáramlás alakította ki és csak kisebb mértékben az azóta eltelt időszak történelme.⁵ Kalotaszeget nyugatról és délről is a Bihar hegység magasabb vonulatai, a

2. JANKÓ 1892. 1–2. Az Almás folyó forrásvidékével együtt, Kalota vidéke az Árpád-korban Bihar vármegyéhez tartozott. Az egyházi közigazgatás szerint a váradi püspökség ún. kalotai esperességéhez soroltattak. (GYÖRFFY 1966. I. köt. 570.) A terület csak később került Kolozs megyéhez, a 16. század közepére már biztosan oda tartoztak. (CSÁNKI 1913. V. kötet 250, 300.)

3. Különösen a II. Rákóczi György lengyel hadjáratát megtorló és Várad elését követő török-tatárdúlástól szenvedett sokat Kalotaszeg az 1660-as években.

4. JAKÓ 1944. 90.

5. A 18. századi nemzetiségi „újrendeződés” óta, a román betelepítéstől mentes Jegenye, Körösfő és Nagykapus például túlnyomó többségben ma is magyar, míg a már az alapításuktól fogva román lakosságú Egerbegy, Hidegszamos és Melegsamos viszont vegyítetlenül román az egykori gyalui uradalom falvai közül (JAKÓ 1944. 89).

Gyalui havasok, a Vigyázó- és a Meszes-hegység veszik körül. A tiszta román lakosságú hegyvidékekről a románság lehúzódása Kalotaszeg völgyeibe mind a mai napig tart. Kései megtelepedésükről a falvak településszerkezete is árulkodik, házaik számos községben még ma is a település szélein alkotnak utcákat. Az etnikai arányoknak a románság javára való eltolódása a hegyekhez közel eső peremterületeken összefüggésbe hozható még az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeivel is, mikor az etnikai villongások és a magyar lakosságot ért támadások jelentősen megtizedelték egyes települések népességét.⁶ Erdély 1920-ban való Romániához csatolása szintén felerősítette a lakosságmozgást. 1940-ben, a II. bécsi döntéssel Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. A politikai határ gyakorlatilag kettészelte Kalotaszeget. Kalotaszentkirály határközség lett, szántóföldjeinek egy része a romániai oldalon maradt. A délnyugatabbra eső községek, mint Kiskalota, Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor már a határ túlsó oldalára esett. A határ mindkét oldalán mind magyar, mind román részről kisebb lakosságmozgás volt 1940-ben és 1944-ben is. 1944 őszén, amikor Észak-Erdélyt Románia visszafoglalta, a katonai műveletek mellett a környező falvakból verbuválódott civil szabadcsapatok fosztogatták a határvidék környékét. A magyar férfiak közül számosan – főleg a magyar hadseregben határvédezként szolgáló katonák – szibériai fogságba kerültek. Az 1940-es, 50-es évek adminisztratív nyomását, egyházellenes diszkriminációs politikáját, a kulákcsaládok zaklatását és munkatáborokba hajtását, mind a magyar, mind a román lakosság megsínylette, amit a magyarság esetében még tetézett egy fajta „felülről sugallt” kisebbségellenes hangulat. Az 1960-as évek elején – csakúgy mint Magyarországon – a kényszerű kollektivizálás szorongatta a lakosságot.

A tájat körülölelő hegyvidék nemcsak gazdaságföldrajzi, de etnikai határvonalat is jelent. Sajátos munkamegosztás alakult ki a hegyvidéki juhtartásra és fakitermelésre specializálódott román lakosság és a völgyekben élő mezőgazdasággal, nagyállattartással és kézművesiparral foglalkozó magyar települések között. Így válhatott a két vidék találkozásánál fekvő Bánffyhunyard a tágabb térség vásárosközpontjává, Kalotaszeg kulturális és gazdasági „fővárosává”. Bánffyhunyard a 15. századtól a Losonczi-Bánffy család birtokába tartozott.⁷ A gróf Bánffy család egészen az 1920–30-as évekig, amikor a román állam több lépésben kisajátította birtokaikat, a vidék egyik legnagyobb birtokosa maradt.

Kalotaszeg lényegében két nagy uradalom gazdaságirányítása alá tartozott, a gyalui váruradalomhoz zömmel a térség Kolozsvárhoz közelebb eső keleti falvai, míg a Bánffyhunyardhoz közelebbi, nyugat felé eső községek közül számos a Bánffy-féle ura-

6. A magyarvalkói lelkész korabeli beszámolója őrizte meg többek között a részleteit Kalotaszentkirály és Zentelke felégetésének. 1848. november 7-ről 8-ra virradóan a szomszédos hegyi településekről összeverődött móc sereg megrohanta az ikerközséget, fölégette a templomot és a falut. Több, más faluhoz hasonlóan, Magyarvalkót sem kímélték a támadások, a középkori erődtemplomot körülölelő második falgyűrűt ekkor építették védelmi célokból.

7. Az uradalom központja Sebesvár volt, amelyet más néven „Kalotaszeg várának” is neveztek. A váruradalmat egy mezőváros (Bánffyhunyard) és 22 helység vagy puszta alkotta (CSÁNKI 1913. V. kötet 252–253).

dalmi birtokokhoz tartozott.⁸ Történelmi lakosságának jó része e két uradalom jobbágya volt. A térség társadalmi összetételét színesítette néhány kisebb nemesi birtokközpont és nemesi szabadalmas település. A románság a múltban a falvak társadalmának legszegényebb rétegét tette ki, többnyire zsellérek, cselédek és a faluközösségek által felfogadott pásztorok voltak.

Kalotaszeg falvaiban a történelmi léptékkal mérve is hosszú ideje együttélő magyar és román lakosság kapcsolata mind az emlékezetben elérhető múltban, mind a jelenben rendezett. A két csoport presztízsversengését, a csoportdinamika erővonalait még mindig viszonylag tradicionális mechanizmusok irányítják. Konfliktusok nem a falun belüliekkel, hanem főleg a távolabbi hegyi falvak lakóival voltak, ha voltak. Mind a két világháború között, mind a II. világháború után, jórészt az állami adminisztráció által kívülről idehelyezett nómenklatúra önkényeskedése váltotta ki a diszkrimináció személyes megtapasztalását. Bár összeházasodás a két nemzetiség között nincsen – a hallott néhány eset, vagy újabb keletű, vagy kivételnek számít –, kapcsolatukat a konfliktuskezelés, a kompromisszumkészség, a rendezett mindennapi együttélésre való törekvés jellemzi. Rokoni kapcsolatok nincsenek, de a szomszédi és munkahelyi kapcsolatokat mind magyar, mind román részről általában véve pozitívan értékelik. „Békesség van, megfér ez a két nép együtt. Ha nem volna ez a sok politikus, nem volna semmi. Itt is, Jákótelkén, egyharmad román, kétharmad magyar mindent kölcsönösen csinálnak. Különösképpen az őslakosság... nem a beköltözöttek, amelyik mit tudom én milyen hegyvidékről jött ide, s nem méltóztatik megtanulni a magyar nyelvet. Itt a faluban, ha szóba állnak biztos egy románnal, hát nem lehet feltételezni róla, hogy az nem magyar, olyan szépen beszéli... a magyar nyelvet. Kölcsönösen csinálunk mindent, temetést, lakodalmat, mindent. Hát van román lakodalom, hogy például nem tud meghívni csak három-négy családot, mert mondjuk itt annyi van, hát aztán meghív 50 magyart. Csak ne volna ez a politika.”

Adatközlőink beszámolóí, és falusi értelmiségiikkel, vezetőkkel végzett interjúk is kiemelik a kisebbségi helyzet hátrányainak mindennapos megtapasztalását: például vezető állások betöltésekor, bizonyos előnyökhöz való jutásokkor, állandó munkaviszony elnyerésekor a bizonytalan szerződéses státussal szemben, bankkölcsönökhöz való jutáskor, egy-egy vállalkozás beindításához szükséges engedélyek megszerzésekor. Keserű tapasztalatok a magyar iskolaügyet hátráltató manipulációk, a fokozott kiszolgáltatottságérzés, s ennek kompenzálására a megterhelő mértékű paraszolvenciaadás a román nyelvű egészségügyi ellátásban stb. Még a többségi, vagy tisztán magyar lakosú önkormányzatok esetében is – egyes állások betöltésénél – egy az előző évtizedek tapasztalatai folytán kialakult kompromisszumos, óvatos politikai taktikázás figyelhető meg. Bizonyos posztokra mutatóba még akkor is igyekeznek román jelölte-

8. A Bánffy család 1663-tól – kisebb megszakításokkal – 1850-ig bírta férfiágon Gyalut. Nagyvárad eleste (1660) után Gyalu végvár lett a török elleni harcokban. A fejedelem tömeges nemesítéssel igyekezett Gyalu várát fegyverre fogható emberekkel védelmezni. 1669-ben már 42 kismemesi család élt Gyaluban és alig volt jobbágyszolgálatot teljesítő ember. A 18. századi konszolidáció alatt aztán ezt a kismemesi réteget fokozatosan újra jobbágysorba taszították a vár birtokosai (bővebben lásd: JAKÓ 1944. 25. és 83).

ket választani, vagy nem elküldeni (még ha erre alapos indok is volna,) ha erre nincs is kifejezett felső utasítás, vagy készítés.⁹

Hangsúlyozzuk, hogy ezek a példák az állami szintre emelt kisebbségellenes politika adminisztratív technikáinak lecsapódásai és a más nemzetiségű együttélő közemberek mindennapi érintkezésének alapvetően bizalomteljes hangvételét nem befolyásolják. „Nem ők tehetnek róla. Sokan közülük ugyanúgy látják és szégyellik magukat miatta.” – mondják. A gazdasági, társadalmi és kulturális etnikus különbözőségek évszázados egymás mellett élését a politikai érdekekkel átítatott ideológia szembenállással torzíthatja. Ugyanakkor a diszkriminációval kapcsolatos élmények interpretálása sok tényezőtől függhet, többek között a kisebbségi neurózis kiváltotta szubjektív helyzetértékeléstől és az „a priori” ideológiai meghatározottságtól.

A helybéli kisvállalkozó zsidóság falvanként néhány családot tett ki. 1944-ben elhurcolták őket, közülük szinte senki sem tért vissza otthonába. Cigány lakosság eltérő sűrűséggel található a falvakban, az arányokban számottevő különbség tapasztalható, van ahova egyáltalán nem költöztek be, s vannak települések, ahol összpontosulni látszanak. Bánffyhunyad a helyi cigányság egyik központja. A cigányság egyes csoportjai között a vagyoni különbségek igen szembeötlőek. Számos cigány család épít Bánffyhunyad szélén tornyos, kupolás, hivalkodóan palotaszerű villát, míg a város másik végén düledező vályogviskók alkotnak gettószerű negyedet.

Kalotaszeg felfedezése

Kalotaszeg néprajzi jelentősége kiemelkedő. A magyar paraszti kultúra egyik leghíresebb néprajzi tája, amelyet demonstratív, egyéni, eredeti stílusú népművészet jellemez.

Kalotaszeg népművészete a magyar paraszti műveltség egyik csúcsteljesítménye. Komplexitására jellemző, hogy az expresszív kultúra minden területe a hímzéstől a viseletig, a kézművességtől a népköltészetig, zenéig és táncig egyenlően magas színvonalú. A kalotaszegi népművészet még ma is életteli kreativitással, gazdag jelentéstartalommal és kidolgozottsággal bír a térség néhány nevezetes községében. (A román paraszti lét művészi megformálásának stílusa eltér a magyar parasztságától, vagy egyes egykori kalotaszegi archaikus elemeket tovább őriz meg.) Kalotaszeg a tudományos néprajzi érdeklődés és a társadalom közérdeklődése az elsők között fedezte fel a 19.

9. Veres Valér vizsgálta Kovászna és Kolozs megyék magyar lakosságánál az etnikai alapon történő hátrányos megkülönböztetés személyes megtapasztalását, a „személyes érintettség” különböző fokozatait. Míg Kovászna megyében a megkérdezettek egyharmada, addig Kolozs megyében majdnem a fele (46%-a) állította, hogy volt része hátrányos megkülönböztetésben. „A személyes érintettséget leginkább mutató korcsoport a 46–62 éveseké, akik az RMDSZ céljaival is legnagyobb arányban azonosultak.” (VERES 1997. 38). Ezen korosztály számottevő része a mezőgazdaságból az iparba, faluról városba mobilizálódott, egyes nemzetiségű közegbe, az alkalmazkodás minden nehezen megélt kényszerűségével. Azon kérdésre, hogy „kisebbségiként bizonyos állásokat nem lehet megszerezni” a Kolozs megyei válaszadók 75%-a, s az „egy magyarnak nehezebb vezető állásba kerülni itt a megyében, mint egy románnak” kérdésre 86%-a válaszolt igennel (uo. 40).

század második felében. Ekkor vált divatos kultúrzarándokhellyé – a Habsburg királyi család tagjai is idelátogattak. A kalotaszegi népművészeti tárgyak gyűjtésének divatja többek között Erzsébet királynőnek is köszönhető, aki Mária-Valéria lányának egy teljes kalotaszegi kelengyét készíttetett. A népművészeti ipar hálózatának megalakításáért sokat fáradozott egy Magyargyerömonostorról származott úrihölgy, Gyarmathy Zsigáné (a Bánffyhunyadi Takarékpénztár igazgatójának felesége), aki a helybéli asszonyokat serkentette a már majdnem elfeledett varrottas technikájának felelevenítésére. Férjével együtt varró-, és faragó műhelyek létrehozását szorgalmazta, melyekben a „nyomor enyhítésének” eszközét látta. Gyarmathyné, társadalmi befolyását latba vetve, presztízses fórumokban írt a varrottas jelentőségéről (pl. *Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képben) és a kézimunkákat eljuttatta a korszak fontos ipari vásáraitra is, segítve ezzel a piac megteremtését. Az ekkor kialakult piacra termelő háziipari tevékenység – amelynek története, korszakai, stílusváltozásai külön tanulmányt érdemlőnek – a mai napig is biztosítja néhány község megélhetésének az alapját. A kalotaszegi népművészet felfedezése a századforduló magyar szecessziós művészeire is a reveláció erejével hatott és számos építészeti, grafikai és festészeti mű inspiráló forrásává vált. Kalotaszeg ma is az Erdélybe irányuló turizmus egyik fő látványosságá. Az 1989-es politikai fordulatot követően a határok könnyebb átjárhatósága óta, a piacra termelő népművészeti tevékenység szinte nagyipari méreteket öltött. A népművészeti árukkal való kereskedést elsősorban Körösfő irányítja, amely számos környékbeli falut von be bedolgozóként az árutermelésbe.¹⁰ Kalotaszeg plauzibilis példa egy regionális csoport hírnevének megalkotására. (E folyamatot illusztrálja a Néprajzi Múzeum 1997–1998-as, „Kalotaszeg – A népművészet felfedezése” című kiállítása.) Részben a külső érdeklődés gerjesztette a hagyományőrzés belső, öntudatos igényét. A kívülről jövő hatások és a hagyomány újraalkotása belső mozgatórugóinak egymást stimuláló kölcsönhatása, a piacra termelő háziipar és a turisztikai érdeklődés összefonódása, helyezi a „Kalotaszeg-jelenséget” a hagyomány és a modernitás dinamikus összjátékának fókuszába.

Foglalkozásszerkezet, egyéni gazdaságok és a vállalkozói kedv

Kalotaszeg népességének foglalkozásszerkezetét számos tényező határozta meg. Az 1960-as évek kollektivizálásai a lakosság fő megélhetését a gazdálkodás jelentette. Kalotaszeg talaja a domboldalakon erősen errodált, gyenge minőségű, éghajlatát a hegyek közelsége erősen befolyásolja. A mezőgazdasági termelés ilyen feltételek között csak nagy munkabefektetés mellett, kis hozamot hozva, éppenhogy a családok önellá-

10. Hagyományos, már a múlt század végén megfigyelt jelenség, hogy a népművészeti árukkal való kereskedés családi vállalkozásainak szálai általában az asszonyok kezében futnak össze. A mai sikeres vállalkozások is megőrizték asszonyközpontú családi jellegüket Körösfőn (BALOGH 1998).

tására volt elegendő. A gazdasági gyarapodást inkább a nagyállattartás biztosította, a növendék állatok eladásából lehetett készpénzhez jutni a gazdaság fejlesztéséhez.¹¹

A 20. század első felében a nagycsaládszerkezet megléte még nem ritka. Nagycsaládi együttélés során 3-4 rokoncsalád, (a szülők házas fiai), egy fedél alatt éltek és egy gazdasági és munkaszervezeti egységet alkottak, vagyis mindannyian a közös családi üzemben dolgoztak. Az egykori családszerkezet vetületeként még ma is megtalálható a laikus számára csúfneveknek tűnő „ragadványnevek” gazdag használata. Nagyobb gazdasági munkák, építkezés, családi ünnepek esetén a rokonság körén belül még ma sem ritka a kalákaszerű segítségnyújtás.

Számos községben a megélhetést kiegészítette valamilyen kézműves tevékenység, amit a mesterek a családi gazdaság ellátása mellett űztek. Egyes esetekben egész falvak lakossága szakosodott egy-egy piacképes termék előállítására (például Jákótelke a szalmakalap készítésre). A falvak szegényparasztsága az alföldi nagy uradalmakba járt idénymunkára. A szegényebb családok lányai Kolozsvárt, Bánffyhunyadon és a környező falvak polgári családjainál cselédeskedtek. A hegyekben található deszkagyárak, a vasút és Kolozsvár ipari üzemei jelentették a településen kívüli munkalehetőséget.

A 19. század végén fellendülő iparosodás eredményeképpen a vasút is átszeli Kalotaszeget, amely a főútvonallal párhuzamosan futó völgyben újabb falvak sorának nyitotta meg az utat Kolozsvár nagy piacaira. A várossal való intenzívebb kapcsolat azokban a falvakban alakult ki, melyek e két fő közlekedési útvonal mentén helyezkednek el, így gazdasági prosperitásuk megnövekedése szembeötlő azokhoz a településekhez képest, melyek elzárt völgyekben fekszenek és félreesnek az országút és a vasút vonalától. Tehát a mai falvak gazdasági és kulturális életének élénksége illetve pangása, falvanként más-más jellemzőkkel, ennek az időszaknak az iparosodásával és polgárosodásával is összefügg. A falvak vállalkozáshoz való viszonyának, a mobilitással járó tevékenységek gyakorlásának és piacorientáltságának gyökerei már a múlt század végén kialakultak, amit Jankó János 1892-ben írt le Kalotaszeg monográfiájában. Az altájak mentalitása között tapasztalt különbségek leginkább a modernizálódás folyamatához való viszonyban voltak már a múlt század végén is pregnánsan megfoghatók. Úgy tűnik, hogy a mintegy 100 évre visszamenően követhető, s így már „tradicionálisnak” nevezhető mentalitáskülönbségek ma is hatnak, és meghatározzák az egyes közösségek reagálását a mai modernizációs kihívásokra.

A szocialista iparosítás eredményeképpen Bánffyhunyadon is alakultak ipari üzemek. Az egykori kis mezőváros – centrális helyzete miatt – az irányított etnikai betelepítés elsődleges célpontjává vált. A városka képét átformálták a központjában felhúzott jellegzetes lakótelepi blokkházak nyomasztó betontömegei, jellemző példaként a szisztematizálás gyakorlatának. A század elején még szinte teljesen magyar város la-

11. A kollektivizálás után 1962-ben 30 ár földet lehetett a beltelekből („bennvalóból”, a településen belül található házhely, udvar, kert) megtartani, akinek nem volt ennyi, az a szántóból tarthatott meg egy darabot. A kollektivizáláskor a bivalyokat nem kellett beszolgáltatni, így ez maradt a legfontosabb tejelő és ígásállat. A háztáji gazdaság működtetése a falvak agrárjellegét még a szocialista időkben is fenntartotta.

kosságának ma csupán 40%-a magyar. Bánffyhunad és Kolozsvár között található a vasútvonal mentén félúton Egeres, az egykori kis falu, amit gigantikus iparteleppe építettek ki. A hatvanas évek kollektivizálása óta Kalotaszeg férfi lakosságának jelentős része dolgozott az ipartelepen és az Egeres környékén működő külszíni fejtésű bányákban, amíg azok napjainkra tönkre nem mentek. Mára az ipartelep, a csőd és a radikális elbocsátások után, kísérteties látványt nyújtva emlékeztet az elmúlt évtizedek anomáliáira. Az ipartelep kerítésével szemben az egykori Darócfalvához tartozott Árpád-kori román stílusú templom áll temetőjével körülölelve magányosan. Két sajátos „memento mori”, egymás ellenpontjaként.

Az 1989-es politikai fordulatot követő számos gazdasági és társadalmi változásból Románia rurális népességét leginkább az agrárszövetkezeti rendszer szétesése és a föld reprivatizálása érinti. Ezzel párhuzamosan az ipar válsága és a növekvő munkanélküliség szintén jelentős hatással van a szocialista időszakban az iparba ingázó, vagy városba mobilizálódott vidéki népességre. A mezőgazdasági földterületek privatizációját 1990–91-ben hajtották végre, amelynek során családokként 10 hektár földet igényelhetek vissza. A földek minősége elsősorban az állattartásra való berendezkedést tenné indokoltá, ha azokat főként legeltetésre és kaszálónak használnák. A szántóföldek a szocialista, extenzív jellegű kollektív gazdálkodás alatt kimerültek és a talajjavítás korszerű megoldása magánúton – anyagi okokból – az egyéni gazdálkodók többsége számára lehetetlen. A példák azt mutatják, hogy mindenki ragaszkodott a földek reprivatizációjakor, a korábban a család tulajdonában lévő földek pontos területi helyeihez is, annak ellenére, hogy a század elején végrehajtott tagosítás óta az öröklési szokások miatti birtokelaprózódás következtében, egy átlagos 10–12 holdnyi birtok sokszor 40–50 tagból áll. A földek kimérésekor a birtoktestek határait az öregek emlékezetének segítségével jelölték ki. Természetesen a földek újbóli magántulajdonba való vétele sok ügyeskedőnek is a meggazdagodás reményét csillantotta meg. Ők – kihasználva a múltból hozott esetleges társadalmi presztízsüket, illetve kapcsolatrendszerüket –, főleg özvegyasszonyoktól és városba költözött családoktól próbálták meg az olcsó földvásárlást és a jutányos földbérletet. „Volt itt 90–92-ben egy polgármester, akit idetettek... az egy nulla volt, annyit tett, hogy elfeketéztek itt a tsz felbomlása után száz valahány állatot és ott a haveri körből leosztották...a földtörvény akkor jelent meg, akkor próbálták, hogy ott a maguk kezére játsszák a dolgokat.” – idézték fel az egyik községben. Azonban a bérbeadás lehetőségének dacára sem ritka a műveletlen földterületek látványa. Emögött a jelenség mögött vagy a mindennekfelett való földhöz ragaszkodás áll, „ha nem is tudom már megművelni, de mégis az enyém”, vagy ritkábban a – nem csak a városba költözők közt található – föld iránti érdektelenség. Elgondolkodtató, hogy milyen számottevő különbségek vannak egyes családoknak, vagy teljes faluközösségeknek a földhöz és gazdálkodáshoz való viszonyában.¹²

A termelőszövetkezetek gépparkjának magánosítását – csakúgy mint Magyarországon – a régi szocialista kapcsolatrendszer működése jellemezte. Az elavult, általában

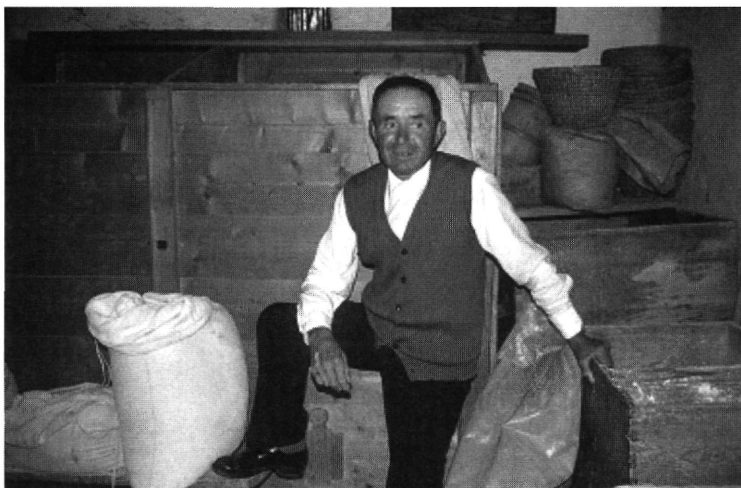
12. A kalotaszentkirályiak pl. büszkén vallják, hogy a határuk milyen gondozott. Ellenpéldaként számontartják és szívesen megnevezik a földjeiket elhanyagoló falvak nevét.

1. Babfejtés Zentelkén a sütőház előtt

már a kollektív gazdálkodás idején is korszerűtlen gépeket alkatrész híján nehéz javítani, de általában véve a mezőgazdasági gépekből nagy hiány van. A földek megművelését nehezíti, hogy az elaprózódott kisbirtokrendszert visszaállították anélkül a közösségi rend nélkül, amely szabályozta a művelési rendszert is. Sok helyütt a rendkívül kicsi birtoktesteken a korszerű, komoly méretű gépeket még ha akarnák sem tudnák alkalmazni. A gazdaságok irányítása kevés kivétellel arra az önellátó, nagyjából azonos súllyal az állattartásra és a földművelésre támaszkodó rendszerre tért vissza, amely a lassan kapitalizálódásnak induló századeleji időszakban volt általános. Az önellátó gazdaságokra jellemző módon hiányzik a termékszerkezet korszerű, a piac igényeit szem előtt tartó átalakítása, a gazdaságok profiltisztítása. A gazdasági stratégiákra – egy-két kivételtől eltekintve – az újtól való idegenkedő szemlélet a jellemző, amihez a gazdaság komolyabb fejlesztéséhez szükséges tőke hiánya is párosul. Így aztán főként az 1940–44 közötti „magyar világ” időszakában beszerzett szerszámokkal és az akkori tanfolyamokon megszerzett ismeretekkel, valamint bivallyal állnak a szántóföldi munkák újraindításához. Az idősebb generációban egy múltból hozott, öntudatos földművelőidentitás él, meg vannak győződve, hogy a „rég” rendszerű egyéni gazdálkodás az egyetlen biztos járható út napjainkban is. Általában a mezőgazdasági munkák zömét az idősebb, nagyszülői generáció végzi el. Mindenesetre ők azok, akik igazán értenek a földhöz, mernek és tudnak a nagyjósággal bánni. A tévesítés után felnőtt fiatalabb középgeneráció is – nem beszélve az unokákról – sokszor ímmel-ámmal, vonakodva, szülői irányítással vesz csak részt a nagyobb idénymunkákban.

A gazdaságok tervszerű irányítása ritka. A kollektív előtti egyéni gazdálkodás időszakához képest szerkezetében és technikájában is megváltozott új gazdasági feltételekhez való alkalmazkodás nagyon lassú. Az idősebbek számára – akik a gazdálkodók zömét jelentik – az új gazdasági helyzet felismeréséhez szükséges szemléletváltás reménytelen. Tervezésük jobbjára csak az önellátás máról-holnapra való tengődésének

Gazdaöntudat

körére szűkül, szinte teljesen hiányzik a tudatos „előregondolkodás”, a piaci viszonyok felmérése, általában a szélesebb körű gazdasági tájékozódás. A megtermelt javak értékesíthetőségének szempontját háttérbe szorítja az önellátás igényének évszázados beidegzettsége.

Kevés a pozitív példa a fiatalabb férfiak között, bár néhány faluban már megjelentek azok a vállalkozó szellemű gazdálkodók is, akik kitűnnek gazdaságuk fejlesztésének igényével. Gépeket vásárolnak, amivel a saját földjeiken túl bér munkát is vállalnak. Általában jellemző rájuk a munkaerejük és munkagépeik kapacitásának végletekig menő tudatos kihasználása. Csak náluk tapasztalható a piacra termelés végső, de legfontosabb fázisának, az értékesítésnek a szem előtt tartása. Azonban belőlük is hiányzik az ésszerű társulás igénye, a közösségben való gondolkodás képessége. Általában a társulás, a kooperáció eszméjét a szocialista időszak lejáratta, ezért a gazdák többsége idegenkedik a sok esetben ésszerűbb lehetőségeket kínáló szövetkezesek mindennemű formájától. Árnyalatnyi különbségek azért vannak az egyes falvaknak a társuláshoz való viszonyulásában, az együttműködés teljes elutasításától a gazdatársulások fenntartásáig. Egyes falvakban a gazdatársulások közös tulajdonában és kezelésében maradtak egykori tsz-tulajdonok, még szerencsésebb esetben pedig új vállalkozásokat próbálnak elindítani, szakképzett tanácsadói szolgálatot fenntartani és gazdatanfolyamokat szervezni. Helyenként az egykori szükségből most erényt kovácsolva, a máshol ritkábban, vagy egyáltalán nem tartott, de Kalotaszegen még elterjedt bivalyok tejhasznának próbálnak szervezeten piacot találni.

Az újítással próbálkozókat sokan irigykedve nézik, megszólják „nagyraívágásukat”, ami visszahúzóan hat. „Itt az a baj, ha valaki elkezd valamit nem azt mondják bravó, hanem semmi nem elég neki, nem lakatja jól az isten. Itt nincs vállalkozó szellem. Ez a rendszerváltás be kell menjen az emberek fejébe. Eddig aki ott volt a mézestálnál, nem szokta a munkát. Az aki harcol és dolgozik sokat, azt irigylik.” – hallottuk egy korszerű gazdálkodásra berendezkedni igyekvő fiatal gazdától.

Kürtöskalács sütése Zentelkén

A fiatalabb gazdák körében a vállalkozói hajlandóság azokon a településeken tapasztalható, amelyekben van múltbéli előzménye a kereskedelmi szellem megnyilatkozásainak, a gazdasági prosperitásnak. Természetesen nem a vállalkozói igazolvány meglétének a kérdéséről, hanem a különböző mentalitásbeli gyökerekkel bíró falvak gazdasági tehetetlenségéről illetve élelmességéről, a kereskedelmi érzékről, vagy annak hiányáról van szó. A sikeres egyéni gazdaságok számának növekedését – a felsoroltakon túl – még az információ áramlásának rendkívüli nehézsége is gátolja. Gazdasági, piaci világra való rálátása alig van a gazdáknak és az állami, vállalkozói hitellehetőségek felvételéről nem is tudnak. (Amelyek különben – csak az összehasonlítás láttató erejének kedvéért említve – még kedvezőtlenebbek mint a magyarországiak.)

Ijesztő az a legújabb, 1998 nyaratól ható jelenség Kalotaszentkirályon, hogy az adóhatóságok ellenőrei kukacos részletezéssel kérdezzétek ki a bérszántást rendelő, gazdasági gépekkel nem rendelkező öregeket, hogy mekkora földterületet, mennyi pénzért műveltettek meg bérmunkával. Az így nyert adatokat egybevetik annak az öt, falubeli fiatal traktor-tulajdonosnak az adóbevallásában feltüntetett összegekkel, akik a bérszántást végezték. A legkisebb eltérést is – a súlyos pénzbüntetésen túl – rendőrségi feljelentés követ. Az öt traktorosból október közepére már hármat 6-6 hónapra börtönbe zártak, kettő még – magas ügyvédi honoráriumot fizetve – szabadlábon védekezik. Úgy tűnik, hogy nem rémeket lát a külső szemlélő, hanem egy kisebbséggel gazdagsági koncepció per tanúja, aminek az a célja, hogy egy prosperálni kezdő falu korszerűen gazdálkodni képes, életerős tagjait lehetetlenné tegye, ezáltal az egész közösséget tudatosan rosszabb gazdasági körülmények közé kényszerítse, félelemérzetét, létbizonytalanságát újra felélessze.

Házasság, egykézés és elköltözés

A házasságok hagyományos köre többnyire 3-4 falura kiterjedő kisebb rokonsági és egyben kulturális egységekre bontotta Kalotaszeget még az altájakon belül is. A családnevek terjedéséből Jankó János családnév kutatásai szerint a házassági kapcsolatoknak a 19. század végén hasonló az irányai, mint amit az emlékezet is számontart a 20. századra vonatkozóan a legutóbbi időkig.¹³ Mégha az utóbbi évtizedekben a fiatalok tanulói és munkavállalói ingázása miatt ezek a házassági körök lassan felbomlóban is vannak, elsődleges szempont maradt, hogy azonos nemzetiségű legyen a házastárs. Az erőteljes etnikai identitás egyik jele az, hogy tudatosan hangsúlyozzák a vegyes házasságok hátrányaként a gyerekek identitásváltásának lehetőségét.

A statisztikai adatok a természetes szaporodást illetően igen eltérő képet mutatnak kistájanként. Az egykézés jelensége van ahol már a század tízes éveitől kimutatható, van ahol csak később, a 60-as évektől terjedt.¹⁴ Kalotaszegnek főleg az ún. Cifra vidéken tűnik hangsúlyosabbnak az egykézés már a 20. század első felében is. A két világháború között Kalotaszeg községeiben már fogy, vagy stagnál a lélekszám. Az egykézés és a városba költözés, valamint az utóbbi években a magyarországi áttelepülés együttes eredményeként Kalotaszeg magyar lakossága folyamatosan csökken az utóbbi 70 évben és nincsen arra utaló jel, hogy e tendencia a jövőben megváltozhatna.¹⁵ Mindenesetre úgy tűnik, hogy vannak a népességet megtartani bíró, még közösségi kohézióval rendelkező települések, ahol „csak” a természetes fogyással kell számolni. Más falvak viszont radikálisan néptelenednek el. A fiatalabb generációk elköltözését egyes esetekben lehet racionális érvekkel magyarázni: rossz közlekedés, a munkalehetőség, az iskoláztatás, az orvosi ellátás és a kielégítő infrastruktúra hiánya (például Sztána). Más esetben viszont a főút és Bánffyhunad közelesik (mint például Nyárszó esetében), és a fiatalok látványos elköltözése racionális okokkal nem magyarázható.¹⁶ Az 1990-es évektől a városi munkahelyek megszűnésével és a földprivatizációval összefüggésben viszont egyes falvak esetében inkább a falura való visszaköltözés, illetve a helyben maradás kívánatossá válása figyelhető meg. „Nem mennek el most már 90 óta a fiatalok...nincs hova elmenni, Kolozsvár már nem fogadja be őket. Nincs ez az iparo-

13. JANKÓ 1892. 106–115.

14. Felszegen pl. 1910-ig magasak a természetes szaporodás mutatói: 1000 főre 10 és 17 fő között mozog. Az Almás vidékén már ekkor jóval alacsonyabb, 1–7 közöttiek a mutatók, míg összehasonlításként a hegyvidéki román falvaknál a szám 20 körül mozog. (MSK új sorozat 46. 414–415.)

15. Kalotaszentkirály-Zentelkén pl. 1941-ben a lakosság összesen 1923 fő volt, 1991-ben 1255 fő. 1995-ben 22 temetésre 2 keresztelő jutott.

16. Fontos volna gazdasági és társadalomlélektani szempontból vizsgálni, hogy egy pusztuló közösség életében mikor jön el az a pont, amikor végül „felad” egy területet, kivonul. Amikor a sokáig stabil arány egyszer csak elmozdul egyre gyorsuló sebességgel. (Természetesen más okok folytán, de a századok esete a legszembetűnőbb példa erre a jelenségre.) Szimbolikus a történet, amit 1891-ben egy egykori kalotaszegi faluról, Csinkóról jegyeztek fel. Ott 1815-ben halt ki az utolsó magyar. Emlékére a románok a határon keresztet emeltek, amiből határjel lett, mint ahogy hagyományosan az öngyilkosok, nem természetes halállal haltak, vagy a faluba tévedt azonosíthatatlan idegen sírköve is határjel volt. (Kalotaszeg 1891. II. évf. 16. sz. 13.)

sodási politika, ott is munkanélküliség van, lakáshiány...” – mondták Jákótelkén. Ha a városban is marad, a fiatal család sokkal jobban rászorul a szülői gazdaság terményeiből való részesedésre, így ha ingázással is, de besegítenek a nagyobb idénymunkákba.

Jövőkép és életszervezés

A kalotaszegi magyarság jövőképe és életszervezése rendkívül változatos képet mutat. A majdnem tíz évvel ezelőtti politikai fordulat utáni bizakodó hangulatot általában hamar felváltotta a depressziós egykedvűség és a borúlátás. Különösen igaz ez a fiatalokra és a középkorúakra, akiknek nagyon beszűkültek a munkahelyszerzési lehetőségeik. Az ipari elbocsátások, a kollektív gazdálkodás szétbomlása, a gyors ütemű infláció melletti áremelkedések egyre növelik a létbizonytalanság érzetét. Az iskolásokat nagyon nehezen tudják motiválni a pedagógusok tanulásra, a családi befolyás pedig gyakran továbbtanulás ellenes, persze ez csak ott merül fel, ahol egyáltalán van gyerek. „Ez az egykezés az még erőteljesebb mint volt régen...De mindenesetre sok jövőt, ami az iskolákat illeti, nem jósolok. Úgy kell megküzdünk minden egyes gyerekért, hogy a létszámot fenntarthassuk.” „A tanulás presztízsé visszaesett. Nem tudunk ezeknek a gyerekeknek semmilyen jövőképet felmutatni. Nem tudunk irányítani sem, hogy menjél oda, mert te képes vagy... tanulj fiam... Azt mondja abban a pillanatban, hogy hol kapok munkahelyet. Vagy irányítsuk Hunyadra a gimnáziumba, a líceumba? Már azt sem tudjuk, mert azt mondja a szülő: – Elvégzi a líceumot, leérettségizik és mit csinálok vele...Alig tudtak az idén is összeverbuválni egy osztályra való gyereket a bánffyhunyadi líceumba kétszeri felvételire.” – mondta egy beszélgetés során 1995-ben a kalotaszentkirályi iskola igazgatója. A kisebbségi oktatás intézményrendszere tehát nem csak a kívülről („felülről”) jövő gáncoskodások és a pénztelenség miatt áll ingatag lábon, de a belső körülményei is kedvezőtlenek. Ennek egyik oka a tanulás iránti szkepticizmus, a másik pedig – ezzel összefüggően – a pedagógusi és általában az értelmiségi munka presztízsének a devalválódása. Ez sok faluban ahhoz vezetett, hogy csak a gyenge képességű tanárok maradtak a pályán és az értelmiség legjobbjai nemcsak a falvakat, de sokszor Erdélyt is elhagyják. „Nem a pénzen múlik minden... egyszerűen nem volna két ember megfelelő, aki tényleg elvállalja és képes is csinálni, nemcsak hőbörög, hanem szakmai hozzáállással, értéssel nekifogjon. A baj az, hogy évtizedeken keresztül a falu értelmisége, akik kikerültek és tanultak, azok elmentek innen... akik voltak, nem helybeliek, mert mindig fentről irányítva tettek ide ilyen-olyan embereket... most a rendszerváltás után el is futamodtak... amelyik meg itt maradt, az meg nem ér egy fabatkát sem... Semmi szakmai büszkesége, semmi szakmai ambíciója, tehetetlenek...” – sommázta egy polgármester a falubeli értelmiség helyzetét.

A nyugdíjasok, öregek életszemlélete még a legkevésbé pesszimista, ők azok akik a leginkább visszaálltak a hagyományos egyéni gazdálkodás ritmusára. Sok esetben a munkanélküli középgeneráció is az unokákkal együtt a nagyszülők gazdaságában segít. Így az önellátás keretein alig átlépve egyre több helyen visszaáll a nagycsaládi együttélés munkafelosztása, ahol a hagyományos nemi szerepek is kontúrosabban kirajzolódnak. Ilyen körülmények között természetesen minden „mellékes” munka- és pénz-

szerzési lehetőséget kihasználnak az élelmesebbek. A kevésbé rátermettek viszont ott-honülő apátiás kedélybetegekké, a férfiak gyakran alkoholistákká válnak. Jóformán minden kalotaszegi faluban más-más arányban találhatjuk meg a két véglet közötti átmenetek példáit. Az ügyeskedésen, mobilitáson, fél- vagy teljesen fekete üzletelésen alapuló túlélési stratégiák bizonyos falvakban (főleg a Cifra vidéken és a főútvonal mentén) jellemzőek, ahol ezt egyáltalán nem is tartják etikátlannak. Itt általában a „szemesnek áll a világ” szemléletű, a „jég hátán is megélő”, „magát jól forгатó” magatartású ember a pozitív példa. Az elzárt, a főútvonaltól félreeső falvakban gyakoribb a szociológiai értelemben vett depresszió, a szembetűnő szegénység, a fiatalok elköltözése, az alkoholbetegség. Itt szinte kizárólagosan a földművelés korszerűtlen gyakorlásából próbálkoznak megélni, illetve az asszonyok bedolgoznak a főútvonal melletti árusoknak kézimunkáikkal, aminek a nagyobb hasznát az árus teszi zsebre.

A kép azonban ennél jóval árnyaltabb, hiszen nem magyarázhatók a falvak mentáliskülönbségei egyszerűen a centrum-periféria elmélettel, a főútvonal közelségével illetve távolságával. Zsobok és Kalotaszentkirály például nem a főútvonal mentén van, mégis jellemző rájuk egyfajta prosperitás, főleg az egyházi élet, az iskola illetve a faluturizmus, sőt a gazdálkodás folytán is. Nyárszó viszont úgyszólván a főútvonal mellett van, mint például Körösfő, vagy Nagykapus és mégis saját motiválatlansága miatt marad ki a nagy átmenőforgalomra épülő népművészeti háziipari termékek árusításából.

A megújulni képes falvak példái

A községi öngazgatás tradicionális struktúrájából mára már csak a református egyház választott presbiterei és egyházziai képviselik az egykori falusi önkormányzati intézmények emlékét. Bár a vallási élet intenzitása falvanként változó, mégis összességében elmondható, hogy a református egyház a mai napig is megtartotta kiemelt jelentőségét a falvak közéletében. Egyes közösségekben (például Zsobok, Kalotaszentkirály) az egyházi élet kiemelkedően aktív a közösség önszervező ereje mindmáig nagy. A kisebbségi intézménystruktúra hiányosságaiból is fakad az egyház központi és összetett közösségi intézményszerepe: a kultúra, az oktatás és a helyi politizálás fórumaként a közösség etnikai és történeti identitásának, tudásának fenntartója. A presbiterek megválasztása még ma is fontos közösségi esemény, a tisztség viselése társadalmi megbecsüléssel jár. A templomi ülésrend, hasonlóan más erdélyi református hit-gyülekezethez megtartotta a nemek, a korosztályok és a választott egyházi tisztségviselők elkülönülését. Az egyes nagycsaládok padjai csak jeles eseménykor kapnak jelentőséget. (Például az újasszonyt a templomba való bemutatásakor férje családjának padjába ültetik.) Az egyházi irányítással szervezett gyülekezeti intézmények – mint a nőegyletek, dalárdák – rendszeres találkozói Kalotaszeg regionális és etnikai tudatát erősítik.

A hagyományos korosztályi intézmények közül a fonók legkésőbb az 1980-as évekre mindenhol megszűntek, de a legénybandák karácsonyi kántálása még szokásban van ma is. A lakodalmi szokások bizonyos elemeikben még napjainkban is hagyományosak maradtak. A hagyományos táncművészet Inaktelkén és Mérán a legaktívabb. Más falvakban a táncélet már inkább táncegyüttesekhez kötődően felújítás jellegű.

Tánc Mérán a Szentgyörgy-napi tejméréskor

Asszonyok a Cifraidékről a kalotaszegi nőszövetségi találkozón Körösfőn

(A zenei élet folytonossága sem szakadt meg, még vannak tradicionális parasztszereplők, melyek közül a leghíresebb Fodor Sándor Netti zenekara.) Unikális, hogy Mérán Szent György-napkor (április 24-én) még mindig évről évre megrendezik a juhnyáj tavaszi kihajtásával összefüggő, táncmulatsággal egybekötött szokást, a „tejmérést”. Felújítás jellegű az egy-két faluban megünnepelt szüreti mulatság. A Körösfő feletti dombon a „Riszegtetőn” május első hétféjén, az illatos „riszegvirág” (ritka boroszlánfajta) nyílásakor az utóbbi években megrendezett majális ugyan hagyományra hivatkozik, de megrendezésének módja a tánc-, és könnyűzenei műsorokkal újabb keletű.

Zsobok és Kalotaszentkirály az utóbbi években új kistáji kulturális és oktatási centrumokká növi ki magát. Kalotaszentkirály esetében ennek megvoltak a múltbeli előzményei, Felszeg körjegyzőségi központja volt és ma is 5 község igazgatását látja el. 8 osztályos magyar és román tagozatos körzeti iskolája mellett bentlakásos kollégiuma is működik, ahova még olyan messzebb eső falvakból is járnak kisdíjakok, mint pl. Jegynye.¹⁷ Kalotaszentkirályon 1991-től kezdve minden nyáron nemzetközi táncművészeti rendeznek, ahova a világ minden részéről jön a több száz résztvevő. Annak ellenére, hogy az első tábor idején kiderült, hogy a helyi táncművészet már erősen megkopott, megvolt a közösségi összefogás a tábor rendezésére. Azóta a tábornak nagy a hírneve és a helyi fiatalok lényegében újratanulták táncaikat. Az 1989-es politikai fordulattól Kalotaszentkirály a faluturizmus sikeres megindításának példája, számos családnak jelent kiegészítő jövedelmet a szállóvendégek fogadása.

Zsobokon egy fiatal lelkészpár ambíciója integrálta újjá, a nehezen megközelíthető zsákfaluban élő, fogyni kezdő, depressziós tüneteket mutató kicsi közösség erőtartá-

17. Megjegyzendő, hogy a 18. század második, a 19. század első felében Kalotaszeg falvai közül Kalotaszentkirályról tanultak a legtöbben a Kolozsvári Református Kollégiumban, jóval többen, mint Bánffyhungyadról. (Az iskolaugyról: SEBESTYÉN 1993. 85–89.) A jó hírű iskolából ma is magas a továbbtanulók aránya.

lékait a politikai változások után. Előbb egyházi csatornákon át érkező nemzetközi – főként holland – segítséggel a Kolozsvári főútról leágazó, a faluba vezető új utat építettek. Később járdát öntöttek, felújították a korábban bezárt iskolát, templomot, lelkészlakot, vendégházat és végül egy iskolásgyermeket fogadó árvaházat húztak fel, amit a nemzetközi segélyeken kívül a falu közadakozása tart fenn. Zsobokon azóta egyházi találkozót, konferenciákat, református nyári táborokat szerveznek, tehát a környék egyik spirituális központjává nőtte ki magát. A zsoboki „feltámadás” motorjaként működő lelkészpár személyes példamutatása a családtervezésre is előremozdíthatóan hathat, hiszen öt gyermekükkel ritka kivételek az egykézős Kalotaszegen.

A hagyomány, ízlés és mentalitás

Az, amit vitatható kifejezéssel „hagyománynak” nevezünk (ünnepek szokásanyaga, viselet, hímzés, faragás stb.) természetesen állandó átalakulásban van. Van ami erősen lecsupaszodott és az eredeti gazdag strukturáltságból egy egyszerűbb, uniformizált képletté vált, van amit újra felelevenítettek, van amit újabban vezettek be, s van ami végleg eltűnt. Főleg a Cifra vidéken és az ún. Átmeneti vidéken még mindig meghökkenítő kreativitással alakul a díszítőművészet, bár egy sokaknak nem tetsző, késői, túl díszített, túl elaprózódott színekavalkád jellemzi, de még megvan az alkotókedv és számos kiemelkedő képességű alkotó. Nem mérvadó, hogy a kívülálló – sokszor kutatók is –, a puritán archaikus népművészet szerelmesei fanyalognak-e, s a saját esztétikai mércéjük szerint ízléstelennek minősítik a jelenséget, hogy ez már nem az „igazi”. Mindaddig igazi, amíg valós funkciója van, amíg van mögötte egy közösség, amelyiknek van még kedve a saját esztétikája szerint alakítani stílusát.

Amíg léteznek azok az igények – és ez lényegtelen, hogy alkotóöröm, önkifejezés, manualitás, üzlet, megélhetés, presztízsversengés, az anyagi és társadalmi elvárásoknak való megfelelés, tudatos értelmiségi kezdeményezés – amelyek táplálják az alkotókedvet, vagy csak a megszerzés vágyát, addig a művészeti produktum valódi. A közösség saját hagyományához fűződő viszonyát érdemes minél komplexebb kontextusba helyezni és a változás dinamikájában látni. Az ő nézőpontjukból kiindulva kell értelmezni a hagyomány használatának funkcióit, dimenzióit, jelentéseit. Ebben is alapvető eltérések lehetnek az egyes közösségek között és különbségek lehetnek egy lokális közösségen belül is aközött, hogy az egyes generációk számára mi a jelentése és értéke a hagyománynak és mi a „hagyományhasználatuk” gyakorlata: már eltűnt, nincs jelentése és értéke, nincs igény a felújítására vagy éppen neutrális. Nyúgnak érzik-e kötöttségeit, kiüresedettnek hivalkodó kifejezésformáit és meg akarnak-e szabadulni tőle. Vagy alávétve magukat a lépéstartás kényszerének belemennek egy szerzési versenybe, mert a hagyományos tárgyegyütteseknek – ruhatár, kelengye, tiszta szoba, lakodalmi és keresztelői ajándékok – magas a presztízserkéje, ami kifejezheti, van rá anyagi lehetőségem, hogy birtokoljam; az enyém több és szebb, mint a másiké; a mi családunk olyan presztízses volt a múltban is, hogy nekünk volt honnan örökölni stb. Egyes közösségek esetében viszont azt látjuk, hogy az a néhány ünnepi alkalom vagy tárgy, ami a valaha sokkal gazdagabb hagyományanyagból megmaradt, az valós, nagyra értékelt, a

A bihari cifraszűrt már csak a kalotaszentkirályi presbiterek viselik nagy ünnepek istentiszteletén

közösség pozitív énképét erősítő szimbólummá vált, ami egyszerre lehet a közösségi, a vallási, a regionális és az etnikus identitás kohézióját növelő eszköz. (Általában igaz az, hogy ahol túl sok idő telik el az elhagyás és a felújítás között, ahol már mind a tárgyi anyag, mind a rávonatkozó tudás megkopott, ott nem tárgyrendszerek megszerzésére van igény, inkább csak egy-egy jelzésszerű, hol több, hol kevesebb akkurátussággal visszaidézett tárgyat hoznak vissza. Vagy kötött, nem kreatív mozdulatsort, ha például táncról van szó.

Kalotaszeg tájainak értékrendje, mentalitása közötti különbségek már a 19. század második felétől kimutathatóak, amelyeknek továbbélése a 20. században még jobban erősödő eltéréseket okozott, s a mai napig formálja a faluközösségek válaszadási módjait. Ezenbelül is úgy tűnik, az egyes altájaknak kialakultak centrumai, ahol a legkarakteresebben összegeződtek a tájat legmarkánsabban jellemző tulajdonságok. Ilyen jól körülhatárolható értékrendbeli sajátosságokkal bíró közösség pl. Körösfő és a felszegi Kalotaszentkirály.¹⁸

Körösfő iránt ellenszenvvel viseltetnek a környezetében lévő települések. Ha összehasonlításról van szó, hozzá mérik magukat, és róluk alkotják a legsarkítottabban megfogalmazott véleményeket. „A körösfőiek mások, nagyravagyóbbak, rátartibbak, a kereskedésre jobban foghatóak, nemcsak a varrottassal, mással is. Szokva vannak vele, hogy forgolódjanak. Nem is gazdálkodnak szívesen. A körösfői inkább árul, meg bedolgoztat, minthogy a földet művelje.” – mondják. „A kalotaszegi falvak, ezt a Körösfőt kezdjük úgy kiközösíteni... mert ez a kalotaszegi nép ez szívós nép, sokat dolgozik, sokat kínlódik, hogy megfelelő anyagi létet érjen el...de a körösfői az pont for-

18. Az ide vonatkozó megállapításokat – nem ennyire részletesen ugyan – de már publikáltuk. (BALOGH 1998; FÜLEMILE 1996.)

Terményárusok a bánffhunyadi heti piacon

Magyarvistai gyöngyárusasszony

dítva... minél kevesebb munkával, minél többet nyerjen. Itt nincs nálunk sem parlagon hagyott föld, amit nem művelnek meg, még ha városi, még az is hazajön, megműveli a földjét, de a körösfői... de pénz az van. Hát persze hát behordanak Magyarországról mindent.” – mondta egy jákótelki gazdálkodó. „Hát ha mi a rosszat a rosszhoz hasonlítjuk, vagyis magunkat Körösfőhöz, akkor persze nálunk százszor jobb a helyzet mint ott. Nem gazdasági vonalon, hanem olyan közügyek terén...” A piaci versengésben átalakult a körösfőiek értékrendje, az üzletelés a dinamó elve alapján egyre gerjeszti önmagát, kényszerpályán mozognak a belőle élők. Egyes példák azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a távolból általánosító „a körösfőiek mind lelketlen, pénzsóvár üzletelők” szemlélet közelebből nézve árnyaltabb. A körösfői kényszerpályán lévő sorsokban megannyi életvezetési stratégia lappanghat.

Általában megfigyelhető, hogy a presztízstárgyaknak kettős rendszere van, a régi és az új tárgyak hierarchiája. A régi tárgyak birtoklása a kultúra mélyen gyökerező értékét, az újaké pedig a modern élettel és a gazdasági versennyel való lépéstartást hivatott kifejezni. A kettős birtoklás kényszere Körösfőn a legpregnansabb.

Felszeg régiessége, hagyománytisztelete mind a mai napig szembetűnő, de már az volt a 19. század végén is, amely tulajdonságot Jankó az anyagi kultúra terén több helyütt is megemlíti. Az Átmeneti vidék hivalkodó cifrázkodását a felszegiek már a múlt

század végén így bírálták: – „csak nyalkaságból teszi, s nem azért, mert gazdagabb”.¹⁹ A felszegi falvak, így pl. Kalotaszentkirály lakóinak hagyománytisztelete, a régiesebb vonások iránti tudatos és bevallott ragaszkodása – úgy mint az „igazi, valódi kalotaszegi szokásoknak hű őrzői” – kontrasztos, ha a Cifra vidék, vagy a főtúvonalon fekvő Átmeneti vidék egyes falvaival hasonlítjuk őket össze. Kalotaszentkirály-Zentelke pl. nem kapcsolódott be a népművészeti árutermelésbe, a földművelés adta dominánsan a megélhetés forrását a kollektivizálásig. Bánffyhungyadra irányuló piacozása nem haladta meg a hagyományos paraszti árutermelés kereteit. Itt nem jellemző a kalotaszegi nőknek egyes más falvakban megfigyelt, a kereskedés terén mutatott nagyfokú önállósága, mozgékonyága. Bár idénymunkára való elszegődés főleg a szegényebb rétegeknél előfordult, ez nem okozott olyanfajta mozgékonytságot, piacorientáltabb magatartásformákat, mint Kalotaszegnek a fent említett más vidékein. Társadalomszerkezete archaikusabb maradt, nem húzódott szét túl széles skálán. Mélyreható konjunktúrákat részben éppen a hagyományosabb megélhetési formák iránti ragaszkodása miatt nem tapasztalt. (Az utolsó, gazdasági konszolidációt feltételező önerős építkezések kora az 1970-es évek, de ez sem formálta át hivalkodóan és radikálisan a faluképet. Új ház azóta alig épült.) A fogyasztás visszafogottabb, a presztízsjavak hierarchiája racionálisabb, kevésbé magamutogató és egy része funkcionálisan belesimul a szokásanyagba. A racionálisabb fogyasztói szokások mellett ellenben, ha a közösségi élet intenzitását és a szociális szolidaritást nézzük, szembetűnően aktívabbak, mint Kalotaszeg más vidékein, ahol vagy egy szürkülő, kiüresedő kultúra, a közösségi kohézió csökkenése, apátiás depresszió a jellemző, vagy a kohézió és a szokásmegtartás erővonalai az anyagi javak megszerzésének, a presztízsversengésnek egy már-már irracionálissá fokozódó kényszere köré rendeződnek.

Regionális és etnikus identitás

A közösségek jelképhasználatában és ünnepeiben a bevett nemzeti szimbólumok mellett/helyett más helyi folklór kifejezési formák is használatban vannak, melyek nemcsak lokális de regionális kalotaszegi, s egyben etnikus markerekként is felfoghatók. Másrészről a nemzeti színek és a magyar címer a helyi népművészeti ornamentika tradicionálisan használt díszítő elemei, ezért a viselet vizuális eszköztárába integránsan beépíthetőek, s épp ezért úgy demonstrálhatóak, hogy közben vád nem érheti a használatot. (Például címermotívum a férfi bujkák gépi hímzésén, a női kötények gyöngyhímzésén, nemzetiszín szalag a hajfonatban stb.) A magyar trikolornak, mint elsődleges nemzeti szimbólumnak a kiemelt használata a térség 20. századi történeti sorsfordulóit felidéző narratívákban is kiemelt szimbolikus jelentőséget kap. 1940-ben Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása után „A templomban magyar lobogó lebegett. Nem is tudom honnét tudtak ennyi magyar lobogót szerezni, minden házon volt lobogó... aztán énekeltük: Isten áldja meg a magyart. Olyan gyönyörű volt, olyan megható volt, hogy mindenki sírt örömeiben.” – emlékezett egy 1915-ben született asszony Kalotaszentkirály-

19. JANKÓ 1892. 89.

lyon.²⁰ Megjegyzendő, hogy a magyar himnuszt az 1989-es fordulatot közvetlenül követő 1-2 évben gyakrabban lehetett hallani, mint mostanság. Akkor a vasárnapi istentiszteletek ünnepélyes zárásaként hangzott el sok helyütt. Nem egy lelkész aggódó dilemmáját hallottuk ki a kérdésekből, vajon más falvakban is hallottuk-e, merik-e énekelni másutt is? Mára úgy tűnik, hogy csak a különleges, ünnepi istentiszteleteken hangzik jobbra el. Ami adódhat a megszorítottság érzésének újraerősödéséből, de fakadhat abból a már ki-elégített lelki szükségletből is, hogy ha ez már megengedett volt, nem kell olyan gyakran a demonstráció eszközével élni.

Néhány elemében ugyancsak a nemzeti identitás megnyilatkozása is a szilveszterezés helyi szokása a felszegi Kalotaszentkirályon. A Romániában hivatalos időzóna éjfél tizenkét órájkor kimennek a fiatalok a Kalota hídjára, ahol tüzet raknak. A kántor a négy égtáj felé a templomtoronyból elkiáltja a boldog új évet, a falurészekből pedig visszakiáltanak a szabadban ünneplő emberek. A Kalotaszentkirályt Zentelkével összekötő „Nagy hídon” az összegyűlt ifjúság közösen elénekli a magyar himnuszt és a megzenésített Petőfi verset, a „Kis lak áll a nagy Duna mentében”-t. A pezsgőt viszont egy órával később, a „magyar éjféلكor” bontják ki, akkor koccintanak.

A sok évtizedes kisebbségi lét megélése, Kalotaszeg „etnikai sziget” voltának állandó tapasztalása megerősítette azt a fajta regionális önazonosság tudatot, ami a közösség saját kultúrájára épül és ez a regionális identitás is visszahat – az állandó kölcsönhatás miatt – a kultúrára. Ennek a lokális identitásnak a megnyilvánulása, hogy a falvakban is olvassák a magyar nyelvű folyóiratokat, elsősorban a stabil terjesztésű „Kalotaszeget”. Belső igényükké vált a kalotaszegieknek, hogy viszonylag tájékozottak legyenek az erdélyi magyar irodalom, a művészet és a politika dolgaiban. Nem ritka, hogy az általános iskolán kívül mást nem végeztek kezében is a „Magyar Szót”, a „Helikont”, az „Erdélyi Naplót”, vagy a „Szabadságot” látni.

Az anyaországhoz fűződő érzelmi viszony ambivalens. A kisebbségi helyzetből fakadó nehézségeik feletti elkeseredésükben gyakran mondják: „Rajtunk csak egy erős anyaország segíthet!” De ez a nehezen megfogható „csodaváró” hangulat minduntalan reménytelenségbe torkollik. Így aztán a nemzethez tartozásnak csak az egyfajta „kifelé figyelő”, a magyarországi történéseket nyomon kísérő és azt belső élménnyé képező, sokszor „tárgyasított” megélése maradhat számukra. Rendkívül népszerűek a fogható magyarországi televíziós csatornák közvetítései, kivált a Duna Televízióé. A sport és a politika eseményei talán a legnagyobb érdeklődéssel figyelt műsorok a körükben, hiszen Románia közvéleménye is főleg ezeket a híreket ismeri, ezek alapján ítéli meg Magyarországot és ezáltal közvetett módon egy kicsit az erdélyi magyarságot is. (A magyar labdarúgó-válogatott – már megszokott – hosszú sikertelensége, szembeállítva a román futball eredményességével, például állandó élcelődésre ad okot a románoknak a közös munkahelyeken.)

A realitásérzék bizonytalanságának, egyfajta álomvilágban és nem az adott időben való élésnek a jelei figyelhetők meg a gondolkodásmódban. A mindenkori politikai rendszer iránti illojalitás, a változó politikai rendszerek mellett is állandó otthontér („Nem mi mentünk el, hanem a határt rakták arrébb.”), a saját emlékezés és hagyó-

20. Ezekből a narratívákból bővebb idézeteket lásd: FÜLEMILE 1996. 78–81.

mány, az erős közösségi öntudat, a kifelé integrálódás beszűkült esélyei a kis közösségeket sajátos létidőbe helyezi.

Kalotaszeg jelenkori társadalma rendkívül széles skálájú mind szociális, vagyoni, mind kulturális téren. További vizsgálata az árnyalatokat még finomíthatja, a „vázlatból” társadalom-„rajz” válhat, amelynek megmutató képe alapján – hitünk szerint – más tudományágak és a gazdasági szektor szakemberei is olyan hasznos információkat nyerhetnek, amelyeket a kultúra és talán a piacgazdaság területén is lehet alkalmazni.

(A cikk az OTKA F017984. sz. pályázatának támogatásával készült.)

Irodalom

BALÁZS Éva

1939 *Kolozs megye kialakulása*. Budapest

CSÁNKI Dezső

1913 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V*. Budapest

GYÖRFFY György

1966 *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I*. Budapest

FÜLEMILE Ágnes

1996 *Történelmi idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi községben*. Regio 1996/1. 64–87.

JANKÓ János

1892 *Kalotaszeg magyar népe*. (Reprint, 1993. Néprajzi Múzeum Series Historica Ethnographiae 6.) Budapest

JAKO Zsigmond

1944 *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár

KSH

1991 *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. Budapest

1913 *MSK új sorozat. 46. A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként*. Budapest

SEBESTYÉN Kálmán

1993 *A Kolozs-kalotai (kalotaszegi) református egyházmegye népoktatásának adataira a XV. századtól 1900-ig*. Budapest

VERES Valér

1997 *A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása*. Regio 1997/3–4. 19–58.

ÁGNES FÜLEMILE–BALÁZS BALOGH

Brief Sketch of Contemporary Kalotaszeg Society

This article presents the findings to date of the ongoing ethnological fieldwork carried out by the authors between 1991 and 1998. During this period they visited 35 of the 40 settlements comprising Kalotaszeg, and did more systematic collecting work in a few of the villages. The research is a study of contemporary change. It focuses principally on how the people of the region have responded to the social and economic challenges of the period immediately following the change of political direction in 1989. What responses were given under largely the same conditions in the different local communities and, within these, by the different groups, generations, families and

individuals in village society? What effect has this period of change had on their future image, aspirations, values, occupational structure, the prestige hierarchy of local society and the network of human relations? How was local political life reorganized and what roles were allocated? How was family farming resumed? What processes of disintegration and restructuring began in the family division of labour, gender roles, intergenerational relationships, and in the organization of daily life? The authors were made more curious rather than put off by the fact that Kalotaszeg has been „discovered”, its fame is exploited for tourism and there are phenomena of virulent folklorism

It was found that, far from being an „over-researched” ethnological region, the complexity of contemporary processes in Kalotaszeg is hardly known at all. In many respects, scholarly opinion considers that findings made a century ago still hold for the present situation. It is therefore not an easy task to create a more nuanced „Kalotaszeg image” but researchers can build on a substantial body of work. The present article gives a general picture of the rural population of Kalotaszeg.

Konfirmáció Kalotaszegen

(Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei)

A konfirmáció

A konfirmáció, amelyet a protestáns népegyházakban vezettek be, jellegében teljesen eltér a katolicizmusban vagy ortodoxiában gyakorolt és értelmezett bérmálkozástól, amelynek szentségi jellegét a protestantizmusban a kezdetektől elutasították. A konfirmáció „az istentisztelet társadalmi eseménye, amelyben a megkeresztelt hívőt ünnepelesen befogadják az úrvacsorai közösségbe” (G. Rietschl és P. Graff Lehrbuch der Liturgik alapján Sergio RONCHI 1991. 90). Társadalmi eseményként való felfogása lehetővé tette egy olyan liturgia alkalmazását, amely az első úrvacsoravételt megelőző önkéntes csatlakozás, a vallási, felekezeti ismeretekről való számotadás után a befogadásra mutató kézzrátéttel történő papi áldással megadja a felnőtt egyháztagok, az úrvacsora közösség jogait és kötelességeit a jelölt fiatalnak. A keresztyén élethez való hűség-re tesznek fogadalmat, de ennek kívülről megragadható értelme a protestáns úrvacsoraközösséghez való csatlakozást, azaz a felekezethez való tartozást és hűséget jelenti. A „kikérdezés” és a fogadalomtétel és az első úrvacsora vétel elválhat egymástól: „A konfirmációs liturgiai alkatából ki kell küszöbölni a vallásvizsgát, a káté kérdezést; el kell hagyni a bevezető hosszú homiletikai istentiszteletet (sőt talán még az úrvacsora osztást is) és tisztán a konfirmációt (hitvallás, fogadalomtétel-befogadás, áldás) kell önálló és domináló liturgiai aktussá fejleszteni” (RAVASZ 1915. 377). A konfirmáció, mint társadalmi esemény elválik a sákrámentumok kiszolgálásához kötődő liturgikus alkalmaktól, a keresztelestől és az úrvacsoravételtől, de az emberi élet folyamatában ezt a kettőt köti össze. A protestáns egyházak e két szentségét ez a liturgiás istentisztelet kapcsolja egybe. A konfirmáció elmaradása vagy hiánya miatt nem köthetnek házasságot, és nem részesülhetnek egyházi temetésben sem. Szigorú rendtartás szerint úrvacsorát sem vehetnek.

Mielőtt a konfirmáció intézményszerűen bevezetésre került volna a protestáns felekezeteknél folyamatosan foglalkoztak a hívek hitbeli ismereteinek fenntartásával, illetve az ifjúság oktatásával, amely talán a leglényegesebb különbséget is jelentette a vallásos hitről vallott nézetek kérdésében a katolicizmussal szemben. Burke szerint a katekizmusok bevezetése és – ami a korábbi gyakorlattól eltért – kérdés-felelet formájában történő megtanulása és kívülről történő idézése jelentette a hitvallásban bekövetkezett újítást. Az 1529-ben megjelent Kis-Káté (Luther) és Kálvin Katekizmusa, az 1542-es javított változat, majd a Heidelbergi Káté eleinte a tanulatlan lelkészek segédeszköze, majd később a világiak legfontosabb olvasmánya, vallásismereti „kézikönyve”, tankönyvecskéje

volt, amelyet a papok a prédikáció alkalmával használtak, idéztek, vagy hosszasan felolvastak belőle. A 18. században sok helyen, mint azt Burke is állítja, a katekizmust jobban ismerték és használták, mint a Bibliát: Svédországban minden ötödik-hatodik családban őriztek Kátét, de csak minden huszadikban Bibliát. A dologhoz tartozik, hogy képes katekizmusokat is használtak, amely megerősíti azt az elgondolást, hogy a protestantizmusban nem egyszerűen képtilalom volt érvényben, hanem a képek tisztelete és kultusza helyett az oktató célú használata vált jellemzővé (CAMPENHAUSEN 1960). A vizsgálóhoz kötött énekismeret, illetve zsoltáreklés széles körű elterjedése szintén a reformáció vívmányai közé tartozott és a katekizmusokhoz hasonlóan, a zsoltárok nyomtatott formában is közkézen forogtak; a francia hugenották világi ünnepeken is zsoltárokat énekeltek (BURKE 1991. 264–265).

A megszerzett tudást ellenőrizték. Ennek többféle módja is ismeretes volt, erre szolgált pl. a lelkészek rendszeres látogatása a híveknél; a családi áhítat alkalmával kiderült, hogy a hívek tudnak-e olvasni és ismerik-e a katekizmust. A 17. században a svéd lelkészek például házról házra járva vizsgáztatták híveiket; máshol előfordult, hogy ez megelőzte az úrvacsoraosztást, és ettől tették függővé, hogy részesülhetnek-e a hívek az úrvacsora közösségében és szentségében (BURKE *uo.*). A konfirmáció eseményét a református teológiai értelmezés a keresztelés záró aktusának tekinti. Mivel a keresztelés ténye felekezetek feletti érvényességgel bír (nálunk az ellenreformáció idejétől), a felnőtt kor küszöbén a szentséghez-járást megelőzően a konfirmáció (vagy a bérmlás) által megtörténik a keresztségnek felekezetekhez kötése is. Ennek szükségességéről a 18. század felekezeti küzdelmeiről tudósító források is tanúskodnak.¹

A megreformált egyházak az őskeresztények gyakorlatát követve az ifjak tanítására, a vallási ismeretek elsajátítására külön időpontot jelöltek ki, amely eredetileg a szombat délutáni istentisztelethez kötött, illetve a vasárnapi iskolákban, az istentisztelet után történt. Egy másik értelmezés szerint a 12 éves Jézus bemutatkozásának eseményével azonosították a konfirmációt.²

Habár az úrvacsora közösséghez való csatlakozás alapja az egyetemes protestáns hitvallás, a befogadás rítusa egy konkrét vallási közösségben történik. Mint ünnep, a közösség hagyományai, a presbitérium és az egyházi vezetők által egyeztetett esemény és szokás. A konfirmáció meglehetősen későn, a 18. sz. végétől illetve a 19. sz. elejétől, mint Európában Magyarországon is a pietizmus hatására terjedt el (KÓSA 1990. 472). „Az erdélyi és tiszántúli részekben 1788 táján, ugyanakkor a Dunántúli, a Duna mellékén 1806-ban, s a Tiszán innen 1811-ben vált általánossá” (ÖTVÖS 1985. 114).³ A konfirmáció bevezetése 1811-ben történt Abots János püspök rendeletére (Nagyenyed)

1. Az ellenreformáció idején a házasságkötések alkalmával dőlt el a házaspár felekezeti hovatartozása. Szokás volt, hogy amíg férjhez nem mentek a katolikus lányok, nem gyóntak, hogy ha esetleg református férfihez mennének feleségül könnyebben átálhassanak annak vallására. A bérmlás és a konfirmáció ezt kívánta megakadályozni. Plébániai iratok 1762, Barabásszeg, Kustánszeg; közli: PAIS és NAGY KOLOZSVÁRI: Göcseji kálvinisták, Becsölgyei református egyház, Zalaegerszegi Göcseji Múzeum, 1989. 124–126.

2. Népi adatközlés őrzi. MADAR 1998. 184.

3. Idézet a Magyar Református Kátéirodalom c. kötetből.

„Mint hogy a confirmationnak vallásunk, s ez Erkölc-siség gyarapodására nagy befolyással van, ezért más országokban levő protestáns Ecclesiáknak példájokra, szükségesnek találtuk elrendelni”.⁴ A magyarbikali anyakönyvbe bevezetett cursusok szerint az ifjúság konfirmációját 1812-ben vezették be.⁵ A 19. század végén konfirmációs anyakönyveket is nyitnak (1903, Bánffyhunyard), vagy az évkönyvekben emlékeznek meg róla. A kátémagyarázat, amely megelőzi a konfirmációt, szintén változásokon ment keresztül, az egyháztörténet különböző korszakaiban, a teológiai irányzatoknak megfelelően. Az első korszakban a tanítás központi érték-ként, az igaz elérésének logikai útjából következő pozitív érzelmek alapján állt: az igaz hit dogmáit kellett kifejtenie. Ekkor a Heidelbergi Káté tanítása a délutáni istentiszteleteken a felnőttek tanításának keretében folyamatos volt. A modernizáció a vallásos élmény érzelmi útjait helyezte előtérbe, lelki kapcsolat kidolgozására helyezte a hangsúlyt (RAVASZ 1915. 365–366). Ez átszínezte a konfirmáció rendjét, a vizsga vagy a katechetikai rész gyengült, s a lelki élmény szerzése megerősödött. Az arányok, a „központi rendtartáshoz” képest azonban eltérőek, teológiai iskoláktól (külföldi tanulmányok) függően különbözőek lehetnek. A magyarországi kátéirodalom gazdagsága is ezt bizonyítja.⁶

Kalotaszegen⁷ a konfirmációra megszerzett ismeretekről való számadásnak többféle formája ismert; van, hogy a gyülekezet egésze előtt adnak számot a templomban, s a lelkész a vizsgálótató, a vizsgára pedig a hittan tanár, a kántor, a segédlelkész stb. készíti fel az ifjakat. Más esetben a vizsgára a presbitérium szűkebb közössége előtt kerül sor.

Társadalmi jellegét erősíti a keresztszülők szerepének kiemelése az ünnepben, és annak előkészületeiben, amelynek számtalan, az emberi élet során megszerzett meg-

4. Küsmödi Egyházi Levéltár 1812. idézi MADAR 1998. 185.

5. Május 12-én (tehát Pünkösdkor) 18 fiatal konfirmált. SEBESTYÉN 1996. 17.

6. A 16. században keletkezett és elveszett Méliusz Juhász Péter Kátéját a 17. században gazdag kátéirodalom követi, a „Kathekizmus” c. kötet pl. kérdések és felelet formájában dolgozta fel a Hiedelbergi Kátét, Hatvani István debreceni professzor előszavával, amely szerint e mű a „kisedek számára, a fiú és leány iskolákban tanuló gyermekeknek és a kommunikánsoknak” készült (ÖTVÖS 1985. 114–115).

7. Az adatokat 1996–1998 között, a Református Thelógia Doktorok Kollégiuma Néprajzi Munkabizottsága munkaterve szerint, Molnár Ambrus vezetésével történő OTKA kutatásában, illetve a Néprajzi Múzeum „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” c. kiállítás előmunkálatai során a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollégiumának támogatásával, majd 1998-ban a Néprajzi Múzeum munkaterve szerint Bánffyhunyardon, Körösfőn, Kalotaszentkirályon, Mérán gyűjtöttem. Köszönettel tartozom Molnár Ambrus, Küllös Imre és Nagy Anna videofelvételeikért a kalotaszegi konfirmációkról és a bánffyhunyadi amatőr videofelvételekért. 1996–1997-ben jelen voltam a konfirmáció ünnepén Kalotaszentkirályon és Bánffyhunyardon. Adatközlők: Szabó Papp Kati 34 é., Bánffyhunyard; Lovász István, 15 é., Kalotaszentkirály; Lovász Erzsébet, 43 é., Kalotaszentkirály; Bokor Ferenc, 59 é., Bánffyhunyard; Papp Márton Rajbi, 57 é., Bánffyhunyard; Albert György, 61 é., Bánffyhunyard (szül. Körösfő); Tötszegi Andrásné, 74 é., Méra; Tötszegi Tekla, 29 é., Méra; Tötszegi Tímea, 18 é., Méra; Tamás Ferencné, 64 é., Bánffyhunyard; Bikai Márta, 15 é., Bánffyhunyard; Czuczka Szabolcs, 15 é., Bánffyhunyard; Kudor Andrea, 15 é., Bánffyhunyard; Mihály János református lelkész, Kalotaszentkirály; Kusztos Tibor református lelkész, Bánffyhunyard; Lovász László, 15 é., Kalotaszentkirály; Kis István, 15 é., Kalotaszentkirály; Varga Hangya Kati, 54 é., Méra; Bokor János Márton, 38 é., Bánffyhunyard; Koncz Ilona Kudor, 99 é., Bánffyhunyard; Kis Anna, 82 é., Kalotaszentkirály (Zentelke); Máté Erzsébet 68 é., Bánffyhunyard (Körösfő); Albert Katalin Buzás, 56 é., Bánffyhunyard.

erősítő alkalmá is van; a keresztszülők kiemelt szerepe az élet fordulójánál az egyházi rendtartásokból következik, s fontos szerepük van a szocializációban. A keresztszülők megválasztása az őskeresztények szokása szerint Húsvét szombatjához, a felnőtt kereszteléshez köthető időpontban, fehérvasárnapon, az ifjak vizsgatételének napja alkalmával történik, az ún. „komáló vasárnapon”. A konfirmáció átvette és felerősítette az első áldozás speciális (vallási) gyermekünnep funkcióját (a középkorban ugyanis a gyermekeknek nem volt vallási ünnepe, az első áldozással valósul meg a 16–17. századtól, de polgárjogot csak a 18. században nyert), amely a polgárosodás új értékrendjében a gyermekek megbecsülésével, gondos felnevelésével járt együtt. (ARIÉS 1987. 166–167).

A konfirmáció időpontja az emberi életben

A konfirmációs életkor a gyermekkor vége és a felnőttkor kezdete közötti időszakra esik; a gyülekezetnek csak felnőtt tagjai vannak. A Kalotaszegi Református Egyházmegye a múlt században hozott külön rendelkezéssel 17 éves korra emelte a konfirmáció kötelező idejét, hogy a túl korai leányszöktetést és házasságkötést megakadályozza, de a század folyamán ez megváltozott. Noha dogmatikailag valóban a felnőtté válás a legjelentősebb funkció az eseménysor kijelölésénél, a társadalmi körülmények döntően meghatározzák a gyermekek konfirmációra való felkészítésének életkori idejét, amely természetesen a pszichológiai értelemben vett életkori szakaszok között különböző időpontokat jelenthet. Az időpont megválasztásánál első helyen az iskolai körülmények állnak. Második helyen az eljegyzés és házasságkötés lehetséges ideje áll, amelyet a régi faluközösségekben a presbitériumok jelölhettek ki, illetve szabályozhattak. A harmadik szempont a pályaválasztás, amelynek küszöbén, vagy azzal szoros összefüggésben kell megjelölni a konfirmáció életkori időpontját. Kalotaszegen általában a konfirmandusok életkora 12 és 18 között mozgott; a két háború között általánossá vált, hogy a 16. éves kor körül konfirmáltak.⁸ Tárkány Szűcs Ernő is megerősíti, hogy Kalotaszegen a korábbi időkben a gyermekkor végét általában a 12 évnél jelölték meg, s ekkortól készültek a konfirmációra. A 12 éves kortól a konfirmációig tartó idő volt a serdülőkor, és a konfirmáció után történt avatás után léptek az ifjúkorba. Az ún. teljes kort ekkor a leányoknál 16, a fiúknál 24 éves korra tették, a nőknél csak akkor, ha megházasodtak, ha nem, úgy náluk is a 24 éves kor jelentette a teljes kort. A leánykor végét is meghatározták, ez a 25. év volt, a férfiaknál a 30. év. Ezt az életkort elérve a fiataloknak a templomi ülésrend szerint már át kellett ülniük az asszonyok, illetve felnőtt férfiak padjába (TÁRKÁNY SZÚCS 1981. 109–110). A 16 év körüli időpontot a házasságkötés szabályai is rögzítették, ugyanis az egyházi rendelkezések a házasságkötés alsó határaként a nőknél ezt az életkort jelölték meg. A pártviselés szabálya is őrzi ezt a rendelkezést. A leányok házasságra való alkalmasságát a fejükre tett párta jelzi, ha fiatalabb korban konfirmálnak (mint napjainkban), nem tehetik a fejükre, csak évek múlva

8. Az emberi életnek általában 6–8 váltó szakaszát különböztetik meg egymástól, pl. Magyarországon hét szakaszt, Szendrey Ákos is hét szakaszt tart megkülönböztethetőnek (FARAGÓ 1947. 112., lásd még TÁRKÁNY SZÚCS 1981).

(Kalotaszentkirály). Így Kalotaszentkirályon néhány éve még hajadonfőtt konfirmáltak, a mostani iskolai rend szerint 15 éves korukban, de csak két év múlva 17 éves korukban teheték fel a pártát a pünkösdi úrvacsoravételkor. Napjainkban pedig kendővel a fejükön konfirmálnak, mert úgy látják, hogy a rövidre vágott, városi frizura nem illik a viselethez. Kalotaszentkirályon az 1970-es évektől 13. éves koruktól két éven át (7–8. osztály) járnak a fiatalok „kátéra”, konfirmációi előkészítőre.

A fiúk életkori szakaszairól Kalotaszentkirályon a következőket mondták el: 5 éves koruktól 12 éves korukig jártak a fiúk betlehemezni. 12 éves koruktól már járnak kátéra, ekkor kimaradnak a betlehemezők csoportjából, és a konfirmáció után a kántáló fiúk csoportjához kerülnek. A konfirmált fiúk nem érzik felnőttnek magukat, nincs még diplomájuk, végzettségük, munkahelyük. De ekkortól már járnak diszkóba, bálba, hazamehetnek éjfél után, a konfirmáció előtt legfeljebb csoportosan járhattak a diszkóba. Konfirmáció után vőlegény korukig, azaz 15 és 22 éves kor között járnak kántálni; a szokás az udvarlás részeként értelmezhető.

Ez a rendszer, a faluban maradók számára érvényes, az eltávozók, iskolákba, egyetemekre, gyári munkára, állásba kerülők részére csak részlegesen érvényesíthető, de hazalátogatásaik, hosszabb otthonléteik idején ez a rend működik. Kialakítása az iskola-rendszer szovjet típusú átalakítása után, nagyjából az ötvenes évektől történt; a gyermekek többsége 14 éves kora után elkerült a faluból és városi, vagy távolabbi iskolákban tanult tovább, hogy a kötelező nyolc, később a tíz, illetve a középiskolát is magába foglaló tizenkét évet jelentő iskolaszakaszt befejezhesse a romániai iskolarendszer szerint.

Küszöb – életkori váltás és „avatás”

A konfirmáció fontos funkciója a társadalom életében a serdülőkorból az ifjú, illetve, ahogy korábban fogalmazták a gyermekkorból a felnőtt korba történő átlépés. Egyházi szempontból gyermekből felnőtté válás, társadalmi szempontból régen a „kislegény” korból a felnőtt legény korba történő átlépés küszöbe volt a konfirmáció amelyhez ún. legényavatás szokások kapcsolódtak. Ma az életkori váltás bonyolultabban jelenik meg, még azt sem állíthatjuk, hogy a serdülőkorból ifjúvá válás küszöbét jelenti a konfirmáció, hiszen napjainkban elhúzódó hosszú folyamattá vált a serdülőkor, amelyet a családalapításig megint egy elhúzódó ifjúkor követ. A váltást megkönnyítő avatási, beavatási szertartások a városi társadalomban és annak kultúrájából eltűntek pszichológiai, neveléslelektani problémák tömegét eredményezve (PELEY 1998. 34–35.; és úő. 1994. 429–471). Ennek a bonyolult jelenkori helyzetnek az értelmezése a résztvevők oldaláról elég világosan megfogalmazódik. A jelen konfirmációs ünnepség a fiatalok tanulási folyamatában azzal a küszöbvel egyezik meg, amely a faluban, esetleg a szomszéd faluban történő általános iskolai tanulási szakaszt a távoli városokban folyó középiskolai és szakmunkásiskolai, tanulási szakasz választja el. És, bár a fiatalok egy felsőbb korosztályba kerülnek, ahol lehetőség nyílik a fiúk számára a lányokhoz járásra, udvarlásra, diszkóba való elmaradásra, távolabbi helyeken történő szórakozásokra, nyilvánvaló, hogy nem kerülnek a „felnőttek sorába”, nem készülnek párválasztásra, az udvarlási folyamatokban nincsenek házasodási törekvések. Ennek ellenére, a jelenkori

*Befogadás, áldás kézrátétellel, Körösfő, 1997.
Küllös Imre felvétele*

szokásban is még megmaradtak a felnőtté avatás (legényavatás) szokásainak töredékei (lásd Faragó kitűnő leírását az 1940–50-es évekre vonatkozóan – FARGÓ 1947. 112–118) és amelyek az 1960-as évekig nagyobb változás nélkül fennmaradtak (VASAS–SALAMON 1986. 173–193). Az „avatás” egykori mozzanataiból a konfirmáció alkalmához kötődően azok számottevőek, amelyek a délutáni istentiszteletet követő csapatos vendégeskedés formáiban, ma már elsősorban a konfirmált lányok meglátogatására szorítkozva valósulnak meg, de amelynek keretében korábban kocsmákban és más színtereken valódi próbatételekkel nehezített „avatási szertartások” zajlottak (VASAS 1993. 122–124). Régen a konfirmáció után a pártás leányokat is „felavatták”, általában a következő táncalkalomkor idősebb leánytársaik.

Úroacsoravétel a kikérdezés után, Bánffyhunjad, 1996. Küllös Imre felvétele

A konfirmációnak fontos szerepe volt a helyi társadalom önszerveződésében; az ifjak felnőtté nyilvánításával erősítették az úrvacsorához járuló férfiak közösségét, amely irányította, szervezte és vitte a falu gazdasági és társadalmi életét, megválasztotta presbitériumát és elöljáróságát. Ezért a férfiak életkori váltásai között a tradicionális társadalom szempontjából ez számított a legjelentősebbnek. Az egyéni élet alakulása szempontjából is a konfirmáció után nyílt lehetőség az önállósodás, de legalábbis a házasság, családalapítás előkészítésére és megvalósítására.⁹ Napjainkban a konfirmáció estjén a lányok felkeresése, csoportos látogatása – a frissen konfirmált lányokra vonatkozik, és elsősorban a családi vendégség, és a nap gazdag eseményeinek értékelő megbeszélésére, felszabadultabb együttlétre, esetleg csoportosan történő esti diszkó látogatásra szorítkozik (Kalotaszentkirály, Bánffyhunrad).

Érdekes, korcsoporttudat kialakítása is megfigyelhető Mérán, ahol a konfirmáció tízéves évfordulóit megünneplik (az egyház részvételével, talán kezdeményezésével) és ekkor is csoportképet készítenek magukról. Míg a konfirmáció alkalmával készített csoportképek az életforduló ünnepének emlékképei, egy egyházi ünnepben való felnőtt jelenlét (ünnepi felnőtt hosszú ruha, cipő, ékszerek – mint ajándékok –, karóra a férfiakon, kalap, nyakkendő, hosszúnadrág stb.) dokumentuma (együtt a konfirmációs emléklappal, amely egyházjogi dokumentum is, úrvacsoravételre illetve házasságkötésre jogosító igazolás), addig a korcsoport-találkozók az iskolai, érettségi találkozók szerepét töltik be (igaz, hogy a konfirmandusok többnyire azonos iskolai osztályba járnak). A konfirmáltak e találkozóira a távolba szakadtak, magasabb társadalmi – hivatali pozícióba kerültek is hazajönnek. Ez a tény megerősíti, hogy a konfirmáció a faluhoz való tartozás, azonosság megerősítését is szolgálja.

A konfirmáció naptári időpontja

A konfirmáció naptári időpontjának kiválasztása általában követi az ősegyházban szokásos, a felnőtt keresztteléssel összefüggő Húsvét körüli időpontot; ugyanis Húsvét utáni vasárnap, azaz Fehérvasárnap volt az új hitvallás ünnepe, a nagyszombati keresztség után. Ekkor még a kereszttelés fehér ruhájában jelentek meg a gyülekezetben a hitvallástételre; a fehér ruha az új szív jelképe volt (ÖTVÖS 1985. 111–112).

Kalotaszegen korábban Virágvasárnap tartották a vizsgát, és Húsvétkor vettek először úrvacsorát. Ebben a felnőtt kereszttelés őskeresztyén hagyományának követését láthatjuk. Az általánosabb, jelenkorban szokásos időpont, a Pünkösd is jelentésével indokolja a konfirmáció eseményének az ünnephez csatolását: a szentlélek gyülekezet-teremtő ereje segíti az ifjak gyülekezethez csatlakozását hitükről tett bizonyoságtételük, vizsgájuk után. Emlékeznek arra is, hogy korábban, talán a századforduló idején áldo-

9. Magyarkiskapuson pl. korábban ezen az estén kellett a legényeknek kiválasztani a leányt, akinek udvarolni akartak (különösen, ha már korábban a szülők által kiválasztott leányról volt szó), és akit elvenni akartak. Versenyben a többi legénnyel, otthon csoportosan felkeresték, erőszakkal is akár, igyekeztek mellé ülni, beszélgetni vele (FARAGÓ 1947).

zósütörtökön konfirmáltak és pünkösdkor vettek először úrvacsorát. Ez a megoldás is a pünködsdi időhöz kapcsolás egy változata; a pünködsdi ünnepkőr áldozósütörtöktől Szentháromság vasárnapig tart. Az időpont kiválasztása napjainkban Mérán például a viselet változatainak bemutatási lehetőségeit növelve, három ünnepi alkalomhoz köti a konfirmációt, amelyből az első a vizsga (a kikérdezés), ez szombati napra esik, második a konfirmandusok úrvacsoravétele az azt követő vasárnapon, és a harmadik a gyülekezettel közös úrvacsoravétel: ez esik az ünnep vasárnapjára, Húsvétkor.

A különböző időpontok kiválasztásánál a közelmúltban a politikai megfontolások is szerepet kaptak, attól függően hogy éppen milyen viszonyban állt az egyház az állami központi hatalommal. Ugy tűnik hogy mindezek következtében az elmúlt 80 évben a konfirmáció időpontjának változásai egybeestek a politikai és történelmi fordulónak a társadalom életére gyakorolt hatásával.¹⁰ Ezért egész Erdélyben az 1960–70-es évekre a konfirmációt az augusztusi új kenyér ünnephez kötöttek tartották, a felkészítést a helyben lakóknak hétvégéken és nyáron, a nyárra hazatérő diákoknak pedig a szűkös nyári két hónapban tartották. Ezzel a hivatali, és politikailag ellenőrzött iskolai szorgalmi időből a magánélet szférájába került át a felkészítés és az ünnep. Kalotaszentkirályon pl. a vizsgára és az úrvacsora vételre augusztusban került sor, az új kenyér ünnepi istentisztelete alkalmával. 1989-ben a romániai forradalom után visszakerült a konfirmáció időpontja Pünkösdre, ahogyan azt 1945 előtt tartották.

Váltás a templomi ülésrendben

Mérán, a konfirmáció alkalmával történik évente a templomi ülésrend átalakítása is, mert a gyülekezettel történő közös úrvacsorához már új helyükre ülnek a konfirmált leányok és fiúk, egy sorral hátrébb, az ún. konfirmáltak padjába. A kiürített sorba az ún. konfirmandusok padjába ülnek be a jövő évben konfirmálók. A templomi ülésrend szerint a következő változás a konfirmáltak (eladó lányok) padjából a menyecskék padjába történő átülés lesz, az esküvő után. A fiatal, legcifrább öltözetű menyecskék első gyermekük megszületése után elhagyják a menyecskék padját, és hátrábbi sorba ülnek, öltözetük is visszafogottabb lesz. Az életkor előrehaladtával egyre hátrábbi kerülnek, a legidősebb asszonyok ülnek a templomajtóhoz legközelebb eső padban. A templomi helyváltoztatásnak az úrvacsoravételkor van szerepe, az asszonyok az úrasztalától való távolság szerint kerülnek sorra, padonkénti rendben; a sorrendet mindig a konfirmáltak kezdik, őket a menyecskék követik, majd az idősebb asszonyok sora következik.

10. A magyarországi ünnepszociológiai kutatásokat összefoglaló korábbi munkában (HERNÁDI 1985) nincs utalás a konfirmációra; igaz az „egyéni fordulópont-szertartások” között a vallásosság háttérbe szorulásának illusztrálásaként, illetve ajándékozási alkalmak felsorolásában előfordul első áldozásra való utalás.

A konfirmáció tartalma

A konfirmandusok számára a konfirmáció legfontosabb feladata az ismeretek megszerzése, megtanulása (katekizáció), amely előfeltétele a sikeres vizsgának (bizonyoságtétel), majd az azt követő úrvacsoravételnek, és ezzel a nagy legények, vagy nagy leányok közé lépésnek. A konfirmáció három szakaszra osztható, az első a felkészülés időszaka, a második az ismeretszerzésről tett bizonyosság, a vizsga, amely (ma már inkább szimbolikusan) a felnőtt egyháztaggá válás küszöbe, a harmadik az úrvacsoravétel, amely az eseményhez fűződő, egyházi, vallási, templomi rítus, és az azt követő közös, illetve családi ünnep. Az első szakasz egy iskolai oktatással azonos folyamat, amelyben az oktató, a legtöbbször maga a lelkész, segítője, lehet elsősorban a kántor, vagy fiatal segédlelkészek, hittantanárok. Az anyag megtanulása, bevésése olyan alapos, hogy sokan még idős korukban is visszaemlékezve „fel tudják mondani” a konfirmációi kérdéseiket. Ez a memorizálás a szövegek hangos gyakorlással történő elsajátítása régi, múlt századi tanulási módszer, amelyet a konfirmációra készülők számára az egyház a jelenig fenntart. A bevésés középkori, kérdés-felelet formája is él még: a kérdésekre többnyire versbe foglalt válaszokat adnak, így készültek a régi nyomtatott és kéziratos káték, s más megtanulásra szánt szövegek is. A tanulást megkönnyíti a leírt vagy nyomtatott szövegek kézbe adása, ezért a lelkészek gondoskodnak arról, hogy minden konfirmandus hozzájusson a megtanulandó szövegekhez. A magyar nyelvű könyvnyomtatás és a vallási kiadványok szűkös korszakában Romániában írógéppel, vagy kézzel írt és indigóval sokszorosított szövegeket osztottak ki. Kalotaszeg-szerte szokásos volt, hogy a nőknek és férfiaknak kéziratos füzetek voltak, amelybe az alkalmi költészet anyagát, a megtanulandó verseket, hittanismereteket, és különböző köszöntőket, kántáló verseket stb. gyűjtöttek össze; ki-ki maga másolta le a szükséges anyagot. A kéziratos füzetek általános használata talán szorosan összefügg a konfirmáció oktatási rendjével. E füzetekben találjuk meg leírva a konfirmáció rendjében az utoljára elhangzó köszöntő vers szövegét is, amelyben a konfirmandusok megköszönik a lelkész és szülei, keresztszüleiért tett áldozatait. 1996-ban ugyanazt a 30 versszakos köszöntőt mondták el Bánffyhunyadon, mint Kalotaszentkirályon 1997-ben. A versszakok tartalmazzák a tanulás, felekezeti hűség, az ünnep, mint különös református gondolat, az erkölcsi viselkedés stb. elveit pl. 3. és 28. versszak.¹¹

A megtanulandó anyagnak több rétegét különíthetjük el egymástól, az egyik az egyetemes keresztyén és egyetemes református (kálvinista) közösséghez tartozást erősíti: a nyomtatott káték (Kálvin, Luther, Heidelbergi Káté, Kis Káté), és a Biblia-ismeret, az anyag másik része a magyar református egyházhoz tartozásról szól, történetére vonatkozó kérdésekkel, majd egy másik kérdéscsoport a helyi egyházközséghez való tartozás megerősítésére szolgál, ehhez tartoznak az egyháztörténeti anyag, speciális, a

11. Adjad édesatyánk, hogy mi református/ Egyházunk hűséges tagjaivá váljunk/ Úgy amint tanultuk, magunk annak valljuk/ Hogy mi református, kálvinisták vagyunk.//
Áldja meg az Isten a presbitereket/ Hogy hitvallásukat híven tölthessék be/ Munkájuk önzetlen, szent és tiszta legyen/ Hogy lássék meg rajtuk az Isteni félelem.//

helyi egyház történetére vonatkozó kérdései, amelyet kiegészít az erdélyi magyar református egyházhoz való tartozást erősítő tananyag; a lelkészek saját munkájaként kerül az előbbi anyaghoz. Az énekeskönyv, amelynek ismerete is része volt a tananyagnak, az ún. kolozsvári énekeskönyv, amely az erdélyi egyházkerületben használatos, ismerete egy nagyobb egyházi közösséghez, az egyházkerülethez való tartozást erősítette. Talán az egyház hierarchiáját tükrözte eredetileg egy köztes nagyobb tájhoz, az esperességhez való tartozás kérdéscsoportja, ma ez inkább Kalotaszeghez, (mint földrajzi, kulturális helyhez) való kötődés formájában jelenik meg. Erdély egyháztörténetével összefüggésben magyar történeti ismereteket tanulhatnak a konfirmálók, amely a román történelemoktatás hiányosságait próbálja pótolni. A konfirmáció erdélyi intézménye tehát egyrészt a felekezeti, egyetemes, másrészt a felekezeti és nemzeti, harmadrészt a felekezeti és faluközösségi, illetve egy tágabb táj, esetünkben Kalotaszeghez köthető egyházi azonosság (kalotaszegi református magyarok) megerősítését szolgálta. Ez utóbbi szerep vállalása a kalotaszegi falvakban hangsúlyos volt: ehhez tartozott Kalotaszeg gazdasági és kulturális önállóságának ténye (múltban és jelenben). A megélhetés számtalan formája kötődött és kötődik az egyház segítő, alapító, közvetítő tevékenységéhez.

A konfirmáció úgy tűnik, ma is egy helyhez, tájhoz kötődő szocializáció állomása.

Öltözet és/vagy díszítés

A felnőtté válást erősíti a viseletben történő változás, konfirmációra kapták meg szüleiktől és keresztszüleiktől az első ünneplős felnőtt ruhát, napjainkban a lányok többnyire mindkét változatban, viseletes és városias formáiban.¹² Az öltözködés rendjében ez az egyik jelentős időhatár, amelyre már elkészülnek a kelengye viseletdarabjainak fiatalos (s legalább egy gyászos) öltözetei, amelyek lehetővé teszik a templomi és világi ünnepeken való részvételt (nagy-pénteki, böjti idő félgyszos, gyászos öltözet). Cifra vidéken és Nádas mentén a falvakban szigorú öltözködési rend és szabályok határozzák meg napjainkban is a különböző templomi alkalmakhoz illő, korosztályoknak megfelelő öltözeteket. El lehet választani az öltözetekben a konfirmáció különféle eseményeihez kapcsolódó változatokat, de ezt a bonyolult rendszert a változó körülmények folyton alakítják, új funkciók, új jelentések jelennek meg.

Például nyomon követhető a múlt század utolsó évtizedeitől a városi divat hatására a konfirmandusok fehér ruhába történő átöltözése. Ez lehetett a lelkész családjától eredő kezdeményezés, esetleg összhangban az őskeresztyén hagyománnyal, de sokkal inkább a nyugat-európai konfirmáció ünnepi öltözködési szokását honosította meg, párhuzamosan a katolikus első áldozók fehér polgári „kismennyasszonyi” ünneplőjével (lásd DRÖGE 1985. 76–85).

12. Tátrai a nagylánykor és kislánykor küszöbén a legfontosabb mozzanatnak a lányok felöltöztetését tartja; „eladó”-nak öltöztetik őket, amelynek időpontjával az iskolai tanulmányok végét, a bérmlást, illetve a konfirmálást jelöli meg (TÁTRAI 1994. 7).

*Kelemen Kata kajla konfirmációs köténye 1916
Bánffyhunyard, viselte még leánya Buzás Erzsébet
1937-ben. Albert Györgyné tulajdona,
Bánffyhunyard, Winter Erzsi felvétele*

*Konfirmációs emlékkép,
Kelemen Kata rózsaszín kötényben, 1916.*

Bánffyhunyardon az I. világháborút követően, a Cifra vidéken később, a két háború közötti időben megkezdődik a városias fehér ruha bevezetése a konfirmáció ünnepére, miközben a városi és helyi értelmiség igyekezete ezzel ellentétes: párhuzamosan folyik a hagyományos viselet megtartására való biztatás is, így a legkülönbözőbb megoldásokra találhatunk példát, amelyekben tükröződik a legünnepebb női és férfiviselet megújításának és konzerválásának szándéka. A hagyományos viselet darabjainak világos színekre váltásához első lépésben fehér gyolcs fersing, világos (rózsaszín, halvány zöld selyem) kötény, lányos ingváll, a fehér gyolcs fersinghez viselt kék pántlikás szőr kötény más változatban fehér szövetből, de kék pántlikával, majd a fersing készült fehér szövetből, azonos, kékpántlikás fehér szövet köténnyel, fekete fersing és kék szőr kötény őrizte a fekete ünneplő színét. A II. világháború után fehér krepp, vagy fehér selyem kötőt vettek fel, ami rózsaszín selyemmel volt varrva (Bánffyhunyard). A világos vagy fehér kombinációkra való törekvés megjelenhet a viselet hagyományos szerkezetén belül, amikor olcsó gyári világos anyagokból készítik a fersingeket, blúzokat, kötényeket. De megtörténik, már az I. világháborút követő szegénységben is, hogy egyszerű városi fehér (blúz, szoknya) ünneplőt vesznek fel. Bánffyhunyardon 1916-ban a konfirmálók többségén fehér gyolcs fersing, kék szőr, pántlikás kötény, piros nyomtatott rózsás mellény volt, nemzeti színű szalaggal a vállon; a fiúk fehér gatyában,

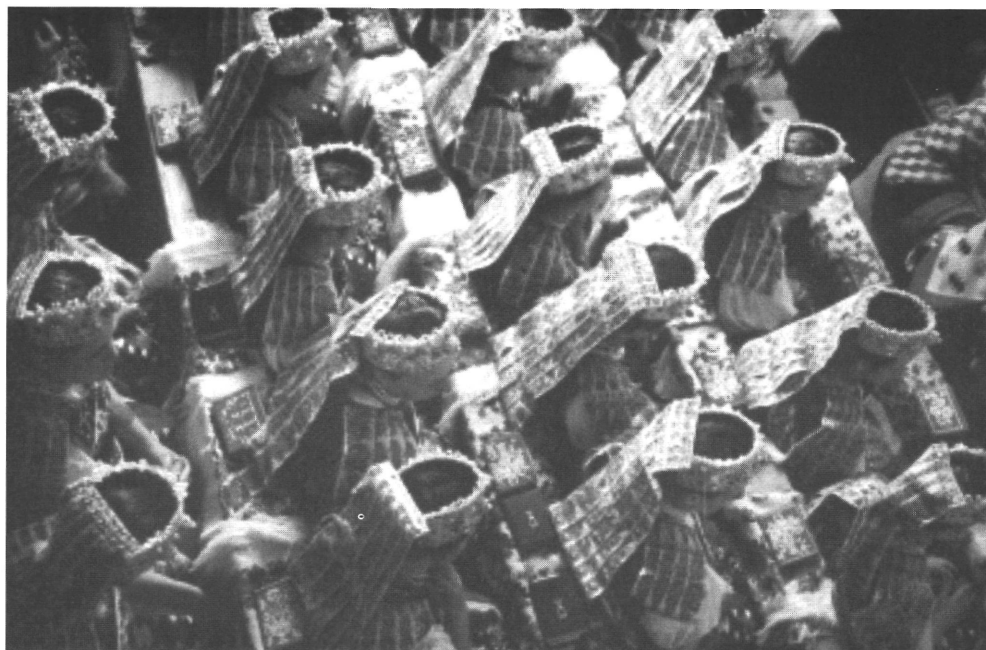

Két évvel a konfirmáció után Pünkösdkor felteszik a pártát, zöld fersing, rózsaszín kötény, Kalotaszentkirály 1996. Győrvári György felvétele

lobogós ingben, lajbiban, árvalányhajas kappalal láthatók a csoportképen. Rózsaszín selyem köténye a gazdagabb leányoknak volt, Tollas Erzsinek, Juhász Erzsinek, Kelemen Katának (Kajla) – emlékezett vissza a 99 éves Koncz Kudor Ilona. Az értelmiség konfirmáló leányai városi öltözetben voltak. A városi és hagyományosnak mondott viselet között létrejöhet egy átmenet, van kötény és fersing, de már más szabású, esetleg új típusú mellény, blúz, fehér harisnyák, fekete csatos cipők, fedetlen fej, vagy párta, ahogyan ez az 1945-öt követő esztendőktől a mérai konfirmandusok félviseletes fehér ruháján a csoportképeken évről évre megfigyelhető. Itt figyelhető meg az is, ahogy szétválik a konfirmációs kikérdezés az első úrvacsoravételről: mindkét ünneplő öltözet (a polgáris és a viseletes) bemutatásra kerül. Mérán a konfirmációra kapja meg a leány a fiatalos viselet valamennyi színváltozatát, a család tehetsége szerinti bőségben (fehér, piros, zöld, sárga, gyászos öltözet). A kikérdezéshez viseletbe öltöznek, ezt követi a fényképezés, majd az úrvacsoravételhez fehér félviseletes ünneplőt vesznek fel, amely egyben az esküvői öltözet is, s a harmadik alkalommal, amikor a gyülekezettel együtt vesznek úrvacsorát mutatják be először a viseletes öltözet első ünneplő ruháját és a pártát.¹³ Ebben a folyamatban a hagyományos viselet, mint a faluhoz kötődő, és más falvaktól eltérő jegy erősíti a faluközösségi tudatot, a két rendszer bonyolult összefüggései és rendjének

kialakítása falvanként tartalmaz eltérő megoldásokat, sajátosságokat, sőt bizonyos öltözetdarabokra vonatkozóan helyenként uniformizálásra törekednek (pl. sötétzöld szőrfersing, rózsaszín kötény – Kalotaszentkirályon). Az öltözet polgárisodásának tehát két útja látható: viseletes öltözetben belül és párhuzamosan mellette. Az elsőre példa lehet a Bánffyhunyadon 1916-ban divatba hozott rózsaszín selyem kötény amelynél

13. Pontos adatközlések szerint Mérán az 1950-es években Kallós Zoltán kérésére és segítségével öltöztek fel újra a konfirmációra hagyományos viseletbe (bagazia, párta).

Viselet és templombelső, Pünkösöd, 1993. Körösfő, Winter Erzsi felvétele

Virágharanggal díszes templom, a templomfalakon confirmáció ajándékeként varrt falvédők, drapériák, karzat és padtakarók, Bánffyhunyard, 1996. Küllös Imre felvétele

„kötés” helyett bolti aranycsipke szolgált a szabott darabok összetartására és a függőleges vonalak díszítésére, derekánál selyemfonalas darázsolással. Az öltözet ezzel a halvány köténnyel a városi fehér öltözethez közelített, a már korábban bevezetett fehér gyolcsfersinggel. Bánffyhunyard divatdiktáló városként elterjesztette a confirmáció öltözetében a rózsaszín kötényt (Györgyfalva, Méra, Kalotaszentkirály); a rózsaszín színeinek különböző változatai és az alkalmazott anyagok eltérései biztosították a falvakénti eltéréseket. A rózsaszín confirmációs kötényt szívesen kötötték az esküvői ruha elé (Györgyfalva, Méra) hacsak nem kaptak a vőlegény anyjától új kötényt az esküvőre (Bánffyhunyard).¹⁴

Bánffyhunyardon igen sajátosan alakult a confirmációs öltözet. Itt tűnt el először viseletes jellege; 1945 tavaszán már a confirmandusok többsége olcsó anyagból, egyszerű fehér ruhát varratott magának, és néhány kivételtől eltekintve a többség már fehérben confirmált. A viseletet már csak ládában őriztek, elsősorban azok, akik tudottan is, mint egy gyűjteményt kezelték a „kalotaszegi szobában” megőrizhető öltözetdarabokat, s csak nagyon kivételesen, iskolai rendezvény, vagy más egyházi rendezvények alkalmával

14. Bánffyhunyard múlt század végi városiasodásának eredményeként világos színű kartonok és flokonok felhasználásával blúzok és tarka fersingek félviseletes öltözei váltak divatossá (amelyeket fényképekről ismerhetünk, múzeumi gyűjteménybe nem igen kerültek). A városi divat századfordulós színeiből gazdagon válogathattak; a biedermeier majd a szecesszió pasztellszíneinek árnyalataiból, a rózsaszínből, a halvány zöldekből és kékekből.

*Konfirmandus leányok a zöld mohából alakított térdeplőn az úrasztal körül, áldásra várva, Körösfő, 1997.
Küllös Imre felvétele*

vették magukra mintegy jelmezként, a régi öltözködési szabályokra már nem lehettek tekintettel. 1990 után egyre többen szereztek maguknak „kalotaszegi öltözetet”, amely nem bánffyhunyadi öltözet, hanem különböző falvakban megszerzett darabokból összeállított változatok. 1993-tól a Székelyföldről Bánffyhunyadra kerülő lelkész szorgalmazta a viselet visszavételét a konfirmáció alkalmára, ismerve a székelyföldi ünnepi viselet felöltésének immár százéves helyét a városiassá vált öltözködés rendjében, ennek analógiájára képzelte el a hunyadi viselet felújítását. Az első években még csak néhányan öltöztek fel, 1996-ban már minden konfirmáló viseletbe öltözött. Egy sorban álltak a különböző falvak (teljes) viseletei és az egyenként összeállított „kalotaszegi öltözetek” viselői, egy közülük az idős asszonyok segítségével „rég”i hunyadi ruhában. Pártában konfirmálnak. Nemcsak a lányok, de a fiúk is megszerezték a falvakból a férfi öltözetek darabjait, amelyeket Hunyadon már több mint nyolcvan éve a férfiak nem viseltek. A viselet felújítását segíti a (vasárnap) viseletben járó falusiak beköltözése a városba.

A virágvasárnaphoz kötődő zöldág és virágdíszítés hagyományának hatására, a konfirmáció alkalmával is gazdag templomdíszítést alkalmaznak (VASAS–SALAMON 1986. 174); a szokásos zöldágazás, virágyűjtés, illetve a régebbi augusztusi konfirmáció gyakorlatából a nyári búzakoszorú, búzaharang, virágkoszorú, virágharangkötés együttes szokása alakult ki. A templom zöldágazásának azonban ótestamentumi eredete is van (III. Mózes 123. 40–41; 128. Zsoltár 3. és 127. Zsoltár 4.), amely kapcsolatban áll a felnőtt keresztséggel (konfirmáció).

Az ünnep szcenikai megrendezése a viseletbe öltözött ifjak soraival, vonulásaikkal, közepén koszorúban történő letérdeplésükkel történik, háttérben a virággal és textíliákkal feldíszített templomfalakkal, padokkal, mennyezetről lelógó virágharanggal és a díszes kórossal, amely emlékeztet az elmúlt száz év ünnepi képeire és fényképfelvételeire, ahogy azt Ady is láthatta. Azóta is ezek a látványos és díszes templomi ünnepek Kalotaszeg fő turisztikai látványosságai.

A templomdíszítésnek a konfirmáció rendjében kiemelkedő csoportszervező ereje is van: a konfirmációt megelőző napon Bánffyhunyon a legények szekereket fogadtak és a lányokkal együtt a környék falvaiból a szükséges fehér virágokat (az 1990-es évek előtt a nyári konfirmáció idején fehér kardvirágot, napjainkban, májusban fehér orgonát) gyűjtenek házról-házra járva és az erdőkből nyírfát, fiatal tölgyet, kora tavasszal inkább fenyőt hordtak több szekérnyit a templomhoz. A díszítést a harangozó segítségével végzik. A harangozó felesége köti a virágharangot, amelyet a közelmúltban fehér virágokból, most piros és fehér szegfűből (a lelkész ajánlatára) nemzeti színűre köti. A templomok belsejébe elhelyezett monumentális zöld ágak felállítására a padok oldalára eredetileg vas kampókat erősítettek. Körösfőn az úrasztala körül térdeplő dobogót alakítanak ki mohából és zöldágakból.

A konfirmációhoz kötődő tárgyak

A szokáshoz sajátos tárgyegyüttesek, ajándéktárgyak és emléktárgyak kapcsolódnak. Az első csoporthoz tartoznak a konfirmáció ünnepi öltözetének darabjai, melyeket ajándékba kapnak szüleiktől és keresztszüleiktől. Ez a Cira vidéken a lányok esetében több öltözet ruhát jelenthet, de mindenképpen kettőt, a fehér és a viseletes öltözetet, ez utóbbi a legújabb divat szerinti gyöngyhímzésével igen nagy összegű ajándéknak számít. A városias ünnepelő öltözet a fiúk számára öltöny, a lányok számára fekete és fehér ünnepelő együttes a ballagásra is használható ruha, a következő évek ünnepi öltözeteként kerül a fiatalok ruhatárába. Az ajándékozás lehetséges területei kiszélesedtek. Egykor az öltözet kiegészítésére ékszert ajándékoztak a leányoknak, elsősorban gyűrűt, ma láncot, órát, ahogy a fiúknak is órát, rádiót, magnót, videót, lemezjátszót, vagy más nagyobb értékű ajándékot adnak, kívánságuk szerint. Ezek az ajándéktárgyak is jelzik az életkori váltást; kimondottan felnőtt öltözetdarabokat, kiegészítőket kérnek a leányok, és a modern lakás kellékeinek tartott hangfalak elemeit a fiúk.

A konfirmandusokat megajándékozza az egyház is a hitélettel kapcsolatos tárgyakkal. Az ún. Konfirmációi Emléklap egyben dokumentum is, igazolás a konfirmáción való részvételről, az egyháztagságnak, a szavazatképes felnőtt tagságnak a dokumentuma. A Bánffyhunyadi Egyházközségben bejegyzik a konfirmáltak nevét a Konfirmációs Anyakönyvbe. Újabban, mióta már Romániában is lehet kapni, Bibliát, Zsoltáros könyvet ajándékoz emlékül a gyülekezet, ahogy ez Magyarországon általánosan szokás.

A konfirmáló családok együtt vagy külön-külön az egyház (a templom) számára is készítenek ajándékot, amelynek nagy hagyománya bontakozott ki Kalotaszegen. A templom számára varrt, vagy varratott úrasztal terítők, falra, szöszékre, karzatra való textíliák készítői igével, bibliai idézettel látják el és felsorolják az ajándékozók nevét, és az

A konfirmáció emléke; csoportkép Bánffyhunad, 1996. Küllös Imre felvétele

ajándékozás évét; a textíliákat az ünnepre feldíszített templomban elhelyezik, ahol azután éveken át látható. A szokás eredete a bánffyhunyadi templom múlt század végi konfirmációi ünnepségéhez kötődik. A templomi textíliák sorában az első konfirmációs ajándék terítő: 203x221 cm, vagdalásos, piros pamutos, feliratos abrosz: „Áldozzál az Istennek dicsérettel és add meg a magasságban lakozó Istennek a te fogadásodat. L. Zsolt. 14. v.; Az ev. ref. egyház urasztalára készítette konfirmálása emlékére Gyulay Gizella. B-Hunyadon 1890 május 18.án.” (Ltsz. 60.); egy 80x88 cm-es, barna pamutall gyári vászonra szálvonással és keresztzemes öltéssel, körül rojttal szegett, polgári hímzés (inkább az úrvacsorai készségek letakarására szolgáló terítő) 1896-ban készült: a „Bánffyhunyadi Ref. Egyház Urasztalára készítette Kovács Kata konfirmálása emlékére” (Ltsz. 57). A korszak következő paraszti hímzése szintén, vagdalásos, piros pamutos abrosz, 96x90 cm, és a konfirmáció alkalmával ajándékozták a templomnak, „1905-be, Június 2 án, Buzás Zsófi Püspök készítette konfirmáció alkalmával” (Ltsz. 224.). A szokás a hatvanas évekre felerősödött, a kalotaszegi templomok belső berendezéseit gazdagon elborító varrottasok a templom díszítés új divatját eredményezték. A textíliákra tett ígéret a készítő, vagy készítettők választják. Az 1990-es évektől a szokás hanyatlását figyelhetjük meg, a konfirmandusok ajándéka lehet egy meghatározott összeg is, amelyet a templom tatarozására, festésére, renoválására fordítanak szükség szerint, a lelkésszel egyeztetve. A kalotaszentkirályi egyházközség új templomi belső berendezést készíttetett; 1990-től, a tervbe vett asztalos- és festőmunkákra gyűjtöttek a konfirmandusok, amely 1994-re elkészült. A jövőben már nem kívánják eltakarni textíliákkal a karzatokat, padelöket. Az emléktárgyak között a legfontosabbnak

számít a konfirmációs csoportkép, amelyet a konfirmáltak szülei bekeretezve a falra vagy a családi fényképalbumba tesznek. Legtöbbször az ágyak környékén találjuk meg a falon a bekeretezett emlékképpel együtt. A falra helyezett, faragott, kalotaszegi faragással készített keretekbe foglalt képek többsége ünnepi alkalommal készült kép, az asszonyok és leányok viseletben vannak. Ezek között sokszor sorozatban több korosztály konfirmációs csoportképei megtalálhatók. E felvételek az ünnepi szobákban, vagy az ún. kalotaszegi szobákban az önreprezentáció tárgyai, a kalotaszegies szoba részei, de funkciójukban díszítő elemek, tárgyak is. Talán ez magyarázza, hogy más vidékekhez képest miért található a családi iratok között olyan nagy számban fénykép, s miért kerül ezekből olyan sok a falakra.

A családi ünnep

A konfirmáció ünnepi rendjében viszonylag új vonás a családi ünnepség tartása. Az 1960–70-es évektől terjedt el a konfirmált fiatal tiszteletére rendezett családi mulatság, ünnepség (VASAS–SALAMON 1986. 176) és vegyül a presztízsfogyasztás, az anyagi verseny, a rokonsági érdekkapcsolatok elemeivel, mégis a nyelvi közösség a legnagyobb szervező tényezője. A vendégség növekedésével egyidejűleg bontakoztak ki a meghívottak ajándékadási szokásai, egyre nagyobb értékben. Eleinte a szűkebb család, majd szomszédokkal, a fiatalok barátaival, távolibb rokonokkal nőtt a vendégek száma, és maga a vendéglátás mértéke és a mulatság. Napjainkban, ahogy elmondják, sok helyen kisebb lakodalommal felér, sátrat építenek, több fogásos ünnepi ebédet készítenek, és késő éjszakáig együtt mulatnak, táncolnak. A családi ünnepek révén a falvakban a lakosok többségét átfogó ünnepségek az egész közösség számára emlékezetes nappá emelik a naptári évben a pünkösdhöz kötődő konfirmációt, és a vendégségre várt távoli rokonsággal, ismerősökkel a katolikus falusi búcsú ünnepségéhez hasonló állapot jön létre – amelyre, a református falvakban nincs mód –, és amelyeknek kiemelkedő szerepük van az azonosság elmélyítésében és megerősítésében.

A kalotaszegi konfirmációval kapcsolatos szokások, hiedelmek, jelentések, funkciók jelenkori átszerveződése összefügg az 1990 óta bekövetkezett társadalmi és politikai változás következményeivel: a szokásban megragadható újítások vagy a felerősödő archaizmusok összhangban vannak azzal, hogy szabadabban fogalmazhatják meg etnikai, nyelvi, felekezeti hovatartozásukat, kulturális énjüket. Mindez segítségükre lehet az elkövetkező időszak életstratégiáinak kialakításában. Megélhetésükben még mindig az idegenforgalomnak és az ehhez kapcsolódó kereskedelemnek van a legnagyobb szerepe, és úgy tűnik az új feltételek között is ehhez idomulnak (több mint 120 éve) ünnepi szokásaik.

Irodalom

- ARIÉS, Philippe
1987 *Gyermek, család, halál*. Budapest, Gondolat.
- BENEDEK Sándor
1971 *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*. Órsziget
- BURKE, Peter
1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal István Kör.
- CAMPENHAUSEN, Hans Freiherr von
1960 *Die Bilderfrage in der reformation*. Tradition und Leben Krafte der Kirchengeschichte, Tübingen, 361–408.
- DRÖGE, Kurt
1985 *Sprüche zur Konfirmation, Bilder zur Erstkommunion*. Detmold, Westfalisches Freilichtmuseum.
- ENYEDY Andor
1925 *Magyar református Kátéirodalom*. Debrecen, Theológiai Tanulmányok 2.
- FARAGÓ József
1947 *Kurta kocsmá. Legényavatás Magyarokiskapuson*. Erdélyi Múzeum LII, 1–4, 112–118.
- HEIDELBERGI Káté
é. n. „*A Református Keresztyén Egyház hitvallása*”. A Kolozsvári ref. Egyházkerület Iratterjesztéseinek kiadása, Tavaszy Sándor
- HERNÁDI Mikós
1985 *Ünneplő társadalom. Ünnepi viselkedések a mai Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ILLYÉS Endre
1936 *A magyar református földművelő ifjúság lelki gondozásának története*. Debrecen
- Konfirmációi Káté
1963 A Heidelbergi Káté és Darányi Lajos Konfirmációi Kátéja fölhasználásával készítette Bojtár István göncruszkai lelképásztor. Kézirat gyanánt
- KÓSA László
1990 *Protestáns egyházas szokások és magatartásformák*. Magyar Néprajz, VII. 443–481. Budapest, Akadémia Kiadó.
- KÓSA László–NÉMETH Imre
1980 *Konfirmáció*. Magyar Néprajzi Lexikon, 3. Budapest, 253–254.
- MADAR Ilona
1998 *A Sóvidék vallásosságáról*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- NIEDERMÜLLER Péter
1981 *A szokáskutatás szemiotikai aspektusai*. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 9, 179–200.
- ÖTVÖS László
1985 *A konfirmáció néprajza*. Vallási Néprajz, 1. Szerk.: DANKÓ Imre–KÜLLŐS Imola. Budapest, 110–132.
- PAIS Sándor–NAGY KOLOZSVÁRI István
1989 *Göcseji Kálvinisták*. Becsvölgyei Református Egyház, Zalaegerszegi Göcsej Múzeum, Zalai Nyomda, Zalaegerszeg
- PÉLEY Bernadette
1994 *Serdülőkori beavatási rítusok szerepe az identitásalakulásban*. Pszichológia, 14 (4), 429–471.
1998 *Beavatási rítusok az iskolában*. KÉZDI Balázs (szerk.): Iskolai mentálhigiéné, Tanulmányok. Pécs, Pannónia Kiadó.
- RAVASZ László
1915 *A gyülekezeti igehirdetés elmélete I. (Homiletika)*. Református Egyházi Könyvtár XI., Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda

RONCHI, Sergio

1991 *A protestantizmus*. Budapest, Gondolat.

SEBESTYÉN Kálmán

1996 *Magyarbikali története*. Magyarbikali Református Egyházközség, Budapest

TÁRKÁNY SZÚCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat.

TÁTRAI Zsuzsanna

1994 *Leányélet*. Budapest, Crea Print.

VASAS Samu

1993 *A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen*. Budapest, Kráter Kiadó/Colirom Rt.

VASAS Samu–SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest, Gondolat Kiadó.

ÉVA SZACSVAY

Confirmation in Kalotaszeg

(Possible interpretations of the system of symbols of a custom)

The author presents one of the least studied festive customs associated with the milestones in human life, Calvinist confirmation, based on research in a number of Kalotaszeg settlements in 1996–1998. The investigation aims to reveal the system of meaning of this typically church, ecclesiastical and religious feast. The custom which theologially and, in the first quarter of the century also socially, marked the borderline between childhood and adulthood and elaborated the rites of this transition, is in the process of change; it is gradually moving away from its original meanings, being supplemented and transformed with new meanings which have become associated with or shed from the custom under the influence of historical events and the changing way of life over the last eighty years. There has been a change in the content of the custom, in the designation of the material to be learnt, the way this learning is checked, the structure of the church ceremony, the relationship of the rites to each other, the festive dress and decoration of the church and there has also been a change in the objects linked to the custom, in the system of gifts and mementoes, and a rich family celebration has been joined to the church feast.

The elaboration of new customs or meanings and roles is related to the strengthening of the (denominational, national, language, regional) identities of the people of Kalotaszeg, in which tourism and the commerce linked to it still play an important role, just as in the late 19th century when it brought a measure of prosperity and independence to this historical, ethnological and folk art region.

„Indul Pestre.” „Elmentek a Balatonra.”

Egy vállalkozási lehetőség a Nádas-mentén

A dolgozatban két Nádas-menti kereskedő tevékenységét elemzem, akik az 1989-es romániai politikai változást megelőzően ugyanabból a faluból ingázó gyári munkások voltak. Mindketten 1990 után, az új gazdasági lehetőségeket kihasználva alapozták meg vállalkozásukat. A falubeli termelősövetkezet felszámolását és a családi földbirtokok visszaadását követően nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdálkodás önmagában még az önellátást sem teszi lehetővé. Egyikük sem akart a csőd felé haladó ipari vállalat alkalmazottja maradni, ezért más megélhetési lehetőséget kellett keresniük. A Kalotaszegen áthaladó nemzetközi főút mentén fekvő falvak lakosaihoz hasonlóan, ők is háziipari termékekkel kereskednek. Szülőfalujukban csak ketten vannak, akik ezt, a helyben hagyományokkal nem rendelkező vállalkozási formát választották. Kezdetben közösen üzemeltettek, majd különváltak.

Mindketten folyamatosan tartják a kapcsolatot a szülőfalujukkal, bár az év nagyobb részében Magyarországon élnek. Vállalkozásukat elsősorban a Kalotaszegen kialakult háziipari termelésre és a háziipari termékek iránti keresletre alapozták, de beszerzési területük egész Romániára kiterjed, és árukészletüket a Budapesten megvásárolható ázsiai termékekkel is kiegészítik.

Amióta vállalkozók lettek, falubeli megítélésük és a helyi társadalomban betöltött szerepük megváltozott.¹

Az a falu, ahol Kalmár Zsolt és Víg Károly² született és életének első huszonöt évét töltötte, egy reformátusok által lakott helység, amelynek a lélekszáma 1995-ben ötszáz alatt volt. A falu rossz gazdaságföldrajzi adottságai és a közlekedés, a városokkal való kapcsolattartás nehézsége miatt az ott lakók a tagosítatlan határ sovány földjéből fáradtságos munkával tudtak megélni, és amit megtermeltek, a családi háztartásgazdaságok szükségleteit is alig fedezte. Csak a 20. század első évtizedeitől kezdődően, a vasútvonal megépítése, és a környék falvainak közelében megnyitott kő- és szénbányák egyre intenzívebb működése tette lehetővé azt, hogy a falubeli férfiak alkalmi bérmunka jövedelmével segítsenek családjaik megélhetési gondjain.

Ahhoz, hogy a környék iparosításának a falubeliek életére kifejtett hatását, majd az 1990-ben bekövetkező változások lényegét megértsük, röviden össze kell foglalnom az 1940-es évektől eltelt időszak meghatározó helyi gazdasági eseményeit és folyamatait.

1. Terepmunkámat a Láthatatlan Kollégium és a Soros Alapítvány támogatásával végeztem.
2. A szociálantropológiai írásban szokásos módon a dolgozatban szereplők nevét megváltoztattam, szülőfalujukat csak a „falu”-ként említtem.

A II. világháborút követően naponta körülbelül 10-20 falubeli férfi ingázott rendszeresen a környékbeli bányákba és az ipartelepen működő gipszgyárba. 1949-ben vezették be az ún. kótarendszert, ami azt jelentette, hogy a falubelieknek birtokuk és állatállományuk nagysága szerinti arányos mennyiségeket kellett beszolgáltatniuk a megtermelt mezőgazdasági javakból.³ Ez az intézkedés meglehetősen nagy terhet jelentett a falu lakóinak, mivel a megelőző évtizedekben a családi háztartás-gazdaságokban megtermelhető gabona, takarmány mennyisége és állatok száma szűkösen elégítette ki a családok szükségleteit. 1952-ben kezdődött a kaolin szervezett kitermelése a gyártelep mellett (KATONA SZABÓ 1972. 8), majd a 60-as években feldolgozó üzemmel egészítették ki a bányát (KATONA SZABÓ 1972. 9). A bányavállalati munkások száma ezekben az években látványosan megnövekedett: a vállalat a Nádas-mente falvaiból toborozta a munkaerőt, a fiataloknak szakképzést és munkaszerződést biztosított.

Ugyanebben az időszakban, 1956-ban alakították meg a Petőfi Sándor Társulást. Ez volt az első közös földbirtoklási forma a faluban. A kollektív gazdaságot 1963-ban, a falubeliek emlékei szerint erőteljes rábeszélés, fenyegetés és zsarolás árán hozták létre az illetékesek (többek között azzal zsarolták a férfiakat, hogy elvesztik ipari munkahelyüket, ha nem adják be földjeiket, állataikat és gazdasági felszerelésüket a közösbbe). A falubeli termelőségvetkezett 116 taggal kezdett működni.

A gyártelepi munkalehetőségek több olyan falubeli szakmunkást is hazavonzottak, akik néhány évvel korábban már kolozsvári gyárakban dolgoztak (oda ingáztak naponta a vasútállomásig 4 km-t gyalog tettek meg, tovább vonattal utaztak). A gyártelep közelsége azért vált különösen fontossá, mert az otthonuk és a város közötti, napi kétszer negyven kilométernyi utazás nagyon megterhelő volt. A gyártelepre ingázva a férfiak többet tudtak segíteni a kollektívben dolgozó családtagjaiknak és a háztájiban is: így a délutánjaikat és a hétvégeket a mezőn tölthették. Az 1970-es években általánossá vált a faluban, hogy a kereső férfiak, nagyon kevés kivétellel, naponta a gyártelepre jártak dolgozni.⁴

Amikor a kollektív nem tudott pénzben fizetni és a családoknak a teljesített „norma” szerint járó terménymennyiség sem volt elegendő, elég sokan jártak a határba lopni, mondván, hogy „a magunkéból viszünk haza”.

Az állandó munkalehetőség az iparban a családok számára többek között azt is jelentette, hogy rendszeresen van pénzüik. Ez korábban nem volt jellemző a faluban. Mivel a férfiak a nehéziparban dolgoztak, a korabeli munkásfizetések legnagyobbikát vit-

3. A falu adottságai és 20. századi átalakulása szempontjából nagyon hasonló az 1970-es években kutattott Varsányhoz. A kollektivizálás előtti földbirtokok nagysága és a földeken való gazdálkodás módja szerint az általam tanulmányozott katonaszegi falu lakói is besorolhatók a Sárkány Mihály által, a varsányi anyag alapján meghatározott A-E típusokba (SÁRKÁNY 1978. 68). A falubeliek nagy többsége a kollektív gazdaság megalakulása előtt a C és D típusba tartozó gazdálkodó volt, Hat, 40–45 k. holddal rendelkező „gazda” család volt a faluban, akik a B típust képviselik.

4. 1963 után, függetlenül a korábbi földbirtokok nagyságától, a családok tsz-ben dolgozó tagjainak számától, a falubeli férfiak kénytelenek voltak a kétlaki, ingázó munkás és paraszt életformát választani. A férfiaknak az a nemzedéke, amely az iskolából kikerülve gyári munkás lett – vagyis az 1940-es években és annál később születettek – annak az „átmeneti típusnak” a képviselői, amelyet Jávor Kata írt le Varsányból (JÁVOR 1978. 319–324).

ték haza. Elkezdődhetett az a folyamat, amelynek eredményeként – igen szigorú takarékoskodás árán – átalakult a falukép: az 1950-es évektől kezdődően, de különösen a 60-as, 70-es években épült a ma látható, két-három generáció kényelmesebb együttélésére alkalmas házak 71 százaléka. Egyre többet költöttek a falubeliek reprezentációra, reprezentációs alkalmakra,⁵ egyre többen vásároltak műszaki cikket és személygépkocsit. A falubeliek igyekeztek a Nádas-mente többi, már korábban „meggazdagodott” helységéhez igazodni. Az 1970-es években, elsősorban külsőségek alapján, teljes joggal kiérdemelték, hogy falujukat a „cifra Kalotaszeg” falvai közé sorolják.

Mindez a tanulmányozott faluban is összefügg, akárcsak Varsányban, a Jávor Kata által leírt jelenséggel: az egykori, magánparaszti és újonnan keletkezett presztízsértékek keveredése jellemző, valamint az, hogy a szülők teljesítményét a gyermekekre költött anyagiak mennyiségén mérik le elsősorban (JÁVOR 1978. 305–308).

Az a vélemény, amely szerint a kollektív gazdaság megalakítása után a szocialista faluban fokozatosan teljesen átalakul a korábbi értékrend, és a falubeliek már nem az egykori földbirtok nagysága, hanem a munkájuk alapján sorolják be egymást a társadalmi hierarchiába (KESZI HARMATH 1978. 37), csak nagyon kis mértékben bizonyult igaznak: a szorgalmas embereket valóban megbecsülték, de az ún. nagygazdáknak, múltbeli tulajdonuk miatt nagy tekintélyük volt a faluban. A birtoknagyság szerinti társadalmi rangsorolás csupán egyike a faluban hagyományosnak tekinthető és politikai rendszerektől függetlenül fennmaradó gondolkodásmód elemeinek, amely annyira eleven, hogy az életvezetést is befolyásolta, és 1990 óta még inkább befolyásolja.⁶

Az 1980-as években kezdődött a gyártelep fokozatos hanyatlása és ezt érzékelték a telepen dolgozó munkások is, de többségüknek nem volt más megélhetési lehetősége, ezért maradt. A fizetések egyre csökkentek, későn kelletténél később, de még mindig biztosan megkapták. Dolgozni kötelező volt a szocialista Romániában, ezért senkit nem bocsátottak el, akkor sem, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a gyártelepi intézmények veszteségesek. A férfiak naponta bejártak a gyárba, ott töltötték a kötelező nyolc órányi időt, de munkájuk ritkán akadt.

A falu életében is lényeges változást hozott az 1990-es év: felszámolták a kollektív gazdaságot, körülbelül a beadott állatok számával arányosan elosztották a családok között a kollektív állatállományát, újból a saját földjeiken kezdtek dolgozni (akkor kezdték kimérni, de a mérést, nézeteltérések miatt, az egymást váltó földmérő bizottságok 1996 nyaráig sem fejezték be véglegesen). A gyárba járók a megváltozott körülmények között sem

5. Vagy ahogyan Sárkány Mihály, Wolf terminusát elfogadva „szertartási alapnak” nevezi azokat a kiadásokat, amelyek elsősorban a házasságkötéssel kapcsolatban merülnek fel, de hasonló méretű költségekkel jár az élet fordulóihoz kapcsolódó szertartások mindegyike (SÁRKÁNY 1978. 121). Mindez, akárcsak Varsányban, a tanulmányozott faluban is összefügg a Jávor Kata által leírt jelenséggel: az egykori, magánparaszti és újonnan keletkezett presztízsértékek keveredése jellemző, valamint az, hogy a szülők teljesítményét különösen a gyermekekre költött anyagiak mennyiségén mérik le (JÁVOR 1978. 305–308).

6. Ez a jelenség jól megfigyelhető a fiatalok párkapcsolatainak irányításában, a házasságkötések tervezésében, amely a szülők, de leginkább az anyák és nagyanyák többéves foglalatosságára.

hagyták ott a munkahelyüket, a biztos havi, de egyre kevesebbet érő fizetésüket, többek között a majdani nyugdíj reménye miatt sem. A bányavállalat további hanyatlását jelezte, hogy a munkásokat egyre gyakrabban, majd rendszeresen küldték fizetés nélküli szabadságra. A férfiak telente munkanélküli segéllyel ültek otthon és várták, hogy tavasszal majd visszahívják őket a vállalathoz (de soha nem lehettek biztosak abban, hogy valóban vissza hívják őket). 1995–96-ban 47 férfi és 6 asszony „járt a kaolinhoz”, három vasutas a gyártelepi állomásra, egy Kolozsvárra és két villanyszerelő meg a postás ingázott még naponta a gyártelepre: a falubeli állandó lakosság mintegy 14,7 százaléka. Mivel a gyártelepen egyre bizonytalanabbá vált a munkások helyzete, néhányan azt a jövedelempótló megoldást választották, hogy a munkanélküli hónapokban Magyarországon dolgoztak építkezéseknél.⁷ Néhány férfit az iszákosságuk miatt végleg menesztettek a gyártelepről; ők otthon, a faluban korántsem rendszeresen adódó napszámomunkával próbálták némi pénzhez jutni.

Ilyen körülmények között a falubeli családok megélhetése szempontjából egyre jelentősebbé vált az asszonyok munkája, a „varrás”. 1990 óta a falu női lakossága egységesen bekapcsolódott az egész Kalotaszegen megélénkülő kézimunka kereskedelembé. Egyes családok esetében a varrásért kapott pénzösszeg az egyetlen biztos jövedelem, amely élelmiszerre, ruházkodásra csak nagyon szűkösen elegendő (FÜLÖP 1998).

1990-ben a falubelieknek elvileg többféle lehetőségük volt életstratégiájuk megváltoztatására: helyben, a faluban „üres” volt a boltos, a kocsmáros, a mezőgazdasági szerszámokat és gépeket forgalmazó, az autószerelő, a villanyszerelő, a fodrász, a varrónő pozíciója (ha csak a lakosság alapvető szükségletei felől közelítjük a kérdést). Boltot és kocsmát viszonylag hamar nyitott két „gazda” család, de a felsorolt többi lehetőség nem bizonyult valós, nyereséget hozó lehetőséggel.⁸ A „gazdák” esetében elképzelhető volt, hogy a falubeli viszonylatban nagy földterület, amelyet visszakaptak, jó megélhetést biztosít számukra.⁹ Ők valóban kihasználják ezt az előnyüket, művelik a földjeiket, az átlagosnál több állatot tartanak, mindezek mellett állami munkahelyüket is

7. Elsősorban azok az apák utaztak Magyarországra dolgozni, akiknek azokban az években született vagy alapított családot a gyermekük és a „szertartási alapot” kellett megteremteniük vagy kiegészíteniük és erre másképp nem volt mód. A családtól hosszú ideig távol végezhető munkát csak végső megoldásként választják a falubeliek.
8. A gazdálkodáshoz szükséges gépek beszerzésére az embereknek nem volt pénzük, illetve amit megta- karítottak, azt nem ebbe fektették. Elsősorban az idősebbek, a II. világháború előtt születettek gazdálkodnak, és ők még – kényszerből, megszokásból és azért, mert magukat csak a „jó gazda” hagyományos ideáljához tudják mérni és annak megvalósítására törekcsenek – tén- vagy lófogattal, kézi- szerszámokkal dolgozzák meg a határ több részében szétszórtan található földjeiket. Tehát a napi gyakorlat azt bizonyította, hogy egyelőre nem alakul(hat) ki az igény a gazdálkodás eszközkészle- tének felújítására. Az autószerelést rokoni, baráti alapon végzik a hivatásos és nem hivatásos falubeli férfiak, egyben ez a közös, szabadidőt kitöltő férfimunka is. A villanyszerelő munkáját, ha nem csa- ládtag, megfizetik, de helyben nincs annyi munkája, amiből megélhetne (és többen vannak villanysze- relők a faluban). A fodrász munkáját szintén rokoni, baráti, szomszédi alapon végzi két ügyes kezű falubeli nő. A varrónőnek egyre kevesebb munkája van, amióta szinte csak az idősebb, még hagyomá- nyosnak tekinthető módon öltözködő asszonyok varratják vele a blúzukat (más ruhadarabjaikat ma- guk varrják, és a nők többsége amúgy is bolti készruháat visel).
9. Az 1991-ben hatályba lépő 8-as számú földtörvény szerint legtöbb 10 ha földterületet lehetett vissza- igényelni a kollektív gazdaságok megalakítása előtti magántulajdonból.

megtartották, illetve még más, rendszeres jövedelmet biztosító ágazatban is próbálkoznak (vagyis igyekeznek minél „több lábon állni”).

1990 és 1996 között a falubeli férfiak közül csak hatan hagyták el a gyártelepi munkahelyüket és kezdtek valamilyen vállalkozásba.¹⁰

A környékbeli falvakban, városokban a lakosság mindennapi szükségleteinek kielégítésére épülő vállalkozások korán a helybeli, induló tőkével és megfelelő kapcsolatokkal rendelkező emberek kezébe kerültek, ezért a falubeli férfiaknak az otthonuk közelében nem maradt reális lehetőségük arra, hogy a gyártelepi munkájuk helyett valami biztosabb és jövedelmezőbb megélhetési formát találjanak.

A gazdasági átalakulások és a lakosságnak ezekhez való alkalmazkodási kísérletei láttán feltehetjük a kérdést: ilyen körülmények között ki és milyen jellegű változással lehet sikeres? Melyek azok az alapvető feltételek, adottságok, amelyek lehetővé teszik azt, hogy valaki vállalkozó legyen? Erről a témáról végzett kutatások eredményei szerint, amelyeket Kuczsi Tibor is közöl (KUCZI 1998. 158), az átlagosnál iskolázottabb, sikeres vállalkozók legyenek. Ugyanakkor a siker feltételei közé tartozik az anyagi eszközök, kapcsolatok és a szakmai tapasztalatok szerencsés kombinálása, és mindezekkel, megfelelő időben, a piacra lépés (KUCZI 1998. 157). A modern vállalkozói kultúra kialakulásában a családok és az egyének szintjén meghatározó szerepe volt a kemény munkának, a takarékoságnak, az ésszerű kockázatvállalásnak, a racionális kalkulációnak és a családi érzületnek (BERGER 1998. 173–174).

Mindezen adottságok, feltételek és a vállalkozói siker mibenlétét, falubeli megjelenését két példán fogom bemutatni. Ahhoz, hogy érthetővé váljék, hogy a két vállalkozó fiatal miért tekinthető sikeresnek, meg kell ismerjük röviden az életútjukat.

Víg Károly és Kalmár Zsolt az 1960-as évek közepén születtek; Károly két évvel idősebb, mint Zsolt. Mindketten olyan családból származnak, amely falubeli viszonylatban közepes birtokosnak tekinthető a kollektív gazdaság megalakulása előtt a nagyszüleiknek 4–6 hektárnyi földjük volt. Nagyapjuk, édesapjuk a gyártelepre és a vasúthoz járt dolgozni. A két fiú ugyanúgy nevelkedett, ahogyan a többi falubeli fiúgyermek: a helybeli négyosztályos iskolában kezdtek tanulni, majd további négy évet a gyártelepi iskolában töltöttek, ezután a kolozsvári ipari szakközépiskolában szereztek szakmunkás-képesítést. Miután Károly és Zsolt befejezte tanulmányait Kolozsváron, rokonai segítségével – hasonlóan a falubeli fiatalemberekhez – őket is „betették a kaolinhoz”, vagyis a bányavállalatnál kaptak állást: Károly a kőműves brigádba került, Zsolt előbb géplakatos lett, majd – miután kiderült, hogy nem tetszik neki ez a munka és a kötött munkaidő, újabb rokonai segítségével – beszerző lett.¹¹

10. 1990 óta a faluban 8 család 13 új vállalkozásba kezdett. Összesen 21 lakos vesz részt ezekben a vállalkozásokban, három kivételével mindannyian a vállalkozók családtagjai.

11. Amikor az emberek munkahelyet keresnek maguknak vagy a gyermekeiknek, általános gyakorlat a környék falvaiban és városaiban is, hogy a rokonok, szomszédok, ismerősök segítségét kérik. Segítség nélkül nem is próbálkoznak ilyen jellegű ügyek elintézésében. Az „intézésnek” természetesen jól meghatározott ára van, amelyet pénzben, házipálinkában, hús- és cigarettamennyiségben lehetett – és lehet – kifejezni, és amely „árfolyamot” szájhagyomány útján ismernek meg az emberek. Az „intézésnek” ezt a módját természetesen érzik amikor kilépve a faluból – az orvoshoz, az iskolai tanárokhoz, a munkahelyi vezetőkhöz, a községi elöljáróság valamelyik tagjához, a rendőrhöz vagy a kolozsvári ügyvédhez kell fordulniuk.

(Érdemes megemlíteni, hogy míg Károly, betegsége hivatkozva nem teljesített katonai szolgálatot, inkább hónapokig feküdt kórházban – lényegében egészségesen – és éveken át megvesztegetett egy orvost, hogy hosszabítsa meg az alkalmatlanságát igazoló irat érvényességét, vagyis „elintézte”, hogy ne legyen katoná, addig Zsoltot nagyon korán, még bevonulása előtt megnősítette a családja, majd szabályosan letöltötte a szolgálati időt. Mindez azért tűnik számomra fontosnak, mert rávilágít a két fiatalember eltérő – és később vállalkozóként is megmutatkozó – egyik tulajdonságára: Károly bármi áron igyekszik megkerülni a szabályokat, ragaszkodik az önállóságához, Zsolt pedig inkább elfogadja a szabályokat és meggyőzhető, különösen az édesanyja által.)

Zsoltnak, mint majdani vállalkozónak, nagyon jó felkészülési lehetőséget jelentett az 1980-as években vállalt beszerzői állás: megismerte az ország nagyvállalatait, és a korabeli hiánygazdálkodás és élelmiszerjegy-rendszer idején megtanulta, milyen megvesztegetési módszerekkel lehet olyan nyersanyagokhoz, árucikkekhez is hozzájutni, amelyeket a lakosság többsége akkor már évek óta nem tudott beszerezni. Olyan kapcsolatok alakított ki, amelyeket később, a rendszerváltozás után már a saját hasznára kamatoztathatott.

Zsoltnak a vállalkozói életforma felé megtett következő lépése az volt, amikor 1988-ban a szomszéd falubeli barátjától átvette a községi kisipari szövetkezet kötődéjét. A kötőgépeket otthon, a házuk egyik üres helyiségében állította fel és a felesége, Zsófi, meg egy másik falubeli fiatalasszony lett a két szövetkezeti bedolgozó alkalmazott. Zsolt megkereste és felvásárolta a munkához szükséges legolcsóbb nyersanyagot (ezt a vállalati beszerző tevékenysége mellett és azzal összekötve nagyon előnyösen tudta végezni), és ő szállította a kész terméket a szövetkezeti raktárba. A szövetkezet nem határozta meg, hogy milyen árut és mennyit állítsanak elő, de Zsolt, figyelembe véve a fogyasztói igényeket, az áru előállításához szükséges időt és a felvásárlási árat, könnyedén felismerte, hogy mit érdemes nagyobb mennyiségben gyártaniuk. A két fiatalasszony napi négyöt órányi munkával annyit keresett havonta, mint az a néhány falubeli asszony, aki a gyártelepre járt dolgozni.

Míg Zsolt állandó utazásai, beszerzései révén értékes tapasztalatokat szerzett, és őt nem érintette annyira a bányavállalat működésének hanyatlása, ugyanezt a folyamatot Károly úgy élte meg, hogy a kőműves brigádban alig volt napi feladata, de a munkaidőt a bányavállalatnál kellett eltöltenie. Mivel ő is mozgékony természetű, felvállalta a brigádnál adódó kisebb-nagyobb szállítási feladatokat. (Amikor a napi kenyér beszerzése már komoly gondot jelentett a bányavállalati munkásoknak, mert kenyérjeggyel is hosszú sorokat kellett állni, hogy „kivehessék” a napi adagot, Károly felajánlotta, hogy ő egyedül, rendszeresen kiveszi az egész brigád kenyérét. A közös kenyérvásárlás azért volt előnyös számára, mert ha esetleg a vállalat munkásainak napi adagjánál nagyobb mennyiség érkezett a boltba, a fölöslegből is vásárolt, és hazavitte, vagy annak a kollégájának adta, aki inkább rá volt szorulva. Ilyen és ehhez hasonló „emberbaráti szolgáltatái” nagyon népszerűvé tették Károlyt munkatársai körében, és elnézték neki, hogy ritkán vesz részt a tulajdonképpeni kőművesmunkában.)

A rendszerváltozás idején a két fiatalember közösen kezdett gondolkodni a kialakulóban levő új megélhetési lehetőségeken. Mindketten a szüleikkel éltek, Károly még nem nősült meg, Zsoltéknak már gyermekük született. A Víg és Kalmár szülők a

visszkapott földjeiken (7,5, illetve 9 hektáron) a meglévő, kollektivizálás után titokban hazacsempészett és felújított, vagy a gyártelep valamelyik vállalatánál „feketemunkával” előállított munkaeszközökkel és marhafogattal, hagyományos módon kezdtek gazdálkodni. Hamarosan kiderült, hogy ez a munka veszteséges, nem lehet belőle megélni, a megtermelhető gabona, zöldségféle, takarmánynövények mennyisége a családi háztartásgazdaság ellátására is alig elegendő, gazdálkodásból semmiféle jövedelemre nem lehet számítani. Károlyt és Zsoltot nem vonzotta a mezőgazdasági munka. Ők már ahhoz a generációhoz tartoznak, akik nagyon ritkán jártak a mezőre, a kapáláson és kaszáláson kívül tulajdonképpen nem értettek a mezőgazdasági munkákhoz. Velük ellentétben a szüleik gazdálkodás nélkül el sem tudták képzelni az életet, a hagyományos értelemben gazdák, ahogyan azt Fél Edit és Hofer Tamás az átányi példán bemutatja (FÉL-HOFER 1997). A kollektivizálás után született, gyárban dolgozó két fiút nem sikerült gazdává nevelni, nem ragaszkodtak a földhöz. Károlynak és Zsoltnak végig sem kellett gondolnia azokat a helyi vállalkozási lehetőségeket, amelyeket előbb felsoroltam. Számukra talán bolt vagy kocsmá nyitása lett volna valamelyest reális lehetőség, de nem volt ehhez szükséges induló tőkéjük egy megfelelő helyen, üresen álló ház formájában sem. Ők nem a viszonylag rendszeres, de alacsony jövedelemre vágytak, amelyet például egy helybeli bolt vagy kocsmá biztosít a tulajdonosának, hanem egy dinamikusabban fejleszthető, nagyobb hasznot hozó, az önállóságukat biztosító vállalkozásba akartak kezdeni.

Ugyanebben az időszakban, a szabadkereskedelem és az évi tetszőleges számú külföldi utazás lehetőségét kihasználva, a korábbinál nagyobb méretekben és elsősorban a magyarországi piac irányába, újraindult a háziipari cikkekkel való kereskedelem Kalotaszegen. Elsősorban azokban a falvakban kezdték ezt a megélhetési/vállalkozási formát választani (vagy bedolgozóként ártermelő munkából élni), ahol a háziipari cikkek előállításának és árusításának közel százéves hagyománya volt már: a Bánffyhunyard és Kolozsvár közötti főút menti falvakban (TÓKÉS 1989). Károly és Zsolt számára, bár nem ismer(het)ték alaposan ezt a vállalkozási formát, mert a falujukban korábban senki nem gyakorolta, a valós lehetőségek közül a háziipari termékek árusítása tűnt a legegyszerűbbnek. Annyi előnyük volt és van, hogy az árucikkek egy részét¹² széki és kalotaszegi vándorkereskedők ösztönzésére, a falubeli nők is varrni kezdték, ezért ott-hon mindig volt felvásárolható áru. Egyéb árucikkeket más kalotaszegi falvakból, vagy távolabbról, Korondról, Szovátáról, a Maros-mentéről szereztek be.

Amikor Víg Károly és Kalmár Zsolt „köpeckedni” kezdtek, csak hétvégeken, munkaszüneti napokon és a pihenőszabadságuk alatt utazhattak Magyarországra. Együtt jártak, közösen vásárolták fel az árut és osztottak a nyereségen. Egyszerre annyi árut tudtak szállítani, amennyi egy személygépkocsi csomagtartójában és a kiszerelt hátsó ülések helyén elfért. Eleinte csak az volt a céljuk, hogy minél rövidebb idő alatt minél nagyobb nyereségre tegyenek szert. Ha a határátkelésnél gondjaik támadtak, mint

12. A „varrottások” gyűjtőnéven emlegetett hímzett terítők, és a „szoknyák” vagy „rendek” terminussal megnevezett hímzett, gyöngyözött, a helyi ünnepi viseletre emlékeztető, három ruhadarabból összeállított öltözetek.

annyian mások hasonló foglalkozást űzve, megvesztegették a szolgálatteljesítő vámost. A gyakori áruszállítás következtében hamarosan összeismerkedtek néhány vámtiszttel a határ mindkét oldalán, és azokkal megegyezve, bizonyos tarifa ellenében, ellenőrzés nélkül is átjuthattak a határon.

A két fiatalembernek a hétvégi, magyarországi utazásokról nem mindig sikerült idejében visszaérnie a hétfői, bányavállalati munkakezdesre. Károly és Zsolt főnökeiket és munkatársaikat egy ideig ki tudták engesztelni a külföldről hozott ajándékokkal, kisebb szolgáltatásokkal (pl. bevásárlás Magyarországon, pénzváltás), majd érezték, hogy helyzetük a sok hiányzás miatt tarthatatlan. Zsolt 1992-ben, Károly egy évvel később lépett ki a vállalatból.

Két évig tartó közös üzletelés után a vállalkozó barátok különváltak; Károly szerint azért, mert észrevette, hogy Zsolt kapzsi, nagyobb nyereséget hajszolva, még őt is be akarta csapni.

Zsolt, azzal egy időben, hogy kilépett a bányavállalattól, a községi kisipari szövetséggel kötött szerződését is felmondta, de megvásárolta a szövetséget kötőgépeit, amelyeken addig is dolgoztak. Ezek után – az asszonyok munkáján kívül – önállóan kellett végeznie a kötődével kapcsolatos összes tevékenységet a kereslet felmérésétől a termékek eladásáig. Akkor még úgy látta, hogy a kötődének lehet jövője, bővítette is a műhelyt: árverésen vett egy nagy teljesítményű kötőgépet egy kolozsvári gyártól. (Ezt a gépet azonban nem tudták működtetni és csak 1996-ban sikerült eladniuk.) A kötött ruhadarabok készítése és eladása időszakos tevékenységgé vált Kalmáréknál, csak ősz-től tavaszig foglalkoztak vele, mert egyre több időt, pénzt fektettek a nyereségesebbnek mutató magyarországi kereskedésbe. Miután a kötöttáru forgalmazása egyre nehezkesebbé vált, abbahagyták ezt a munkát.

A háziipari termékekkel való kereskedelem azért válhatott Zsolt számára fontosabbá, mert 1993 nyarán, a falu magyarországi testvérgyülekezetének jóvoltából, állandó árusítási lehetőséghez jutott a Balaton partján. Azért kaphatta meg ezt a lehetőséget, mert presbiter, jó viszonyban van az otthoni lelkésszel, aki bizonyos tekintetben a lekötelezettje is.¹³

Jellemző, hogy Zsolt csak az egyházközségben vállalt tisztséget, a falu világi elöljáróságában soha semmilyen. A falugyűléseken megjelenik, de nem szólal fel, inkább csak tájékozódik a köz aktuális problémáiról és hangulatáról. Közvetve azonban fontos szerepe volt a falu 1992–1996 közötti vezetésében, mert ő volt a „bíró” legjobb barátja, egyik nemhivatalos tanácsadója. Ezt a helyzetet főként a saját ügyeinek nem egé-

13. A stand bérletének megszerzését azzal a szándékkal segítette a testvérgyülekezet lelkésze, hogy a falubeliek anyagi gondjait enyhítse: ezen a standon a falubeliek munkáit árússák. Ez a szándék csak részben érte el a célját, mert Zsolt árukészletének legalább kétharmada nem a szülőfalujából származik. Zsoltnak már az édesapja is presbiter volt, a fia „örökölte” ezt a státust. Zsolt az egyik fuvarozó, ha a lelkész saját házában, vagy a falubeli egyházi tulajdonban levő épületeknél dolgoznak a falubeliek. Ezen kívül a pap a saját üzleti ügyeit Zsolt segítségével intézi. Károly édesapja is presbiter volt korábban, nagyon jó barátok voltak a lelkésszel, de a viszonyuk megromlott, ezért Károly családja semmiféle előnyhöz nem juthat az egyházon keresztül.

szen törvényes intézésére használta fel, mivel egyedül, a saját nevében nincs bátorsága véteni a szabályok ellen.

Mivel Zsolt, Károlytól különválva nehezen viselte a határátkeléssel járó viszontagságokat és egyszerre nagyobb magyar árut akart szállítani, 1993-ban kft-t alakított (egy kolozsvári ügyvéd tanácsára román cégnevet választott, mert úgy hamarabb megkaphatta a működési engedélyt). Azóta hivatalos úton exportál, a forgalmazott árumennyiség függvényében adót és vámot fizet. Időközben vett egy terepjárót és egy Mercedest, hogy az áruszállítást hatékonyabbá tegye (de a két jármű presztízsértéke sem volt mellékes a vásárlásnál). A nyári turistaszezonban két standot bérel az egyik balatoni üdülőhelyen, a felesége és egy másik, gyakran cserélődő alkalmazott árusít. Zsolt 2-3 hétenként jár haza áruért. Míg távol vannak, a kislányuk többnyire a nagyszülőknél marad. A nyári mezőgazdasági munkák csúcsidejében néhány napig a Kalmár házaspár is a mezőn dolgozik. Elsősorban Zsófi hozományul kapott kisebb földjét kapálják meg, Zsolt kukoricaföldjén napszámosok dolgoznak. Magyarországi életükről a falubeliekkel szűkszavúan beszélnek. Az otthoniak nyáron ritkán látják őket, általában annyit tudnak róluk, hogy „elmentek a Balatonra”.¹⁴

Zsolt a magyarországi tevékenységét teljes mértékben 1996-ban legalizálta, amikor megalapította a Cifra Virágok Kereskedelmi BT-t és az időközben keleti árucikkkel kibővült készletét a BT-vel forgalmazta.¹⁵

Károly 1991-ben megnősült. Városi leányt vett feleségül, aki nem akart falun élni. Ezután Károly a feleségével együtt az apósáéknál lakott, gyakran járt haza a szüleihez; a családi ház alig használt helyiségeiben és a csűr egy részében halmozta fel a szállításra előkészített árut. Mindig otthonról, a szüleitől „indult Pestre”. Szinte folyamatosan úton volt a szülői ház, a felesége, a felvásárlási és az árusítási helyek között.

(Károly, a bányavállalati munkája és a hétvégeken folytatott kereskedelemmel párhuzamosan megszervezte a víz bevezetését a faluba. Egymaga beosztotta a munkát, vezetőkeket vásárolt (részben a falubeliek, részben a saját pénzén; évek múlva is többben tartoztak neki). A falubeliek köszönetüket azzal fejezték ki, hogy 1996-ban a helyhatósági választások előtt Károlyt is jelölték „bírónak” a következő négy évre, ugyanakkor azt is tudták, hogy kívánságuk nem teljesülhet, mert Károly nem akar otthon letelepedni, márpedig „bíró” az lehet, aki a faluban él.)

14. A falubeliek számára a „készül”, „készül Pestre”, „indul Pestre” vagy az „elmentek a Balatonra” egyértelműen azt jelenti, hogy aki elment, az árusítani, dolgozni ment. Sok esetben „Pest”-et Magyarország értelemben használják. A nyaralás és a szabadság alatti pihenés fogalmát csak azok a falubeliek ismerik, akik városra költöztek.

15. Felvásárlási területe ekkor már a moldvai, argesi városoktól, falvaktól és Nagyszében környékétől a budapesti kínai piacokig terjedt.

Károly nem alapított sem kft-t, sem bt-t, továbbra is a nem hivatalos, kissé bizonytalan áruszállítást folytatta és folytatja. Azt állítja, hogy egy-egy alkalommal nem visz túl sok árut, hogy a vámisztek ne büntethessék meg.¹⁶ A vámósok a csomagok jellege és a bepakolás módjának láttán természetesen tudják, hogy mit szállít és ennek megfelelően azt is, hogy mivel foglalkozik.¹⁷

Károlynak 1995-ben sikerült állandó árusítási lehetőséget szereznie Budapesten egy vásárcsarnokban. (Ezt megelőzően, a fő turistaidényben, változó helyszíneken árusított.) Miután két standot is kibérelt a csarnokban, feleségét, Klárit is magával vitte árusítani.

A falubeli gazdasági átalakulások és a lakosságnak ezekhez való alkalmazkodási kísérletei láttán adódik a kérdés: a fent vázolt körülmények között ki lehet sikeres vállalkozó? Melyek azok az alapvető feltételek, adottságok, amelyek lehetővé teszik ezt? Erről a témáról végzett kutatások eredményei szerint, amelyeket Kuczai Tibor is közöl (KUCZI 1998. 158), az átlagosnál iskolázottabb, több éves munkahelyi tapasztalattal rendelkező középkorú férfiaknak van a legnagyobb esélyük arra, hogy sikeres vállalkozók legyenek. Ugyanakkor a siker feltételei közé tartozik az anyagi eszközök, kapcsolatok és a szakmai tapasztalatok megfelelő időben, szerencsés módon való kombinálása, és mindezekkel a piacra lépés (KUCZI 1998. 157). A modern vállalkozói kultúra kialakulásában a családok és egyének szintjén meghatározó szerepe volt a kemény munkának, a takarékoságnak, az ésszerű kockázatvállalásnak, a racionális kalkulációnak és a családi érzületnek (BERGER 1998. 173–174).

Víg Károly és Kalmár Zsolt esetében nem beszélhetünk arról, hogy a falubeli férfiak többségénél iskolázottabbak lennének. A vállalkozásba befektethető anyagi javaik minimálisak voltak. Némi (vállalkozói) szakmai tapasztalattal Zsolt ugyan rendelkezett: a közelében nem volt egyetlen jól megismerhető, megtanulható példa sem, ezért a tapasztalatait a munkája során szerezte. A takarékoságba belenevelődtek, ellenben a kemény munkát, különösen az otthoni értelemben (a mezőn, a háztartásgazdaságban végzett munkát) ha tehették, elkerülték. Többek között ez volt az egyik komoly hajtóerő, hogy kockázatkereső, mozgékony természetüknek megfelelőbb, és ezért számukra könnyűnek tűnő munkát válasszanak. Fiatalkoruk mindehhez csak előnyükre volt.

Úgy gondolom, hogy elsősorban a személyes adottságaik – az autonómiaigény, a kockázatkeresés, a sefteléshez való tehetség –, valamint a bányavállalatnál eltöltött idő-

16. Valószínűleg csak sokszori résztvevő megfigyeléssel lehetne megállapítani, hogy valójában mennyi a „nem túl sok” áru. Ilyen szempontból az a két áruszállítás, amelyen utasként részt vehettem, következtetések levonására nem alkalmas. Károly áruszállító útjai meglehetősen sajátosak: indulásának időpontja a tervezettnél általában órákkal későbbre tolódik, az áru nagyobb részét menet közben, kolozsvári kitérővel pakolja be több falu több bedolgozójánál, és mindenkinél félórát tölt üzleti és baráti beszélgetésekkel. Kolozsvár és a Királyhágó között van a legtöbb felvásárló „megállója”, majd a határ túloldalán levő első falvakban is néhány. Általában 13–14 óra alatt teszi meg a falu és Budapest közötti távolságot.
17. Korábbi vámós ismerőseit már lecserélték, mindig újabb és újabb kapcsolatokat kell kötnie. Általában nem fizettetnek vele vámot, és Károly ezért az „emberbaráti tettükért”, megjutalmazza őket pénzzel, hodáki furulyákkal, körösfői sakkokkal.

szakban kialakított kapcsolataik, és Károly kivételes kapcsolatteremtő képessége voltak a leglényegesebb tényezők a vállalkozás elindításakor. A környék falvaiban azokat a kapcsolataikat tudták hasznosítani, amelyek a falubelieken és azok rokonságán keresztül vezettek (pl. más faluban feleségként letelepedők). Nem kevésbé jelentős az a tapasztalatok útján szerzett tudás, amelyet akár a „megvesztegetés művészetének” is nevezhetnénk, és amelynek ismerete, megfelelő művelése elengedhetetlen feltétele (volt) a kisvállalkozások sikeres működésének Romániában (ahogyan az üzletfelek közötti családias, patriarchális jellegű hangvétel szintén). Ugyanilyen súlyú tényező az is, hogy mindketten biztos és segítőkész családi háttérrel rendelkeznek: távollétükben a szülők elvégzik a gazdaságban adódó összes munkát, a feleségek, szükség szerint bedolgozó varrók, eladók, és státusuknak megfelelően, ellátják a háztartást.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy az adott falubeli és környékbeli gazdasági feltételek között ki lehet sikeres vállalkozó, illetve miért lehet sikeres ez a két vállalkozó szembenítő, hogy Vig Károly és Kalmár Zsolt csak nagyon kis mértékben és sajátos módon felel meg a statisztikailag kimutatott legesélyesebb „típusnak”. Esetükben nem beszélhetünk arról, hogy a falubelieknél iskolázottabbak lennének. A vállalkozásba befektethető javaik minimálisak voltak. Csak Zsolt rendelkezett némi vállalkozói tapasztalattal, de a közelükben nem volt semmilyen jól megismerhető, követhető példa, a beléltanulási folyamatban csak önmagukra számíthattak. A takarékossgba belenevelődtek, ellenben a kemény munkát, különösen az otthoni értelemben (a mezőn, a háztartásgazdaságban végzett munkát) ha tehették, elkerülték. Többek között ez volt az egyik komoly hajtóerő, hogy a családban elfogadottól teljesen különböző, kockázatkereső, mozgékony természetüknek megfelelő, és ezért számukra könnyűnek tűnő munkába kezdjenek. Fiatalkoruk mindebben előnyt jelentett.

Vígék és Kalmárék ideiglenes, majd egyre hosszabb időre szóló és 1997–98-ban legalizált magyarországi tartózkodása módosította háztartásuk jellegét: albérletben laknak, a szobájuk hálólhely és raktár, csak aludni járnak haza. Ritkán főznek, akkor is inkább otthoni nyersanyagból, mert tapasztalatuk szerint az étkezésen lehet leginkább spórolni (vagyis idegenben fokozottabban érvényesítik az egyik otthoni takarékosági elvet: „amit megeszünk, az nem látszik”). Kalmárék a kislányukat elsősorban azért nem, vagy csak nagyon ritkán viszik magukkal a Balatonra, mert a gyermek minden óháját teljesíteni szokták, és ez hosszabb időn át komoly anyagi veszteséget okozna nekik (JÁVOR 1981).

Amióta Károly és Zsolt kereskedők lettek, a házaspárok korábbi, hagyományos minta szerint működött férj-feleség kapcsolata kiegészült a munkatársi, illetve a főnök-beosztott kapcsolattal. Károly inkább munkatársnak tekinti Klárit, meghallgatja a véleményét, de általában egyedül dönt. Zsolt autokrata főnök, Zsófi egyértelműen a férje beosztottja.

Érdeemes azt is megvizsgálnunk, hogy a két házaspár a faluban milyen eszközökkel és milyen módon jeleníti meg a helyben újszerűnek tekinthető életformája eredményességét. Tulajdonképpen csak a Kalmár házaspárra jellemző, hogy bemutatják a gyarapodásukat. Zsoltban igen erős a bizonyítási vágy, többek között ezért is igyekszik haza a „mulatságokba”. Ezek az ünnepek alkalmasak arra, hogy a falubeliek számára érthető „nyelven”, az egyértelműen nagy anyagi befektetést igénylő külsőségekben (is)

elmondja, hogy gazdag ember lett, sikeresebb, mint azok, akik a faluban lettek vállalkozók. (Pl. majdnem minden falubeli, nagyünnepi alkalomra és a lakodalmakra új öltönyt vásárol Magyarországon, drága cigarettákat szív; a feleségével már nem ennyire bőkezű, de arra azért figyel, hogy a falubeli asszonyok közül a templomban Zsófi viselje az ünnepi öltözetek legdrágábbikát; a lányuk öltözködésén szintén látszik, hogy a szülei a legsikeresebb emberek a faluban.) E mellett Zsolt a telküket és a háztartás-gazdaságot is fejlesztette: téglából disznópaját építtetett a kapujuk elé, a patak fölé betonhidat csináltatott (a falunak évek óta nincs annyi pénze, hogy a központban álló rozoga hidat megjavíttassa), felújíttatta a lakásukban leginkább nyilvános térnek tekinthető konyhát, fürdőszobát építtetett, 60 ár földet és traktort vásárolt, megvette a telkük szomszédságában álló két kiürült házat udvarostól. A traktort eredetileg olyan szándékkal vásárolta meg, hogy majd megfelelő alkalommal, nyereséggel túlad rajta, de aztán mégis megtartotta és dolgozik vele.

Károly nem arra törekszik, hogy megfeleljen a falubeli elvárásoknak. Nem akar gazdálkodni, ezért nem is építkezik a szülei telkén. Ünnepekre, multságokba csak akkor megy haza, ha kedve van hozzá – olyankor általában egyedül, mert Klári az ünneplő falut sem kedveli; ezt a falubeliek nem értik, hiszen az ünnep részét képezi az is, hogy a házaspárok együtt jelennek meg a nyilvánosság előtt. Mindennek ellenére, hogy Károly szinte csak vendégnek tekinthető a faluban, nem fontos számára, hogy kereskedőként elfogadják, bármilyen módon bemutassa anyagi sikereit, mégis bizalmas viszonyban vannak vele az emberek, mert jó szándékú és segítőkész (ha nincs elég pénzük a multságot rendező családoknak, elsősorban tőle kérnek kölcsön – és sokszor évekig nem adják meg neki a kapott összeget, sokszor visszaélnék a jóindulatával). Zsolt sikereit elismerik, mégsem igazán népszerű ember a faluban.

Károly és Zsolt nem tekintik egyetlen és végleges vállalkozási formának a háziipari termékek árusítását. Minden olyan lehetőség érdekli őket, amely egyszerre nagy nyereséget hozhatna, ezért állandó figyelemmel kísérik a közelükben dolgozó, hozzájuk hasonló kisvállalkozókat, gyakran együtt gondolkodnak „a nagy üzlet” mibenlétén. Zsolt leginkább fát szeretne exportálni (ennek érdekében már, nem egészen szabályosan, erdőt is vásárolt), de még nincs ehhez elég tőkéje. Addig is üzletet nyitna Budapesten vagy Szentendrén, ahol a jelenleginél kényelmesebben adhatná el az áruját. Ugyanakkor fontolgatja azt is, hogy otthon, a faluban boltot nyit, vagy disznóhízlalással foglalkozik majd (szerinte utóbbi lehetőség az egyetlen, amely, a falubeli mezőgazdasági adottságokat figyelembe véve, nyereséges lehetne). Károlynak a jövőbeni vállalkozását illetően nincs ilyen határozott kívánsága, Zsolttal ellentétben nem törekszik gyors meggazdagodásra, de szeretne gond nélkül élni Budapest környékén egy faluban. Ezek a meglehetősen homályos elképzelések és a megfelelő, nem egészen célirányos cselekedetek nagyon távol állnak a vállalkozók „hosszú távú stratégiájaként” emlegetett fogalomtól (BARTH 1963. 13), Károly és Zsolt esetében erről nem beszélhetünk.

Míg Magyarországon „látszólag minden előzmény nélkül támadt fel a kapitalizmus szelleme” (KUCZI 1998. 168), addig Romániában valóban minden előzmény nélkül történt a politikai változás.

Az általam tanulmányozott faluban (az ország hasonló adottságú és hanyatló ipartelepeinek közelében fekvő helységeihez hasonlóan) 1990 óta váratlanul nagyon ne-

hézze vált a megélhetés.¹⁸ A falubeliek közül talán a gyárakban dolgozó (illetve onnan már elküldött) közép- és fiatalabb nemzedék tagjai vannak a legnehezebb helyzetben: ők sem a hagyományos, sem az újabb gazdálkodási módszereket nem ismerik igazán, szüleikkel ellentétben nem érzik már sajátjuknak ezt a munkát. Közülük alig néhánynak sikerült idejében más megélhetési lehetőséget találni. A falubeli „nagygazdák” lezármazottai vállalkozók (is) lettek és helyben maradtak (mert szemléletük az idősebb gazda generációjával megegyezik: úgy gondolják, hogy a falubeli viszonylatban sok földjüket nekik maguknak kell megművelniük).

Az a két fiatalember, aki elemi vállalkozói ismeretekkel rendelkezve és korábbi, gyári munkája során szerzett tapasztalataira, a falubelieknél kiterjedtebb kapcsolatrendszerére, de nem családi hagyományokra alapozva sikeres kereskedő lett, elsősorban személyes adottságainak köszönheti az eredményét. Az ő példájuk segítségével elég egyértelműnek látszik a válasz arra a kérdésre, hogy a megnyíló piaci lehetőségeket kihasználni tudó, vagy a korábbi munkalehetőségeket elvesztő emberek terepe-e a vállalkozás (KUCZI 1998. 157): ők nem várták meg, míg teljesen tönkremegy a bányavállalat, szerencsés adottságaikat kamatoztatva a megfelelő időben léptek piacra. Vállalkozásuk – a fentiekén kívül – azért is folyamatosan támogatják őket, kudarc esetén is lenne hová visszavonulniuk (annak ellenére, hogy apák és fiúk önmagukban két, normái és értékei szempontjából teljesen különböző világot képviselnek, és emiatt néha még mindig vannak ellentétek a családban). Károly, úgy tűnik, tulajdonképpen elhagyta a falut, függetlenítette magát a helyi normáktól, segítőkészsége révén mégis szervesen hozzátartozik a közösséghez. Zsolt egyfajta „új nagygazda”-kép megteremtésére törekszik, amely a falubeli, hagyományos gazda-ideált és az új, magyarországi, vidéki kisvállalkozói értékeket egyaránt tartalmazza. Mint ilyen, ő a legmeggyőzőbb példa a helyben maradt fiatalabb generáció számára. Kalmár Zsoltot az idősebbek valószínűleg még nem fogják valódi nagygazdának, „első gazdának” tekinteni, de a leányát már kisiskolásként a falu leendő „legértékesebb” menyasszonyának tartják.

Irodalom

BARTH, Fredrik

1963 *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Arbok for Universitetet i Bergen. Humanistiks Serie No 3. 5–18. Bergen–Oslo.

BERGER, Brigitte

1998 *A modern vállalkozás kultúrája*. Replika 29. sz. 171–184.

FÉL Edit–HOFER Tamás

1997 *Áranyok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest

FÜLÖP Hajnalka

1998 *A varró falu*. Tabula I. 3–24.

JÁVOR Kata

1978 *Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban*. In BODROGI Tibor (szerk.): Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. 295–373. Budapest

1981 *A gyermek és a fiatal mint a szülői aspirációk tárgya. Két jelenkori példa*. Ethnographia XCII.1 89–93.

KATONA SZABÓ István

1972 *Kalotaszegi krónika. Az iparosodó Kalotaszeg*. Új Élet. 21. 8–9.

KESZI HARMATH Sándor

1978 *Népesedési kérdések Kalotaszegen*. In IMREH István (szerk.): *Változó valóság*. 19–60. Bukarest

KUCZI Tibor

1998 *Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása*. Replika 29. 157–170.

SÁRKÁNY Mihály

1978 *A gazdaság átalakulása*. In BODROGI Tibor (szerk.): Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. 63–150. Budapest

TÖKÉS Irén

1989 *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története (személyes visszaemlékezés)*. Ethnographia 100. 218–231.

HAJNALKA FÜLÖP

An Entrepreneurial Opportunity in the Nádas Area

In this paper the author examines the activity of two merchants in the Nádas area who had been industrial workers commuting from the same village before the political changes of 1989 in Romania. They both established their businesses after 1990, taking advantage of the new economic opportunities. Since it became obvious after the agricultural co-operative in the village was disbanded and the family land-holdings were returned that farming could only ensure self-sufficiency and neither of them wanted to remain an employee of the industrial enterprise that was well on the way to bankruptcy, they had to look for some other source of livelihood. Like the inhabitants of villages on the international route that passes through Kalotaszeg, they trade in cottage industry products. They are the only ones in their native villages to choose this form of business which has no local traditions. At first they worked together, then separated but their aims remained largely the same: they wanted to obtain a regular sales outlet in Hungary. They both keep in continuous contact with their villages although they live in Hungary for most of the year. They based their business mainly on the cottage industry output of Kalotaszeg but their procurement area covers the whole of Romania and they supplement their stocks with Asian products available in Budapest.

Since they became entrepreneurs the way they are judged in the village and their position in local society have changed.

Egy körösfői árus kereskedelmi kapcsolatrendszer

Dolgozatomban¹ egy körösfői családi vállalkozás konkrét vizsgálatának eredményeit ismertetem. Célom, hogy a jelenkori társadalmi-gazdasági kihívásokra a Kalotaszegen egymás mellett kialakult különböző válaszadási módok egyik lehetséges példáját mutassam be.² Nem mondhatom általánosságban, hogy ez a körösfői példa, hiszen a vállalkozó családot közelebről megismerve nyilvánvalóak az egyéni, sajátosan rájuk jellemző vonások az üzletvezetés, az árubeszerzés és természetesen a gazdasági fejlesztés titkos aspirációi terén. Érdekes, hogy az 1990-es években újra erősödő Erdélybe irányuló turizmust – amelynek évszázados látványossága Kalotaszeg – és a kalotaszegi népművészet országhatárokon túlérő hírnevét³ – sok más, főként a főútvonal mentén fekvő falu mellett – miért éppen Körösfő használja ki gazdasági szempontból a leginkább?

Hogyan vált a körösfői standokon az utóbbi pár évben a helyben készített varrottas hívogató „cégérré”, jelzésértékű „árúvédjeggyé” a mára már többségében nem helyben és nem is Kalotaszegen készített árukínálat tömkelegében?

És végül, mintegy „belülről” szerettem volna látni, mi az oka annak a – Kalotaszeg majdnem összes településén személyesen érzékelt – ellenszenvnek, amellyel Körösfő iránt viseltetnek a nem körösfői kalotaszegiek? Irigység a kereskedés által teremtett jólétük miatt, vagy morális viszolygás a túlhajszolt üzleteléstől?

E kérdésekre maradéktalan választ nem adhatok a konkrét vizsgálat kapcsán, ám remélem, hogy a körösfői jelenségre ha rálátást nem is, de a standok kerítése mögötti világba „belekukkantást” feltétlen enged számunkra az eset bemutatása.

*

1. A dolgozat elhangzott – kissé más formában – előadásként a Néprajzi Múzeumban 1997 decemberében rendezett „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” c. konferencián.
2. E témában egy 1991-ben indult kutatás folyik, melyen Fülemlé Ágnessel közösen dolgozunk. Eredményeiről részletesebben közlünk e kötetben „Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról” címmel.
3. A kalotaszegi népművészet felfedezését, a közgondolkodásba való beépülési folyamatának ábrázolását tűzte ki céljává a Néprajzi Múzeumban 1997-ben megrendezett „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című kiállítás. Ehhez a kiállításához az utolsó teremben felállított „körösfői stand” jelenetet e cikk szerzője rendezte. A tanulmány tehát a kiállítás tudományos „háttér munkájának” része, a hozzá szükséges konkrét terepmunka a kiállítás munkálataival karöltve folyt. A kiállításon megjelenített stand a dolgozat adatközlőinek hűen reprodukált standja, a kiállított tárgyak az általuk árusított por-tékák együttese. A standjukról megvásárolt és kiállított tárgyakat a Néprajzi Múzeum beletárolva a gyűjteményeiben helyezte el.

Adatközlő házaspárom Körösfőn él, huszonkilenc évesek mind a ketten, továbbiakban fantáziánéven Anna és Attila. Egy hároméves kisgyermekük van. A háziipari termékekkel való kereskedésük kezdetéig nem volt kézenfekvő, hogy üzletelésből fognak élni. Anna, az egyik helyi értelmiségi család leánya, apja fogorvos, anyja a bánffyhunyadi kórházban ápolónő. Anna a negyedik próbálkozásra felvételt nyert a kolozsvári egyetem magyar szakára levelező tagozaton, amit be is fejezett. Tanulmányai alatt előbb Magyarapuson, majd Kalotaszentkirályon tanított az általános iskolában. Ez utóbbi helyen ismerkedett meg a gyógypedagógus Attilával, későbbi férjével, aki román családból származik. Egyik nagyapja volt csupán magyar. Anna a nagyanyjától tanult meg varrni a nyolcvanas évek legvégén, sokáig csak kötni tudott. Ekkor is a nagyanyja unszolására, aki pénzelt a varrásból, a nagypapa meg a fafaragásból. A Nagymama 1990-ben halt meg, a nagypapa még korábban. Mivel Anna szülei nem készítették és nem is árultak háziipari termékeket, ezért ha Anna szabadidejében a tanítás és az egyetem mellett varrt valamit, akkor azt 1992-ig a hozzájuk közel lakó nagybácsija adta el a saját standján. Anna a szüleinél lakott mindig és 1992-től maga kezdte el árulni az általa készített varrottasokat a saját házuk kocsibejárója előtt megnyitott standon, ekkor már a neki udvarló Attila segítségével.

1993-ban házasodtak össze. Attilának csak a román származású édesanyja élt ekkor Kalotaszentkirályon, aki a faluban lakó csekély számarányú többi románval együtt tud magyarul,⁴ és menyé előtt csak magyarul beszél fiával is. Attila büszkén vallja kettős származását, de házassága óta saját elmondása szerint is inkább magyarnak vallja magát, gyermeküket reformátusnak keresztelték és magyarul beszélnek vele. Másoktól szerzett vélemények szerint ezért a kalotaszentkirályi és a körösfői románok is „árulónak”, vagy egyszerűen magyarnak tartják. Attila Anna szüleinek portájára költözött, ahol van elég hely a családalapításhoz is. Anna szüleiről nagy elismeréssel beszél, családtagként befogadták őt.

Házasságuk megkötésekor pár évi tanítási tapasztalat után döntöttek úgy, hogy fő állásban lesznek vállalkozók, a kereskedésből próbálják meg magukat eltartani. Döntésük ilyenén alakulásában fontos szerepet játszott a romániai iskolahelyzet általuk is hangsúlyozott gyenge pedagógiai és infrastrukturális színvonala, valamint a pedagógusok rendkívül csekély anyagi és erkölcsi megbecsültsége. Kapcsolatuk elmélyülésekor Attilát sok támadás érte a bánffyhunyadi munkahelyén, a tanári kollektíva kiközösítette és a tanfelügyelőség is kifejezte rosszallását magyar menyasszonya miatt.⁵ Annának talán értelmiségi családi háttere, Attilának pedig a szentkirályról hozott, az üzleteléstől idegenkedő szemlélete miatt sok fenntartása volt és van a standon való árusítással szemben, de úgy látták, hogy ez az egyetlen igazán kézenfekvő lehetőség a viszonylag biztos megélhetésre. Nem lehet természetesen elfeledni a sok szemük előtt lévő sikeres, forintban is több milliós haszonnal működő helyi árus mintájának szerepét sem az elhatározásban. Sok körösfői példával szemben, nekik meggyőződésük, hogy lehet a

4. KSH 1991. 381.

5. Az adatközlő által elmondott információk alátámasztják Veres Valér megállapítását a Kolozs megyei magyar lakosság etnikai alapon való hátrányos megkülönböztetéséről „bizonyos állások” betöltésének esetében (VERES 1997. 38).

Körösfői stand

nyereségvágyon túl más szempontokat is érvényesíteni az üzletvezetésben: ötletesen bővíteni az árukínálatot, udvariasan bánni a vevővel, szépen rendezni el a kínált portékát stb. A kezdetektől közösen kialakított tudatos üzletvezetési koncepciójuk, hogy mindig valamilyen újítással kell megelőzniük a többi árust a faluban.

De lássuk az üzletfejlődés menetét, a kereskedelmi kapcsolatrendszer fokozatos kibővülését! Az 1992-es induló évben először csak az Anna által készített varrottasokat árulták a ház kocsibejárója előtt létesített kicsi standon. Még ebben az évben aztán a bánffyhungyadi piacon felvásároltak rendszeresen varrottast és azt is árulni kezdték. Aztán gyoicsot adtak ki a románok lakta Bedecsre asszonyoknak, akikhez a munkát „házhoz hordták” kocsival és a Bedecsen varrt textileket is árulták, kb. egy éven keresztül. Ők voltak az elsők Körösfőn, akik elmentek Korondra, és vesszőfonást, főleg kosarakat, szennyeskosarakat, virágtartókat vásároltak fel a korondiaktól, akik siménfalvi cigányokkal fonatták azokat. Aztán rájöttek, hogy még olcsóbban juthatnak a vesszőfonáshoz, ha egyenesen Siménfalvára mennek vásárolni és kihagyják a korondi közvetítést. Ezzel 1995-ig általuk is elégedetten emlegetett „jó pénzt csináltak”. 1995 után viszont már nem érte meg, mert a korondiak mellett egyre több körösfői árus is ment Siménfalvára vesszőfonásért és felverték az árakat. Mára már máshonnan szerzik be a vesszőkosarakat, mert míg 1992-ben egy siménfalvi kosarat 2500 lei-ért vettek és 15 000-ért árultak, vagyis hatszoros haszonnal, addig 1997-ben (beleszámítva a lei inflálódását is) 18 000 lei-be kerül ugyanaz a kosár és nehéz túladni rajta 30 000-ért, tehát még a kétszeres haszon sincs meg. Ehhez természetesen a benzinköltséget is hozzá kell számítani.

1993-ban a standjukat kibővítették a kapubejárótól végig a házuk utcai frontjának teljes hosszában a főútvonal mentén, hogy áruikat kényelmesen és mutatósan tudják kínálni. Ők vették észre, még szintén ebben az évben, hogy Kolozsvár mellett Szász-fenesen az árusok égetett, vésett vázákat, tálcákat is árultak, amiket Moldvából Piatra-Neamt (magyarul Karácsonkő) környékéről hoztak ide vándorárusok. Megkérték a fenesieket, hogy szóljanak a moldvai kereskedőknek ha legközelebb jönnek, nekik is hozzanak ebből az általuk csak „Nyámci vázának” nevezett fafaragásból. A későbbiekben aztán, 1993-tól, mikor felvették a moldvaiakkal a kapcsolatot, már faszobrokat is rendeltek: Madonnát, Jézust, faragómestert, kocsmárost sőt Robinson Crusoe-t ábrázoló szobrokat, amiket elsősorban az osztrák és a bajor turisták, illetve kamionsofőrök vásárolnak a mai napig. Ugyancsak 1992-től árulják nagy számban a helyi mesterek által készített sakk-készleteket és a trükkös zárszerkezetű titkos dobozokat, amikkel ma már mindegyik stand tömve van. Anna állítása szerint a sakk helybeni árusításának ez a nagy mértéke is újkeletű, mert a nyolcvanas évek végéig főleg a román tengerpartra szánták a helyi faragók a sakk-készletet. 1992–93-ban kezdték el a kisebb fafaragások – főleg fatányérkák – Kalotaszentkirályról való beszerzését, amiket Attila szülőfalujában gyorsan meg tudott rendelni. Korondon járva pár ott készített gyékényfonású táskát és fazékalátétet is felvásároltak. 1993-tól egy az árukínálat profilját máig markánsan meghatározó újításra szánták el magukat. Egy-két körösfői árus példájára ők is elkezdtek korondi kerámiákat, tányérokat, bokályokat, kávékészleteket stb. árusítani. Ettől az évtől kezdve Korond vált az árubeszerzés fő központjává, ahonnan egyre több újdonságot tudtak hozni Körösfőre. Kibővült kínálatukból most már itt szereztek be Kendőn készült „panusa” (kukorica csuhé) táskát, papucsot, „kalántartót”, tálalátétet, Tajvanban készült rizsszalmakalapot és apró fonott kosárkát, amit a korondiak a román tengerparti kikötőkből hoznak. A mai napig Korondról szerzik be a Szovátán készült fűszeres falapátkákat és poháralátéteket, tányérkákat. Díszes, faragott ceruzát, székelykapu makettet és a nagyon keresett báránybőrt. Fémről, fából és parafából készült hajcsatot. Eleinte főleg ők – egyre több rivális körösfőivel egyetemben – jártak Korondra, majd az ottani konjunktúra elmélyülésével a korondiak kezdtek egyre inkább Kalotaszegre, főleg Körösfőre járni, házhoz vinni az eladandó portékát. Feltétlen érdemes figyelemre méltatni az általuk nagyra tartott kereskedelmi érzékkel rendelkező korondiakról vallott véleményüket: „Korondon van ám az igazi üzlet, mi meg sem közelítjük őket!”, „A korondi mindig újít, a helyiek (körösfőiek) csak azt csinálják ami szokás.” vagy „Itt még mindenki az utcán árul télen is, mikor a korondiak már mind butikokat nyitottak.” Anna és Attila mindenképpen követendő példaként emlegetik tehát a korondiakat. 1993–94-ben kezdték el szintén Korondról hozni a Farkaslakán készített gyapjú árukat, főleg pulóvereket, csergéket. A gyapjú falvédőket, ritkán pulóvert is egy rövid ideig a Váralmás mellett lévő román Coldról hozták. 1994-től vásárolnak fel folyamatosan a máramarosi vándorárusoktól Szaplancán (Máramarossziget mellett) készült hosszúszőrű csergét. 1994-től Marosvásárhelyre is eljárnak és egy ottani asszonytól olyan finom anyagú, nagyon jó minőségű gyapjúárut vesznek – mellényt, sálát, pulóvert és takarót – amin angol- és német nyelvű árucímke (pl.: 100% wool) is van. Ezek a termékek kétszer olyan drágák, mint mondjuk a Farkaslakán készített gyapjuféleségek, viszont megítélésük szerint főleg a holland és amerikai turisták na-

Árusító és a kapu előtt varró asszonyok

gyon keresik, ezért pár darabnak mindig kell lennie a standon. 1995-től felhagytak a siménfalvi cigányok készíttette vesszőfonás árulásával és azóta a szilágysági Várra járnak el, ahol a helyi cigányoktól veszik a kosarakat. A vesszőfonók itt régen szövetkezetben dolgoztak, de annak felbomlása után, látva a nagy keresletet termékeik iránt, vesszőfonó kft-t alakítottak. A különböző méretű és funkciójú kosarak mellett most már színes, fonott virágtartókat és porolót is felvásárolnak Annáék tőlük. Korondról ma már csak kicsi, és különleges vesszőfonást hoznak, de csak akkor, ha az áru „nagyon kínálja magát”. 1995-től a korondiak hoznak mindent Körösfőre, Anna és Attila is tőlük vásárol meg mindent, csak a kerámia kivétel. Úgy gondolkoznak, hogy a korondi kerámiából annyira telített a körösfői piac, hogy érdekesebb autóval elmenniük Korondra és ott személyesen kiválogatni a különlegesen szép, esetleg új, vagy speciális kerámiatermékeket, ami nem annyira tucatáru, amivel nem tömik teli a korondiak a körösfői standokat. Az utóbbi két évben történt kereskedelmi hálózatbővülésre még jellemzőbb, hogy a legkülönbözőbb helyekről Körösfőre mennek a készítőik felvásárlásra felkínálni termékeiket és a körösfőiek kényelmesen, helyben szerzik be így áruikat. Anna és Attila esete, hogy egy-két helyre maguk mennek el, a minőség és a választék növelése érdekében, egyre ritkább Körösfőn. Annáék úgy vélik: „Ha elmegyünk, akkor azt választjuk ki, ami nekünk tetszik és nem azt amit ők akarnak hozni.” Nagyváradról 2 éve fatalpú homokórát hoznak nekik és cirokseprűn lovagló textilboszorkányt, ami a mennyezetről lelógatható. Kolozsvári egyetemisták hoznak bőr nyakláncot és karkötőt, rajtuk kőből, vagy fémből a zodiákus jegyei. A görgényhodáki mócok pánspót

(románul „náj”) és fafurulyát hoznak. Ennek a terméknek jellemző a rendkívül gyors, úgymond futószalagon való gyártása, ami a minőség rovására megy.⁶ Megjelentek Braszóból gyapjúpulóver- és a székelyföldi Gyulakutáról makramé árusok. A moldvai „nyámciai” terítőket is kezdtek kínálni. Kolozsvárról érkeztek kb.: 40 centi nagyságú fafejű mesefigurák, például Pinocchio-babák. A kalotaszentkirályi fafaragó művész aki nekik dolgozik, kibővítette repertoárját a fatányéron túl díszsulykolóra, falicímerre, templomplakettre. A helyi körösfői faragóktól Annáék rendeltek meg fa römijátékot. Magyarvistáról porcelánfejű vistai népviseletes babát hoznak. A vagdalásos és írásos terítők mellett, amelyek hagyományosan főleg helyi, körösfői készítésűek, Mákófalváról és Inaktelkéről rátétes terítőket vásárolnak fel keddenként a bánffyhungyadi piacon. (A rátét miatt „pántlikás terítő”-nek is nevezik.) Ugyanebből a két faluból leegyszerűsített felnőtt és gyerekviseletet is vásárolnak. Türről és Kapusról pedig egyszerűsített, géppel varrott inget árulnak. Legújabbán Csíkszeredára járnak el Annáék és a Vitos Kft-től matt, máz nélküli kerámiákat vesznek eladásra.⁷ Malacperselyt, sószórót és római tálát (népszerű nevén „römertopf” sütőtálat). A korondiak legfrissebb újítása pedig az, hogy Bukarestből Vénusz és Madonna gipszszobrocskákat hoznak árusításra.

Az 1997-es év nagy befektetése Anna és Attila számára az volt a nyáron, hogy építettek 400 000 Forint költségen egy faépületet az árusítás céljára, amit „butiknak” hívnak. Ez a negyedik butik Körösfőn, de Anna és Attila egyéni gondolkodásmódját jól tükrözi az a tény, hogy az addigi három általuk „korondi stílusúnak” nevezett butikkal ellentétben ők „kalotaszegi stílusú” butikot építettek. Kalotaszentkirályról hívták a jó hírű ácsokat, akik Attiláék elképzelése szerint faragásokkal díszítették a csapott tejet építmény homlokzatát. A nagy gonddal berendezett butikban szeptember óta árulnak, úgy vélik, hogy főleg télen lesz nagy hasznukra az épület, mert a fűthető butikban ők sem fagyoskodnak és a főúton hajtó autósok is szívesebben megállnak majd, ha nem az utcán kell válogatniuk a hidegben. Elégedetten állapították meg ottjártamkor, hogy megint sikerült egy kis előnyt szerezniük a többi áruossal szemben a piaci versenyben.

A házaspár munkamegosztása is figyelemre méltó. Anna szabja meg az árukinálat profilját, a termékek eladási árait, az ő feladata a kirakatrendezés. Attila végzi a háttér-munkát, az árubeszerzést autóval, a rakodást, a butiképítést és minden egyéb, főleg fizikai munkát. Ez magyarázható Anna körösfői születésével is, de főként azzal, hogy a körösfői utcai árusítás családi vállalkozásainak szálai általában az asszonyok kezében

6. Például a Néprajzi Múzeum kalotaszegi kiállítása számára megvásárolt hét furulyából, képzett zenész kollégám szerint egyetlen egy használható csak muzsikálásra.

7. Az a hallatlan üzleteléssel összefüggő mobilitás ami az 1990-es évekre valóban felerősödött a kalotaszegiek, kivált a körösfőiek esetében, évszázados előzményekre tekint vissza és a szocialista romániai időszakban is megfigyelhető volt. Fülemlile Ágnes például az 1970-es évekből hoz adatokat, melyek szerint a kalotaszegi asszonyok Magyarország azon falvaiból vásároltak össze kasmírszoknyákat és -kendőket, ahol akkoriban játszódtott le a kivetkezés folyamata (főleg Pest, Nógrád és Tolna megyében). Nemcsak saját szükségleteikre vásároltak viseletdarabokat, hanem azokat – hazatérve Erdélybe – a környező román falvak számára is árusították borsos árakon. Ez a mentalitás jól tükrözi azt a „jég hátán is megélő” ügyeskedő magatartást, amely alkalmazkodási stratégia olyan pregnánsan jellemzi a körösfőiek üzletelési készségét (FÜLEMILE 1991. 60–61).

Árusítás új divatú butikban

futnak össze.⁸ Viszont a nagyobb családi beruházásokról Attila dönt. Így vásároltak négy évi munkájuk bevételeiből egy új Daciát 1995-ben és egy blokklakást Bánffy-hunyad centrumában a templom mellett. A berendezett szép lakásba hetente egyszer mennek pihenni, amikor Anna édesanyja veszi át az üzlettel járó feladatokat. Ez a nap azonban soha nem hétvégén van, mert akkor nagy az átmenő forgalom a falun és a standon van a helyük. Nevetve jegyezték meg ezzel kapcsolatosan, hogy: „Más a városból megy pihenni vidékre, mi meg beköltözünk a blokkba, a városba, ha kikapcsolódásra van szükségünk.”

Anna és Attila esete mindenképpen egyedi Körösfőn. Mentalitásukban megtalálható az értelmiségi családokra jellemző vezetői szerep néhány attitűdje, ugyanakkor mégis a falu társadalmi közegében kicsit perifériális helyzetben vannak. Különállásuk oka lehet Attila más faluból való román származása és mindkettejük újszemléletű életfelfogása. Erre néhány adalék, hogy Annának csak két rend viseletes ruhája van, amit szívesen felvett konfirmandusként a templomozáskor. Elismeri és szereti a helyi kultúra értékeit, szépségeit, de lázad a közösség nyomása ellen, ami a népművészetet kikapcsolja a helyi életből. Számára a körösfői népművészet, viselet és tánc nem kényszer, de egy

8. Jankó János Bánffy-hunyad kapcsán szintén az asszonyközpontú kereskedelmi tevékenységet figyelte meg, jó száz évvel ezelőtt is (JANKÓ 1892).

Árusítás új divatú butikban

az üzleti lehetőségek egyre körvonalazottabb szabályrendszeréhez igazodik. Attila és Anna példája azonban arra figyelmeztet, hogy az üzletelés egyre visszafordíthatatlannabb pályáján mozgó családi sorsokat korántsem szabad általánosítva, felületesen szemlélni.⁹

Egy árnyaltabb vizsgálat a sommás „pénzimádó üzletelő körösfőiek” megállapítás helyett sok különböző egyéni sorsot, egyedi lelki és gazdasági motivációt tárhat fel a „Körösfő jelenség” mélyén.

(A cikk az OTKA F017984. sz. pályázatának támogatásával készült.)

személyes, belülről megélt kapcsolatot jelent. Viszolyog attól a kultúraértelmezéstől és -felhasználástól, ahogy a körösfőiek a népművészetet presztízsversengésük eszközéül használják. Volt iskolás pajtásai közül is csak eggyel tart szorosabb kapcsolatot, akivel tartalmas beszélgetéseket folytat. Személyes impresszióm (az utóbbi években gyakran látogattam meg őket otthonukban), hogy valóban mély, családcentrikus lelkiéletet élnek. Attila, aki mindenkivel készséges, kevésszámú barátját kizárólag az emberi értékek alapján válogatja meg és nem a közösség presztízshierarchiájában betöltött pozíciója alapján.

Az mindenestre leszögezhető az ő példájukat más körösfői tapasztalattal egybevetve, hogy a mai sikeres vállalkozások megőrizték asszonyközpontú családi jellegüket. A körösfőiek gazdasági magatartásformája a piaci versenyhelyzet kényszerére átalakult, értékrendjük

9. Fülemlile Ágnes a körösfőiekről a környező más kalotaszegi falvakban alkotott képhez szolgáltat adatokat, interjúiból konkrét megnyilatkozásokat is citálva (FÜLEMILE 1996. 73).

Irodalom

FÜLEMILE Ágnes

1991 *Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig*. Ethnographia 1991/1–2. 50–77.

1996 *Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi községben*. Regió 1996/1. 64–87.

JANKÓ János

1892 *Kalotaszeg magyar népe*. (Reprint, 1993. Néprajzi Múzeum Series Historica Ethnographiae 6.) Budapest

KSH

1991 *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. Budapest MSK új sorozat. 46.

VERES Valér

1997 *A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása*. Régio 1997/3–4. 19–58.

BALÁZS BALOGH

The System of Commercial Contacts of a Körösfő Stall-Holder

The article presents the results of a study made of a particular family business in Körösfő. It attempts to understand the economic behaviour of Körösfő, the village which was most actively engaged in the trade in products of the long-standing market-oriented folk art cottage industry in Kalotaszeg, through the example of one family. However, in place of what outsiders generalize as the „Körösfő mentality”, a soulless, money-grubbing search for profit, the study revealed a distinctive network of relations linked in complex ways to the village community, the producers, buyers and other merchants, and a unique life-style strategy. The study of the family selected draws attention to the fact that even within a single community many different responses can be given to economic and social challenges. The only general conclusion is that trading in folk art products requires the joint and organized efforts of a whole family with the wife occupying a central position rooted in the past.

The exhibition on „Kalotaszeg – The Discovery of Folk Art” held in the Museum of Ethnography in 1997 set out to portray the discovery of Kalotaszeg folk art and the way in which it entered into public thinking. The author arranged the „Körösfő stall” scene set up in the last room of this exhibition. The present article is part of the scholarly „background work” for the exhibition and the fieldwork required for the study was carried out in conjunction with preparations for the exhibition. The stall shown in the exhibition is a faithful reproduction of the informants’ stall, and the objects exhibited are the articles actually sold by them. The objects purchased from their stall and exhibited have been inventoried and placed in the collections of the Museum of Ethnography.

A nyomdai előkészítés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Somogyi Gyula
A nyomás és a kötés a Széchenyi Nyomda Kft. munkája
Győr 99.K-1717
Felelős vezető Nagy Iván ügyvezető igazgató

1846. Jul.

Szent buzgólag úgy heritse
Ujü lánzófzivedet,
Hoóy ki lépve telkesít se
Szőpre jóra. éltedet,
Néked jóy e földi pátya,
Erjen bármi sors vízállya,
Boltoó lézen, boltoó a
Siron-túli szép háza.

Készült F:KABOS JÁNOS ír.FőC:

T: HORJFARKAS Pap-NYLAS

ISTVÁN Kántor-Id: INRE

JÁNOS AlConcl:ságuk
ban.